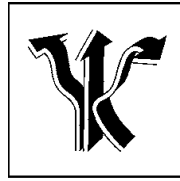

Актуальні проблеми українознавства

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

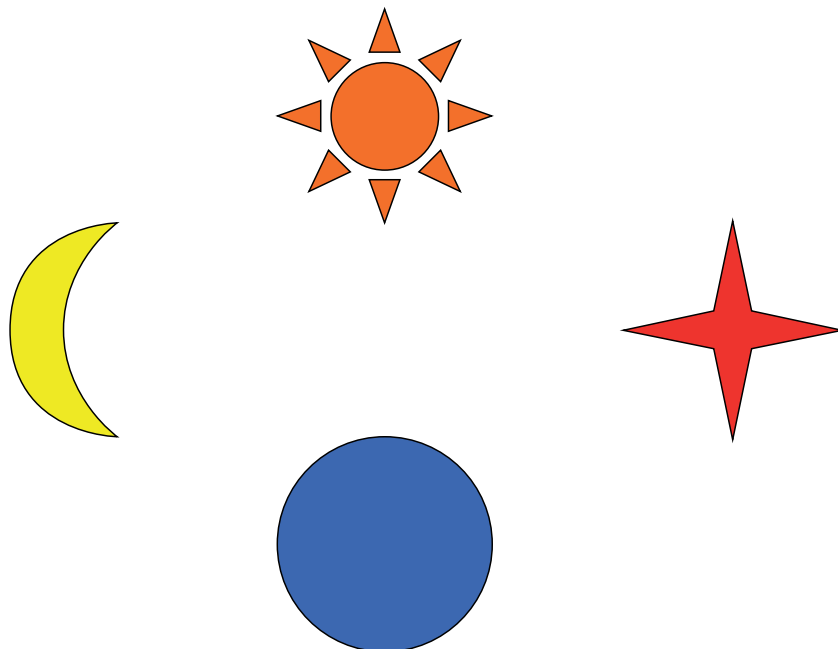
Українсько-Азербайджанський Інститут соціальних наук
і самоврядування ім. Г. А. Алієва

МАУП

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНОЗНАВСТВА

*Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції
на базі кафедри українознавства*

Київ
ДП "Видавничий дім "Персонал"
2012

Редакційна колегія:

Бідзюра І. П. — директор УАІСНС, д-р політ. наук, проф.;

Шилов Ю. О. — зав. каф. українознавства, академік МКА, канд. іст. наук, проф.;

Соколовська К. М. — заст. зав. каф. українознавства, канд. іст. наук, доц., проф. МКА

Затверджено до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 11 від 25.06.12)

Видання здійснене в рамках проекту “Наукові праці МАУП”

Актуальні проблеми українознавства: [звед. зб. матер. наук.-практ. Д-87 конф.]. — К.: МАУП, 2012. — 286 с.

Розкриваються історичні, теоретичні та методологічні аспекти українознавчої дисципліни не тільки як складової духовності українства, а й як феноменального явища світової цивілізації.

Проаналізовано роль і місце науки українознавства у розбудові демократичного суспільства суверенної європейської держави України.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів.

ББК 87я73

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2012

© ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2012

ЗМІСТ

І. П. Бідзюра Вступне слово.....	6	І. Алмаші Україна в трансрегіональному вимірі політики ЄС	76
Ю. О. Шилов Актуальні проблеми українознавства.....	8	Г. А. Гайдукевич Новая генерация украинцев и государственное двуязычие в Украине.....	82
В. Ф. Баранівський Українознавство як чинник розвитку політичної культури	19	О. М. Міхатуліна Порівняльне правознавство як засіб зближення трудового законодавства України із законодавством Європейського Співтовариства	92
Микола Дорошко Проблема соборності українських земель: історична ретроспектива і сучасний стан	23	Б. В. Бернадський “Українське питання” у роки Першої Світової війни (крізь призму політичної поліції)	96
А. П. Самодрин Від регіональної політики до регіонального самоврядування: кремненчуцький регіон	32	Нгуєн Куинь Май Энергетические региональные структуры безопасности Евразии.....	111
П. В. Пиріг До питання про становище українського козацтва в другій половині XVII ст.....	43	І. М. Прядко Стан кустарно-ремісничої промисловості в Україні в період НЕПУ (у 20-х роках XX ст.).....	118
Л. Литвин Пошук національної самоідентичності українців (на прикладі віршів т. зв. поемічного комплексу 80–90-х років XVI ст.)	47	О. В. Безручко Українізація та інтернаціоналізація кіноосвіти у 20–30-х роках XX ст.....	124
В. П. Руденко, І. Л. Винар Прадавні клейноди — сучасні символи Білої Церкви.....	53	Артем Папакін Ставлення української влади до польських військових формувань в Україні у 1917–1918 рр.....	133
К. М. Соколовська Формування української еліти засобами українознавчих дисциплін	60	Н. А. Дорошенко Історія виникнення спільних підприємств як фактора економічного зростання країни	138
В. В. Утвенко Виховання національної свідомості та гідності українців на засадах історичного досвіду	64	В. А. Гудов Сприйняття аварії на ЧАЕС світовою спільнотою та майбутнє атомної енергетики	142
І. О. Проценко Трансформація української освітньої ментальності	67		
Є. С. Костюк Діяльність Українського Червоного Хреста у 20–30-х роках XX ст.: соціальний аспект.....	70		

М. О. Левченко Особливості потенціалу виробничої одиниці та його економічна оцінка	150	С. Й. Татарінов Вплив Бахмутського повітового земства на розвиток народної освіти	223
М. І. Терновський Історичні аспекти становлення і розвитку аудита	156	Хоанг Динь Чай, О. В. Волюнец Экономическая и энергетическая дипломатия в Евразии	231
О. І. Дікарев Брендінг українського паливно-енергетичного комплексу України	162	Юлія Савенко Символика в современных украинских молодежных неформальных объединениях и организациях	237
С. Я. Буняк Історичне коріння міжбанківських розрахунків в Україні.....	172	Л. О. Глушко Особливості формування національної свідомості у процесі етнічної соціалізації молоді	244
Н. Ю. Матяш Проблеми та перспективи розвитку підприємництва в Україні.....	179	Олексій Захарченко Етнопедагогічні традиції українців у історичному контексті.....	248
О. О. Снісаренко Історичні аспекти становлення фінансів місцевих органів влади.....	188	О. І. Дікарев, Хоан Дін Чай, Джан Ван Джун Економічна дипломатія приморських держав та України.....	254
Олександр Неживий Публічна латентність загрози: як запобігти руйнуванню української мови зсередини?	196	М. В. Сколуб Адміністративно-судовий устрій Бессарабської області у 1812–1856 рр.	261
М. В. Патер Історія закордонного економічного аналізу та його запровадження в Україні.....	200	В. С. Рижиков Теорія виховання як складова формування духовності відповідно до цільової моделі професійної підготовки майбутніх юристів	271
М. В. Прудніков Стан та тенденції розвитку функцій управління економічного аналізу	206	І. В. Калько Стан сформованості гендерної культури у студентської молоді за особистісно-змістовним критерієм.....	278
Владислав Горанін Проблеми сучасності України і перспективи формування україноцентричної еліти.....	211	Відомості про авторів	282
Аннета-Даніела Кузнєцова Роль жінки й матері в українській родині.....	213		
Н. В. Отрох Від витворів мистецтва до друкарського штампу.....	218		

МЕТА КОНФЕРЕНЦІЇ

- об'єднання творчих зусиль науковців, викладачів, освітян, громадських діячів на вивчення і розширення досвіду виховання національної свідомості особистості як основи подальших перспектив розвитку української державності;
- популяризація результатів наукових досліджень, які мають велике значення для подальшої консолідації нації та виховання національно-свідомої інтелігенції;
- залучення до плідної співпраці молодих науковців, студентську молодь задля формування гармонійно розвинутого українського суспільства засобами науки та освіти.

НАПРЯМИ РОБОТИ

1. Роль українознавства у формуванні духовності нації.
2. Роль видатних українських діячів культури і мистецтва у вихованні національної свідомості сучасної молоді.
3. Широке впровадження у навчальний процес теоретичної та практичної бази українознавчих дисциплін.
4. Проблеми духовності українського народу на сучасному етапі.
5. Спрямовання українознавчої науки, освіти, культури на виховання нової еліти.
6. Виховання особистості на духовній спадщині української культури.
7. Українська мова і література — виховний чинник на шляху розвитку духовності нації.

І. П. БІДЗЮРА

ВСТУПНЕ СЛОВО

Актуальні проблеми українознавства, с. 6—7

Українознавство — шлях до самопізнання й самотворення українства, здійснення ним своєї історичної місії. Воно поєднує процеси пізнання, виховання й навчання, народної і академічної вітчизняної педагогіки, вітчизняного і зарубіжного досвіду, органічно переростає в націотворення.

Метою і завданням наукової конференції є:

- об'єднання творчих зусиль науковців, викладачів, освітян, громадських діячів на вивчення і розширення досвіду виховання національної свідомості особистості як основи подальших перспектив розвитку української державності;
- популяризація результатів наукових досліджень, які мають велике значення для подальшої консолідації нації та виховання національно-свідомої інтелігенції;
- залучення до плідної співпраці молодих науковців і студентської молоді задля формування гармонійно розвиненого українського суспільства засобами науки та освіти;

- підготовка нової генерації українців до самостійного життєвого вибору шляху та перспектив майбутнього, пізнання і самопізнання, творення і самотворення особистості, схильної і спроможної бути в гармонії з довкіллям та іншими людьми, поєднувати особисті інтереси з громадськими, національно-державними та загальнолюдськими;
- сприяти виробленню високих суспільних, державних, гуманістичних, духовно-культурних ідеалів, визначити морально-етичні та естетичні критерії і принципи життєдіяльності людей мудрого серця і гуманного розуму (інтелекту), патріотів-професіоналів світового рівня, творців засад громадянського суспільства у національній державі.

Національна самосвідомість народу впливає з традицій, мистецтва, моралі, вірувань, на засадах яких формується “національний дух”, покликаний надавати нації силу і єдність, почуття патріотизму, поривання до активності, творчості, посвяти, чину, героїства.

Визначальне місце у становленні та розвитку державності і нації посідає національна ідея. Однією зі складових національної ідеї є національна самосвідомість. Головним провідником національної ідеї має стати інтелігенція, особливо наукова, покликана активізувати національно-демократичні рухи в громадянському житті суспільства. Вона має розробити власну економічну і культурну модель розвитку суспільства, здійснити політичні реформи. Вирішальним чинником, безперечно, є українська позиція, українська наука — національна не лише за формою, а й за змістом.

Формування української нації неможливе без пробудження національної самосвідомості. Адже відчуття національної ідентичності є базовою передумовою для народження і зміцнення громадянського суспільства та політичної демократії.

Розвиток незалежної демократичної держави потребує створення якісно нової системи національної освіти, покликаної забезпечити відродження інтелектуального потенціалу нації, вихованої на принципах національної самосвідомості. Виховання молодого покоління на багатовікових традиціях займає особливе місце у формуванні національного світогляду.

Тривалий час суспільство не приділяло належної уваги індивідуальному вихованню людини з її внутрішнім духовним світом. Свідомість і самосвідомість розгляда-

лись як пасивне відображення матеріального буття. Досягти успіху у формуванні національно свідомої нації можна лише шляхом створення найсприятливіших умов для самопізнання, саморозвитку, самореалізації, самоусвідомлення своєї національної ідентичності. Завдяки спільній, неповторній культурі індивід спроможний дізнатися про свою автентичність. Знання свого родоводу, історичних та культурних надбань попередніх поколінь необхідне не лише для піднесення національної гідності, а й з метою використання кращих національних традицій у практиці сьогодення, формування національної свідомості, виховання національної еліти.

Відсутність потужної національної еліти позбавляє українську націю можливості самореалізуватися, вийти на рівень провідної держави у світовому просторі.

МАУП, як один із передових навчальних закладів України, покликаний дбати про виховання високоінтелектуальної особистості, спроможної вирішувати важливі для держави проблеми етнополітичного, правового, культурного розвитку українського суспільства та продовження історичного буття нації. Таке завдання стоїть перед кафедрою українознавства шляхом вивчення українознавчих дисциплін.

Наукові основи розбудови української нації мають сприяти вихованню нової генерації українців та консолідувати українське суспільство.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Актуальні проблеми українознавства, с. 8–18

Розкриття теми про стан та завдання сучасного українознавства може бути успішним лише на тлі планетарному. Цього вимагають визнання особливого значення народів індоєвропейської спільноти у формуванні земної цивілізації та становлення цієї спільноти переважно на терені України (за М. Lebeau, А. Г. Кифішиним та ін. [1]). У документальному фільмі “Світло для світу” [К.: АИСТ, 2004] пан Д. Штюдeman, Надзвичайний і Повноважний посол Німеччини, визнає: “Когда здесь трипольцы создали уже уникальную культуру, тогда еще у нас в Германии все еще жили в диком лесу. Так что я сам горжусь, что работаю в стране, где корни такие глубокие. Вся европейская культура, я так считаю, связана с тем, что здесь произошло так много тысячелетий тому назад. Так что это не только ваше, это общечеловеческое наследие”. Ще категоричніше висловлює ці думки Е. Ходос, рабин Харківщини: “После увиденного можно ставить вопрос, где истоки цивилизации. Нас приучили, что на Ближнем Востоке... Теперь мы можем говорить, что колыбель мировой цивилизации — это Украина”.

Зазначена тема [2] неодноразово розглядалася у багатьох публікаціях.

Насамперед слід відзначити, що історіографія проблеми має два головних співіснуючих русла. Історик-самоучка Ю. П. Миролобов сформулював цю альтернативність і підхід до неї наступним чином: “Надо прислушиваться к народному мнению, а не к измышлениям ученых” [3]. В академічній науці подвійність історіографії найбільш чітко визначена в монографії Б. О. Рибаків “Язычество древних славян” (М.: Наука, 1981). У праці йдеться про пріоритет історичної пам’яті народу (яка зберігається мовою, фольклором, священними текстами, орнаментикою тощо) над офіційними, заідеологізованими писаннями. Всупереч пануючій думці про формування слов’янської етнокультури, починаючи із середини 2 тис. до н. е., а то й 1 тис. н. е., академік Рибаків робить висновок, що слов’яни пам’ятають про мамонтів, які вимерли у Європі щонайменше 11 тисячоліть тому. “Велесова книга” тричі називає 20-тисячолітню (тепер це 21-) давнину, а один із міфів Київщини — 198-столітню. То був час просування льодовика майже до Запоріжжя. І ця катастрофа спонукала, напевно, населення Наддніпрянщини розпочати систематичне стеження за перебігом дат і подій.

Згодом до подібного висновку дійшли археологи та мовознавці

В. О. Сафронов і Н. О. Ніколаєва [Истоки славянской и евразийской мифологии. — М.: ГУП “Облиздат”, 1999]. А шумеролог-мовознавець А. Г. Кифішин вказав не тільки мнемонічний, а й графічний — літописний — засіб збереження згадок про часи мамонтів (=ішкурів > ящерів, за Рибаківим > аргонавта-змієборця Ясона тощо, за Сафроновим і Ніколаєвою). Цей засіб поділяється на загальноновизнані вже календарі та нещодавно відкриті протописемність, що зародилися, якщо не разом із людством сучасного антропологічного типу, то близько 20 тисячоліть тому. До того ж прадавні міфи нерідко містять у собі “внутрішні календарі”, які дозволяють датувати їх на засадах археоастрономії.

Про датування найглибшої верстви історичної пам’яті слов’ян зазначалося раніше. Після 10 тисячоліть кінця палеоліту йде 2 тисячоліття верства мезоліту, означена образами та сюжетами оленя, лося. Із передоднем епохи неоліту, 7000–6200 рр. до н. е., надійно пов’язується *писанкова Берегиня*, що є провідним артефактом початку не тільки української й індоєвропейської етногенези, а й виникнення людської цивілізації загалом: вона почалася з общинної держави *Аратта*, апофеоз якої в Дунайсько-Дніпровському регіоні 5400–2200 рр. до н. е. відображує “трипільська археологічна культура”. Про той початок *Аріти* та *Калиці* (> *Колунь* “Велесової книги” > *-колань*, *коло* як найдавніший термін для означення державності-“цивілізації”) й діяння першолюдини Іми розповідає “Веда словена” [4]. Араттська легенда озера Оврут

(на Київщині) про *Праматір* та *Золоту очеретину* виникла у 5 тис. до н. е. Давніше 3102 р. до н. е. легенди Савур-могили, що могли скластися “літ тому 5190” (3226 р. до н. е.) — за козацьким заповітом про державу *Ск[ипу] Вкраїнську*. Часів оновлення Трої-II (2600–2450 рр. до н. е.) сягає переказ “Мазуринського літописця” під 3099 р. церковно-візантійського літочислення (2591 р. до н. е.), коли *Славен і Рус с роди своїми отлуча-ся от Єксінопонта* [антична назва Чорного моря; Славуня й Рус — дружина і син прабатька Богомира із “Велесової книги”] *і от роду свого і от братії й хосаху по сторонам вселення*. Це свідectво про виокремлення слов’ян (у 2400–1700 рр. до н. е., бо тільки тоді міг скластися тандем Сварога й Дажбога — Сонячного зодіаку на чолі з Тельцем) із індоєвропейської спільноти наприкінці існування трипільської культури (до 2650–2200 рр. до н. е.) як відображення апофеозу Аратти, найдавнішої у світі держави. Водночас це ланка того ланцюга, до якого належать і тричастинність фортечних мурів Трої та *Гелона* (навколо с. Більськ на Полтавщині), який виникає у VIII ст. до н. е. разом зі зведенням *Іліона* на руїнах Трої, спорідненої з Гелоном ще й специфічним міфом про мандрівного Геракла; і зібрання В. М. Даниленком давньоруських написів, що продовжили традицію календарних присвячень Трої до X ст.; і згадки про *віки Трояні* та інше у “Слові о полку Ігоревім” XII ст.; і легенди (до XVI ст.) про руїни *гомерівської Трої* на Київській землі.

Дослідивши найдавніший у світі, 19–12–3 тис. до н. е., протошумер-

ський літопис Кам'яної Могили на Запоріжжі (яка містить, зокрема, і міфологеми троянського кола), Ки-фішин дійшов висновку [1, 48]: “Троя II–IV формирует собственную культуру, которая дифференцируется от праславянской, выросшей с ней из общих корней (о чем свидетельствует тот же ритуальный календарь), но пользуется все еще древним прото-шумерским письмом, как, очевидно, и праславянская”. При цьому дослідник намічає пунктир від найпершого з відомих літописців — Каскісіма (‘Мандрівної Мурахі’) із Кам'яної Могили — до аргонанта-троянця Ахілла з роду Мірмексів-‘Мурах’, чиїми іменами були позначені містечка обабіч входу до Меотиди (Азовського моря, біля узбережжя якого стоїть Кам'яна Могила). Цінність Золотого Руна — мети аргонантів 2 тис. до н. е. на острові Еа (перед Меотидою; Колхиду залучили до легенд про аргонантів пізніше) — полягала, за Палефатом, у тому, що насправді це було “не золоте руно, а написана на шкірах книга”. Хранителькою, можливо, саме її — як найдавнішої у світі — вважали греки, а за ними й римляни, троянську та іншу віщунку *Сівіллу*, безсумнівно спадкоємицю *Самовіли* слов'янської Веди. До того ж греки-переселенці з Херсонеса за найбільшу святиню мали місцеву ΣΑΣΤΗΡΑ — давно, з арійських часів, ‘Божественну книгу’. Таким чином, пов'язуються початки державницьких історій слов'ян і греків. Останні та ще етруски офіційно вважаються зачинателями цивілізації Європи. Так, але не первинної (общинного кола Аратти), а вторинної цивілізації (ра-

бовласницького *поліса* Трої та ін.). До того ж слід пам'ятати, що Стефаній Візантійський назвав “етрусків — народом слов'янським”. Тож мали рацію античні історики Берос (Вавилон) і Помпей Трог (Рим), визнаючи священні книги Скіфії найдавнішими у світі, а скотів (скіфів-*аротерос*, нащадків *Аратти* і пращурів русів-*артів* *Арсанії* Русі та слов'ян-*орачів*) — найпершими із цивілізованих націй.

Відкриття в Україні ведичного, аратто-арійського підґрунтя слов'янської етнокультури було підтримано авторитетнішими істориками Росії, академіками АН СРСР і РАН, директорами академічних інститутів: мовознавцем О. М. Трубачовим, археологом і етнологом Б. О. Рибачковим, який закликав українських фахівців відтворити “связь времен” сучасного народу зі своїми далекими пращурами. Цей заклик підхоплено Програмою Всеслов'янського Собору, прийнятою на VIII Всеслов'янському з'їзді у Празі (2–5.06.1998). Програма починається зі згадок про Україну, Аратту, літопис Кам'яної Могили [5]. Згодом у цьому напрямі з'явилися монографічні дослідження мовознавців Ю. О. Шилова, С. І. Наливайка і В. О. Кобилюха, етнографа Г. К. Кожолянка [6]. Ця тема вже розглядається у підручниках для вчителів, студентів та школярів [7]. Навчальний посібник “Україна в контексті світової цивілізації” (Ю. О. Шилова. — К.: МАУП), виданий поки що у вигляді науково-популярної книги “Пращури(и)” (К.: Аратта, 2002; Минск: “Ильин”, 2004; М.: “Русская Правда”, 2006; Вінниця: “Континент-ПРИМ”, 2006),

рекомендовано московським видавництвом “для изучения студентами всех учебных заведений России, Беларуси и Украины”.

Однак є й активний супротив. Він заснований на біблійній традиції тоталітарно-рабовласницького державотворення, на ігноруванні або й проклятті нею попередньої ведичної традиції общинної державності, а також на спекулятивних публікаціях деяких співробітників Інституту археології НАН України, налаштованих здати індоєвропейсько-ведичне “Трипілля” семітам. Так, повторюючи вигадку Л. Л. Залізняка, В. В. Отрощенко — за згодою П. П. Толочка та ін. [8] — штучно творить образ трипільців як “неодмінно з великими горбатими носами — далекі посланці з Близького Сходу”. Тут свідомо запущено дезінформацію про переважання (за однією, серед десятків інших, знахідкою непевного черепа, а також за статуетками з ремінісценцією черепаших голівок) серед носіїв трипільської культури вірменної антропологічного типу — індоєвропейського, але схожого на семітський. У розвиток цієї науково-ідеологічної диверсії Н. Б. Бурдо та М. Ю. Відейко вмістили до “Енциклопедії Трипільської цивілізації” (К.: “Укрполіграфмедіа”, 2004. — Т. I, с. 474–475) семітизовану підробку (на комп’ютері) реконструкцій обличчя трипільців, зроблених свого часу М. М. Герасимовим. Цей зачинатель “прасемітизації Трипілля” не зупиняється і перед відвертою брехнею. Якщо порівняти опубліковане паном Залізняком (“Зеркало недели” від 15.05.2004) про книгу В. М. Даниленка “Энеолит Украины” (К.:

Наук. думка, 1974) з написаним самим автором, то, з одного боку, “сам В. Даниленко приобщи́лся к прасемитизации балкано-дунайского неолита (а следовательно, и Триполья)”, а з іншого — “Дудешть, Караново III, Тордош, Вэдастра, Боян и Триполье — различные звенья единого этноисторического процесса. (...) Не подлежит сомнению, что во всех перечисленных выше культурах мы имеем дело с индоевропейскими материалами”. Брехнею ж, а не відсутністю знань основ арифметики та географії у докторів і кандидатів історичних наук ІА НАНУ, слід вважати схрещення ними праіндоєвропейського Трипілля (5400–2750 рр. до н. е.; з численними зображеннями свастик та змії, з обожненням жінки й Тельця тощо) Дунайсько-Дніпровського регіону із семітами (пращурами арабів), які вийшли зі степів і пустель Аравійського півострова до Месопотамії близько 2316 р. до н. е. (євреї проявляються дець на тисячу років пізніше) і категорично не сприймали наведених ознак індоєвропейської спільноти. Годі й казати, що відкриття “трипільської” держави Аратти такими науковцями не тільки відкидається, а й усіляко паплюжиться.

Між тим офіційні (тоталітарної спрямованості чи залежності) видання з українознавства орієнтуються саме на окреслений вище супротив Інституту археології Національної Академії наук України. Помітно, що автори таких навчальних посібників та підручників погано (в усякому разі набагато гірше від академіків Б. О. Рибаків і О. М. Трубачова) розуміються на структурі й методології

історичної науки — в системі якої археологія, етнографія, антропологія та інші науки є лише допоміжними дисциплінами — і аж ніяк не узурпаторами у вивченні історичних епох та проблем. Загалом же по-справжньому професійних і притому чесних істориків мало не тільки в Україні, а й у світі, де археологи також узурпували давню історію. Так, англійський дослідник Д. Рол зазначає, що серед академічних істориків “не прийнято выдвигать новые смелые идеи”, а окремі сміливці “подвергаются безжалостному осмеянию со стороны своих коллег”, — і тому “опытные историки вооружены всеми необходимыми средствами для этого. Чтобы совершать новые великие открытия, склонны балансировать на пороге истины, а не проникать в самое ее сердце”. Далі автор показує “уровень специализации и кастовой узости мышления, господствующие в наши дни на ниве исследований культур древнего мира” археологами, чий “консервативный подход к истории, скованный всевозможными ограничениями, продиктованными осторожностью и специализацией, и является главной причиной медленного развития (как в финансовом, так и в интеллектуальном отношении) этой дисциплины” [9]. Розглянемо два приклади з вітчизняних навчальних видань, представлені в книгах Г. С. Лозко “Українське народознавство” (К.: АртЕк, 2004. — С. 8–25) та П. П. Кононенка і А. Ю. Пономаренко “Українознавство” (К.: МАУП, 2005. — С. 105–135; ідентичний текст: П. П. Кононенко. Українознавство. — К.: Міленіум, 2006. — С. 224–254). Зосередимося

лише на головних, причому найочевидніших недоречностях.

Розгляд етногенетичних процесів в Україні починається у першій книзі з “трипільської доби” — єдиної (на фоні подальших “арійської”, “кіммерійсько-скіфо-сарматської”, “слов’янської” діб), яка не має етнічного визначення й обмежується умовною назвою. Між тим самоназва (*держави Аратта*) “**археологічної культури** Трипілля” відома вже з 1992 р. [2] і в усіх зазначених підручниках [7] про неї згадується. Сподівання Г. С. Лозко на те, “що найближчим часом з’являться серйозні наукові розвідки про генетичний зв’язок Трипільської культури з *людністю сучасної України*” вказує на її слабку наукову підготовку, а також нещирість. Хоча авторка мала б добре знати монографію Ю. О. Шилова “Джерела витоків української етнокультури ХІХ тис. до н. е. — ІІ тис. н. е.” (К.: “Аратта”, 2002) або хоча б її попередні видання 1998–1999 рр. (Київсько-Хмельницьке й Московське видання), але вона обмежується лише згадкою в списку використаної літератури: “*Шилов Ю. Джерела. — К., 2003*”. Недопустимо розумувати про те, що “наприкінці 3 тис. до н. е. трипільці, мабуть, були підкорені іншими племенами”, які винищили їх в “арійську добу” 2 тис. до н. е. У таких відповідальних проблемах негоже спиратися на застарілі версії, а слід обов’язково брати до уваги аргументи й висновки сучасних книг: Ю. А. Шилов. Прародина ариев (К.: “СИНТО”, 1995); О. Н. Трубацев. Indoarica в Северном Причерноморье (М.: “Наука”, 1999); С. І. Наливайко. Таємниці розкри-

ває санскрит: Індодарійські таємниці України (К.: “Просвіта”, 2000; 2004); В. О. Кобилуа. Українські козацькі назви у санскриті (Львів–Київ–Донецьк: “Наука і освіта”, 2003). Натомість Г. С. Лозко ледь згадує “Космические тайны курганов” Ю. А. Шилова (М., 1990)”.

Слід також додати, що доктор наук Галина Лозко є головою і духовним провідником Об’єднання Рідновірів України. Не вище науково-освітній рівень й учених та козаків, очолюваних академіком і генералом П. П. Кононенком. Такому видатному патріоту належало б підтримати теорію держави Аратти. Тим паче, що до першого — “утробного”, “передісторичного” — етапу “української державності” автор відносить “Трипільську **цивілізацію**” (тобто ‘**державність**’? — виділено Ю. Ш.). Навпаки! Розпочавши з того, що “деякі історики почали реанімувати стару міфологію (...) про Трипільську цивілізацію та українську етнореволуцію” часів сталінізму, автор підтверджує свою думку цитатою з публікації І. Т. Чернякова, колишнього співробітника ІА НАНУ, який згадує Аратту серед “примітивно-фантастичних гіпотез”, що “оформилися в часи колосальних геополітичних змін після розпаду Радянського Союзу”. Сучасні ж заполітизовані ярлики на зразок тодішніх тут видно, — а де ж аргументація хоча б ярликів (не говорячи вже про науку)? Побідкавшись далі над тим, що керівництво Інституту археології Національної Академії наук України намагається здати Трипілья семітам, П. П. Кононенко та його співавторка залишають академічній

установі право вирішувати цю проблему: “Тоді еволюція нашого родоводу, що означає — й етнорациональної ідеї, матиме або індоевропейське, або семітське начало та наповнення. І ми зможемо по-справжньому пізнати себе — як колишніх, так і теперішніх — лише ставши на ґрунт або однієї, або іншої домінант” (с. 132; с. 251). Отакої! Зрозуміло, чому (з оглядом на “антисемітський” ярлик) проблема Аріану — сусіда та індоевропейського родича Аратти — у двох останніх підручниках зовсім замовчана.

Отже, звідси висновується, що незважаючи на величезний фактаж про надзвичайну глибину історичної пам’яті індоевропейців–слов’ян–українців, у супереч відповідній позиції академіків зі світовими іменами й авторів багатьох досліджень та окремих підручників, — переважає позиція широкого науково-освітнього загалу, яка це ігнорує, а то й відверто протидіє цьому в інтересах не первинно-общинної (а тепер і на майбутнє — самоврядуваної), а вторинно-тоталітарної цивілізації (“рабів Господніх”, семітських загалом). Будь-хто — і вчений, і викладач, і студент та інші так чи інакше обирають одну з цих позицій або ж намагаються їх поєднувати, неодмінно надаючи якійсь перевагу. Перша, як і народ взагалі, має знак +; друга ж є безсумнівним —, як і вся тоталітарна система культури.

*

А тепер сформулюємо актуальні проблеми українознавства (попередньо наголосивши, що докладні аналізи фактів, історіографічні аргументи тощо вже розглядалися раніше [2]).

I. Українознавство, як і будь-яке інше народознавство, не може бути ні успішним, ні дійсним, якщо засновується на смертоносному “мінусі”, а не на життєдайному “плюсі”. При цьому в першому випадку воно виглядає значно наукоподібніше, бо дотримується форми і змісту суцього через логіко-аналітичне світорозуміння — притаманного всій вторинній, тоталітарній цивілізації. А з переходом до глибин змісту та суті через образно-інтуїтивне світосприйняття — притаманне всій первинній (общинній) та діалектично пов’язаній із нею третинній (самоврядованій) цивілізації — науковість зазнає усе більшого впливу міфологізму. Фізики-атомники (за ними астрономи, геологи, біологи, інші природознавці) помітили “міфологізацію науки” й прийняли інтуїцію як метод пізнання ще в середині XX ст.; до цього їх призвело розщеплення найменшої частки речовини й вихід цивілізації на освоєння польової основи матеріального світу. Гуманітарії ж (археологи, історики та ін.) інерційно продовжують істматівське ототожнення матерії з її речовинними виявами, чинячи таким чином запеклий супротив “ідеалізму” ще й досі, розумуючи при цьому про духовність та інші функції поля.

II. Зі сказаного випливає методологічна формула всього сучасного світогляду, а значить науки і, зокрема, українознавства:

$$\begin{aligned} &\Phi \Phi - \\ &+ \mathbf{Z} - \\ &+ C C, \end{aligned}$$

де Φ — форми, що тяжіють до речовинних виявів матеріального світу;

C — його польова сутність; “+” — тяжіння суцього до буття; “-” — тенденція небуття; $\mathbf{Z}$ — зміст суцього, що утворюється перехрестям чотирьох основних сил; $+C$ і Φ — головні режими існування суцього. Взаємодія полюсів породжує енергоінформаційний час-простір Всесвіту. Проте відповідно до закону зростання асиметрії розвитку, полюси нерівноцінні: буття “+” переважає над “-” небуттям, польова сутність C — над речовинними формами Φ , режим $+C$ — над Φ -. Всесвітня система, означена формулою, є динамічною: стратегічна перевага $+C$ співіснує з періодичними тенденціями заміни його на “кінцесвітівське” Φ -. Від такої нездійсненої вірогідності система пульсує і обертається, а рівнодіюча цих рухів становить конусоподібну спіраль існування і розвитку.. Отже, коли “серце історії” стисле і вона “стоїть на ногах” (тобто безперечно домінують режими $+C$ — общинно-самоврядованні), то народ перебуває у гармонійному й міцному стані; у режимах Φ - (тоталітарних) усе навпаки.

III. Титани європейської культури, побачивши загрозу зростаючого режиму Φ - ще на рубежі XIV–XV ст., розпочали в Італії йому на супротив епоху *Відродження (античної, дохристиянської культури)*. Цим самим було розпочато пошук режиму $+C$, залишеного Європою і людством у легендарному Золотому Віці (общинного устрою Аратти, як тепер відомо). Надалі естафету було підхоплено німцями, зачинателями епохи *Реформації (церкви, відділення її біблійної установки на “кінець світу” від державного забезпечення суспіль-*

ного буття). Французи продовжили й поглибили цей процес гальмування тоталітаризму й закономірного “повернення” до нового Золотого Віку (комунізму-самоврядування): почалася епоха *Просвіти (народу наукою, замість одурманення біблійною доктриною)*. Французька революція кінця XVIII ст. й наступні за нею позначили не тільки реакційний супротив, а й початок зміни витків спірального розвитку цивілізації. Головними тут стали *науково-технічна* (з центром в Англії) й *духовно-соціальна* (у Росії та Індії). Відносно початку останньої, треба пам’ятати про вплив на загальнолюдську цивілізацію Конституції 1710 р., Звичаєве Право якої стоїть не лише на козацтві, а й на збереженій у його Січах аратто-арійській традиції. Не слід забувати і про *Неоправославні (Нове славлення Небес’, більш відоме під назвою Неоязичництво — ‘Нове народництво’, “Неонаціоналізм”)* місії О. П. Блаватської, Вівекананди, Рерихів. На рубежі XX–XXI ст. завершилися і місії, і той пошук, що розпочався в Італії близько шести століть назад. Це відбулося в Україні. Завершення здійснило чимало її вчених і митців, проте серед епохальних творів особливі місця займають книги гуманітарія Ю. О. Шилова (Пращина ариев. — К.: СИНТО, 1995; Истоки славянской цивилизации. — К.: МАУП, 2004) та природознавця М. Д. Руденка (Гносис і сучасність (Архітектура Всесвіту). — Т.: Джура, 2001).

IV. Найочевиднішим показником завершення є оновлення розуміння **Всемогутньо-Всевідаючого БОГА** як аратто-арійської, ведичної

‘ДОЛІ’. Усупереч проміжному (тоталітарному, біблійному) людино-подібному рабовласнику ЕЛОЮ, тепер ця Вища Сила Всесвіту розуміється як **Енерго-Інформаційне ПОЛЕ**. Характерно, що — подібно вченим-митцям італійського Відродження — сучасні автори також створюють не тільки наукові (логіко-аналітичні, для фахівців), а й художні твори (образно-інтуїтивні, для найширшого загалу). Це “Метафізична поема” (1978. — С. 198–218.) і роман “Сила Моносу” (“Вітчизна”. — К., 1995. — № 1–2) Руденка; трилогія документальних романів “Святині”, “Цілитель”, “Что БОГ дал” (К.: Аратта, 2001, 2003, 2005), а також історична повість “Гандхарва — арійський Спаситель” (К.: Оболонь, 1996; М.: Сфера, 1997) та її розширений варіант у вигляді романа “Начало начал” (К.—М.: София, 2002; К.: Аратта, 2007) Шилова.

V. Таким чином, представники слов’янства, подібно до інших народів Європи та Індії, виконують свою місію перед людством. Таке виконання засвідчують не стільки звання Героя України М. Д. Руденка та прижиттєвий пам’ятник Ю. О. Шилову (поставлений, на Полтавщині, за ініціативою Польського Історичного товариства США; це саме Товариство подбало про визнання автора “Джерел витоків української етнокультури” дійсним членом New-York Academy of Sciences). Набагато вагомніше тут здійснення пророцтва Ванги про доленосність для людства археологічних відкриттів 1990 р. (перша публікація ототожнення Трипілья з Араттою, вихід книги “Космические тайны курганов” Арі-

ану), а найпаче — вказівки на Спасительство православної Русі у “диві Фатіми” та в “диві Животворящого Вогню Гроба Господня”... Найголовніша проблема сучасності-і-майбуття всього людства полягає нині у тому, щоб самі українці зрозуміли й поцінували вже зроблене ними, зуміли донести його до людства й скористатися зробленим. А з цим, як зазначалося, якраз негаразд. І це є найголовнішою причиною вимирання титульної нації **України — наймолодшої у Європі держави, яка є найдавнішою цивілізацією світу** (Ю. Шилов > В. і К. Ющенко > Б. Клінтон)¹. Щастя +С сходить лише на тих — людей і народи — які адекватні БОГУ-ДОЛІ-ПОЛЮ; неадекватність же стимулює нищівність Φ —.

VI. Як перебороти установку на нищення? Найголовніше за все — посилити режим рятівного +С, не самознищитися у безперспективній борні з Φ —. За останнім стоять не ворожі підступи, а функція їх смертоносності. А смерть нездоланна; вирішення проблеми — у якнайпотужнішій зверхності над нею життя. Рецепт його посилення універсальний для всіх часів і народів: поглиблення адекватності Енерго-Інформаційному ПОЛЮ (Всемо-

гутньо-Всевідаючому БОГУ). На практиці, в зоні **З** (див. наведену формулу), це робиться піднесенням *святинь* (виходів на ‘світло’ польової природи) батьківщини, збиранням навколо них еліти (людей, спроможних ефективно обстоювати й посилювати +С) — накопичення якої хоча б до 5 % від чисельності населення включає, за законами біології, каталізацію життєздатності народу. Святині в Україні є — не вистачає лише життєдайної еліти, зорієнтованої на переключення з “ручного управління” людським суспільством в режимі Φ —, та на “автопілот” в режимі Богоданого +С.

Вихід для України один: носіям елітарності сконцентруватися навколо творчого доробку (відносно святинь) поіменованих вище творців міжнародного рівня, опрацювати й донести їх доробок до світового загалу; донести під знаменом **завершення циклу Відродження–Неоправославля — який відкрив Вихід земної цивілізації на новий (після освоєння речовинних виявів матеріального світу), польовий рівень її подальшого розвитку**. Без закріплення цього Виходу перед собою та людством, українці, слов’яни та європейці не виживуть — перетворяться на добриво для зростання інших, більш дієспроможних, налаштованих на Вихід, народів. Посприяємо людству — воно нас підсилить. Не посприяємо — згубимо і власний народ. Отже, головне гасло *української національної ідеї (УНІ)*:

**Підіймаючи святині України —
посприяємо людству!**

Мудрість! Братерство! Наснага!

¹ Цю думку із промови Б. Клінтона, Президента США, під час його візиту до Києва у 1995 р. розгорнено у кіноромані Г. В. Ковганич “Либідь — дочка Сонця”, виданому українською й англійською (Kovhanych Halia V. Lybid, Daughter of the Sun. — Vinnytsia: “Nova Knyha”, 2006. — 464 pp.) мовами й зареєстрованою у США (Registration No. 951663) з метою створення художнього фільму. Там же зареєстрована Міжнародна благодійна фундація “Aratta”.

Література

1. *Кифишин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тысячелетий до н. э. — К.: Аратта, 2001. — С. 558–562; *Силенко Лев.* Мага Віра. — Велика Британія–США–Канада–Австралія–Західна Німеччина: РУНВіра. — 1979. — С. 77–125.
2. *Шилов Ю. А.* Древнейшие курганы и мифотворчество // Македонски фолклор. — Скопје: Ин-т за фолклор “Марко Цепенков”, 1987. — Год. XX, бр. 39–40. — С. 45–61; *Воплощение* Аполлона в позднекатакомбном захоронении на Нижнем Днепре // Древнее Причерноморье. — Одесса: ОГУ, 1991. — С. 110–112; *Мифы* о “космических странниках” и календарная служба Европы V–I тысячелетий до н. э. — М., 1992. — 32 с. // На рубежах познания Вселенной. Историко-астрономические исследования, XXIII. — М.: Наука, 1992. — С. 272–303; *Гандхарва* — арийский Спаситель // Древнее Причерноморье. — Одесса: ОГУ, 1993. — С. 22–25; *Прародина* ариев: История, обряды и мифы. — К.: СИНТО, 1995. — 744 с.; *Триполье* и Троя, Илион и Гелон // Третий Международный философский симпозиум “Диалог цивилизаций: Восток — Запад”. — М.: Изд-во Рос. ун-та дружбы народов, 1997. — С. 44–46; *Истоки* славянской цивилизации. — К.: МАУП, 2004. — 704 с.; *Шилов Ю. О.* Аратта і Аріан. Пракорені Русі // Тези Всеукр. наук. конф. “Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності й культури”. — Переяслав-Хмельницький: МПП “Буклет”, 1992. — С. 46–47; *Провитоки* космогонічних уяв запорожців // Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина. — К.: ІА АНУ, 1993. — Вип. II. — С. 147–153; *Населення* українських земель за часів індоевропейської спільноти: пракорені української фольклорно-обрядової культури: Матеріали до укр. етнології. — К.: УФЕЦ ІМФЕ НАНУ, 1995. — Вип. 1(4). — С. 145–155; “*Велесова книга*” та актуальність прадавніх учень. — К.: Кн. палата України, 2001. — 154 с.; *Джерела* витоків української етнокультури XIX тис. до н. е. — II тис. н. е. — К.: Аратта, 2002. — 272 с.; *Праслов’янська* Аратта. — К.: Аратта, 2003. — 56 с.; *Арійські* традиції запорожців // Козацьке лицарство — основа національного виховання. — К.: МАУП, 2004. — С. 7–14; *Витоки* етносу й цивілізації слов’ян // Р. Ф. Кайндль. Вікно в європейську науку: Матеріали II Міжнар. наук. семінару “Кайндлівські читання”. — Чернівці: Прут, 2005. — С. 215–227; *Чого* ми варті. — К.: Аратта, 2006. — 292 с.; *Українська* національна ідея. — К.: Аратта, 2007. — 66 с.
3. *Миролюбов Ю. П.* Предистория Славяно-Русов: Собр. соч. — Т. 14. — Aachen: KLIEMO-Eupen, 1988. — С. 49.
4. *Славянские* Веда: Пер. и коммент. А. И. Асова — М.: ФАИР-ПРЕСС, 2003. — 704 с.
5. *Трубачев О. Н.* К прародине ариев (По поводу выхода книги: Ю. А. Шилов. Прародина ариев: История, обряды и мифы. — К., 1995) // Вопр. языкознания. — М.: Наука, 1996. — № 3. — С. 3–12; *Рыбаков Б. А.* Вступление // Н. И. Кикешев. Воззвание к славянам. — М.: В. С., 1998. — С. 3; *Всеславянский* Собор. — М.: Всеслав. Собор, 1998. — С. 81.
6. *Наливайко С. І.* Таємниці розкриває санскрит. — К.: Просвіта, 2000. — 288 с.; *Індоарійські* таємниці України. — К.: Просвіта, 2004. — 448 с.;

- Кобилух В. О.* Українські козацькі назви у санскриті. — Львів–Київ–Донецьк: ІПШ “Наука і освіта”, 2003. — 244 с.; *Кожолянку Г. В.* Етнографія Буковини. — Т. 3. — Чернівці: Золоті литаври, 2004. — 392 с.
7. *Черепанова С. О.* Проблема людини в українському мистецтві. — Л.: Світ, 2001. — 296 с.; *Білоусько О. А.* Україна давня: Євразійський цивілізаційний контекст. — К.: Генеза, 2002. — 272 с.; *Білоусько О. А., Супруненко О. Б.* Давня історія Полтавщини. — Полтава: Оріяна, 2004. — 168 с.; *Остафічук В. Ф.* Історія України. Сучасне бачення. — К.: Знання-Прес, 2006. — 422 с.
8. *Залізник Л. Л.* Нариси стародавньої історії України. — К.: Абрис, 1994. — С. 87–101; *Етнічна історія давньої України*: Кол. моногр. / П. П. Толочко та ін. — К.: ІА НАНУ, 2000. — С. 26.
9. *Рол Д.* Генезис цивилизации. — М.: Эксмо, 2004. — С. 63–64.

УКРАЇНОЗНАВСТВО ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Актуальні проблеми українознавства, с. 19–22

Духовність сучасного українського суспільства перебуває у кризовому стані. Ознакою цього є криза національної культури та освіти, криза книговидавничої справи, конфлікти та суперечності в релігійному середовищі, міжрегіональні суперечності у сфері духовності та культури, засилля російської та іншої іноземної культури, літератури, засобів масової інформації тощо. Зазначені проблеми з усією очевидністю викликають кризу в політичному, економічному, соціальному житті суспільства. Таким чином, духовна, культурна сфера стає вирішальною у забезпеченні розвитку, стабільності та єдності українського суспільства.

Ключовою проблемою для науковців, політиків, державних діячів у забезпеченні єдності та розвитку українського суспільства є пошук критеріїв та підходів до вирішення цієї проблеми. Світовий досвід та досвід України показує, що забезпечити єдність суспільства, нації шляхом забезпечення тільки матеріального добробуту громадян — неможливо. Людина, особистість є передусім духовним феноменом. Націю, народ також характеризує та поєднує як соціальну спільноту

характерна для неї культура, духовність, ментальність. А тому поєднати українську націю, український народ можна насамперед відродженням та збагаченням української духовності та культури.

Незаперечним елементом національної культури є мова нації. На роль та значення національної мови у житті суспільства вказує ряд сучасних дослідників (П. П. Кононенко, М. І. Михальченко, І. Ф. Надольний, Т. А. Хорольська, Т. С. Скубошевська, Т. В. Цимбал, І. О. Бушман, З. Ф. Самчук, Г. С. Гамрецька та ін.). Так, зокрема, Т. С. Скубашевська пише: “Характерно, що в контексті комунікації, міжкультурного діалогу розмаїття мов не лише не виключає, а й потребує зміцнення духу і простору функціонування рідної мови. Вивчаючи рідну мову людина одночасно засвоює категорії, якими користується її народ і її культура. Як член спільноти вона формує своє бачення світу не на основі самостійного опрацювання своїх переживань, а в рамках закріпленого в поняттях мови досвіду її мовних предків... Рідна мова є основою спілкування спільноти, це ланцюг, що поєднує нинішнє покоління з минулими і майбутніми, єднає людей у просто-

рі... Досвід показує, що народ, який втрачає рідну мову, від міжкультурного діалогу поступово віддаляється (відходить) і, навпаки, народ, який утверджує свою мову у мовному розмаїтті цивілізації, втягується у цей діалог усе більш поважно та інтенсивно” [1, 10–11].

Політична культура є не тільки складовою культури загалом, а й важливим елементом політичної системи суспільства. Політична культура функціонує як у сфері політичного життя, так і зачіпає усі сфери суспільства.

З огляду на зазначене, важливо проаналізувати стан політичної культури в Україні в умовах сьогодення. Насамперед від того, які політичні сили приймають політичні рішення та реалізують їх, залежить стан суспільства, шляхи та засоби вирішення найважливіших проблем суспільного розвитку. Очевидним є те, що українське суспільство, його проблеми та досягнення значною мірою залежать від політичної культури державних діячів та політиків. Рівень політичної культури сучасних політиків нам відомий. Багато з них є дуже далекими від розуміння та інтересів української культури. Маємо те, що маємо. Хоча очевидно, що є в Україні люди з набагато вищим рівнем інтелекту, духовної та політичної культури. Проте, на жаль, вони поки що не в змозі добратися до олімпу політичної влади. Слід визнати, що головна причина цього — недостатній рівень культури, політичної свідомості більшості громадян України. Крім того, все більше спрацьовує і так званий фінансовий та адміністративний ресурс. В Украї-

ні немало достойних людей, які могли б бути серед тих, хто створює та затверджує закони, хто приймає політичні рішення. На питання: “Чи має хто з представників інтелігенції сьогодні реальну можливість досягти владних вершин?” — очевидно є відповідь: “Ні”. Хоча б тому, що абсолютна більшість представників сучасної української інтелігенції знаходяться на межі бідності.

У чому ж, головне, полягає недолугість політичної культури мислення та дії сучасних українських політиків і, звичайно ж, значної частини населення? Насамперед це недооцінювання проблем єдності українського суспільства та шляхів їх вирішення. Неупереджений погляд свідчить, що владні структури України просто “не помічають” процесів, які ведуть до розколу суспільства, зокрема, за **ознаками регіональної, релігійної та мовної культури**, а іноді й потурають їм. У країні посилюється вплив російського націоналізму, який, безумовно, буде викликати посилення радикальних форм українського захисного націоналізму. В політичних колах, які були при владі в період правління Л. Кучми, превалювала думка про те, що вирішення економічних проблем у державі пом’якшить протистояння у суспільстві. Такий підхід є необґрунтованим та хибним. Політика, яка не бере до уваги духовних аспектів людського буття, не є реалістичною. Реалізм такої політики позірний: як засвідчує міжнародний досвід (Квебек, Велс, Косово), високий рівень добробуту не усуває значущості національно-культурних чи релігійних домагань різних соціаль-

них та політичних сил. Очевидно, що низький рівень політичних рішень зумовлюється низьким рівнем особистісного культурного та політичного розвитку тих, хто приймає ці рішення.

Виключно важливу роль у **формуванні політичної культури суспільства** відіграє **українознавство**. Вбачається, що далеко не всі представники владних структур і нині достатньо усвідомлюють важливість проблеми українознавчого виховання як українців, так і всього населення України, а також необхідності не тільки контрінформаційних, а й широких наступальних заходів в інтересах відродження, ствердження та поширення всього українського як в Україні, так і за її межами. Перед українознавством стоїть завдання — відігравати усе більшу не тільки просвітницьку роль як науки самопізнання, а й **усе більш активну державотворчу та захисну функцію**. Воно повинно вивчати та пропагувати українство, українське життя, а також й стати **ідеологією державних структур, провідних політичних партій та громадських рухів**. На сьогодні, на жаль, такого стану насправді немає. Без національно-свідомої, патріотично налаштованої політичної еліти неможливе українське відродження. Такий висновок випливає із розуміння принципової єдності та взаємозалежності політичних, культурних та етнонаціональних процесів у суспільстві.

Українознавство має стати філософією, ідеологією конкретної наступальної дії. Велика робота по відродженню життя та істо-

рії українства має доповнюватися активними заходами політичного, культурологічного, правового та державотворчого характеру. Конкретні вимоги та пропозиції до влади як у центрі, так і на місцях, можуть здійснюватися у сфері захисту української мови, культурних пам'яток, культури загалом, українських засобів масової інформації, закладів науки, освіти та виховання тощо.

Насамкінець слід зауважити, що процес демократизації, розбудови громадянського суспільства не може бути справжнім, якщо не задовольняються природні права громадян України. Так, на сьогодні багато з етнічних українців не мають реальної можливості оволодіти рідною мовою, сповідувати свою національну релігію тощо. А мова, як відомо, це душа народу. Отже, “Чи може стати етнічний українець національно-свідомою особистістю за умови, якщо він тільки тілом, але не своєю душею є українцем?” Звичайно, ні! Історія знає немало прикладів, коли українці за походженням ставали чужими для свого народу (українці-яничари, манкурти та ін.). Якщо будується демократичне, громадянське суспільство, то має здійснюватися головне — задоволення природних прав людини бути самими собою: українцем, росіянином, поляком, молдованином, євреєм... А поки що природні права саме українців на своїй етнічній землі найменш враховуються у процесі демократизації та громадянських перетворень. У них фактично відбирають природне право на національну мову, духовність, національну культуру, зрештою — **національну самосвідомість**, як

представників великого та славного історичного народу.

Таким чином, українознавство має відігравати вирішальну роль у відродженні та формуванні українців, як справжніх патріотів своєї нації та держави. Проте це можливо лише за умов, коли його зміст пронизуватиме усі сфери суспільно-політичного життя українського суспіль-

ства, коли воно стане ідеологією конкретної наступальної дії.

Література

1. *Скубашевська Т. С.* Мовні стратегії у формуванні міжкультурного діалогу у європейському просторі (соціально-філософський аналіз) // Автореф. дис. канд. філос. наук. — К.: Ін-т вищої освіти АПН України, 2005. — 19 с.

ПРОБЛЕМА СОБОРНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА І СУЧАСНИЙ СТАН

Актуальні проблеми українознавства, с. 23–31

Попри значний масив праць¹, в яких досліджується проблема збирання етнографічно українських земель в одну державу, тема української соборності викликає підвищений суспільний інтерес, позаяк час від часу в періодичних виданнях з'являється інформація про заяви окремих політиків сусідніх держав (переважно з Росії), що містять територіальні претензії до України. Тож виникають питання: “Як вирішувалась проблема соборності українських земель у ХХ ст.?”, “Чому частина українських теренів як етнічних, так і колонізованих українцями, залишилися поза межами Української держави?”

Як відомо, до 1917 р. держави Україна не існувало, а її землі входили до складу двох імперій — Австро-Угорської та Російської, які

перебували тоді в стані війни одна з одною. Після Лютневої революції в Росії, що призвела до краху російського самодержавства, справу відродження української державності очолила Українська Центральна Рада, створена 4 (17) березня 1917 р. в Києві. Домагаючись автономного статусу у складі майбутньої федеративної Росії, Українська Центральна Рада повинна була передусім визначити її кордони. “Українці хочуть, — писав у квітні 1917 р. голова Центральної Ради М. Грушевський, — щоб з українських земель Російської держави (бо про них говоримо поки що, не зачіпаючи питання об'єднання усіх українських земель), була утворена одна область, одна національна територія. Сюди, значить, мусять увійти губернії в цілості або в переважній часті українські — Київська, Волинська, Подільська, Херсонська, Катеринославська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Таврійська, Кубанська. Од них треба відрізати повіті і волості не українські, як скажім, північні повіті Чернігівської губернії, східні Кубанської, тощо, а прилучити натомість українські повіті сусідніх губерній як Хотинський і частини Аккерманського Бессараб-

¹ Див.: Гошуляк І. Проблема соборності українських земель у добу Центральної Ради // Укр. іст. журн. — 1997. — № 3. — С. 26–41; Трубайчук А. Українське питання в європейських міжнародних відносинах (1918–1945 рр.) // Київ. старовина. — 1996. — № 2–3. — С. 104–118; Українська соборність: ідея, досвід, проблеми (До 80-річчя Акту Злуки 22 січня 1919 р.): Збірник. — К., 1999; та ін.

ської, східні частини губернії Холмської, полудневі окрайці губерній Городенської, Мінської, Курської, західні часті Вороніжчини, Донщини, Чорноморської і Ставропольської губерній. Так утвориться територія, де українська людність становить більшість”².

Щодо територіальних меж цілої України, їх загальні контури було визначено під час роботи Українського національного конгресу 6–8 (19–21) квітня 1917 р. Виходячи з доповіді В. Садовського “Територія і людність України”, західний кордон мав проходити по Гродненській і Люблінській губерніях, південно-східний — на Кубані, північний — по р. Прип’ять, південний — по Азовському і Чорному морю (без Криму). Визнаючи право усіх націй на політичне самовизначення, конгрес у своїй резолюції наголосив на тому, що “кордони між державами повинні бути встановлені згідно з волею пограничної людності”³.

На переговорах зі спеціальною комісією Тимчасового уряду Росії у травні 1917 р. делегація Центральної Ради на чолі з В. Винниченком висловила за те, щоб автономна Україна постала на землях Росії, де українське населення становило більшість: у дев’яти губерніях Південно-Західного краю, Лівобережжя і Новоросії (Київській, Волинській, Подільській, Чернігівській, Полтавській, Харківській, Катеринославській, Херсонській і Таврійській (без Криму), Хотинському і частині

Аккерманського повітів Бессарабії, східних частинах Холмської губернії і західних — Області Війська Донського, Чорноморської, Ставропольської та Курської губерній. З цим не погоджувалися члени російської спецкомісії. Вони, згадував В. Винниченко, “виміряючи територію майбутньої автономії України... торкнулись Чорного моря, Одеси, Донецького району, Катеринославщини, Херсонщини, Харківщини. І тут, від одної думки.., що донецький і херсонський вугіль, що катеринославське залізо, що харківська індустрія одніметься в них, вони до того захвилювались, що забули про свою професорську мантию, про свою науку, про високі Установчі Збори, почали вимахувати руками, розхристались і виявили всю суть свого руського... націоналізму”⁴.

Зрештою, Тимчасовий уряд, що не бажав дотримуватися етнографічного принципу при встановленні території української автономії, визнав юрисдикцію Генерального секретаріату — уряду Центральної Ради, на терені п’яти губерній — тих самих, що складала територію Війська Запорозького гетьмана Богдана Хмельницького, держави, яка згідно з Переяславсько-Московським договором 1654 р. перейшла “під високу руку” московського царя Олексія Михайловича.

Сприятливі умови для поширення влади Центральної Ради в решті українських губерній виникли тільки після жовтневого (1917 р.) більшовицького перевороту у Петрогра-

² Грушевський М. Якої ми хочемо автономії і федерації. — К., 1991. — С. 126.

³ Робітнича газета. — 1917. — 20 квіт.

⁴ Винниченко В. Відродження нації. — К., 1990. — Ч. 1. — С. 167–168.

ді. Питання об'єднання українських земель розглядалося на засіданнях Центральної Ради 30 і 31 жовтня. Результатом обговорення, а також роботи спеціально створеної комісії, стала постанова про з'єднання українських земель. Центральна Рада ухвалила: "Поширити в повній мірі владу Генерального Секретаріату на всі відмежовані землі України, де більшість людності є українська, а саме — Херсонщину, Катеринославщину, Харківщину, материкову Таврію, Холмщину, частину Курщини та Вороніжчини"⁵. 3 листопада 1917 р. Генеральний Секретаріат оголосив, що його компетенція поширюється на всі губернії, де українське населення становить більшість. Однак, якщо Херсонщина, Харківщина, Катеринославщина і Таврія (без Криму) були включені "в територію єдиної України", то про Холмщину, частину Курщини та Вороніжчини у відозві не говорилося.

Входження земель чотирьох зазначених губерній до складу України на законодавчому рівні було закріплене III Універсалом Центральної Ради 7 листопада 1917 р. Ним проголошувалось утворення Української Народної Республіки й визначались її межі: "До території Народної Української Республіки належать землі, заселені в більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення кордонів Української Народної Республіки щодо прилучення

частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини і суміжних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлене по згоді організованої волі народів"⁶.

Між тим проблема Холмщини актуалізувалась вже 11 листопада, коли Мала Рада зібралася на надзвичайне засідання для обговорення питання щодо намірів центральних держав передати під тиском поляків українські землі Східної Галичини, Буковини, Холмщини, Підляшшя і окупованої частини Волині відродженій Польській державі. Було ухвалено рішення обрати комісію для вироблення протесту проти насильницького приєднання до Польщі названих територій.

Першим справжнім випробуванням Центральної Ради на здатність обстоювати національні інтереси та реалізувати принцип соборності українських земель стали Брестські мирні переговори з центральними державами у грудні 1917 — на початку лютого 1918 р. Об'єктивних можливостей для сприятливого перебігу переговорів у представників УНР було небагато. За повної відсутності українських дипломатів із фаховим досвідом, необхідною освітою, делегація (В. Голубович (голова), М. Левитський, М. Любинський, М. Полоз, О. Севрюк) виявилась дуже молодою за віком, хоча певною мірою це компенсувалось тим, що новопризначених дипломатів двічі консультував М. Грушевський. Згідно з інструкціями, отриманими від М. Грушевського, українська де-

⁵ *Українська* Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2 т. — Т. 1. — К., 1996. — С. 379.

⁶ *Національні відносини в Україні в XX ст.:* Зб. док. і матеріалів. — К., 1994. — С. 55.

леґація добивалася визнання УНР і приєднання до неї Холмщини й Підляшшя, а також Східної Галичини, Буковини і Закарпаття. На останнє категорично не погоджувалася Австро-Угорщина. Тоді українська делегація почала наполягати на територіальному розмежуванні в Галичині й наданні автономії (“коронного краю”) українським землям у складі Австро-Угорщини. Зацікавлена в торговельно-економічній співпраці з Україною та закритті Східного фронту, а також відчуваючи тиск Німеччини, Австро-Угорщина була змушена йти на поступки.

Брестський мирний договір, укладений в ніч на 27 січня (9 лютого) 1918 р., складався із 10 статей. Він визнавав незалежність УНР і визначав її “кордони”. До УНР відійшли, зокрема, майже вся Холмщина і Підляшшя, а кордон між УНР та Австро-Угорщиною пролягав по лінії Хотин–Гусятин–Збараж–Броди–Сокаль. Делеґації УНР і Австро-Угорщини також дійшли згоди і підписали таємний додаток про поділ Галичини та об’єднання українських частин Галичини й Буковини в єдиний “коронний край” до 20 липня 1918 р. Попри те, що таємна угода не була реалізована, після розпаду Австро-Угорської імперії восени 1918 р. Лемківщина, Закарпаття, Буковина і Хотинщина увійшли, хоч і на короткий час, до складу проголошеної 13 листопада 1918 р. Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР).

Щодо північних кордонів України, то за Брестською угодою до України прилучили північні повіти Чернігівщини та весь Гомельський повіт. Відповідно до української ет-

нографічної межі було проведено кордон з Росією в районі Курщини, хоча на Вороніжчині та території Війська Донського переважна частина заселених українцями земель залишилася поза межами української держави. Помилкою Центральної Ради була й відмова від Криму. Її намагався виправити уряд гетьмана П. Скоропадського, але збройне повстання Директорії в листопаді 1918 р. звело нанівець ці зусилля.

Незважаючи на це, за умови можливого об’єднання УНР і ЗУНР в одну державу, майже всі етнографічні українські землі опинялися у її складі. Цей намір було реалізовано 22 січня 1919 р. проголошенням Акта Злуки УНР та ЗУНР, який попри всю його декларативність має історичне значення у житті українського народу. Загалом українська держава в добу Національно-демократичної революції 1917–1921 рр. обіймала територію загальною площею 630 тис. кв. км, що менше від суцільної української етнографічної території, яка дорівнює 718 300 кв. км, і значно менше від усієї української національної території, яка сягає 930 500 кв. км⁷. Чому так сталося?

Справа в тому, що проголошений державами-переможцями у Першій світовій війні принцип етнічного підходу до встановлення нових кордонів зазвичай не дотримувався. Так, на території Польщі опинилося близько двох мільйонів, а на території Чехословаччини — ще більше німців. Понад два мільйони угорців увійшли до складу ворожої їм з

⁷ *Географія українських і сумежних земель.* — [Факс. перевид.] — К., 2005. — Т. 1. — С. 19.

давніх часів румунської держави, а також до Югославії. Між трьома сусідніми державами була поділена Македонія. Однак у найгіршому становищі опинився український народ. Нав'язану Паризькій конференції британським і французьким прем'єрами Д. Ллойд-Джорджем і Ж. Клемансо Версальську систему договорів певною мірою посилювали домагання правителів Польщі, Румунії і навіть поміркованої Чехо-Словаччини. Усе це зрештою призвело до розчленування українських земель між СРСР, Польщею, Румунією і Чехо-Словаччиною. Східна Галичина, Західна Волинь, Холмщина, Белз, Берестейщина, Підляшшя, Надсяння і Лемківщина були включені до відродженої польської держави, українське населення Буковини, Бессарабії і Мараморещини опинилося під румунською владою, а Закарпаття згідно з рішенням Ліги Націй було передане Чехо-Словаччині.

Не в кращому становищі опинилося й населення Наддніпрянської України, що проживало відтепер у більшовицькій квазідержаві — УСРР. Спочатку більшовики, що сформували альтернативну українській національній державі радянську республіку, погодилися на кордони, визначені Центральною Радою. Надалі зміцнення більшовицької диктатури супроводжувалось зменшенням території УСРР до можливого мінімуму за рахунок відсікання населених переважно українцями місцевостей на Дону, Кубані, Північному Кавказі, Криму, Воронезьких слобід, численних українських сіл і навіть цілих районів суміжних областей Росії (Сталінградської, Са-

ратовської, Курської, Орловської, Брянської), а також ряду районів Білорусії.

Уперше питання територіального розмежування УСРР і РСФРР розглядалося на міжвідомчій нараді при економічно-правовому відділі НКВС РСФРР 25 лютого 1919 р. За основу при вирішенні питання російська сторона запропонувала взяти не принцип етнічної належності населення і навіть не його волевиявлення, а міркування виключно “державного порядку”. Так, при обговоренні належності Грайворонського і Белгородського повітів представник УСРР посилався на етнічний склад населення та значне економічне і культурне тяжіння його до Харкова. Проте уповноважений РНК РСФРР С. Гопнер заявила, що ці райони, як хлібні центри, мають велике значення тільки для Великої Росії, залишаючись незначними для України. На випадок військових невдач УСРР, радянська Росія, відмовившись від цих повітів, раз і назавжди втратить можливість висувати на них претензії в майбутньому. Як аргумент Гопнер використала також телеграму голови уряду УСРР Х. Раковського, в якій повідомлялося, що з його боку немає жодних заперечень щодо включення цих територій до Росії.

Згідно з цією телеграмою було вирішено й питання про передачу від Чернігівської до Гомельської губернії Сурозького, Новозибківського, Мглинського і Стародубського повітів. Такою була плата маріонеткового більшовицького уряду України за збройну підтримку з боку червоної Росії. Кордон УСРР з Доном встановлювався по старій міжгуберн-

ській межі, а з Кримом — по Перекопському перешийку. Усі рішення були прийняті одностайно і лягли в основу затвердженого 10 березня 1919 р. РНК України “Договору про кордони з РСФРР”. Українське населення, що опинилося поза межами своєї республіки, засилало російські урядові органи заявами про бажання жити в Україні, такі самі рішення приймалися волосними й повітовими з'їздами рад. Ідучи назустріч цьому процесу, уряд УСРР запропонував ЦВК СРСР у 1924 р. проект “Про зовнішні кордони УСРР”.

У першій частині проекту, підготовленому за участю академіків М. Грушевського і Д. Багалія, обґрунтовувалась необхідність зміни державних кордонів у зв'язку з адміністративно-територіальною реформою. У другій частині, спираючись на дані переписів 1897, 1920 і 1922 рр., український уряд пропонував передати республіці ряд повітів Курської та Воронежської губерній, де проживало 1704 тис. українців.

Для розгляду проекту Союзний ЦВК створив комісію для врегулювання кордонів між РСФРР, УСРР та БСРР (по два представники від кожної сторони) на чолі з головою ЦВК Білорусі О. Черв'яковим. На першому засіданні 1 липня 1924 р. було визначено етнографічний принцип як головний при вирішенні питання кордонів з урахуванням економічного тяжіння та зручності адміністративно-територіального поділу спірних територій. Цей компромісний варіант залишав поза межами УСРР 724 тис. українців. Досягти згоди між делегаціями не вдалося, і Черв'яков передав це питання на розгляд політ-

бюро ЦК ВКП(б), де компромісний проект постанови союзної комісії зазнав подальших змін. Згідно з постановою ЦВК СРСР від 16 жовтня 1925 р. до УСРР була приєднана територія, на якій мешкало 278 тис. осіб. (Путивльський повіт і кілька волостей Курської та Воронежської губерній), тоді як від України було відторгнуто територію з населенням 479 тис. осіб (у тому числі Таганрозький і Шахтинський округи).

Після проведення Всесоюзного перепису населення 1926 р. ЦК КП(б)У наважився звернутися до Москви з проханням повернути Таганрозький і Шахтинський округи України, а також передати їй південні райони Курської і Воронежської губерній, де компактно проживало українське населення. Кількість українців у районах Російської Федерації, що безпосередньо прилягали до України, становила, як засвідчував перепис, понад 2 млн осіб. Проте ЦК ВКП(б) не відреагував на боязкий демарш своєї української філії.

Пізніше нарком освіти УСРР М. Скрипник за сприяння місцевої влади розпочав українізацію 37 районів Північнокавказького краю, у тому числі 19 районів Кубанського округу. Завдяки досягнутим успіхам в українізації, вдалося знову поставити питання про переведення під юрисдикцію України Кубанського, Шахтинського і Таганрозького округів. У відповідь на це 14 грудня 1932 р. вийшла постанова ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР “Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі і Західній області”, що передбачала не лише вилучення всіх запасів продовольства у селян і козаків, нако-

пичених до нового врожаю, а й стала сигналом до згортання українізації в УСРР і на Кубані (українізація майже половини районів Північно-кавказького краю характеризувалася в постанові як “петлюрівська”). Застосований владою терор голодом спричинив не лише загибель сотень тисяч жителів Кубані, а й призвів до загибелі української Кубані. Нащадки запорозьких козаків, які вижили в атмосфері державного терору, зберегли козацькі традиції, але під пресом тоталітарної держави денаціоналізувалися.

Знову проблема соборності українських земель актуалізувалася напередодні Другої світової війни. Перетворення українського питання на важливий чинник міжнародної політики у 30-ті роки ХХ ст. пов'язано передусім з приходом до влади в Німеччині нацистів, головні ідеологи яких, включно з Гітлером, намагаючись за будь-яку ціну ревізувати поверсальську систему, пропагували ідею німецького походу на схід з метою відриву України від СРСР і перетворення її на плацдарм боротьби з комунізмом. Німецьку позицію вітала й частина української політичної еміграції. Зрештою, популяризації орієнтації частини української громадськості на Берлін сприяла сама епоха. З цього приводу відомий учений І. Лисяк-Рудницький зауважив, що “українці не могли бути прихильниками міжнародного “статус-кво” й вони симпатизували ревізіоністським силам версальської Європи, насамперед Німеччині, спершу ще демократичній, а після 1933 р. гітлерівській. Хоч гаслом українського націоналізму була “орієнтація на

власні сили”, однак у своїй зовнішньополітичній концепції він покладався на союз з Німеччиною”⁸.

Значущість українського питання в міжнародній політиці 30-х років підтверджують й щоденникові записи В. Винниченка. Зокрема, 1 листопада 1938 р. він писав: “Укр. питання починає виходити на поверхню політичного життя Європи. Але цей вихід, боюсь, не віщує нам нічого доброго. Виникають уже балачки і про нашу самостійність, але, боюсь, що ця самостійність буде зроблена Гітлером. А коли так, то вона буде гітлерівська, рабська. У нас уже є сталінська самостійність, розуміється, гітлерівська буде не краща, якщо не гірша”⁹. Його слова справдилися вже у березні 1939 р., коли Німеччина дозволила Угорщині окупувати “незалежну” Карпатську Україну — витвір Третього рейху (як відомо, пронімецька орієнтація Карпатської України зумовлювалася Мюнхенською угодою 1938 р., за якою празький уряд надав їй автономію).

Нового удару по західноукраїнських землях було завдано 23 серпня 1939 р., коли В. Молотов і Й. Ріббентроп підписали радянсько-німецький пакт про ненапад. Таємним протоколом передбачалося розмежування сфер інтересів обох держав, а Західна Україна разом з іншими територіями мала увійти до складу СРСР. Лемківщина та Холмщина потрапляли до німецької зони. Отже, як і у випадку з проголошенням у жовтні 1938 р. автономії Карпатської Укра-

⁸ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2 т. — К., 1994. — Т. 2. — С. 252.

⁹ Винниченко В. Щоденники // Київ. старовина. — 2001. — № 1. — С. 111.

їни у складі наміченої Гітлером до розчленування Чехо-Словаччини, Україна стала розмінною монетою в геополітичних і військових планах Сталіна і Гітлера.

У згаданому таємному протоколі йшлося також про інтереси СРСР стосовно Південно-Східної Європи, зокрема Бессарабії. Наприкінці червня 1940 р. СРСР, скориставшись невтручанням Німеччини та її тиском на румунський уряд, зайняв Бессарабію, заселені українцями території Буковини та румунський округ Герца.

З того часу майже всі українські землі, які перед тим перебували у складі інших держав, були зібрані до купи в межах СРСР. З одного боку, цей факт мав безумовне позитивне значення: возз'єднання західноукраїнських земель об'єктивно відповідало одвічному прагненню українського народу до єдності, соборності. Проте не можна не враховувати того, з якою метою та якими методами це здійснювалось. Сталін, ведучи політичний торг із Гітлером, насамперед дбав про подальше розширення своєї імперії, про створення “зони безпеки” на західних кордонах. До того ж Сталін прагнув якомога швидше покласти край визвольному рухові населення Західної України.

Щодо окупованого в 1939 р. Угорщиною Закарпаття, то керівництво СРСР ще в ході війни почало роботу стосовно включення його до складу УРСР. У листопаді 1944 р. в Мукачеві відбувся I з'їзд Народних Комітетів Закарпаття, який одногласно висловився за вихід Карпатської України зі складу Чехословаччини й возз'єднання з УРСР. 29 червня

1945 р. в Москві було підписано радянсько-чехословацький договір про вихід Закарпаття зі складу Чехословаччини і входження його до УРСР. Так завершився історичний процес збирання українських земель у межах однієї держави.

Відомо, що пакт Молотова-Ріббентропа 1939 р., що посприяв возз'єднанню Східної Галичини і Північної Буковини з УРСР, не передбачав приєднання до УРСР українських етнічних територій Лемківщини, Надсяння, Підляшшя і Холмщини (так званого “Закерзоння”), у 17 повітах якого проживало майже 800 тис. українців, що опинилися восени 1939 р. в німецькій окупаційній зоні — Генеральній губернії. Користуючись переможним наступом Червоної армії на німецькі позиції секретар ЦК КП(б)У і голова РНК УРСР М. Хрущов улітку 1944 р. зробив спробу приєднати до території України Надсяння, Підляшшя і Холмщину. Було складено навіть карту Холмської області. Однак Кремль відкинув ці пропозиції, оскільки вже було сформовано інше бачення повоєнного облаштування Європи. Як наслідок, 9 вересня 1944 р. між урядом УРСР і польським прорадянським тимчасовим Комітетом Національного Визволення укладено угоду, згідно з якою 17 повітів Підляшшя, Холмщини, Надсяння і Лемківщини передавалися Польщі. Угодою передбачалась евакуація українського населення з території Польщі і польських громадян із території УРСР. У такий спосіб сталінське керівництво, нехтуючи правами людини, намагалось підтримати паростки соціалізму у Східній Європі.

16 серпня 1945 р. між СРСР і Польською Республікою було укладено договір щодо радянсько-польського державного кордону. Ця угода закріплювала рішення Кримської та Потсдамської конференцій, згідно з якими кордон мав проходити в основному по “лінії Керзона”, з відхиленням на схід (тобто на користь Польщі) 5–8 км. Остаточно процес польсько-українського розмежування завершився 1951 р., коли на прохання Польщі відбувся обмін прикордонними ділянками, майже однаковими за площею.

Щодо українсько-румунського кордону, то він остаточно визначений радянсько-румунським договором від 10 лютого 1947 р., відповідно до якого Румунія визнала право УРСР на Північну Буковину, Хотинщину й Ізмаїльщину, тобто юридично зафіксувала кордони, встановлені в червні 1940 р. Нарешті, 26 квітня 1954 р. Верховна Рада СРСР прийняла закон “Про передачу Кримської області РРФСР у склад Української РСР”. В результаті цього й сформувалися

остаточно нинішні територіальні межі України.

Парадоксально, але те, чого не змогла закріпити самостійна УНР після Акта Злуки, в нових умовах практично здійснив тоталітарний сталінський режим. Сформовані у такий спосіб кордони Української РСР стали важливою передумовою відродження суверенної України.

Насамкінець слід звернути увагу на істинно справедливий, гуманний характер української соборницької ідеї. Адже вона, на відміну від інших (наприклад, російської, всепольської чи ідеї “Великої Румунії”), ніколи й нікому не загрожувала, не реалізовувалася за рахунок поневолення інших народів, зазіхання на чужі території. Відверті й замасковані посягання окремих зарубіжних політиків на терени України, що періодично дають про себе знати, змушують нагадати про ті українські етнічні землі, які в силу різних історичних і політичних обставин залишилися поза межами Української держави.

ВІД РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДО РЕГІОНАЛЬНОГО САМОВРЯДУВАННЯ: КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ РЕГІОН

Актуальні проблеми українознавства, с. 32–42

Держава прагне забезпечення взаємодії різних гілок державної влади та органів місцевого самоврядування з метою спільного пошуку та узгодження шляхів удосконалення місцевого і регіонального розвитку.

В Україні впродовж 15 років незалежності регіональна політика належала до пріоритетів внутрішньої політики держави. На сьогодні регіональною політикою слід вважати таку систему намірів і дій, яка реалізує інтереси держави стосовно регіонів і внутрішні інтереси самих регіонів. Відмінності у можливостях самостійного розвитку регіонів досить глибокі, а основний прибуток утворюється в центрі та на південному сході держави. Тільки держава може раціонально перерозподіляти прибуток між регіонами та галузями і тим самим стимулювати економічний розвиток у регіонах.

В унітарних державах регіональна політика здійснюється, насамперед, центральним урядом, який рівною мірою використовує монетарну, фіскальну і торгову політику та безпосередній вплив на робочу силу та підприємців. Така практика є загальноприйнятною у Європі. По-

дібні центральні органи запроваджено у Франції (Міністерство державної служби, державної реформи та управління територіями), Великій Британії (Міністерство транспорту, місцевого самоврядування та регіонів), Болгарії (Міністерство регіонального та міського розвитку), Чехії (Міністерство регіонального розвитку), Португалії (Міністерство громадських робіт, планування та регіонального управління), Норвегії (Міністерство місцевих та регіональних справ), Нідерландах (Міністерство житлового господарства, регіонального планування та навколишнього середовища), Угорщині (Міністерство сільського господарства та регіонального розвитку), Литві (Міністерство реформ державного управління та місцевих органів влади).

Терміново потрібно вирішувати проблему вибору пріоритетів, гармонізації програм соціально-економічного розвитку з бюджетом. У результаті аналізу ситуації в регіонах виявилось, що в кожній області існує 50–60 регіональних програм, які фінансуються на 10–15 %.

Ключові завдання політики регіонального та місцевого розвитку:

- удосконалення концепції регіональної політики;
- розвиток структури управління;
- розвиток системи соціального захисту.

Функції, які має виконувати Міністерство регіонального розвитку і будівництва:

- координація господарської діяльності в масштабах економічних програм Уряду України;
- інформаційне, фінансове, техніко-організаційне сприяння міжрегіональній та внутрішньорегіональній кооперації та комбінуванню виробництва;
- налагодження оптимальних міжрегіональних та міжгалузевих виробничих зв'язків;
- сприяння у межах регіонів реалізації загальнонаціональних програм демонополізації та роздержавлення;
- здійснення контролю за прямим, тобто виробничим використанням державної власності;
- аналіз та оцінювання результатів діяльності державного сектору в регіоні та відповідальність кадрової політики поставленим завданням;
- створення доступного для інвестора повного паспорта регіону та програм його розвитку.

Обсяг субвенції на соціально-економічний розвиток з державного бюджету місцевим бюджетам у 2007 р. становить 907,5 млн грн. Мінрегіонбудом була розроблена та Кабінетом Міністрів затверджена Постанова № 218 від 14.02.2007 р. щодо порядку умов та критеріїв використання означених коштів. Відповідними місцевими органами до Міністерства

поданий перелік об'єктів, який пропонується фінансувати у 2007 р. за рахунок зазначеної субвенції. Таким чином, близько 650 млн грн (71,5 % від загальної суми) передбачається направити на будівництво та Реконструкцію об'єктів комунальної власності територіальних громад; понад 119 млн грн (13 %) — на проведення робіт із газифікації населених пунктів; понад 60 млн грн (6,6 %) — на водопостачання та водовідведення; близько 55 млн грн (6,1 %) — на тепlopостачання.

Загалом планується профінансувати 1029 об'єктів (серед них 470 — закладів освіти, 221 — закладів охорони здоров'я, 78 — закладів культури та спорту та ін).

Сьогоднішній етап державотворення вимагає законодавчого закріплення нової ідеології регіональної політики і формування нової архітектури регіонального управління.

Для цього Міністерством плануються наступні заходи щодо нормативно-правового забезпечення:

- внести зміни та доповнення до чинної редакції Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” та Бюджетного кодексу України;
- прийняти закони України: “Про територіальну громаду”, “Про міліцію місцевого самоврядування”, “Про проведення державно-правових експериментів з питань місцевого та регіонального розвитку”, “Про делегування повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування та їх виконання”, “Про порядок вирішення питань адміністративно-

територіального устрою України”, “Про комунальну власність”, “Про засади матеріального і фінансового забезпечення місцевого самоврядування в Україні”, “Про самоврядування територіальних громад”, “Про організацію виконавчої влади та місцевого самоврядування в районі”, “Про організацію виконавчої влади та місцевого самоврядування в області”, “Про місцеві вибори”, “Про місцеві референдуми”;

- внести зміни до Конституції України, необхідні для трансформації системи територіальної організації влади;
- провести реформу адміністративно-територіального устрою України.

Міністерство регіонального розвитку і будівництва наголосило, що оскільки процес подальшої розбудови місцевого самоврядування та вдосконалення регіональної політики не може бути обмежений лише створенням відповідного правового поля, то пріоритетом стане забезпечення постійного діалогу та систематичного співробітництва різних гілок влади, представників наукових установ, неурядових організацій, громадськості. Одним з найефективніших методів пізнання систем з метою управління їх розвитком є їх моделювання, тобто заміна реальних систем їхніми моделями.

Наука XXI ст. усе з більшою довірою і глибиною починає розуміти сенс учень давніх мудреців про Всесвіт і місце в ньому людини. За свідченням академіка Ю. Шилова, в умовах безпристрасної боротьби

двох культуротворчих традицій — народної (з корінням в общинній формації не менш як 21-тисячолітньої глибини) й офіційної (не глибше як 5 тисячоліть існування рабів) для України не залишається вибору щодо прийняття як ноосферно-біосферного потенціалу освіти і духовності регіону першу, а це означає — *створити виклик нинішній цивілізації з приводу науковості сучасної історії і культурології* [26].

Таке бачення поряд із психолого-педагогічними підходами (Н. Бібік, Є. Клімов, В. Моргун, В. Рибалка, П. Сікорський, Н. Шиян та багато ін.) врахувало синергетику (В. Аршинов, В. Буданов, В. Ігнатова, В. Кураєв, І. Пригожин, Г. Хакен та ін.); регіонологію (С. Барзилов, О. Ковальов, Т. Морозова, М. Некрасов, В. Сігов, А. Чернишов, М. Чумаченко та ін.); біосферологію та ноосферологію (В. Вернадський, М. Мойсєєв, К. Ситник, Ж.-П. Тейяр де Шарден, К. Тімірязєв, А. Травлеєв, М. Федоров, М. Холодний, О. Чижевський та ін.).

Наукова гіпотеза: Освіта XXI ст., стаючи соціоприродоформуючим засобом регіону, забезпечує соціум умовою сталого розвитку, а власну траєкторію завданням розвиватися у контексті програми соціально-економічного розвитку регіону, країни, світу.

Праця у суспільстві залишається основою його існування, умовою творчості: удосконаленням суспільства, удосконаленням людини, матеріалізацією дії людини (виробленням матеріального продукту), одухотворенням життя. З точки зору праксеології діяльність людини

можна інтерпретувати як “соціальну діяльність” у поєднанні з “соціальною додіяльністю”. Соціальна діяльність — колективно розподілена продуктивна робота людини. Соціальна додіяльність — колективно розподілена продуктивна праця в умовах педагогічної системи.

Соціоприродоформуючим началом система освіти стає в умовах педагогічної системи, що діє в рамках біосферного регіону в напрямі розвитку соціальних інститутів.

Проблема педагогічної системи в умовах біосферного регіону є ключовою. Положення ноосферології, біосферології і регіонології в поєднанні з економікою і педагогічною наукою дають змогу розглянути регіон як цілісну систему, передбачають моделювання біосферного регіону як певної клітини біосфери.

Взаємодія станів системи “біосферний регіон” у процесі розвитку призводить її загальний стан до об’єднання єдиною ціллю. Біосфера структурована. Життєдіяльність регіону перебуває у прямій залежності від знання інформації про нього самим регіоном й уміння використати її в процесі управління. З’являється нова форма відображення об’єктивної реальності, зокрема, соціальної — інформаційне відображення, що дає можливість створення інформаційно-соціологічних регіональних полігонів і проведення на них різних соціальних експериментів у вигляді соціального проектування, побудови на цій основі варіаційних моделей розвитку соціальної дійсності й управління нею. Це дозволило розробку наукового напрямку в рамках соціології управ-

ління — інформаційної регіонології, якою передбачається *створення єдиного інформаційного простору об’єкта дослідження — регіону, що представляє собою інформаційне відображення його соціального простору*.

Соціумові, як і людині, дуже важко прикидатися іншим: на це витрачається надто багато енергії, необхідної для важливіших справ. Український соціум — не менш активний суб’єкт свого життя, ніж людина. Він намагається прийняти чужі “виклики”, адаптуватися до них, але досягнувши певної межі, соціум теж починає чинити супротив. Опір його набуває різноманітних макросоціальних форм, серед яких чи не найпоширенішими є кризи — від антропологічної до екологічної, демографічної і т. ін. Антропологічна криза становить суму соціально-політичної і соціально-психологічної невідповідності, формуючи “катастрофічну свідомість” громадян. Концепція державної регіональної політики передбачила значне посилення ролі місцевих органів влади в розробці та реалізації стратегії розвитку окремих територій — регіонів. Цією концепцією визнано *ресурс розвитку, зокрема співпрацю між владою, бізнесом та громадськістю*.

Саме з локальних порядків антропотизованої геосистеми починається вихід із суцільного хаосу. Звернення до території Кременчуцького регіону є поверненням обличчям до Традиції на якісно новому рівні — осмислити і перевибудувати себе в напрямі родового стрижня власного розвитку. Припущення про те, що як людський, так і соціальний організми можуть

бути внутрішньо аутентичними тільки за умови фрактальної (багатовимірної, але закономірно-синхроністичної і такої, що резонує) ідентичності Всесвіту, для сучасної гуманітарної науки досить нове. Однак аналогії такого високого порядку не тільки мають право на існування, а й можуть бути інструментом якісного переосмислення принципів організації людського життя і механізмів його трансформації.

Об'єктивація — відтворення об'єкта пізнання дійсності в джерелі пізнання (людина, соціум). Об'єкт — фрагмент дійсності, на який спрямовано практичну або когнітивну діяльність суб'єкта.

Помічено, що сучасна об'єктивація насамперед є відтворенням особистості, яка тим чи іншим активним чином, власною енергією і творчістю вплинула на певний регіон. Населена територія завжди несе в собі певний портрет-відбиток особистісного (особистість, "заховану" в регіон).

У результаті процесу виховання із соціуму регіону "видобувається" педагогікою певне особистісне, яке спочатку постає перед суб'єктом як об'єкт, а потім привласнюється персоніфіковано — суб'єктивується; новонароджене в душі є спорідненим (сродним — за Г. С. Сковородою) попередньому, але добудованим, новим, дуже схожим на попереднє — профільним...

Реально існує жива система — Кременчуцький біосферний регіон — південно-західна окраїна Полтавщини, сусідить із Черкащиною, Кіровоградщиною, Дніпропетровщиною.

Центром Кременчуцького регіону є територія Кременчуцького району.

На теренах цього регіону виявлено понад 2000 археологічних пам'яток, які свідчать про старожитності: мустьєрська доба палеоліту (гора Пивиха — поблизу Градизька), палеоліт-мезоліт (Ємці, Підлужне, гора Пивиха), неоліт (Дмитрівка, Золотнище, Комсомольськ — ур. Барбара, Раківка), енеоліт-бронза (Кам'яні Потоки, Лашки, Волошине, Дмитрівка, Дуканичі, Єристівка, Ємці, Золотнище, Комсомольськ — ур. Стара Чирівка, Підлужне, Солониці, Лиходії), ранній залізний вік — скіфський час (Волошине, Дмитрівка, Ємці, Золотнище, Комсомольськ, Підлужне, Солониці), пізньоримська доба (Дмитрівка, Золотнище, Комсомольськ), салтівська культура (Волошине), давньоруський і післямонгольський час (Дмитрівка, Золотнище, Комсомольськ), новітня доба (Дуканичі, Єристівка, Ємці, Комсомольськ).

Лише на території Кременчуцького району існує 5 пам'яток природи, численні кургани, 7 пам'ятників архітектури XIX — початку XX ст. Період історії сіл Кременчуцького району 1571–1764 рр. з повним правом можна назвати козацьким. Це час встановлення фортифікаційних споруд. Люди — справжній скарб і багатство цього краю. Путівку в життя Кременчуцька земля дала таким видатним особам, як П. Г. Житецький — педагог, учений-мовознавець, член-кореспондент Академії наук; М. В. Остроградський — видатний вчений-математик, академік багатьох академій; Я. П. Козелевський — видатний український просвітител, учений-енциклопедист; А. Д. Бондар — доктор педагогічних наук,

професор, теоретик громадянського виховання; Г. М. Мізюн — талановитий драматург, поет, публіцист, громадський діяч; М. М. Калачевський — композитор і громадський діяч; академік В. П. Протопопов; П. М. Пахмурний — доктор історичних наук; П. П. Гусач — професор, доктор медичних наук; О. С. Коваль — кандидат сільськогосподарських наук; Г. П. Цвілих — кандидат філологічних наук; В. Ф. Баранов — відомий поет, К. М. Мельник-Антонович — історик і археолог та ін.

Дорогами Кременчуцького повіту мандрували і сіяли свої думки на цій землі Г. С. Сковорода, Т. Г. Шевченко, І. П. Котляревський, М. В. Гоголь, О. С. Пушкін, Л. М. Толстой, О. де Бальзак та ін.

Кременчуцька земля є родинним домом А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського, її відвідував Г. Г. Ващенко, проживали певний час композитори М. В. Лисенко, брати Г. І. і П. І. Майбороди, О. І. Білаш та ін. Здоров'ям полтавського і кременчуцького чорнозему опікувався і продовжує свій зв'язок Ф. Т. Моргун — учитель-землероб, учений-аграрій, письменник, громадський діяч. Полтавську педагогічну ниву щедро розробляють академіки І. А. Зязюн, В. Р. Ільченко, М. С. Онищенко, М. І. Шкіль та багато ін.

На теренах Кременчуччини сформувалися думки про біосферу В. І. Вернадського (1890–1891 рр.) — академіка, першого президента Академії наук України, засновника більш як 30 наукових напрямів, президента Академії наук СРСР.

Міжнародною академією біоенерготехнологій (президент — док-

тор економічних наук, професор, Голова Євро-Африканської Асамблеї соціально-культурного розвитку народів, академік Академії економічних наук В. А. Ткаченко) підтверджується геопатогенний характер території поблизу Комсомольська–Кременчука–Світловодська.

Зокрема, саме тому Кременчуччина має велику історичну спадщину, її заселяють народи принаймні протягом 7 тис. років поспіль.

За свідченнями В. І. Вернадського (1890 р.), Кременчук, Харків та інші міста ростуть, і як нові центри формуються.

Володимир Іванович 4.07.1890 р. зауважує: “Усе вирішує людська особистість, а не колектив. Еліта країни, а не демос, і значною мірою її відродження буде залежати від невідомих нам законів появи великих особистостей”.

Саме регіон — як клітина життя на землі — найкращим чином придатний для моделювання. Для цього потрібно:

1. Визначення суб'єкта і об'єкта регіонального управління. Розглядаються усі складові поняття “регіон”, з навколишнього середовища виділяється соціальна система регіону, показується її функціонування й взаємодія з навколишнім середовищем, а також детермінанти його розвитку.

Соціальний простір регіону досліджується у єдності з його інформаційним простором як відображенням соціального.

Визначається поняття регіонального інформаційного ресурсу як рушійної сили розвитку соціуму.

Прогнозуються результати впливу інформатизації соціуму на соці-

альні процеси й соціальні структури, на людину.

Створюється структура єдиного інформаційно-соціального простору регіону як об'єкта і суб'єкта системи регіонального управління (школи, музеї, краєзнавство).

2. Формулюються принципи створення системи управління регіоном.

3. Створюється схема організації інформаційних технологій регіонального управління.

4. Формується інформаційно-соціологічний полігон, де проводиться соціальне проектування, вибирається оптимальна модель системи регіонального управління.

5. Розробляється механізм реалізації оптимальної моделі управління й розвитку регіону (у нашому випадку — Кременчуцького).

Таким чином, *регіон становить цілісну, просторово-організовану форму життєдіяльності соціуму як системи, як складне й комплексне явище — біосферний простір (сегмент сфери життя)*. Така форма має свій зміст. Це взаємодія суб'єктів у процесі відтворення умов життєдіяльності; матеріально-речовинні фактори, що виступають основою відтворення; кількісні і якісні показники, що характеризують результат — рівень соціально-економічного розвитку. Крім цього, у регіоні існують функціональні внутрісистемні зв'язки, що впливають із відносин власності, відносин з розподілу предмета влади й повноважень. Регіон має самоврядний механізм, елементи якого взаємозалежні й доповнені механізмом зовнішнього регулювання. Такі якості, як відносна відособленість, цілісність, комплексність, структу-

рованість, підпорядкованість єдиної мети зв'язкам із зовнішнім середовищем і визначають регіон як складну соціальну систему. На основі суперпозиції викладеного уточнимо.

Регіон — біосферна область — територія адміністративної області, краю, група адміністративних районів або окремих районів, містить у своєму центрі мегаполіс (місто або систему міст), щільність населення спадає від центру до периферії. Це також відносно замкнуте територіальне недержавне соціально-виробниче утворення, яке характеризується відносною самодостатністю і здатністю до самовідтворення соціально-виробничих функцій і відповідної інфраструктури, вбудоване у функціональну структуру космобіотизованого геопростору.

Класифікація регіонів:

Відсталий регіон є таким, якщо його показники відстають від середньостатистичних державних більш як на третину.

Проблемним регіоном вважають такий, що вміщує в собі ситуацію, яка потребує додаткової (частіше зовнішньої) допомоги для її вирішення: стан екології, наближеність до кордону, наявність конфліктних ситуацій тощо.

Кризовим регіоном визнається за умов, коли існують незворотні тенденції до спаду виробництва, зростання безробіття, зниження рівня життя, погіршення стану здоров'я, зниження показника тривалості життя тощо.

Депресивна територія — та, що тривалий час є кризовою, і цю кризу подолати самотійно вона не в змозі. Така територія здатна перейти до стабільного розвитку лише за умови

комплексної підтримки і мобілізації ресурсів (внутрішніх і зовнішніх – з боку більш крупної організації (області, держави тощо). Взаємодія мегаполіса (міста, системи міст) і поліса, полісів (села, сіл) супроводжується присутністю інфарктної зони (А. С.).

Інфарктна зона поширюється концентрично від центру мегаполіса (забруднення атмосфери, забруднення ґрунтових вод, інші шкідливі викиди технічного виробництва тощо) в напрямі аграрного сектору сільськогосподарського виробництва, може бути присутньою як феномен “на межі”. Це зазвичай певна ділянка території, яка має власну динаміку розвитку. Саме інфарктна територія потребує найприскіпливішої уваги при оцінці спеціалістів, саме реальний стан цієї території й встановлення стану її динаміки створюють найбільші диспропорції при оцінюванні й побудові перспективи подальшого розвитку регіону, істотно впливає на компенсативні фактори, тобто на покращання стану життя. Регіон є певним навчально-когнітивним простором, що має детерміновану дискретність-неперервність освіти і поліморфність знання одночасно. Кожна ланка території регіону набуває певної ознаки як елемент навчально-когнітивного простору (складений навчально-когнітивний фрактал) з певною кореляцією як у межах регіону, так і у межах будь-якого іншого середовища, яке як модель може вміщувати дану ланку: макрорегіон — АР Крим, Україна; мегарегіон — Європа і т. ін.

Регіон є антропотизованою природною системою (геосистема як опорна ланка антропосфери) в епо-

ху глобалізації, що все більше стає предметом уваги гуманітарної науки і педагогіки в тому числі. Явище регіоналізації — процес розгортання, становлення структури антропосфери. Профільно-професійною освітою регіон із соціально-виробничої сфери перетворюється на соціоприродну організацію — профільно-антропотизовану систему. Посилення ролі когнітивізації є генеральним напрямом еволюції природи взагалі — і регіон не може бути випадком.

Інфраструктура регіону (біосферний регіон) має свою топологію, яка своєю чергою еволюціонує у напрямі відносно замкнутого виробничого циклу. У процесі самоорганізації геопростір регіону, поряд із прагненням до об’єднання в одну систему, прагне до самостійності й відносно незалежності. Структура функціонального простору регіону становить еволюцію, рухаючись в напрямі структурно-функціональної повноти.

На нинішньому етапі розвитку України поряд із центром усе активніше мають залучатися місцеві органи управління до вирішення проблем економічного й соціального розвитку регіонів, упровадження сучасних механізмів підтримки насамперед “депресивних” і “кризових територій” у контексті завдань сталого розвитку.

Кременчуцький регіон як складена наукова проблема може слугувати вихідною моделлю для побудови алгоритму рішення завдання стійкого розвитку регіону через те, що, вміщуючи досить високий ступінь складності, містить одночасно й велику кількість типових елементів розвитку, характерних для України: населення — понад 500 тис., центр

України, перетин 4 адміністративних областей і 6 адміністративних районів, сконцентровано великий потенціал технічного виробництва на обмеженій території (Кременчук, Комсомольськ, Світловодськ, Власівка), досить потужний аграрний сектор виробництва, існує певний науково-дослідний потенціал (більше 10 ВНЗ), містить реліктові природні масиви, високий рівень техногенного забруднення, індекс людського розвитку Кременчуцького району (його аграрної периферії) нижчий за середній по Полтавській області майже в три рази.

Умовно моніторинг території регіону можна здійснити, увівши певну матрицю, яка залежно від набору параметрів, набиратиме того чи іншого стану “проблемності”, “відсталості”, “кризовості”, “депресивності”.

Треба констатувати, що на сьогоднішній день істотними важелями покращання життя регіону поки що не стали головні рушійні сили суспільства — освіта й наука, а існує слабке прилучення до господарсько-управлінського начала відповідних освітньо-наукових кіл.

Саме система освіти (організатор до діяльності соціуму регіону) є фундаментом соціально-економічної системи (діяльності соціуму).

Економіка освіти в регіоні розуміється як “надання освітніх послуг на суму”. Водночас кожна територія потребує індивідуального підходу та побудови певної стратегії як програми розвитку на перспективу, що має внутрішню нелінійну динаміку. Присутня неабияка частка територій у регіоні, які характеризуються складністю адміністративного управлін-

ня, коли мегаполіс простирається в межах кількох адміністративних областей, взаємодіє з територіями кількох аграрних районів (полісів) тощо. Деформованим стає розвиток культури таких регіонів. Сучасне село сліпо, по інерції, трансформує свій ресурс робочої сили в сусідню країну, іншу адміністративну область тощо, власноруч стаючи приреченим. У такому разі виникає потреба або реформи кордонів, або ж відповідної координаційної політики ланок регіонів (регіону).

Головними критеріями моделювання єдиного соціально-економічного простору регіону є: 1) визначення людей регіону, які беруть участь у процесі проектування і планування розвитку; 2) встановлення критеріїв виміру якості життя; 3) сукупність людей, які роблять спеціальні знання доступними для вжитку, є дієздатною; 4) наявність компонентів управління системи.

Головні чинники забезпечення управлінського рішення моделювання єдиного соціально-економічного простору регіону такі:

- 1) обов’язковість приведення території до стану біосферного регіону;
- 2) встановлення територіальних структур біосферного регіону (економічних зон: проблемна, відстала, кризова, депресивна, інфарктна);
- 3) формування диференційованого бюджету в контексті забезпечення єдиного простору регіону;
- 4) формування регіонального інформаційно-ресурсного центру;

- 5) формування карти пропозицій з боку системи вищої освіти регіону;
- 6) формування структури навчально-освітніх комплексів (школа — ВНЗ — соціальний інститут);
- 7) організація системи допрофільного навчання;
- 8) організація системи профільного навчання як стадії профільно-професійної підготовки;
- 9) випереджально-адаптована система педагогічної освіти;
- 10) відповідна система післядипломної педагогічної освіти;
- 11) випереджально-адаптована система психологічної освіти;
- 12) високий рівень педагогічної культури управління.

Критеріями вироблення управлінського рішення щодо моделювання єдиного соціально-економічного простору регіону є:

- 1) приведення території до стану біосферного регіону;
- 2) встановлення територіальних структур біосферного регіону;
- 3) формування бюджету в контексті забезпечення єдиного соціально-економічного простору регіону;
- 4) достатній рівень культури управління;
- 5) підвищення рівня життя народу.

Отже, звідси висновується:

- 1) наша земля є благодатною для моделювання і такою, з якої доречно починати моделювання процесів регіонального розвитку;

- 2) для цього потрібно збудувати модель у межах біосферної клітини — регіону;
- 3) інформаційна система (в її складі освіта) має діяти в межах біосферного регіону як соціальна додіяльність. Інформаційна система регіону діє скоординовано відповідно до цілей регіону;
- 4) програма соціально-економічного розвитку регіону спирається на інформаційну систему;
- 5) як результат — підвищення ефективності функціонування соціальної системи, зниження шумів (соціального опору), підвищення рівня творчості особистості шляхом відповідного її включення в соціальні процеси засобами освіти;
- 6) у цьому напрямі діє оптимізація бюджетного фінансування;
- 7) врахована оптимізація розвитку суб'єктів регіону;
- 8) забезпечується підняття іміджу нашої землі і ствердження еліти регіону.

Література

1. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера. — М.: АЙРИС-ПРЕСС, 2002. — 576 с.
2. Вернадский В. И. Научная мысль как планетарное явление // Размышление натуралиста: В 2 кн. — Кн. 1. — М.: Наука, 1977. — 191 с.
3. Вернадский В. И. Письма о высшем образовании в России // Вестн. воспитания. — 1913. — № 5. — С. 1–17.
4. Винер Н. Кибернетика или управление в животном и машине. — М.: Сов. радио, 1968. — 326 с.

5. *Климов Е. А.* Образ мира в разнотипных профессиях: Учеб. пособие для студ. учеб. заведений по направлению спец. "Психология". — М.: Изд-во МГУ, 1995. — 224 с.
6. *Климов Е. А.* Общая психология. Общеобразовательный курс: Учеб. пособие для студ. вузов. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. — 511 с.
7. *Климов Е. А.* Психологическое содержание труда и вопросы воспитания. — М.: Знание, 1986. — 80 с. — (Новое в жизни, науке, технике. Сер. "Педагогика и психология", № 3).
8. *Климов Е. А.* Психология профессионала: Избр. психол. тр. — М.: Ин-т практ. психол.; Воронеж: НПО "МОДЭК", 1996. — 400 с.
9. *Ковалев А. П.* Педагогические системы: оценка текущего состояния и управления. — Харьков: ХГУ, 1990. — 156 с.
10. *Ковалев А. П.* Регионализация на современном этапе: элементы прошлого, настоящее, будущее // Региональные перспективы. — 2002. — С. 6–11.
11. *Концепція* громадянського виховання особистості в умовах української державності. Проект// Пед. газ. — 2000. — № 6 (72). — Черв. — С. 4–6.
12. *Концепція* освітньої програми "Довкілля": Зб. наук. пр. / За ред. В. Р. Ільченко. — К. — Полтава: ПОІППО. — 2003. — 133 с.
13. *Концепція* профільного навчання в старшій школі // Освіта України. — 2003. — № 88. — 25 листоп.
14. *Концепція* профільного обучения в учреждениях общего среднего образования // Школьные технологии. — 2002. — № 4. — С. 79–91.
15. *Концепція* профільного обучения на старшей ступени общего образования / Приложение к приказу Минобразования России от 18.07.2002. — М. — № 2783.
16. *Моисеев Н. Н.* Человек и ноосфера. — М.: Мол. гвардия, 1990. — 352 с.
17. *Моргун В. Ф.* Інтегральна освіта. — Полтава: Наук. зміна, 1996. — 78 с.
18. *Пригожин И. Р.* Природа, наука и новая рациональность // Знание, философия и жизнь. — 1991. — № 7.
19. *Пригожин И. Р., Стенгерс И.* Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / Пер. с англ. Ю. А. Данилова. — М.: Прогресс, 1986. — 431 с.
20. *Рибалка В. В.* Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників: Дис. д-ра психол. наук: 19.00.07 / АПН України, Ін-т пед. і психол. професійної освіти. — К., 1998. — 464 с.
21. *Самодрин А. П.* Вступ до профільного навчання. — Кременчук: ПП Щербатих, 2005. — 188 с.
22. *Самодрин А. П.* Концепція комплексного моделювання навчально-освітнього простору регіону засадами профільного навчання. — Кременчук: ПП Щербатих, 2005. — 44 с.
23. *Самодрин А. П.* Профільно-диференційована школа як педагогічна проблема — Ч. I. — Кременчук: МО України, 1995. — 62 с.
24. *Самодрин А. П.* Профільно-диференційована школа як педагогічна проблема. — Ч. 2. — Кременчук: Про-Графіка, 1998. — 97 с.
25. *Самодрин А. П.* Профільне навчання в середній школі. — Кременчук: ВІС СГЕІ, за участю РВІЦ ПНТУ. — 2004. — 384 с.
26. *Шилов Ю. О.* Чого ми варті. — К.: Аратта, 2006. — 292 с.

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

Актуальні проблеми українознавства, с. 43–46

Під час Визвольної війни XVII ст. відбувався бурхливий процес покозачення українського населення. Реєстр 1649 року зафіксував переважно “нових козаків”, які становили всіх його представників [1].

У 1654 р. козаки складали 77,9 % мешканців Канівського, 82,3 % Корсунського, 64,4 % Миргородського, 55,5 % Ніжинського полків [2].

Ряди козаків поспішали поповнити насамперед селяни. Як зазначали польські джерела, “всі, хто нещодавно звільнився від підданства панам і ввійшов у титул козацький, миру не хочуть — знаючи, що мир поверне їх у підданство”. В одних випадках перепорою на шляху до цього були військові дії, в інших — ті, хто, відвідавши одного разу “вільного” козацького життя, вже не хотіли розлучатись із ним [3].

Прагнучи здобути вольності, козаками ставали міщани. Наприклад, у Стародубі під час приведення в 1654 р. його жителів до присяги не було виявлено жодного міщанина. На Чернігівщині повністю покозачилося також населення міст і містечок Мглина, Почепа, Дрокова, Топалі. Козаки становили більшість у Новгороді-Сіверському (82 %), Погарі (81 %),

Глухові (73 %), Березні (66 %), Івангороді (66 %), Батурині (60%), Оленівці (55%), Конотопі (55 %), Салтиковій Дівиці (54 %), Сосниці (53 %). Загалом чисельна перевага козацького стану спостерігалась у 65 % міст і містечок регіону [4].

Хоч Визвольна війна і вносила певні зміни й корективи у життя українського козацтва, певною мірою покращуючи його соціальне становище [5], однак цей клас-стан не був позбавлений і феодального гніту та утисків. Власники маєтностей порушували здобуті козаками права і привілеї. У Ніжинському полку, наприклад, вони насильницьким шляхом залучали козаків до свого підданства, відбирали в них землю й накладали такі повинності й податки, що козаки, з точки зору методів гніту й експлуатації, які застосовувались щодо них, по суті справи мало чим відрізнялися від посполитих.

Для припинення свавілля власників знадобилося навіть гетьманське втручання. Іван Мазепа восени 1691 р. наказав, “аби козаков, здавна в тых маєтностях мешкаючих, жадною и найменшою кривдою не дотикали”. Проте це стосувалося передусім тих козаків, які “у реєстри

войсковому знайдуючися і услуг козацких нелениво и нехитляно щирым приложением всегда пильнуючи, при зуполных войсковых правах и волностях найдовалися и спокойне во всех духовных і свецких маетностях без жадное жили турбації” [6]. За людей, які змінили селянський стан на козацький, гетьман не вступався. Роком раніше (6 грудня 1690 р.) він дозволив у Семенівці пані-державці Марії Семенівні брати таких “под свое послушенство”. При козацьких вольностях залишалися тільки ті козаки Семенівки, які в 1689 р. перебували “на службе монаршой” під Кизикерменом. Надалі ж гетьман забороняв приймати “посполитых тяглых людей у реестр козацкій” [7].

Полковник Лизогуб у серпні 1687 р. залучав до відбування повинностей і послушенства на користь Макошинського Миколаївського монастиря як тяглих “мужиков” села Бутівки, так і тих, “которые з мужицтва в козацтво без ведома Ігуменского уписалися” [8].

Перехід селян до козацького стану негативно впливав на розвиток міст, скорочував кількість селянства, і тому інші гетьмани також недоброзичливо ставилися до цього явища. Ще раніше (4 січня 1669 р.) Дем’ян Многогрішний у листі до наказного чернігівського полковника Костянтина Стрієвського з приводу цього суворо застерігав: “А що сотники приймают ново козаков и в реестр уписуют, постерегай себе того, щоб твоя шия на язвах zostавала в целости” [9].

Козакам гетьманат забороняв добиватись у міщан “напитков, чобот,

и яких колвек достатков”. Порушників наказу чернігівському полковнику в 1660 р. дозволялося карати “до нас (тобто до гетьмана. — П. П.) не отсылаючи” [10].

Із козаків збирали податки. Наприклад, у селі Баби Менської сотні з козака Романа Кагатка брали щороку по два золотих за “криницу”. Козак же Лук’ян Горбач за дві “криници рибної ловли” давав щорічно по дев’ять золотих [11].

У Ніжинському полку наприкінці XVII ст. до виконання повинностей на користь війта м. Ніжина залучали людей, які хоч і називали себе козаками, але давно вже не входили до козацького компуту (списку) й не брали участі у військових походах [12].

У Могильовському повіті Білорусії селян, що приписалися “в казаки”, взагалі “вместо кнута батогами нещадно” дубасили, а осіб із числа старих козаків, сотників, осавулів і козацьких отаманів за приписку селян до козаків били “ослопьем” [13].

Тяжким було становище козацтва і в інших регіонах. Великих знущань зазнавали, зокрема, козаки села Єндовищ в Острозькому полку на Слобожанщині. Місцевий сотник Іван Хоруженко влаштовував над ними звірські самосуди. Він збирав із козаків для власних потреб “денег по три и по два рубли и по полтине с человека”, зобов’язуючи їх працювати на своєму подвір’ї, на винниці, в млину, в лісі, у полі. Сотник відмежовував і забирав кращі козацькі землі, привласнював їхні сади, “скотину их травил собаками” тощо. Знущанням не було меж. Дійшло навіть до того, що Хоруженко підпалював садиби

козаків, а їхніх дітей “имал к себе в холопство и бил их”, навіть убиваючи насмерть. У результаті подібних нападів і розорень єндовиські козаки остаточно “оскудали”, деякі з них, залишивши свої будинки, “разбрелись по иным городам”. За таке ставлення до підданих Хоруженка в 1690 р. було звільнено з посади сотника [14].

Посилення експлуатації населення міст і сіл сприяло загостренню соціальних суперечностей. Селяни, міщани і козаки відмовлялися від сплати податків, виконання послушенства, тікали [15]. Із середини XVII ст. посилилась хвиля переселенського руху [16], в якому взяло участь і козацтво [17].

Література

1. *Реєстр* Війська Запорозького 1649 року: Транслітерація тексту. — К.: Наук. думка, 1995; *Яковлева Т.* Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття. Причини і початок Руїни. — К.: Основи, 1998. — С. 75, 77.
2. *Пиріг П. В.* Покозачення населення Чернігівщини під час Визвольної війни українського народу середини XVII століття // Філософські, соціально-психологічні, історичні та моральні проблеми формування українського соборного суспільства: Зб. матеріалів круглого столу (30 березня 2007 р.). — Чернігів, 2007. — С. 81.
3. *Ojczyste spominki.* — Т. II. — С. 31; *Пиріг П. В.* Чернігівщина у Визвольній війні українського народу 1648–1654 рр. — К., 1993; *Пиріг П.* Лівобережний похід Яна Казимира (1663–1664 рр.) // Сіверян. літопис. — 1999. — № 5. — С. 15–24;
4. *Пиріг П. В.* Покозачення населення Чернігівщини під час Визвольної війни українського народу середини XVII століття // Філософські, соціально-психологічні, історичні та моральні проблеми формування українського соборного суспільства: Зб. матеріалів круглого столу (30 березня 2007 р.). — Чернігів, 2007. — С. 81, 82.
5. *Пиріг П. В.* З історії землеволодіння на Чернігівщині в другій половині XVII століття // Укр. селянин: Праці наук.-дослід. ін-ту селянства / Ін-т іст. України НАН України. — Черкаси, 2001. — Вип. 3. — С. 106–110.
6. *Пиріг П. В.* Гетьман Іван Мазепа (на допомогу студентам, викладачам, учителям історії). — Чернігів, 2007. — С. 18.
7. *Слабченко М. Е.* Организация хозяйства Украины от Хмельницыны до мировой войны. — Ч. 1: Хозяйство Гетманщины в XVII–XVIII столетиях. — Т. 4: Состав и управление государственным хозяйством Гетманщины XVII–XVIII вв. — Одесса: Гос. изд-во Украины, 1925. — Приложения. — Док. № 5. — С. 297–299; *Описание* рукописей книги В. Д. Голицына // Тр. Чернигов. предварительного комитета по устройству XIV археологического съезда в г. Чернигове. — Чернигов: Типография Губернского Земства, 1908. — С. 47–49.
8. *Центральний державний історичний архів України* (м. Київ). — Ф. 146. — Оп. 1. — Стр. 36. — Арк. 1.
9. *К истории сословных отношений* // Тр. Чернигов. Архивной Комис-

- сии. — Чернигов: Типография Губернского Земства, 1913. — Вып. X. — С. 180–181; *Рукописи* П. Я. Дорошенко // Тр. Чернигов. предварительного комитета по устройству XIV археологического съезда в г. Чернигове. — Чернигов: Типография Губернского Земства, 1908. — С. 29.
10. *Рукописи* Черниговской Городской Думы // Тр. Чернигов. предварительного комитета по устройству XIV археологического съезда в г. Чернигове. — Чернигов: Типография Губернского Земства, 1908. — С. 66.
 11. *Національна бібліотека України* ім. В. І. Вернадського. Інститут рукописів. — Ф. І. — Стр. 55587 (Лаз 41₅). — Арк. 13.
 12. *Рукописи* Нежинской Городской Думы // Тр. Чернигов. предварительного комитета по устройству XIV археологического съезда в г. Чернигове. — Чернигов: Типография Губернского Земства, 1908. — С. 137–138.
 13. *Акты*, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою Комиссиею. — СПб: В типографии П. А. Кулиша, 1863. — Т. IV. — С. 15–16.
 14. *Національна бібліотека України* ім. В. І. Вернадського. Інститут рукописів. — Ф. XXIX. — Спр. 158. — Арк. 100–100 (зв.).
 15. *Національна бібліотека України* ім. В. І. Вернадського. Інститут рукописів. — Ф. VIII. — Спр. ²⁵⁵/₁₅₄ — Арк. 46 (зв.), 47; *Чтения* в Историческом Обществе Нестора Летописца. — К., 1890. — Кн. IV. — С. 99, 102, 103; К., 1891. — Кн. V. — С. 54–56 та ін.
 16. *Центральний державний історичний архів України* (м. Київ). — Ф. 133. — Оп. 1. — Спр. 128. — Арк. 1.
 17. *Пиріг П. В.* Переселенський рух на Чернігівщині в середині XVII ст. // *Історія народного господарства та економічної думки України: Міжвідом. зб. наук. пр.* — К.: Наук. думка, 1994. — Випуск 26–27. — С. 140–146; *Пиріг П. В.* До історії полку Івана Дзинковського // *Богдан Хмельницький і його доба: Матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої 400-річчю з дня народження Великого Гетьмана 24–25 жовтня 1995 р.* — К., 1996. — С. 252–257.

ПОШУК НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ (НА ПРИКЛАДІ ВІРШІВ Т. ЗВ. ПОЛЕМІЧНОГО КОМПЛЕКСУ 80–90-Х РОКІВ XVI СТ.)

Актуальні проблеми українознавства, с. 47–52

Усвідомлення національної самоідентичності неможливе без осягнення джерел, із яких формувалася нація, її культура, література, релігія, держава. Проблеми традиціоналізму як важливого суспільного, культурного, релігійного чинника та літературної традиції мають благодатний матеріал для дослідження у вигляді української літератури кінця XVI ст. Події тодішнього суспільного життя, позначені гострими контроверзами між Заходом і Сходом, змушували Україну до пошуків власного місця у світі. Проте від тих часів терміни “Захід” і “Схід” наповнилися дещо іншим змістом. Захід включає в себе не лише культуру католицької і протестантської Європи, а й США, як і культура Сходу не вичерпується греко-візантійським відголоском, а передусім представлена культурою Росії. Незмінною залишається лише ситуація вибору для України свого місця серед інших народів. Як і в XVI ст., опорою у визначенні національної самоідентичності українців повинна стати власна традиція: релігійна, культурна, літературна, державотворча. У темі “Україна — художня словесність”, виданій як конспект

лекцій П. П. Кононенка та А. Ю. Пономаренко до дисципліни “Українознавство”, велика увага приділяється фольклору та давній літературі княжої доби, натомість незаслужено мало уваги приділено іншим періодам, доленосним як для народу, так і для літератури. У розгляді згаданої теми представляють інтерес і такі твори, як “Скарга нищих до Бога”, вірші Києво-Михайлівського та Загородовського збірників. Частково матеріал статті може бути використаний також у темі “Україна — нація і держава”.

Кінець XVI ст. в Україні, як і в Європі, позначений протиборством реформаційних та контрреформаційних процесів, який вплив у пошук балансів між тяжінням до змін та збереженням традицій. Окремі людські спільноти потребували, на думку Є. Андрос, “усталених, раціонально вивірених, освячених традицією, життєво значущих орієнтирів у всьому універсумі людського буття” [1: 194]. Потребу таких орієнтирів гостро відчула православна спільнота наприкінці XVI ст., яка зазнала впливу європейських реформаційних процесів. Орієнтиром

для неї став світогляд православного традиціоналізму. Під українським православним традиціоналізмом мається на увазі релігійно-культурологічна зорієнтованість на Візантію та Грецію, яка стала також ядром української літератури аж до кінця XVI ст. і була вірною цим ідеям у протиставленні реформаційно-гуманістичним орієнтаціям іншої частини українського народу. Осередком українського православного традиціоналізму став Острозький культурно-освітній центр, навколо якого об'єдналися ряд православних кліриків та письменників — Василь Суразький, Іов Княгиницький, Даміан Наливайко, Клірик Острозький та Іван Вишенський, який до 70-х років XVI ст. жив у Острозі. За світоглядними позиціями до православних традиціоналістів належав і автор віршів полемічного комплексу 80–90 років XVI ст.

Підготовлені наприкінці XVI ст. великі державно-культурні зрушення, розвинулися в Україні середини XVII ст. Одним із факторів цих змін є послідовний наступ католицизму, який мав на меті розхитати традиційну духовну і культурну основу українства — православ'я. Грубий тиск і регламентація суспільного, культурного та духовного життя спричинилися до маргіналізації окремих суспільних прошарків, які стали в обороні zagrożеного релігійного почуття та літератури українців.

Дилема світоглядного вибору — Захід чи Схід була настільки гострою через те, що повинна була одночасно вирішити низку переплечених проблем формування нації і держави, релігійні й культурні питання.

Прагнення до збереження своєї самобутності, автентичності, власних духовних надбань, ґрунтованих на православній традиції, і покликала до життя цілий корпус полемічних творів, які стали реакцією на духовну експансію Заходу. Саме напористий характер ренесансних ідей укупі з національним, соціальним та релігійним пригніченням з боку їх репрезентантів і породили велику силу спротиву та консолідацію православних традиціоналістів. Якщо ренесансні та реформаційні ідеї на Заході були викликані до життя власними глибинними духовними та політичними трансформаціями, то в Україні вони були спровоковані зовнішніми факторами, які європейськи орієнтованою частиною населення сприймалися схвально, а традиціоналістськи налаштованим людям цей вплив здавався перешкодою на шляху давно обраного правильного вектора розвитку. Цей поділ і визначив два напрями культурної орієнтації — реформаційний та традиціоналістський. У літературознавчих дослідженнях більше висвітлено захіноєвропейські гуманістичні та реформаційні орієнтації українських літераторів, і тому на ще більшу увагу заслуговує позиція традиціоналістів, для яких секуляризація життя та розвиток наук Нового часу були тривожними ознаками.

Слід звернути увагу на ту обставину, що загалом для православної спільноти цей час був періодом занепаду традиційного центру Константинополя, ослабленням позицій православних у протистоянні з уніатами в Україні та початком посилення нового центру — Москви.

Проблемне поле віршів полемічного комплексу накладається на загальну проблематику традиціоналістів — це антикатолицька, антиуніатська, антипротестантська, антиіудаїстська спрямованість світоглядних пошуків, опертя на досягнення греко-візантійської культури та духовну спадщину Київської Русі.

Православні традиціоналісти включилися в полеміку, щоб захистити унікальність власного культурного світу і відкрити його іншим.

Головними концептами традиціоналістів були Богоподібність людини, наслідування східнопатристичної та апостольської традиції, вірність православним догматам та рішенням Соборів, прийнятим до розколу християнства, пошанування святих Київської Русі та зразковість давньоруської літератури — загальна орієнтація духовного життя на вітчизняну старовину, “отческую вѣру”. Духовне життя постає не як приватна справа, а як обов’язок жити за заповідями предків, реалізовувати зв’язок, що сполучає людину з мертвими, живими і ненародженими представниками свого етносу. Тоді не тільки образа на адресу релігії, а й намір полишити її сприймаються як смертний гріх. “Отци ваши вѣру святую любили, ...посты святыи хранили, ...дѣла добрыи творили, ...в ересь не приступовали, ... святых патриархов, яко отцев, чѣтили, ...наук святых ся учили, а от погибелных себе отлучили” [6:86]. У цих рядках життєвий план традиціоналіста показаний через заклик до наслідування старовини. Подібні інтенції у дещо зміненому вигляді зустрічаємо також у віршах Загоровського

збірника. Зв’язок між поколіннями виявляється у прагненні батьків зберегти і передати дітям свою віру попри будь-які суспільні зміни.

Похвала бо отцем их святыѣ
справы, иж чистую вѣру дѣтем
доховали. [6:107]

На противагу традиційності схильність до змін та новацій у духовній справі сприймається як спроба руйнації християнства. Автор віршів полемічного комплексу в різний спосіб згадує проблеми, навколо яких велася полеміка на Вселенських Соборах і які залишилися без вирішення: філіюкве, чистилище, хрещення без мира і занурення у воду, опрісноки, відпущення гріхів за пожертви, окремі свята.

Але не знаємо, хто тебе научил,
абы и от Сына Дух Святыи
походил. [6:78]

Але то[го] чистьцу, яко Рим
поведаєт,

Святыи Петръ и Павелъ не
проповедаєт. [6:83]

И крещеніа их без мира
справують. [6:76]

Ани подруженій в костелѣ не
мають,

И новокресченъных блатом
помазують. [6:76]

Яко мертвого трупа, оплатка
глітають,

а Христа живого в хлѣбѣ
отмѣтають. [6:76]

Без покаянiя святості повчають
и отпусты свои за злото меняють.
[6:83]

Для чого ж празнуєш свята из
жидами — Христоубийцами,
Божими врагами. [6:78]

У ході уявної дискусії православні визначають деяку агресивність у

формі образ, яку, за Е. Фроммом, називають доброякісною і яка ставить за мету виживання певного колективу і зникає, щойно зникне така загроза. [7: 136]

Незмѣное безумство скоту ся
ровнати,
От свѣта Христова ко тмѣ утѣкати.
[6:113]

Можете болѣти, якъ вас заразили,
И еще бы рады, щоб души
згубили... [6:133]

Порівняння єретиків з тваринами, що у тьму ховаються від світла, та полемічне перебільшення радощів від духовної загибелі суперників — це ті художні прийоми, які виявляють стан людини із загостреним релігійним почуттям.

Наявність лінії традиціоналізму означає тяжіння до постійності, незмінюваності саме у релігійному вченні православних, не викликає заперечень наявність низки проблем православної спільноти як прогалини в богословських знаннях православного кліру, матеріальні зловживання, загальна неосвіченість населення. До речі, ці проблеми для автора закриті, він їх не оприлюднює, мабуть, щоб не показувати своїх уразливих місць, а посилити наступальний пафос твору проти опонентів. На відміну від реформаційних тенденцій секуляризації суспільного життя традиціоналісти прагнуть очищення суспільства шляхом посилення впливу на нього православних духовних традицій: націлення на споглядальність, самозаглибленість, аскетизм.

Автор віршів полемічного комплексу оцінює своїх опонентів не за вершинами їхніх здобутків, а за глибинами духовного падіння, яких без-

ліч наводиться у віршовому тексті: надмірне звеличення через гордість папи римського, жадоба до багатства у вигляді продажу індульгенцій. Піддається особливому осуду “гордость папѣжская” на протиставлення простоті православних, “непокорство къ Христу” та перебування в “прелестях римских”.

Православний традиціоналізм спирався на протиставлення світу небесного і світу земного. Шлях людини до духовних висот лежить через усвідомлення її гріховної сутності, що породжує смирення.

Присяга тобѣ нищету терпѣти,
а не багатства у папы шукати.
[6:107]

Блажени же нищии, иже Христа
ради, але богатыи найдутся во
адѣ. [6:109]

Багатство і бідність тут мають матеріальний і духовний вимір, а також виразне конфесійне забарвлення. “Нищета” православних традиціоналістів наближає їх до Бога без індивідуальної духовної праці, натомість багатство католиків викриває їх як “миролюбников”.

Традиціоналізм, апелюючи до найістотнішої іпостасної характеристики особи — смиренної мудрості — прагне самовдосконалення, один із шляхів якого — боротьба зі спокусою відступитися від православ’я. Ареною внутрішньої боротьби є людська душа, “внутрішня” людина, якій притаманне інтровертне інтуїтивне мислення розуму.

Зрѣти и слышати грѣха не похоти,
и всѣ твои чувства ꙗже,
плотеское създание сущи,
Въсхотѣмо умы на высоту тещи.
[6:100]

Розуміння “внутрішньої” людини у автора віршів полемічного комплексу цілком тотожне до її розуміння Василієм Великим, Симеоном Новим Богословом, Григорієм Синаїтом, Іоанном Листвичником, Іоанном Дамаскиним та іншими візантійськими богословами. Патристична ж традиція надає пріоритет духові. Особливо великий вплив справив на ідеї віршів полемічного комплексу богослов XIV ст. Григорій Палама. “У св. Григорія Палами можна знайти багато місць, в яких він говорить про “презирство до тілесного”, використовуючи платоністську мову св. отців, але при цьому уточнює: “Плотовидним не є те, що прийшло в наші помисли від плотських сластей і сластоявлено перебуває...” [5:6]. У полемічному комплексі протиставлення духовного тілесному належить до екзистенційних основ і визначає силу заперечення православними своїх опонентів, бо кожний, хто відходить від православ'я, “духовный разум на плотный изменил” [6:72]. У “Скарзі нищих до Бога” протиставлення духовного й тілесного розуму ще гостріше, бо вказує на їхню непокєднуваність, а пріоритет тілесного розуму несумісний із вченням Христа.

Мудрость плотеская Христа
преслушает
И Духа Святого в себе не
вмещает”. [6:80]

Вищою мудрістю є традиція самозаглиблення і мовчання, культивована ісихастами.

У Києво-Михайлівському збірнику Старець благає:

Не дѣйте мя, старца, много
глаголати.

Молчания хочу себе обучити.
[6:96]

І. Мейєндорф звертає увагу на великий авторитет святих серед православних: “Візантійська Церква з багато більшою охотою, ніж Західна, буде ставитися до святого чи містика як до охоронця віри і більше довірятиме такому охоронцю віри, ніж будь-якій спеціальній чи постійно діючій інституції...” [4:308]. Одним із найсильніших аргументів у дискусії є посилення на апостолів Петра і Павла, які в посланнях не згадували про чистилище, жили просто, без каяття не прощали гріхів або на Предтечу, який “саранчѣ не вживал” [6:83].

Поряд зі святими апостольських часів автор залучає авторитет місцевих.

Володымер Великий вас у вѣру
крестил [6:86].

Преподобный Анѣтоній, иноком
начальник [6:88].

Блаженный Феодосій, ангелскій
сожитель [6:88].

Поставивши за мету збереження авторитету православ'я в очах православної спільноти і поширення його впливу на всі сфери життя в умовах реформаційних процесів, автор віршів полемічного комплексу як справжній традиціоналіст виявив безкомпромісність світоглядної позиції та широке використання традиційних художніх засобів.

У сучасному секуляризованому суспільстві акценти і дотепер гострого в Україні міжцерковного конфлікту дещо інші, ніж наприкінці XVI ст. Не можна ігнорувати той факт, що саме греко-католицизм на теренах Західної України плекало серед народу національну самосвідомість, а

православ'я, на жаль, у переважній більшості представлене прихильниками Московської його версії, пропагує вигадані власні міфи духовності. Очевидні факти кризи української національної ідентичності серед значної кількості наших співгромадян особливо турбують, як завжди, письменників. Низка статей під промовистими назвами “Де наші очі?” (Ще раз про загрози титульній нації) [3], “Чужі голоси” (Про топонімію, старі доктрини і нових доктринерів) [2] волають про зовнішні загрози духовності українців. Погоджуючись із викладеними там фактами, не можна погодитися із висновками, оскільки зовнішнім загрозам великих держав можуть успішно протистояти навіть маленькі, до яких Україна не належить, якщо національна самоідентичність їхніх громадян буде масовою і під-

ґрунтам якої виступає традиціоналізм.

Література

1. Андрос Є. І. Філософська антропологія: екзистенціальні проблеми. — К.: Пед. думка, 2000. — С. 193–252.
2. Косяченко В. Чужі голоси // Літ. Україна. — 2007. — № 21. — С. 5.
3. Корнієнко В. Де наші очі? // Літ. Україна. — 2007. — № 22. — С. 5.
4. Мейендорф И. Византийское богословие. — М., 1999.
5. Протопресвитер Иоанн Мейендорф. Жизнь и труды святителя Григория Паламы. Введение в изучение. — СПб.: Byzantionrossica, 1998. — 479 с.
6. Українська поезія к. XVI – поч. XVII ст. / Упоряд. В. П. Колосова, В. І. Кречотень. — К.: НД, 1978. — 431 с.
7. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. — М.: АСТ, 1998. — 670 с.

ПРАДАВНІ КЛЕЙНОДИ — СУЧАСНІ СИМВОЛИ БІЛОЇ ЦЕРКВИ

Актуальні проблеми українознавства, с. 53–59

На сучасному етапі функції та спектр дії українознавства істотно розширилися за межі дослідження суто національно-культурних проблем. Вони охоплюють соціальні та державотворчі процеси, формування свідомості та моралі, освіти і виховання, політику і культуру не лише духовну, а й матеріальну. В умовах розбудови української державності значна увага приділяється реальному впровадженню місцевого самоврядування. Формування системи державної влади та місцевого самоуправління, розподіл між ними повноважень та владних функцій усе гостріше ставлять питання про використання на муніципальному рівні власних знаків. Вони отримали закріплення у ст. 7 Конституції України, що проголошує: “В Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування.” Це зумовлено як історичною традицією використання українськими містами своїх гербів (сфера застосування яких у ХХ ст. поступово була звужена і витіснена державними атрибутами), так і сучасною практикою багатьох країн світу, де активно функціонують муніципальні символи.

На основі проведених досліджень можна простежити історичну еволю-

цію та значення символіки — герба та прапора — міста Білої Церкви, а саме:

1) у зв’язку з відновленням української державності та розвитком системи місцевого самоврядування проблема міської геральдики (наука, що вивчає особові, територіальні, організаційні, міські герби) поступово перетворюється на юридичну необхідність;

2) проблема міської геральдики попередньо в українській історіографії не була предметом спеціального вивчення, а робіт із комплексного вивчення еволюції гербів у межах усієї території сучасної України дуже мало;

3) міська символіка викликає усе більшу зацікавленість у суспільстві;

4) дослідження історії традицій символіки міста Білої Церкви є важливою складовою у справі розвитку українознавства.

Певне розуміння цього матеріалу можливе за умови аналізу символіки як поняття загальнолюдського, національно-специфічного та етногенетичного. У перекладі з грецької слово “символ” означає “знак, пізнавальна ознака”. У світі символів людина живе з прадавніх, доісторичних часів — із періоду пізнього палеоліту.

Вчені дослідили, що вже тоді люди на надавала певного символічного значення довкіллю. Українська система символічного відображення світу належить до найдавніших і найбагатших систем традиційної культури. Слово “символ” у сучасної людини викликає не тільки низку абстрактних понять чи конкретних уявлень, асоціацій, образів, а й відчуття магічного і таємничого. Символ — потужна категорія культури, духовного розвитку, повсякденного спілкування. Нехтування символами в політиці, релігії, виробництві, торгівлі, освіті, побуті призводить до занепаду суспільства, етики, моралі, до руйнування, а не створення. Символи і символіку тлумачать на філософському, естетичному, психологічному та державному рівнях. Дослідження саме останнього аспекту, що виражений у геральдиці й вексилології, надзвичайно актуальне. Оскільки символи державності — явище генетично нове, залежне від геополітичної ситуації, то періодично виникали проблеми в розвитку української міської герботворчості. За радянськими схемами вона розглядалася через призму російської геральдики, що породило появу певних стереотипів стосовно причин, часу й умов виникнення та становлення міських гербів в Україні. Справа ускладнюється ще й тим, що упродовж останніх п'ятдесяти років створення міських емблем відбувалося безсистемно, зі значним ідеологічним нашаруванням, без науково опрацьованої методології герботворення. Усе це призвело до появи одноманітних знаків. Варто також зауважити, що на сьогодні в Україні

налічується близько 1350 міст і селищ міського типу (СМТ), більшість із яких взагалі не мали ніяких гербів.

Під поняттям “міський герб” розуміємо графічний знак, який набуває значення стабільного символу, що характеризує місто як самоврядну громаду, та має геральдичне оформлення.

Про міський герб і за змістом, і за формою можна говорити при наявності трьох факторів:

- певної автономії міста;
- стабільності знаку;
- геральдизації знаку.

Відомо, що в українських землях перші знаки, які мали зміст гербів, з'явилися на початку XIV ст. у Галицько-Волинській державі. Це пов'язано з виникненням міських громад, що були наділені певними самоврядними функціями. На цей час має припадати і початок геральдичного оформлення міських знаків, що здійснювалося за зразком земельних та приватних гербів. Ця традиція зберігається і після розпаду Галицько-Волинської держави та входження українських земель до складу Великого князівства Литовського і Польщі.

Найдавніші публікації, в яких вибірково подано описи гербів окремих українських міст, відомі ще з XVI ст., хоча ці повідомлення мають досить випадковий характер і не завжди містять точну інформацію, оскільки міська геральдика на той час не викликала такого зацікавлення, як шляхетська чи земельна (територіальна).

Непростий шлях із минулого в сучасність пройшли прадавні клейноди міста Білої Церкви, щоб стати його

символами. Нелегкою була й доля цього славного міста Київщини.

За дев'ять віків свого існування (у 1032 р. місто засноване Ярославом Мудрим, якому при хрещенні дано ім'я Юрій, і назване на його честь — Юр'євом, а згодом перейменоване) багато доброго і лихого пережила Біла Церква: вітала Богдана Хмельницького, Северина Наливайка, була оборонною фортецею для Семена Палія, страждала від пожеж, грабунків і смертей, що їх приносили з собою війни. Фрагменти історії міста відображалися у його символіці — на гербі та прапорі.

Відомо, що Біла Церква у XVI ст. була значним укріпленим містом на Придніпров'ї і з 1588 р. користувалася самоврядуванням на магдебурзькому праві. Однак після виступу міщан проти київського воєводи королівськими декретами 1589–1590 рр. місто позбавили цих привілеїв та передали під юрисдикцію старостинської влади. Очевидно, що Біла Церква уже на цей час мала використовувати свою символіку на міських печатках і прапорах.

Як свідчать історичні документи, 6 грудня 1620 р. під час коронного сейму у Варшаві король Сигізмунд III на прохання білоцерківського війта та міщан видав місту грамоту на магдебурзьке право. Згідно з цим привілеєм Білій Церкві дозволялося: "...мати книгу, скриньку і печатку міську для завіряння та скріплення різних справ із гербом, на якому намальовано лук, натягнутий із трьома стрілами, зображений у червоному полі". Привілей також передбачав: "...усім, разом зі своїм війтом, виступати на конях і зі зброєю проти кож-

ного ворога коронного й бунтівників під міським прапором, котрий надаємо: у червоному полі — біла церква з білим хрестом". Герб виступав своєрідним символом автономії міста, він мав вказувати на його незалежність від феодальної сваволі. Основною сферою застосування герба було його використання на міській печатці. Ним також позначалася належна місту власність, його ставили для гарантування точної міри та відповідної якості товарів, він фігурував на фасадах різних міських будівель, на прапорах, поступово цей знак починає входити до емблем окремих цехових та інших організацій. Можна припустити, що саме ці самобутні символи й використовувалися у Білій Церкві давніше чи на прапорах під час польової сторожі на татарських шляхах, чи й на міській печатці, яку мали б виготовити протягом короткотривалої дії привілею 1588 р. — про це свідчать відомості про знаки інших наддніпрянських міст. Їхні герби зазвичай обиралися на місці самими міщанами, а пізніше, іноді формально, фіксувалися в королівських привілеях. Досить унікальним є використання відмінних знаків на гербі та прапорі міста Біла Церква. В той час як затверджені в привілеях інших міст клейноди (герб і прапор) мали однакові символи.

Яке ж значення символів, зображених на гербі та прапорі Білої Церкви? Лук та стріли, що досить поширені в українській міській геральдиці, підкреслювали значення міста, що виникло як оборонне укріплення на шляху ворожих набігів. Зображення на прапорі церкви білого кольору було гласним сим-

волом, який розкривав назву населеного пункту. Червоний колір у геральдичній науці означає мужність, сміливість, войовничість і тісно пов'язаний із військовим значенням білоцерківських символів.

Не можна обійти той історичний факт, що від часів діяльності Семена Палія наприкінці XVII–XVIII ст. (він обіймав посаду білоцерківського полковника понад 20 років) збереглося кілька відбитків печатки, що була прикладена до офіційних документів. На особливу увагу заслуговує зображений на печатці напнутий лук з однією стрілою. Ця фігура зовнішнім виглядом нагадує міський герб Білої Церкви з тією лише відмінністю, що на гербі, наданому королівським привілеєм у 1620 р., було три стріли. Прийом використання видозміни міського герба на полковій або сотенній печатці є досить поширеним у козацькій геральдиці. Ці обставини дають підстави розглядати герб, який вміщено на приватно-посадовій печатці Семена Палія, не як особистий герб полковника, а як земельний герб Білоцерківського полку. Слід згадати, що в одному зі своїх універсалів Семен Палій іменує цю печатку не своєю власною, а “звиклою”. Так називали печатки урядові (міські або територіальні).

Отже, білоцерківські знаки продовжували функціонувати. Місцеві самоврядні органи, хоча й із дуже обмеженими правами, діяли. Дані про використання лука з трьома стрілами на міській печатці Білої Церкви маємо ще й у другій половині XVIII ст. Про це свідчить документ 1777 р., скріплений печаткою із зображен-

ням міської символіки. Однак після входження Правобережжя до складу Російської імперії місто втратило адміністративний статус і поступово перестало вживати власний знак. Так, давній герб Білої Церкви поступово виходить з ужитку. І вже у XIX ст. на міських печатках фігурує знак Василькова, повітового центру. Тож унаслідок суспільно-політичних обставин, що склалися, функціонування символів Білої Церкви було припинено майже на двісті років.

До питання міської геральдики повернулися тільки в радянські часи. Думку про відновлення традицій символіки міста Білої Церкви у 1962 р. на засіданні містобудівної ради висловив художник Є. Протор'єв, а перший ескіз приніс в управління архітектури В. Губрій. Поява пропозицій підштовхнула процес. У зв'язку з наближенням ювілею міста — 950-річчя Білої Церкви — у 1981 р. було оголошено конкурс, оскільки тодішня керівна система відкинула старий герб, вважаючи, що він чимось нагадує тризуб, і був ідейно не прийнятний. Надійшло понад десять робіт, як і годиться, в зашифрованих пакетах. Конкурсна комісія віддала перевагу твору художника з м. Узина В. Люльки. Деякі інші проекти відзначили заохочувальними преміями й використали при розробці значків до 950-річчя.

Схвалена комісією композиція містила у верхній частині блакитну смугу з назвою міста, нижче, на червоному фоні, — лук із трьома стрілами, дата заснування міста, а ще нижче — колонаду “Луна”, пересічену колосом, який обрамлено половинками шестерні та автомобіль-

ної шини. Всі елементи відповідали умовам конкурсу. Герб опублікували у місцевій газеті разом із описом його змісту: дата 1032 р. — час заснування міста Ярославом Мудрим як фортеці, що заступала шлях кочовим ворогам на Київ; гордістю міста є перлина паркової архітектури — дендропарк “Олександрія”, а візитною карткою парку — колонада “Луна” з її чудовою акустикою, шина свідчить про розвиток промисловості міста, оскільки завод “Білоцерківщина” був гігантом у своїй галузі та провідним підприємством міста; а шестерня у поєднанні з колосом зерна — це і згадка про найстаріше підприємство Білої Церкви, з якого починався розвиток промисловості в місті — завод сільськогосподарського машинобудування ім. 1 Травня (колишній завод Менцеля), це і відомості про один із найбільших сільськогосподарських вузів України — Білоцерківський сільськогосподарський інститут ім. Л. Погребняка, і символ тих пшеничних полів, які оточують Білу Церкву. А натягнутий лук із трьома стрілами — це елемент давнього герба міста. Він має велике історичне значення, оскільки перше призначення міста Юр’єва — бути фортецею, давати відсіч нападникам, захищати златолавий Київ, охороняти серце Київської Русі.

Однак під час узгодження у “верхах”, реакція заступника голови республіканського правління ТОПІК була бурхлива: “Три стріли? Ви що, нічого не розумієте?” Натякав, звичайно, на тризуб. Не допомогли навіть посилення на версію про спільне походження трьох східнослов’янських народів. Довелося поступити-

ся — залишили одну стрілу. Затверджено цей проект герба у 1982 р. А тим часом три стріли уже з’явилися на плакатах і в деяких виданнях. Дві стріли довелося зрубувати і з пам’ятної дошки на будівлі райвиконкому, яку вилили на честь подій 1654 р. — підписання Богданом Хмельницьким угоди про возз’єднання України з Росією.

Власне трактування символів герба напівжартома висловив архітектор О. Ратушнюк: “Поява лука на гербі видається невинною, його так нагадує в плані вигин Росі від мосту до повороту її в районі вулиці Водопійної, а якщо бульвар Олександрійський уявити тятивою, то напрямок Торгових рядів до річки і є накладена на неї стріла”.

Спеціалісти, керуючись постановами геральдики як науки, зазначають, що затверджений на той час герб Білої Церкви багатоплановий за тематикою і не відповідав тогочасним поглядам. Доцільно було б подумати про його заміну, оскільки основною ідеєю муніципального герба має бути відображення характерних рис (кількох чи однієї) конкретного населеного пункту, підкреслення його самобутності та свідчення про поселення як самоврядну одиницю. Це тим важливіше, що емблематика герба чи й сам він вживаються зазвичай у ділових паперах і печатках.

Тому варто звернутися знову ж таки до витоків української державності, до славних традицій наших предків і в геральдиці Білої Церкви. Місцеве походження давніх символів міста не викликало сумнівів. Це підтверджують і науковці Українського геральдичного товариства.

Отже, цілком справедливо було відновити їх функціонування.

Таким чином, із грудня 1997 р. справу розпочато. До наукової та художньої розробки проектів міського герба та прапора було згуртовано кращих білоцерківських фахівців, співробітників Українського геральдичного товариства та відомих громадських діячів. Майже рік продовжувалась робота над проектами. Особливо слід відзначити вагомий внесок у цю справу Андрія Гречила (голова УГТ) та наших земляків — Олександра Ярмоли і Євгена Чернецького. На підставі опрацьованих матеріалів та історичних документів, беручи до уваги вимоги системного герботворення, в Україні було розроблено проекти герба та прапора міста Білої Церкви:

- герб: у червоному полі золотий лук із натягнутою тятивою, на якій три золоті стріли вістрями вгору (герб вписано в декоративний картуш, увінчаний срібною міською короною, що свідчить про статус поселення);

- прапор: квадратне полотнище, на червоному тлі якого зображено церкву білого кольору з білим куполом та покрівлею, увінчану білим хрестом.

Запропонований проект прапора повністю відповідає вексилологічним вимогам, історичній традиції та принципам сучасного розвитку українського міського прапорництва. Прапор може застосовуватися з додатковим горизонтальним кріпленням як хоругва (скажімо, у залі міської Ради).

Проекти, представлені на розгляд, отримали визначення комісії

як найбільш відповідні описам із грамоти 1620 р. Вони є своєрідними живими свідками свободолюбивості нашого народу та глибокого історичного коріння білоцерківського самоврядування.

3 жовтня 1988 р. відбулася позачергова III сесія міської ради XXIII скликання, яка по праву називатиметься історичною. Тодішній міський голова Г. Шуліпа, відкривши сесію, закликав депутатів серйозно поставитися до розгляду питання про прийняття символіки міста. Він запевнив, що **проекти давніх клейнодів — достовірні**. Депутати, отримавши повну інформацію про походження історичних символів, майже одностайно проголосували за їх прийняття і відповідним рішенням затвердили **прадавню символіку** Білої Церкви — герб і прапор. Отже, з того часу давні клейноди стали сучасними символами міста. Вони є історичними та культурними пам'ятками, і їх відродження сприятиме збереженню давніх традицій та вихованню у нових поколінь почуття патріотизму та любові до рідного міста.

Цей факт має стати гарним прикладом для інших міст і сіл, для яких проблема міської символіки ще залишається невирішеною.

Продовжуючи і розвиваючи традиції символіки Білої Церкви, 72-га механізована дивізія, розташована на території міста, розробила власну емблему та комплект емблем частин, що входять до її складу. Ескізи емблем були розроблені восени 1996 р. начальником групи соціально-психологічного відділення 229-го механізованого полку майором Пекним Віктором Васильовичем. Емблема 72-ї

механізованої дивізії виконана на основі історичного герба Білої Церкви (лук із натягнутою тятивою, на якій три стріли), додаткові елементи можна пояснити як символічне відображення ідеї, що дивізія обороняє (фортечна стіна) відроджену українську державність (сонце, що сходить). Емблема розміщена на щиті зі стилізованими під українське бароко формами, що покладений на схрещенні шаблі — символ давньої слави козацького краю. Щит обвитий вінком із дубового листа (свідчення міцності) та стрічкою в кольорах державного прапора. Своєю чергою, емблема розміщена на щиті з характерною вигнутою формою. Емблеми дивізій складаються з двох частин: у верхній половині щита зображено емблему дивізії, а в нижній — символ конкретної частини. Варто зауважити, що 72-га механізована дивізія є першою у Збройних силах України, яка не тільки розробила ескізи, а й має виготовлені в матеріалі зразки емблем усіх частин, що входять до її складу.

Таким чином, потреба в символіці, реальне використання характерних знаків у різних сферах життя диктується розвитком місцевого самоврядування в Україні. Тому логічною буде теза, що міські герби та прапори мають бути символами самоврядування, які передусім застосовуються в усіх сферах діяльності місцевих рад (на бланках, печатках, дошках відповідних установ, на комунальному майні тощо).

Отже, системне впровадження міської символіки, повернення їй первісного значення, використання духовних надбань наших предків буде не тільки відродженням давньої традиції, а й значним явищем у формуванні історичної свідомості та культури нашого народу.

Білоцерківська філія МАУП гордиться тим, що має змогу здійснювати підготовку майбутніх фахівців для організації та управління підприємствами, установами, які активно розвиватимуть традиції символіки міста Білої Церкви у своїй діяльності, створювати ідентифікаційні знаки, використовуючи елементи місцевих герба та прапора.

Література

1. *Гречило А.* Українська міська геральдика. — УГТ Київ–Львів, 1998. — С. 14–15, 165–167.
2. *Діденко Л.* Геральдика і місто Біла Церква // Друга геральдична конференція: Зб. тез повідомлень та доповідей. — Л., 1992. — С. 31.
3. *Дмитренко М.* Українська фольклористика: історія, теорія, практика. — К.: Ред. часопису “Народознавство”, 2001. — С. 231–240.
4. *Біла Церква: історія самоврядування та символіки: Збірник.* — Біла Церква, 2007.
5. *Федотов В.* Біла Церква: нотатки архітектора міста // Альб. “Біла Церква” УНК “Юр’їв”, 1998. — С. 58–59.

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ ЗАСОБАМИ УКРАЇНОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН

Актуальні проблеми українознавства, с. 60–63

Розвиток і суспільна адаптація сучасної високоосвіченої людини неможлива без якісних знань історії, традицій і звичаїв власного народу та усвідомленого використання їх у професійній діяльності. Саме дисципліна “Українознавство” є головним чинником виховання національної свідомості та гідності нової генерації українців.

Педагогічний колектив кафедри українознавства Міжрегіональної Академії управління персоналом своє покликання вбачає у прищепленні студентам патріотичних почуттів та національних ідеалів, що є невід’ємною складовою формування духовності.

В основу навчально-виховного процесу покладено українську національну ідею, яка втілюється шляхом проведення навчально-виховних заходів з метою формування високої національної свідомості студентів. Саме національна ідея, сформована у процесі життєдіяльності українців, зібрана до скарбниці власної історії, була і залишається стержневою у відродженні нації, її самобутніх традицій, матеріальної і духовної культури. За допомогою українознавчих дисципліни розкриваються сторінки минувшини, черпається творча

наснага, вивчається багатий досвід поколінь, пройнятий духом патріотизму.

На прикладах традицій, звичаїв та обрядів, неперевершеної творчості видатних постатей — представників української інтелігенції вивчається етноісторична спадщина, що увійшла до скарбниці культурних надбань вистражданого, але незнищеного українського народу. Особливим ідейним орієнтиром у навчально-виховному процесі є ознайомлення з творчістю письменників, драматургів, поетів і композиторів, які у своїй творчості оспівують мужність і героїзм, відданість національним ідеалам. На прикладах творів І. Котляревського, Г. Квітки-Основ’яненка, М. Костомарова, П. Куліша, М. Павлика, С. Подолінського, О. Вересая, С. Русова, М. Старицького та інших, які плідно працювали на ниві просвітництва, студенти знайомляться з ідейними переконаннями літературних героїв, їх виявами патріотизму і героїзму в скрутну для українців добу.

Ідейним орієнтиром є твори Тараса Шевченка, особливо “І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє”.

Своєрідними ідейно-політичними маніфестами залишаються “Книга буття українського народу” М. І. Костомарова та “Закличний лист до української інтелігенції” П. О. Куліша, а також дороговказами є просвітницько-публіцистична праця Левка Лук’яненка “Національна ідея і національна воля” та “З вірою у перемогу українства” Г. Щокіна.

Під час проведення книжково-ілюстративної виставки “Їх імена на пам’ятних скрижалях” студенти познайомилися з творчістю репресованих українських письменників доби “Розстріляного Відродження” — В. Підмогильного, М. Зерова, Г. Косинки, С. Єфремова, М. Скрипника, М. Куліша та інших, наголошуючи на фактах розвінчання тоталітарної системи, яка винесла смертельний вирок національно налаштованій українській інтелігенції. Про сучасний стан українського народу, культури загалом розповідає художньо-документальна трилогія Ю. Шилова “Святині”, “Цілитель”, “Що Бог дав”.

Істотним кроком на шляху патріотичного виховання є залучення студентів до участі у проведенні “круглих столів”, “голосних читань”, диспутів з проблем українознавства, духовного відродження нації, втілення української мови у студентському середовищі, зустрічей з поетами, українським фольклорним гуртом “Українські самоцвіти”, бандуристами-аматорами.

З метою виховання патріотичних почуттів, національної самосвідомості та гідності студенти беруть участь у Всеукраїнських та міжнародних українознавчих олімпіадах, зокрема

“Українська мова — наріжний камінь національного буття”.

З нагоди вшанування пам’яті Романа Шухевича проведено фотовиставку “Історія нескорених на світлинах”, на якій були висвітлені героїчні сторінки УПА, боротьба її вояків за вільну, суверенну Україну.

Студенти є частими гостями музею “Аратта-Україна” (с. Трипільля), де знайомляться з виникненням й основами цивілізації (держава Аратта, її археологічне відображення у Трипільській культурі), музею “Народної архітектури та побуту” (с. Пирогово), музею “Київська фортеця”, де відбувається поглиблене знайомство з традиційним побутом українців, їх матеріальною і духовною культурою.

Викладачі кафедри українознавства беруть активну участь у науково-практичних конференціях, наприклад: “Роль та місце слов’янства у діалозі цивілізацій” (МАУП), “Трансформаційні процеси в сучасній українській культурі”, “Безпека у XXI столітті: суть, зміст, тенденції і проблеми” (МАУП), “Визнання світовою громадськістю голодомору України як геноциду українського народу” (ІКЕД МАУП), науково-практична конференція “Актуальні проблеми українознавства”, “Українознавство в системі освітніх закладів гуманітарного спрямування”, “Українознавство: історія, теорія, методологія”, в яких взяли участь провідні науковці, молоді вчені та студентська молодь.

Викладачі кафедри українознавства постійно виступають на сторінках журналу “Персонал” (МАУП), “Українознавство” (НДІ українознав-

ства), збірниках наукових праць “Вісник” (КНУКіМ), “Актуальні проблеми культурології” (ДАК-КіМ). Викладачі є ініціаторами впровадження у навчальний процес новітніх технологій, що покращує методику проведення занять з українознавчих дисциплін. Науковці кафедри плідно працюють над навчальними посібниками з українознавчих дисциплін. Видано навчальний посібник “Україна в контексті світової цивілізації” (Ю. О. Шилов), низку наукових праць інших співробітників кафедри українознавства, зокрема, “Етногенез українців у контексті виховання нової генерації управлінців”, “Українці на теренах Польщі”, “Традиційні художні символи вишивки і пісенного фольклору”, “Популяризація українського фольклору в музично-пісенній творчості Миколи Лисенка”, “Роль творчої спадщини Дмитра Донцова у формуванні національної свідомості українців”, “З історії традиційно-побутової культури в Україні”, “Практикум з українознавства”, “Українська духовна культура у святковій обрядовості” (К. М. Соколовська) “Ритуальні рядження у структурі різдвяно-новорічних свят на Гуцульщині”, “Традиції та новації в обрядах гуцулів Карпатського регіону”, “Тенденції відродження календарно-побутових обрядів Карпатського регіону (А. А. Гоцалюк). Готується до друку навчальний посібник “Етнологія України” I та II частини (К. М. Соколовська), що стане значним поповненням навчально-методичної бази кафедри. Це сприятиме вихованню у майбутніх управлінців національної гідності, поваги до

рідної мови, традицій, національної символіки, закликатиме до патріотичної активності, дбайливого ставлення до невмирущих скарбів духовної і матеріальної культури. Це особливо актуально у наш час, коли український народ розбудовує свою державність, формує майбутнє для прийдешніх поколінь у мирі та злагоді з іншими народами світової спільноти. Такі теми висвітлюються, зокрема, в книгах “Українська національна ідея”, “Брама безсмертя”, “Трипілля”, “Чого ми варті”, “Спас: Коледа і Христос”, “Про виникнення української мови”, “Аратта за “ведою словена” Ю. О. Шилова, у монографії “Українська інтелігенція у розбудові національної культури” К. М. Соколовської.

На кафедрі українознавства діє постійний науково-методичний семінар, на якому викладачі кафедри виступають з розробкою методики викладання українознавчих та історичних дисциплін. Існують також предметно-методичні комісії, що сприяє фаховому зростанню професорсько-викладацького складу. Проводяться консультації для студентів в обсязі існуючих на кафедрі дисциплін як для денної, так і заочної форми навчання. Успішно проходять диспути на засіданнях “круглого столу” з проблем українознавства.

На базі кафедри українознавства діють науково-дослідні гуртки “Аратта” (керівник гуртка професор Ю. О. Шилов), “Оберіг” — (науковий керівник професор К. М. Соколовська) та “Витоки” — (науковий керівник А. А. Гоцалюк). Під час проведення занять на першому місці є виховання національно свідомих

українців — патріотів своєї Вітчизни. Теми занять гуртків досить розмаїті. Практично відтворюються елементи прадавніх обрядових дійств та ритуалів.

Активно залучаються гуртківці до участі в роботі науково-практичних конференцій, надається орієнтаційна допомога у виборі теми наукових доповідей гуртківців.

Щорічно проводяться Всеукраїнські науково-практичні конференції з проблем українознавства, зокрема “Українознавство в системі освітніх закладів гуманітарного спрямування”, “Українознавство: історія, теорія, методологія”, “Українознавство у вихованні національної свідомості та гідності нової генерації українців”, “Україна в контексті світової цивілізації: традиції та сучасність”.

Користується успіхом постійно діюча виставка декоративно-ужиткового мистецтва, на якій демон-

струються речі домашнього ужитку, вишивка, національний одяг, гончарні вироби, різьблення по дереву та кості, плетиво, твори народних художників тощо.

З метою поглиблення науково-освітньої діяльності кафедра українознавства передбачає запровадження нових дисциплін та факультативів для інших інститутів МАУП, відповідно до оновленої концепції кафедри, що сприятиме покращанню знань про українську націю та етнічні спільноти, місця їх локального проживання, побут, світогляд, традиції.

Плекати справжніх патріотів України — найважливіша місія, яку покладає на себе кафедра українознавства у процесі виховання нової генерації управлінців, яких готує Академія для забезпечення професіоналами багатьох галузей народного господарства та державного апарату.

ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТА ГІДНОСТІ УКРАЇНЦІВ НА ЗАСАДАХ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ

Актуальні проблеми українознавства, с. 64–66

Однією з найважливіших ознак буття будь-якого етносу є національна свідомість, що виявляється у почуттях власної гідності, любові до ближнього, родини, Батьківщини. Національна свідомість, патріотизм, почуття власної гідності це ті чинники, що визначають моральну і соціальну сутність людини та від яких залежить доля і саме існування нації. Саме ці якості постійно були об'єктом експансії різних теорій і дій з духовного поневолення українського етносу, наслідки яких ще тривалий час виявлятимуться у різних сферах суспільного життя українців. Національно свідомими людьми, патріотами своєї Батьківщини не народжуються, а виховуються.

На жаль, на сьогоднішній день рівень патріотизму, національної свідомості українців різко впав, що стало одним із вагомих чинників загрози національній безпеці нашої держави. Усе більше українців бояться думки бути повновладними господарями у власному домі, на своїй землі, дивлячись, щоб когось не образити, усім догодити, забувши власну сумну історію. Залишаючи право за кожним народом бути самим собою, потрібно виховувати,

насамперед, підростаюче покоління, національно свідомими українцями, патріотами своєї Батьківщини, гідними своїх предків. Тому одні з найважливіших напрямів патріотичного виховання національної свідомості та гідності українців є звернення до історичного досвіду нашого народу, до найкращих традицій виховання молодого покоління, що ґрунтувалися на патріотизмі, самопожертві, любові до ближнього та рідної землі. До історичного минулого українського народу, традицій наших предків зверталися у своїх працях Т. Шевченко, І. Франко, М. Міхновський, В. Липинський, а особливо Д. Донцов, який наголошував на тому, що історичне минуле нашого народу є чи не найголовнішою передумовою виховання в українців національної свідомості та гідності [1].

Перед незалежною Україною постоєло питання відродити історичний досвід українського національно-патріотичного виховання і водночас піднести його на сучасний рівень наукового та культурного розвитку. Закономірним фактом є те, що в наш час при вихованні в українців національної свідомості та гідності значно зріс інтерес до виховного потенціалу

попередніх століть, традицій та звичаїв наших предків. Міфологія прадавніх українців, фольклор давньоруської доби, козацько-лицарська духовність, традиції національно-визвольної боротьби українців під час національної революції 1917–1921 рр., збройний опір загарбникам з боку ОУН-УПА у 40–50-х роках ХХ ст. є найкращими зразками патріотизму нашого народу, які повинні бути поставлені на службу національній ідеї, вихованню національної свідомості та гідності українців.

Українська національна система виховання формувалася упродовж тривалого історичного періоду. За часів Київської Русі закладалися основи системи національного виховання, які, розвиваючись та долаючи величезні труднощі, зумовлені політикою сусідніх держав, досягли найвищого піднесення за козацької доби (XVI–XVIII ст.). Досягнення Україною в багатьох галузях життя світового рівня неможливе без пізнання і творчого відродження національно-духовних скарбів минулого, зокрема козацької доби. Висока козацька духовність, яка за своєю сутністю, змістом і характером у найкращих своїх виявах була справді лицарською, забезпечувала бурхливий розвиток усіх сфер життя України в епоху великого відродження нашого народу, виховання в українців національної свідомості та гідності. На віки козаки показали високі зразки патріотизму і шляхетського героїзму, звитяги, подвижництва, глибокого гуманізму, милосердя та самопожертви в ім'я свободи України. С. Наливайко,

П. Сагайдачний, Б. Хмельницький, І. Богун, М. Кривоніс, І. Виговський, І. Сірко, І. Мазепа, П. Полуботок, П. Калнишевський та інші завжди були та будуть яскравими прикладами, ідеалами для творчого наслідування молоддю [3, 77–78].

Українське козацтво утвердило на теренах нашої країни передовий демократичний суспільний устрій, виборну систему державного управління та місцевого самоврядування. Основою виховання молоді в козацьку добу була козацька педагогіка — частина народної педагогіки в її найвищому вияві, яка формувала у підростаючих поколінь українців синівську вірність Батьківщині, народу, здатність захищати свій рідний край від чужоземних загарбників, національну свідомість та почуття власної гідності. Головною метою козацької педагогіки, яка включала кілька ступенів — від дошкільного виховання до здобуття юнаками вищої освіти, зокрема у Києво-Могилянській Академії, було формування в сім'ї, школі та громадському житті дитини козака-лицаря, мужнього громадянина, захисника рідної землі з яскраво вираженим дієвим патріотизмом, силою волі та силою духу. У національній системі освіти і виховання найважливішими були провідні ідеї козацького духу — свобода і незалежність України, непорушність прав людини і народу, свобода совісті, народовладдя, самоврядування тощо. Козацькі школи діяли в полкових та сотенних містах і містечках України. Процес навчання та виховання був пройнятий ідеями українського патріотизму, національною духовністю [4]. Саме на таких тради-

ціях і повинні виховуватися сучасне та майбутні покоління української молоді.

Зрештою, на використанні історичного досвіду у вихованні національної свідомості та гідності українців наголошує і Концепція національно-патріотичного виховання молоді (2009 р.), що була розроблена на виконання Указу Президента України “Про проведення у 2009 р. в Україні Року молоді” [2]. Метою Концепції є сприяння виховання у молодого покоління духовності, моральності, толерантності, забезпечення створення умов для інтелектуального, культурного та фізичного розвитку, реалізації науково-технічного та творчого потенціалу молодих громадян, а також сприяння ефективній діяльності центрів патріотичного виховання молоді. Завданнями та формами національно-патріотичного виховання було проголошено утвердження в суспільстві поваги до культурного та історичного минулого України, вивчення історії України та процесів державотворення, боротьби та здобуття Україною статусу незалежної, суверенної, демократичної держави; вивчення славних і видатних імен відомих людей, чиє життя пов’язане з Україною у соціально-економічній, політичній, культурній сферах, засвоюючи у молодих людей гідність за співвітчизників, земляків

та вивчаючи історію рідного краю, крізь призму видатних світових постатей; відродження та розвиток українського козацтва як важливої громадської сили, здатної зробити вагомий внесок у військово-патріотичне виховання молоді, її підготовку до захисту Батьківщини [2].

Таким чином, всебічне вивчення найкращих традицій минулого нашого народу усіх періодів вітчизняної історії, а також найкращих прикладів національного та світового патріотизму, повинно стати тим локомотивом, що приведе до зростання національної свідомості та вироблення поваги до власної і національної гідності теперішнього та майбутнього поколінь українців.

Література

1. *Донцов Д.* Де шукати наших історичних традицій; Дух нашої давнини / Д. Донцов. — К.: МАУП, 2005. — 568 с.
2. *Концепція* національно-патріотичного виховання молоді від 27 жовтня 2009 р. № 3754/981/538/49.
3. *Кузь В. Г.* Українська козацька педагогіка і духовність / В. Г. Кузь, Ю. Д. Руденко, О. Т. Губко. — Умань, 1995. — 116 с.
4. *Руденко Ю. Д.* Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність / Ю. Д. Руденко, О. Т. Губко. — К.: МАУП, 2007. — 384 с.

ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

Актуальні проблеми українознавства, с. 67–69

Україна, як самостійна держава, увійшла в регіональний і глобальний політичний, економічний та освітній простір. Логічним наслідком таких швидких трансформацій має стати зміна ментальності нації. У своїй відомій праці “Тектології” А. Богданов, аналізуючи світоглядні зсуви, зазначає, що “кожна зміна (системи) повинна розглядатися як особлива криза. Кожна неперервність може бути розбита аналізом на нескінченний ланцюжок криз”. [1, 253]. В умовах нечіткості стратегічних орієнтирів та завдань розвитку України особливим фактором виживання та адаптування до нових умов конкуренції стає національна освіта. Проте політичний процес іде в контексті відсутності розробки понятійного апарату національних інтересів, національної мети, в тому числі в освітянській сфері. Відсутній зв’язок між важливими практичними і науковими завданнями. Стан освіти в Україні фактично консервує процес відставання нашої держави. Україна входить у 4 % освічених і до 40 % найбідніших держав світу. Причиною цього є те, що 75 % людського, матеріального і фінансового ресурсу країни працює на 3-технологічний склад (30-ті роки ХХ ст.). Передові країни 80–85 % зазначених ресур-

сів вкладають у 5–6-технологічний склад у так звану модель інформаційного суспільства і економіки знань. Україна у цей напрям вкладає 5–6 % ресурсів [2, 223].

За всіма невизначеностями щодо довгострокової перспективи розвитку національної соціально-економічної системи України та сфери її освіти, окрім загальноцивілізаційних і національних проблем, виділяють ряд загроз та базових специфічних чинників, що визначатимуть загальну траєкторію розвитку системи освіти на найближчі роки. Нині теорія і практика забезпечення національної безпеки зазвичай використовує таку термінологічну послідовність: “виклик” — “ризик” — “небезпека” — “загроза”. Вчений І. Б. Жилияєв пропонує адекватну і доцільну (з погляду теорії та практики безпеки) наступну послідовність у взаємозв’язку понять: “проблема” — “виклик” — “небезпека” — “загроза” — “ризик” [3–4]. Таким чином, знімається суперечність логічного і дійсного, яка полягає в тому, що поняття “ризик” має більш змістовне і менш об’ємне порівняно з поняттям “небезпека”.

Серед базових специфічних чинників виокремлюють істотні проблеми у правозастосуванні, а саме:

- зміна ключової парадигми, орієнтованої на запровадження концепції неперервної освіти [5], офіційно прийнятої ЮНЕСКО за основу стратегій та програм розвитку освіти;

- завершення переходу загальної середньої освіти України на 12-річне навчання; реформа вищої школи України у зв'язку з реалізацією положень Болонської декларації;

- застосування правил торгівлі послугами для ринку освіти у зв'язку з вступом України до Світової організації торгівлі (WTO); посилення впливу демографічної кризи; системна реформа, пов'язана із запровадженням обов'язкового зовнішнього незалежного тестування тощо.

Приєднання до WTO, природно, спричинили для національної системи освіти як позитивні, так і негативні наслідки. Ризики пов'язані зі змінами основних засад функціонування вітчизняної системи освіти, можливим погіршенням кількісних чи якісних характеристик освіти, її окремих елементів, а також суспільних відносин, пов'язаних з освітньою діяльністю, національних інтересів щодо її розвитку, або соціальними загрозами.

На деякі ризики, що виникають у зв'язку з примушуванням розвиненими країнами країн “третього світу” лібералізувати торговельні режими та відкрити внутрішні ринки, звертають увагу провідні іноземні фахівці. Так, Дж. Стігліц, критикуючи порядок міжнародної торгівлі, що склався, звертає увагу на фактичну нерівність учасників WTO та, зауважуючи, наскільки витратним для країн, що розвиваються, є вимушене

застосування стандартів і технологічних норм, що використовуються розвиненими країнами [6, 183, 192], пропонує не вимагати від цих країн лібералізації ринку послуг [8, 248]. Професор Колумбійського університету США Е. Хершенберг зазначає: “Навряд простим співпадінням є той факт, що країни, що розвиваються, вимушені відкривати свої ринки в тих галузях, в яких передові країни мають значні переваги” [7, 67]. Він також наголошує, що “освіта перетворилася у важливий ресурс, що відрізняє країни, що мають потенціал процвітання від тих, статус яких усе більше стає маргіналізованим” [6, 68], — і застерігає: “Лише сильні інститути управління забезпечують базову підтримку економічних акторів, що стоять перед викликами ринкової нестабільності” [6, 69]. Варто також зазначити, що ризики можуть бути наслідком не власне приєднання до WTO, а неадекватного чи некоректного застосування правил GATS / WTO в Україні чи інших країнах та неспівпадіння тлумачення і практичного застосування цих правил сторонам угоди. Необхідно враховувати, що окремі ризики є наслідком поєднання інших обставин, зокрема процесів глобалізації регіоналізації, що прискорюються.

Аналіз тексту GATS, графіків зобов'язань країн-членів у сфері освіти, інших нормативних актів WTO щодо освітніх послуг, а також аналітичних матеріалів дає змогу виявити наступні групи потенційних ризиків для національної системи освіти, що зачіпають: 1) статус навчальних закладів і правовий режим їх діяльності; 2) зміст освіти; 3) мовні питання

навчання; 4) якість освіти і кваліфікацій; 5) доступність якісної освіти; 6) розподіл фінансових ресурсів, отримання доходів від надання освітніх послуг; 7) зайнятість і статус освітян; 8) захист інтелектуальної власності українських викладачів і навчальних закладів; 9) якість міжнародної співпраці в освітній сфері. В умовах глобалізації активізуються і процеси маркетинга освіти, за якою вона розглядається як ринок, на якому надаються платні освітні послуги. Стає все більш зрозумілим, що відбувається еволюція глобальних та національних інституцій професійної освіти в напрямі “ринково орієнтованих систем” [7].

Усі зазначені чинники мають певне політичне, соціальне та економічне навантаження. З аналізу інерційних траєкторій висновується, що у найближчі роки реформування сфери освіти України буде супроводжуватися низкою локальних криз. А оскільки сама сфера освіти є підсистемою національної соціально-економічної системи, то кожна реформа цієї сфери в подальшому буде впливати на стан національної безпеки загалом і на ринок праці та правову систему зокрема.

Отже, завданнями держави має бути спрямування на освітні реформи різноманітних фінансових, адміністративних та технічних ресурсів. Завдання формування ефективної стратегії розвитку вимагає наявності відпрацювання тісного, постійного та рівноправного співробітництва представників влади і громадянського суспільства, невід’ємною складовою якого є інституції, що пов’язані

з освітою. Потребує вирішення питання щодо стратегії освітніх реформ та пов’язаного з цим кардинального вдосконалення правової бази національної системи освіти.

Література

1. Богданов А. А. Тектология. Всеобщая организационная наук. — Кн. 1. — М.: Экономика, 1989. — 304 с.
2. Корнійчук О. П. Вплив макроекономічного середовища на розбудову конкурентоспроможної моделі фондового ринку України / О. П. Корнійчук // Ринок цінних паперів України. — К.: КНЕУ, 2007. — № 1–2. — С. 27–42. — (Серія: “Макроекономіка”).
3. Жияєв І. Ризики національної системи освіти у зв’язку з приєднанням до Світової організації торгівлі // Віче. — 2008. — № 18. — С. 50–54.
4. Жияєв І. Б. Платное образование в Украине // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). — 2003. — № 1. — С. 426–435.
5. Всемирный доклад по образованию 2007. Сравнение мировой статистики в области образования. — Ин-т статистики ЮНЕСКО, 2007. — 204 с. <http://www.uis.unesco.org/publications/GED2007>
6. Косолапов Н. Национальная безопасность в меняющемся мире (к дискуссии о содержании понятия) // Мировая эконом. и междунар. отношения. — 1992. — № 10. — С. 17.
7. Хершберг Э. Глобальная реструктуризация, знания и обучение // Вопр. эконом. — 2004. — № 8. — С. 68.
8. Stiglitz J., Charlton A. Fair Trade for All: How Trade Can Promote Development. — N.-Y., Oxford. Oxford University Press, 2005. — 315 p.

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА У 20–30-Х РОКАХ ХХ СТ.: СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Актуальні проблеми українознавства, с. 70–75

Українське суспільство у сучасних умовах потребує якісної, ефективної системи соціального забезпечення населення. Звісно, що основну роль у цьому процесі мають відігравати державні органи, однак вони не можуть ефективно працювати без допомоги громадськості, яка передусім знаходить свій вираз через відповідну діяльність громадських організацій. Однією з найбільших і найвідоміших організацій соціального спрямування є Український Червоний Хрест. Щоб ця громадська організація могла виробити найбільш корисні й ефективні соціальні програми та успішно реалізувати їх, варто враховувати історичний досвід діяльності Українського Червоного Хреста (УЧХ). Однією з найважливіших складових цього досвіду є функціонування згаданого громадського об'єднання упродовж міжвоєнної доби — у 20–30-х роках ХХ ст.

Вивчення цього історичного досвіду (як позитивного, так і негативного), у тому числі і його соціальної складової, дасть змогу виробити найоптимальніший соціальний вектор діяльності Червоного Хреста сучасної України. Це є особливо

важливим, зважаючи на те, що керівництво України декларує необхідність усебічного залучення громадськості до вирішення численних соціальних проблем нашої молодії держави.

Характеризуючи історію дослідження соціальної діяльності Українського Червоного Хреста упродовж міжвоєнної доби, варто відзначити, що радянські науковці висвітлювали це питання суто побіжно, до того ж доволі необ'єктивно: подавалися відомості лише про успіхи цього громадського об'єднання у соціальній сфері, повсякчас наголошувалося на позитивній ролі керівництва компартійних органів відповідною діяльністю УЧХ, замовчувалися негативні наслідки постійного контролю влади над діяльністю Українського Червоного Хреста [4, 8, 20].

Сучасна українська історіографія, у якій висвітлювалися окремі аспекти соціальної діяльності Українського Червоного Хреста, представлена працями М. А. Журби [2, 3] та С. М. Свистовича [15]. Утім ці дослідники розглядали соціальну діяльність УЧХ лише в контексті інших проблем. Отже, соціальний аспект його діяльності упродовж

міжвоєнної доби дотепер не був об'єктом окремого наукового дослідження, що зумовлює значну наукову актуальність розробки цієї проблеми.

Український Червоний Хрест відіграв значну роль у реалізації соціальної політики компартійної влади упродовж міжвоєнної доби. Діяльність цього громадського об'єднання (користуючись тогочасною термінологією — “добровільного товариства”) мала на меті не лише медико-санітарну підготовку населення, а й розв'язання цілої низки соціальних завдань.

У статуті Українського Червоного Хреста визначено наступні його соціальні завдання: медична та санітарна допомога калікам, психічно хворим військовим, іншим жертвам війни, їхнім сім'ям, а також — допомога цивільному населенню, що постраждало від епідемій, голоду, землетрусів, інших стихійних лих тощо [17, 6; 18, 3].

Соціальна діяльність УЧХ охоплювала передусім селян і робітників. Так, у 1928–1929 рр. силами місцевих організацій Українського Червоного Хреста відкривалися їдальні для робітників, ціни в яких були достатньо низькі. Місцеві функціонери УЧХ наголошували на тому, що такі їдальні мали не прибутковий, а соціальний характер [21, 8]. За згаданий період це добровільне товариство організувало 35 подібних громадських їдалень [7, 22].

Упродовж 1921–1922 рр., коли в Україні лютував голод, Український Червоний Хрест активно включився у справу допомоги голодуючим, підпорядкувавши цьому практично

всі свої зусилля [14, 20]. Особливо активною діяльністю УЧХ була в 1922 р. [4, 15].

Участь цієї громадської організації у боротьбі з голодом була цілком природною, оскільки УЧХ був функціонально пов'язаним із продовольчо-санітарним забезпеченням населення, яке потерпіло від стихійного лиха. Під егідою Українського Червоного Хреста організовано більш як 600 закладів, що надавали допомогу голодуючим, передусім — харчових пунктів [9, 15]. Осередки добровільного товариства організовували благодійні їдальні для голодуючих, а також медичні пункти, в яких надавалася допомога тим особам, здоров'я яких було значно підірвано внаслідок тривалого голодування. Силами УЧХ у 1921–1922 рр. утворювалися медичні установи для боротьби з епідеміями, які значною мірою були спричинені голодом [3, 55–58].

Особливу увагу Український Червоний Хрест зосереджував на допомозі голодуючим дітям [6, 20]. Його силами було організовано понад 3 тис. харчувальних пунктів для дітей, які потерпали від голоду. На цю шляхетну справу УЧХ витратив 250 тис. крб власних коштів. У 1922 р. Український Червоний Хрест почав організовувати сільськогосподарські дитячі колонії [9, 19]. Юні мешканці цих установ забезпечувалися продовольством, одягом і взуттям [2, 263].

Значну увагу Український Червоний Хрест приділяв боротьбі із соціальними хворобами — безробіттям, дитячою безпритульністю, пияцтвом тощо [26, 3]. Відповідно до вка-

зівок компартійної влади, боротьба із соціальними хворобами була провідним напрямом діяльності УЧХ [8, 7].

У 20-х роках в українських містах гостро стояла проблема безробіття, тому для її вирішення влада мобілізувала значні ресурси, в тому числі й кошти та людські ресурси Українського Червоного Хреста [19, 5]. Червоний Хрест на теренах радянської України у 20-х роках брав участь в організації притулків та їдалень для безробітних, чим доповнював відповідну діяльність профспілок [4, 22].

У 1922–1923 рр. Народний комісаріат праці УСРР поставив перед Українським Червоним Хрестом завдання вжити заходів щодо налагодження харчування безробітних. Ці заходи мали проводитися у рамках загальної харчової допомоги голодуючим. Харчування безробітних повинно було відрізнятися від звичайної харчової допомоги голодуючим тим, що страви готувалися більш ситними, а порція хліба була удвічі більшою за звичайну. Одеська організація УЧХ у цей час взяла на себе більш як 1/10 витрат, які здійснювалися Народним комісаріатом праці, профспілками та громадськими об'єднаннями на організацію їдалень для безробітних. Із 86 їдалень для постраждалих від голоду, що їх було організовано на Одещині у 1922–1923 рр. за участі Українського Червоного Хреста, 7 їдалень призначалися для обслуговування безробітних. У цих їдальнях постійно харчувалися близько 4200 осіб [10, 12–13, 15].

Варто відзначити значну роль, яку Український Червоний Хрест

відігравав у справі ліквідації дитячої безпритульності. Діяльність цього громадського об'єднання у згаданій сфері проходила у тісній співпраці з добровільним товариством “Друзі дітей” [23, арк. 27]. Особливо активною була співпраця тих осередків Українського Червоного Хреста та товариства “Друзі дітей”, які діяли на транспорті [25, 6, 20, 22–23]. Надходили навіть пропозиції щодо злиття цих двох добровільних товариств, які, утім, навряд чи можна вважати конструктивними, зважаючи на те, що допомога дітям становила усе ж таки не найважливішу ланку діяльності УЧХ [24, арк. 37].

Осередки Українського Червоного Хреста створювали нічліжки — харчові пункти для безпритульних дітей, дитячі будинки. Часто подібна діяльність УЧХ проходила у формі таких кампаній, як “тижні допомоги дітям” [12, 9, 34, 40]. Також добровільне товариство проводило “місячники допомоги безпритульним”, які мали місце у 1928–1929 рр. Метою проведення подібних кампаній був збір коштів для “фонду боротьби з безпритульністю”. Проте кошти, що збиралися під час проведення таких кампаній, були невеликими. Приміром, після осінньої кампанії 1928 р. на потреби безпритульних дітей було зібрано лише 430 крб [11, 20].

Протягом 1927–1928 рр. діяльність Українського Червоного Хреста з допомоги безробітним і безпритульним помітно звузилася порівняно з відповідною діяльністю у середині 20-х років. Це громадське об'єднання поступово відходило від активної участі у ліквідації згада-

них соціальних хвороб, передаючи її у відання відповідних державних установ. Це можна пояснити насамперед тим, що держава у цей час мала значно більше коштів на допомогу як безробітним, так і безпритульним. У цей час безробітним більш активно допомагають і профспілки. Проте поступово зменшуються згадані соціальні хвороби. Державним установам УЧХ передав 2 нічліжки — харчові пункти, 6 дитячих будинків та інтернатів, 1 дитячу їдальню та 3 їдальні для безробітних, 9 тимчасових гуртожитків для безробітних та ін. [6, 20–21].

Допомагав УЧХ не лише безпритульним дітям, а й дітям взагалі. Добровільне товариство організовувало для дітей курорти та санаторії [9, 19], забезпечувало їх гарячими сніданками [4, 22]. Допомога надавалася передусім дітям робітників у місті та дітям незаможних селян на селі, тобто мала яскраво виражене класове спрямування [16, 38]. Допомога Українського Червоного Хреста дітям була настільки активною, що надходили навіть пропозиції включити до складу цього громадського об'єднання Центральну комісію допомоги дітям — державну установу, яка займалася поліпшенням життя дітей [23, арк. 29].

Український Червоний Хрест надавав допомогу і населенню, постраждалому від стихійних лих. Основну роботу у цій сфері мали здійснювати санітарні пости [13, 6]. У 1926 р. УЧХ надавав допомогу постраждалим від землетрусу в Криму [6, 18].

1926 року Український Червоний Хрест активно допомагав населенню

Вірменії, яке постраждало від землетрусу. Активістами цього громадського об'єднання було зібрано для постраждалих доволі значні кошти, а також сотні комплектів дитячого одягу. Коли в 1931 р. у Вірменії стався ще один землетрус, то УЧХ виділив на допомогу постраждалим близько 100 тис. крб. У тому самому році Український Червоний Хрест надав допомогу населенню Західної Грузії, яке постраждало від сходження снігових лавин. Активісти УЧХ організовували харчові пункти для тих осіб, які залишилися без засобів до існування, проводили ремонтні роботи в постраждалих від лавин селищах [3, 65].

Варто відзначити також діяльність Українського Червоного Хреста, спрямовану на боротьбу з алкоголізмом, який був поширеним явищем на теренах радянської України в міжвоєнну добу, особливо — у робітничому середовищі. Діяльність виражалася насамперед у проведенні на підприємствах лекцій для робітників, на яких розповідалося про шкідливість надмірного вживання алкоголю. Подібні лекції проводилися досить часто на багатьох підприємствах. Зусиллями Українського Червоного Хреста організовувалися наркологічні диспансери [22, арк. 11]. Лише у 1929 р. УЧХ з власної ініціативи та за свої кошти відкрив 3 таких установи [25, 20].

Щоправда, Український Червоний Хрест також створював заклади, де велася торгівля спиртними напоями, здебільшого — пивниці [1, 2]. Багато хто з функціонерів УЧХ виступав проти ведення цим товариством торгівлі алкогольними напо-

ями, слушно зауважуючи, що це йде врозріз із головними принципами діяльності цього об'єднання, насамперед із декларованою ним боротьбою з пияцтвом [5, 12]. Наприкінці 20-х років і компартійні функціонери звернули увагу на утримання УЧХ подібних закладів і наполягали на їх негайній ліквідації, мотивуючи це тим, що подібні заклади “підривають авторитет Червоного Хреста” [1, 2]. Натомість рекомендувалося широко відкривати різноманітні чайні, в яких алкогольні напої не продавалися [22, арк. 11].

Слід звернути увагу і на діяльність Українського Червоного Хреста, що спрямовувалася на боротьбу з туберкульозом і венеричними захворюваннями [8, 9]. Ці небезпечні захворювання, як і алкоголізм, можна віднести частково не лише до медичних, а й до соціальних хвороб. З початку 20-х років УЧХ активно включився у здійснення заходів із профілактики згаданих соціальних хвороб [10, 25].

Санаторії та диспансери для хворих на туберкульоз Український Червоний Хрест почав організовувати ще у 1920–1921 рр. За цей період було організовано 28 санаторіїв для хворих на цю страшну недугу. Загальна кількість лікарняних ліжок у санаторіях становила 4200. У 1922 р. силами Українського Червоного Хреста було відкрито 12 туберкульозних диспансерів. Щоправда, вони були невеликими: кожен із них міг одночасно вміщати лише до 50 осіб [9, 13–15].

У 1927–1928 рр. УЧХ утримував 11 протитуберкульозних санаторіїв і установ санаторного типу. За цей

час згадані установи прийняли 1855 хворих, з-поміж яких переважали робітники. Завдяки зусиллям місцевих організацій Українського Червоного Хреста було відкрито також 26 туберкульозних диспансерів і пунктів [22, арк. 22]. Керівництво добровільного товариства декларувало, що “кожен член Червоного Хреста повинен активно боротися з туберкульозом”. УЧХ також відкрив 4 венеричних диспансери [26, 12–13]. Товариство не лише відкривало подібні установи, а й надалі за власний кошт утримувало їх або частково фінансувало їх функціонування [25, 20].

Можна дійти висновку, що діяльність Українського Червоного Хреста упродовж міжвоєнної доби у соціальній сфері була значною складовою діяльності цього громадського об'єднання. Соціальну діяльність УЧХ можна розділити на два провідних напрями: боротьба з соціальними хворобами (дитячою безпритульністю, безробіттям, пияцтвом тощо) та допомога населенню, яке постраждало від голоду і стихійних лих. Особливо активною соціальна діяльність Українського Червоного Хреста була у 20-х роках ХХ ст. Пізніше, у 30-х роках, добровільне товариство значною мірою втрачає свої соціально-реабілітаційні функції, набуваючи ознак суто мілітарного громадського об'єднання. Соціальні питання у цей час відходять для УЧХ на другий план. Це можна пояснити остаточним утвердженням в радянській Україні тоталітарного ладу, який характеризувався, зокрема, цілковитою етатизацією усіх сфер суспільного життя. Мілітаризація Українського Червоного Хре-

ста також була зумовлена загальною мілітаризацією радянської держави у 30-х роках ХХ ст.

Література

1. *Директиви партії ми виконаємо* // Червоний Хрест. — 1929. — № 5.
2. *Журба М. А.* Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20–30 рр. ХХ ст.). — К.: Наук. світ, 2002.
3. *Журба М. А.* Міжнародні зв'язки Українського Червоного Хреста. — К.: МП Леся, 2007.
4. *Захаренко К.* Про Червоний Хрест. — Х., 1931.
5. *Захаренко К.* Ми за тверезий побут // Червоний Хрест. — 1929. — № 3–4.
6. *Звіт* про діяльність Червоного Хреста УСРР за 1926–27 рік. — Х., 1928.
7. *Звіт* про діяльність Червоного Хреста УСРР за 1928–29 рік. — Х., 1931.
8. *Злотник І. П.* Громадська самодіяльність трудящих у справі охорони здоров'я. — Х., 1931.
9. *Короткий* огляд історії та діяльності У.Ч.Х. — Х.: Вид. Гол. Управи Українхреста, 1925.
10. *На боротьбу* с народными бедствиями: Сб., посвященный деятельности об-ва Укр. Красного креста на Одещине в 1922–1923 году. — Б. м, 1923.
11. *На транспорті.* Робота Червоного Хреста на Донецьких залізницях // Червоний Хрест. — 1929. — № 7–8.
12. *Огляд* історії та діяльності Українського Червоного Хреста. — Х., 1925.
13. *Попов Г. М.* На допомогу санпосту. — К., 1939.
14. *Сборник* материалов по истории, работе и задачам Красного Креста. — М., 1939.
15. *Свистович С. М.* Громадський вимір соціалістичного експерименту в Україні (20–30-ті рр. ХХ ст.). — К.: Варта, 2007.
16. *Справочник* червонохресного робітника. — Х., 1925.
17. *Українхрест.* Статті та матер'яли: Збірник. — Ч. 1. — Х., 1925.
18. *Устав* Украинского Общества Красного Креста. — Харьков, 1922.
19. *УЧХ — ДД* у перевиборах до рад // Червоний Хрест. — 1929. — № 6.
20. *Финклер Ю. М.* История Красного Креста и Красного Полумесяца СССР. — М., 1947.
21. *Фомін Я.* Корисна робота // Червоний Хрест. — 1929. — № 6.
22. *Центральний* державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). — Ф. 342. — Оп. 3. — Спр. 74.
23. *Центральний* державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 1858.
24. *ЦДАГО* України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 2025.
25. *Червоний* Хрест та Друзі Дітей на транспорті України. На 1.10.1929 р. — Х., 1929.
26. *Червоний* Хрест У.С.Р.Р. за 1927–28 роки. Звіт про діяльність. — Х., 1929.

УКРАЇНА В ТРАНСРЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ ПОЛІТИКИ ЄС

Актуальні проблеми українознавства, с. 76–81

Наслідуючи європейський досвід, Україна ще на початку 90-х років звернула увагу на такий інструмент регіонального розвитку, як єврорегіони. Наша країна залучена до діяльності чотирьох єврорегіонів: Буг, Карпатський, Нижній Дунай та еко-єврорегіон Верхній Прут.

Місце транскордонного співробітництва у регіональному (територіальному) розвитку визначається його здатністю до мобілізації та ефективного використання існуючого потенціалу прикордонних регіонів і територій, а також поєднання потенційних можливостей та ресурсів прикордонних регіонів і територій двох або більше країн, що мають спільний кордон, з метою вирішення завдань просторового розвитку в межах транскордонних регіонів.

Важливим аспектом є взаємозв'язок між транскордонним співробітництвом і регіональною політикою, політикою щодо регіонального розвитку та регіональним розвитком як таким. Виникає завдання аналізу можливої різниці між цими поняттями і в цьому контексті є доцільним скористатися визначеннями понять, запропонованих редакторською групою у складі Василя Гудака, Генріка Хойтвельдта та Едварда Мігана з Празького центру Інсти-

туту Схід-Захід, якою наприкінці 1999 р. було видано збірник статей під загальною назвою “Регіональна політика просувається на Схід: тенденції та уроки політики щодо регіонального розвитку в Центральній та Східній Європі” [1].

Отже, “регіональна політика має визначати законодавчі та інституційні рамки, а також стосуватися секторної політики і регіональних інституцій на національному рівні”. Одним із головних **завдань** регіональної політики є досягнення певного балансу між інтересами держави та інтересами розвитку її регіонів.

“Під **політикою щодо регіонального розвитку** слід розуміти втілення регіональної політики на місцевому рівні, тобто створення інституційного і нормативно-правового підґрунтя, а також дій, завдяки яким здійснюються залучення до цього процесу місцевих інституцій та економічних інновацій на субнаціональному рівні.”

“**Регіональний розвиток** означає економічний і соціальний розвиток у регіонах”.

Звісно, наведені дефініції навряд чи можна вважати вичерпними, проте їх достатньо для того, щоб дослідити взаємозв'язок між визначеними явищами і транскордонним

співробітництвом, а також визначити місце останнього в регіональному розвитку

Сьогодні фактично не існує загальновизнаної теоретичної дефініції, яка б містила вичерпний та загальноприйнятний перелік основних ознак цього явища.

Головні риси, що характеризують єврорегіон: географічна — єврорегіон є територією, яка має конкретне географічне положення; політична — частини цієї території знаходяться під юрисдикцією суверенних держав, які мають спільний кордон; адміністративна — єврорегіон утворюють прикордонні регіони держав, що мають спільний кордон; функціональна — єврорегіон є формою транскордонного співробітництва.

Отже, єврорегіон — це форма транскордонного співробітництва між територіальними громадами або місцевими органами влади прикордонних регіонів двох або більше держав, що мають спільний кордон, яке спрямоване на координацію їх взаємних зусиль і здійснення узгоджених заходів у різних сферах життєдіяльності відповідно до національних законодавств і норм міжнародного права для вирішення спільних проблем і в інтересах людей, що населяють його територію по обидва боки державного кордону.

Для функціонування єврорегіонів як форми транскордонного співробітництва, характерні такі особливості. До **першої групи** особливостей належать *правові аспекти* функціонування єврорегіонів: створення єврорегіону не призводить до виникнення нового адміністративно-територіального утворення зі

статусом юридичної особи; правове регулювання на території кожного із членів єврорегіону здійснюється відповідно до чинного законодавства держави, до якої він належить; керівні органи єврорегіону виконують координаційні функції і не мають владних повноважень, а також не можуть підмінювати собою органи влади, що діють на території кожного з його членів.

Другу групу особливостей можна схарактеризувати як *політичну*. В цьому сенсі єврорегіони: не діють проти інтересів національної держави; вони не є наддержавними утвореннями; у своїй діяльності не підміняють зовнішньополітичні функції держав, адміністративно-територіальні одиниці яких є їхніми членами.

Третя група особливостей — *історичні*. У переважній більшості випадків єврорегіони охоплюють території, що мають спільне історичне минуле і навіть колись входили до складу однієї держави. Інколи до складу єврорегіонів входять території, які у досить недалекому минулому мали так званий “спірний статус”, тобто право володіння такою територією, що належала одній державі, оспорювалося сусідньою, яка має з нею спільний кордон.

Особливості, що належать до **четвертої групи**, пов’язані з *національним складом прикордонних територій*. Зазвичай це багатонаціональні території або регіони, де мешкають представники кількох етнічних груп. У багатьох випадках на територіях суміжних прикордонних регіонів мешкають представники досить чисельної національної меншини, яка репрезентує національну більшість

країни, розташованої по інший бік кордону.

П'ятою групою особливостей є те, що території або регіони, які входять до складу єврорегіонів, периферійні відносно адміністративних центрів своїх країн.

Шостою групою особливостей полягає в тому, що всім територіям або регіонам, які входять до складу єврорегіонів, притаманна наявність спільних проблем транскордонного характеру. Для вирішення їх необхідне поєднання зусиль територіальних громад або органів влади держав-сусідів. Зазвичай до таких проблем відносяться екологічні та природоохоронні, розвиток прикордонної інфраструктури, транспорту та комунікацій, раціональне використання трудових ресурсів, забезпечення умов для розвитку етнічних меншин.

Сьома група полягає в необхідності наявності чітко визначених спільних інтересів членів єврорегіонів. Для цієї групи типовими є інтереси в торгово-економічній площині з урахуванням місця регіонів-членів у міжтериторіальному розподілі праці; в галузі спільного розвитку туристичної діяльності, наданні взаємних послуг через державний кордон, створенні мережі співробітництва у сферах науки, освіти та культури. Універсальною сферою спільних інтересів для членів будь-якого єврорегіону є визначення спільної стратегії просторового розвитку.

Насамперед слід зауважити, що повноцінна участь прикордонних регіонів будь-якої країни у розвитку транскордонного співробітництва потребує визнання на рівні її центральних органів влади принципу

субсидіарності та його практичного застосування. Тобто участь прикордонних регіонів держави у транскордонному співробітництві має ґрунтуватися на правових та інституційних засадах, спроможних забезпечити прикордонним регіональним і місцевим органам влади відповідний перелік повноважень щодо налагодження безпосередніх відносин. Усе це зумовлює існування чітко визначеної регіональної політики держави, яка повинна визначати базові принципи взаємин між державою та її регіонами, магістральні напрями регіонального розвитку, встановлювати загальні правові рамки, які дозволяли б регіональним і місцевим органам влади та самоврядування ефективно вишукувати шляхи для забезпечення сталого соціально-економічного зростання, закладаючи тим самим підґрунтя сталого розвитку держави.

Отже, усе сказане повністю відповідає сучасним тенденціям політики щодо регіонального розвитку в переважній більшості країн Європейського континенту. Ця політика має орієнтуватися на активізацію та мобілізацію регіонального потенціалу та ресурсів, а не на бюджетний перерозподіл між регіонами. До речі, не відкидається і доцільність використання такого важливого для досягнення внутрішньої стабільності держави механізму, як міжрегіональне вирівнювання. Тому сенс транскордонного співробітництва, зокрема уособлений в єврорегіонах як у найбільш вдалій формі його просування в сьогоденній Європі, має полягати в трансформації прикордонних регіонів у "полюси зростання", мережа яких спроможна утворити своєрідний кар-

кас сталого розвитку країни, сформований на її периферійних територіях.

Зміст цього визначення не буде повністю зрозумілим, якщо не визначимось із поняттями “прикордонний регіон” і “транскордонний регіон”. Отже, прикордонний регіон — це адміністративно-територіальна одиниця, що знаходиться на наступному після державного рівні та розташована безпосередньо вздовж державного кордону. Під транскордонним регіоном слід розуміти певну територію, яка насамперед характеризується наявністю схожих природно-географічних умов і охоплює прикордонні регіони двох або кількох держав, що мають спільний кордон.

У наш час обговорюється питання щодо розробки проекту єврорегіону “Сян” (Львівська область України та Підкарпатське воєводство Республіки Польща). Територія України, що входить до складу єврорегіонів, — це майже 20 % населення країни (6 областей, 100 районів, 109 міст).

Єврорегіон “Буг” — транскордонне об’єднання, до складу якого входить Волинська область України, Люблінське воєводство республіки Польща та Брестська область Білорусі. Нині він знаходиться на початковому етапі свого формування. Стратегія розвитку цього єврорегіону включає такі сфери цілей і дій: 1) сфера бізнесу: орієнтація промислових підприємств на ринки іншої сторони і на кооперацію з ними; вільний рух по єврорегіону товарів, капіталу, робочої сили; 2) сфера господарського розвитку: розвиток комунікацій і зв’язку; формування регіональних транскордонних систем технічної інфраструктури; 3) соці-

альна сфера: охорона довкілля і співробітництво у галузі екології, розвиток інтеграції у сфері культури тощо.

Єврорегіон “Верхній Прут” — великий регіональний проект екологічно безпечного розвитку прикордонних територій Чернівецької області України, а також прикордонних територій Румунії та Молдови, який ґрунтується на спільних напруцюваннях у галузі охорони навколишнього природного середовища. Створюється за домовленістю між президентами трьох країн. Основні напрями розвитку єврорегіону: реалізація спільних проектів екологічно безпечного економічного та соціального розвитку прикордонних територій; забезпечення спільності і сумісності національних та локальних систем моніторингу, прогнозування, підтримки управлінських рішень, контролю у сферах охорони навколишнього природного середовища та здоров’я населення, запобігання техногенним аваріям і катастрофам; спільне відпрацювання механізмів введення в дію міжнародних, європейських і національних стандартів управління станом довкілля, мінімізації утворення відходів, безпеки у надзвичайних ситуаціях.

Карпатський єврорегіон — один з єврорегіонів, у діяльності якого бере участь Україна. Утворений у 1993 р. в Дебрецені (Угорщина). До його складу входять прикордонні адміністративні одиниці п’яти держав — Угорщини, Польщі, Румунії, Словаччини, України. Він охоплює територію прощею 132,7 тис. кв. км, з населенням 14 млн осіб. Карпатський єврорегіон — це транскордонна асоціація прикордонних ад-

міністративних районів країн, що входять до його складу, яка створена з метою координації транскордонного співробітництва. Пріоритетами функціонування Карпатського єврорегіону вважаються: розвиток транспортного зв'язку на його території; вирішення проблем розвитку інфраструктури, туризму; створення сучасної функціональної структури економіки регіону; розширення європейського та атлантичного співробітництва та ін.

Єврорегіон “Нижній Дунай” — територія транскордонного співробітництва між територіальними громадами: від України — Одеська область; від Республіки Молдова — Вулканештський, Кагульський і Кантемирівський райони; від Румунії — повіти Бреїла, Галац і Гульча. Для розв'язання спільних завдань співпраця здійснюється у таких напрямках: координація програм захисту навколишнього середовища басейнів Нижнього Дунаю, Прута, Сірету і Дністра, дельти Дунаю, придунайських озер і плавнів; сприяння створенню спільних комерційних підприємств і банків зі спільним капіталом; сприяння створенню ВЕЗ; узгодження тарифів у галузі транзитних перевезень вантажів; розвиток інфраструктури туризму і рекреації; узгодження програм спільних дій у випадку пожеж, паводків та інших природних катаклізмів.

Сучасні концепції транскордонного співробітництва регіонів вимагають істотного перегляду застарілих уявлень про адміністративно-територіальний устрій країни, роль і значення прикордонних територій, властиві їм проблеми

і т. ін. Тривала політика держави, спрямована на абсолютне зміцнення державних кордонів, спричинила багато проблем, що пов'язані з переміщенням людей, товарів, капіталу. Все це сприяє розвитку регіональних диспропорцій, набуттю територіями ознак депресивності. Водночас від рівня розвитку цих прикордонних територій багато в чому залежить безпека і цілісність нашої держави.

Більшість проблем транскордонної співпраці є типовими для тих єврорегіонів, в яких бере участь Україна. Серед них варто виокремити такі: 1) істотна різниця у рівні розвитку держав-учасниць, у темпах і обсягах адміністративних трансформацій; 2) різний рівень транспортної, в тому числі прикордонної інфраструктури; 3) істотні відмінності в митному і податковому законодавстві; 4) відсутність необхідної кількості банків, готових здійснювати розрахунки і видавати кредити транскордонним господарчим підприємствам.

Серед проблем правового характеру існує нагальна потреба перерозподілу обсягів повноважень між центральною та регіональною владою і передачі в регіони права самостійно вирішувати питання прикордонного співробітництва. Звичайно, це не повинно призвести до ослаблення державної влади, але щоб єврорегіони могли розвиватись, центральна влада повинна цілеспрямовано, в межах конкретного єврорегіону надавати певні права і обов'язки місцевим органам самоврядування на здійснення вузького обсягу міжнародних повноважень. Існує також проблема невідповідності законодавства країн-учасниць транскордонного спів-

робітництва, що істотно гальмує вирішення багатьох поточних питань розвитку.

Література

1. *Regional Policy Goes East: Essays on Trends and Lessons Learned for*

Regional Development Policy in Central and Eastern Europe / Ed. by Vasil Hudak, Henrik Huitfeldt and Edward J. Meegan. — Prague, 1999. — 110 p.

2. *Declaration of the Assembly of European Regions on Regionalism in Europe.* — Basel, 4th December 1996. — P. 5–6.

НОВАЯ ГЕНЕРАЦИЯ УКРАИНЦЕВ И ГОСУДАРСТВЕННОЕ ДВУЯЗЫЧИЕ В УКРАИНЕ

Актуальні проблеми українознавства, с. 82–91

Новая генерация украинцев неизменно связана с реализацией идеи полной независимости, а также с последовательным и подлинным нейтралитетом Украины, который выступает в качестве системообразующего фактора внешней и внутренней политики нашего государства [1, 58]. В этой связи подлинный патриотизм не может позволить себе не критичное отношение в оценке социально-политической жизни и особенно событий последних лет. Вместе с тем жесткость и принципиальность такого оценивания не предполагает репрессивных деяний ибо в Украине нет и не предвидится лишних людей.

Сегодня можно констатировать, что в результате так называемой “майдановской революции” под национальными лозунгами в Украине был реанимирован тоталитаризм как объективное социальное состояние общества ничего общего не имеющее с народовластием. В этой связи “киевский майдан” можно назвать обычной охлократической [2, 554] демагогией, которая использовала лозунги конца 80-х годов: “нація”, “українська мова”, “євро-атлантична інтеграція”, “демократія”. Придя к

власти, лидеры революции абсолютно ничего не сделали для развития демократии и даже не пытались, вследствие чего репрессивная система в Украине достигла своего апогея масштабности, а иногда и жестокости. Лидерам революции были характерны: некомпетентность в политике, в созидании украинской государственности; искаженное представление о демократии, как унитарно-националистической. Видимо не случайно политическая система ЕС приняла очередное решение об установлении “железного занавеса” (как при СССР) между Западной Европой и Украиной путем введения Шенгенской зоны.

Созданная в Украине система многопартийности явилась ничем иным, как имитацией демократии, а украинский народ постепенно лишился возможности руководить своей страной. Пресловутая многопартийность, таким образом, явилась коллуарным сборищем политиканов, поделивших власть и сферы влияния, а также возомнивших из себя элиту украинского общества. Апофеозом их политической деятельности явились попытки защитить даже политические репрессии через высший

законодательный орган власти Украины Верховный Совет.

Исследуя закономерности, итоги Октябрьской революции начала прошлого столетия, известный политический деятель Украины того времени В. Винниченко отмечал, что на гребне революционной волны в систему власти попадают далеко не лучшие представители народа [3]. Политическая жизнь страны, равно как и государственное руководство, до сих пор страдает революционной болезнью некомпетентности и непрофессионализма. А практическая реформаторская деятельность (речь идет о научно выверенных, потребностных реформах, а не о латании дыр в политике, бюджете, деятельности тех или иных министерств, ведомств, социальной организации жизни украинского общества) находится в состоянии стагнации.

До сих пор существует проблема особого раболепского отношения института президентства, министерств и, как уже отмечалось, даже народных депутатов к системе СБУ, которую негласно используют для реального управления, руководства страной, что по своей сути является чистейшим атавизмом советской эпохи. В этой связи иногда даже такие государственные структуры, как Армия и МВД остаются неизменно удивляющимися соглядатаями того, что происходит и в стране, и в системе государственного руководства.

Политические партии, явившиеся удобной ширмой для развития тоталитарных тенденций развития нашего общества, органично использовали внешне демократическую идею рыночной экономики. При

этом украинский тоталитаризм получил дополнительное содержание, название “рыночный”. Рыночный тоталитаризм превратил граждан Украины в условиях выживания в “заробітчан”, трансформировал людям мошенничество, воровство на фоне бескультирия выживания и деградации цивилизованности ибо государство реально не оставило людям уверенности в завтрашнем дне, периодически предпринимая “крестовый поход” на социальные гарантии и льготы вследствие распродажи экономики, находившейся в собственности государства.

Сегодня Украине грозит новая распродажа того, что уже распродано. Одни планируют эту распродажу в связи с попытками восстановить имперские структуры СССР, другие готовят распродажу в связи с попытками интегрировать страну в ЕС. Наверное кое-кто в Украине забыл о сокровенной идее независимости, с которой рождались, жили, боролись, умирали и о которой мечтали многие поколения украинцев, подлинных патриотов нашей страны.

Очевидно, необходимо адекватно оценить события, связанные с перегибами в преодолении национализма и национал-шовинизма. Люди, которые на определенном этапе истории Украины были связаны с национально-освободительной борьбой, занимались разработкой теории нации (что по своей сути на определенном этапе создания и построения суверенного государства сыграло свою консолидирующую роль), навсегда должны войти в историю нашей борьбы за независимость ибо их усилиями народу Украины удалось обо-

собраться и создать свое государство. В этой связи восстановление звания Героя Украины Степану Бандере должно рассматриваться, как дело времени, ибо это наша история, тем более история, признанная миром. Украинский национализм, его крайние формы в виде национал-шовинизма, идея нации, являются фактором, составной частью тоталитарной идеи и должны оцениваться, как этап и не иначе, в построении суверенитета ибо государственной политикой в демократическом (тем более нейтральном) государстве они быть не могут.

Очень часто в сложившейся практике проведения теледебатов можно слышать вопрос: “А де у вас тут європейськість?” Несмотря на то, что подобные вопросы относятся к категории проявлений национальной “меншовартості”, малороссийству будет уместна поясняющая аналогия. Современная Германия не ставит вопрос о нации, а развивается по пути созидания свободного, гражданского общества независимо от изначальной этнической принадлежности людей. Но при этом, несмотря на Нюрнберг, бытующее мнение на уровне постсоветской пропаганды Германия не теряет уважения к своей истории даже, если она связана с тоталитарным этапом фашизации немецкого общества и Второй мировой войной.

Новая генерация украинцев связывает украинскую будущность с построением цивилизованного государства не по принципу Украина в Западной Европе, а Европа в Украине. В этой связи экономический эффект, который ожидается от создания экономики смешанного типа,

соединяющей в себе государственную (экономика “стратегической достаточности” [1, 60]) и рыночную, а следовательно развитие системы социальных гарантий и льгот, что в совокупности предполагает возможность создания более высокого уровня жизни, чем в России и, возможно, в некоторых странах ЕС.

Краеугольной проблемой решения данного вопроса выступает украинская деревня: нищая, безбожно пьющая, болеющая и вечно гуляющая, а ведь именно она является местом сохранения, развития и даже “консервации” культурного наследия народа. Подлинная забота о культурном наследии Украины должна быть связана не с лозунгами развития обрядов и традиций, а с экономическим и социальным развитием деревни. Здесь уместно отметить, что украинская деревня до сих пор не знает что такое канализация, сточные канавы, а ямы для отходов жизнедеятельности повсеместно находятся в непосредственной близости с колодцами, что в совокупности с объективными общими проблемами загрязнения окружающей среды не предполагает соблюдение элементарных санитарных норм жизни людей. Кстати, следуя уже сложившейся традиции сравнивать те или иные явления жизни в Украине с Западной Европой, возможные сравнения отбрасывают нашу страну на лет 100 назад ибо в таких странах, как Франция, Италия, Германия и некоторых других даже хутора в 2–3 дома имеют миниочистное сооружение и единую канализацию.

На сегодняшний день горе-реформаторы до сих пор провозглашают в

качестве панацеи спасения деревни, “шедевра” реформ сельского хозяйства создание рынка земли, что неизменно приведет к ее распродаже. Можно проанализировать с начала прошлого века, какой тип хозяйства в деревне решил эту проблему. Столыпинские реформы создали возможность жить людям по принципу зажиточного хозяйства, способного обеспечивать рынок продукцией (следует отметить, что рынок той эпохи чрезвычайно сильно отличается от современной). Кулачество, середняки как социальная прослойка деревенских жителей сконцентрировали наиболее рачительных, трудолюбивых крестьян, но для деревни они не только не смогли, но и не могли ничего сделать с точки зрения ее развития.

Сталинские колхозы, ставшие на определенном этапе основой сельского хозяйства, позволили хоть как-то организовать людей, но опять-таки с точки зрения обеспечения ситуации выживания для всех жителей деревни, причем с неизменными крестьянскими бунтами, связанными с низким уровнем жизни. Арендные сельскохозяйственные предприятия обеспечили вовлечение земельных угодий в севооборот, частичную занятость и минимальные доходы жителям деревни. КСП дали людям большую свободу, но мало чем отличались от колхозов ибо также находились в режиме трудовой деятельности, связанной с выживанием. Из всей истории развития сельского хозяйства на украинских землях, как минимум за последние 70 лет, рентабельностью, причем сопряженной с конституционными социальными

гарантиями, обеспечивавшими хоть какую-то организацию деревни, отличались только госхозы, к работе в которых стремилось подавляющее большинство жителей украинской деревни.

Сегодняшний владелец распаевой земли — деревенский житель в своей основе живет за счет сдачи ее в аренду, а в будущем думает о том, как ее выгоднее продать. Труд на земле относится к категории самого трудоемкого, тяжелого и привлекает он далеко не многих, но тех, кто видит в себе особую жилку индивидуала, фермера. Основная масса людей, проживающих в деревне, не тяготеет к созданию самостоятельных хозяйств. По этой причине молодежь в сельской местности не только не задерживается, но и “тает” в геометрической прогрессии. Кстати, в последнее время в Украине интенсивно создается миф о фермерском хозяйстве, как панацее в решении проблем сельского хозяйства. К примеру, все фермерство США (а оно относится к одному из самых развитых) находится на дотации государства, что является следствием недостаточной его рентабельности. Почти все созданные в Украине фермерские хозяйства имеют особую систему льготной протекции, что по своему экономическому содержанию является сутью тех же государственных дотаций.

Учитывая особенность Украины, и с точки зрения геополитики, обеспечения полного суверенитета, территориальной целостности сохранение крупных пахотных угодий земли как одного из основных достояний страны, в собственности государ-

ства, необходимо и сейчас, и в будущем. При этом провоцирующие политики могут возмутиться: опять в коммунизм ко всеобщей собственности, а как же рыночная экономика? Украина не Россия и Украина не Западная Европа, а если таковой станет со всевластием рыночной экономики, то в силу значительно более низкого природно-экономического потенциала она просто по вполне объективным законам международного рынка не выдержит конкуренции.

Настало время заняться деревней государству. Решение как проблем деревни, так и проблем сельского хозяйства эффективно может быть решено через преимущественное развитие госхозов, которые смогут организовать и жизнь в деревне, и обеспечить рентабельность сельского хозяйства, и сохранить землю, и прекратить отток населения из деревни в города. Госхозы с централизованными поставками техники, новейших технологий, учитывая большие объемы производства, позволяют обеспечить минимальную себестоимость продукции, понизить цены на внутреннем рынке, а государству получать сверхприбыли от торговли продукцией на международном рынке, причем на его условиях, что всегда обеспечит сбыт украинского сельскохозяйственного товара. Следует отметить, что Всемирная Организация Торговли запрещает торговать на международном рынке по ценам ниже мировых, то есть доходы будут сопряжены с некоторым варьированием снижения закупочной цены относительно мировых цен в связи с чрезвычай-

но большими оптовыми поставками украинских госхозов.

Госхозы станут, кроме того, организаторами деревни, которая сможет владеть большими деньгами, что и обеспечит решение ее проблем, а следовательно сохранение и развитие глубинных основ культуры народа Украины.

Вопрос создания госхозов может иметь две практические проблемы. Первая проблема: захотят ли министерские чиновники трудиться, ведь в данном случае необходимо будет организовывать производство и руководить им, ведь проще все распродать? Этот вопрос сложен ибо переход к народовластию в Украине через трудовые коллективы, то есть профсоюзы еще не решен.

Вторая проблема: передача земли от владельцев земельных паев государству. Думается, что люди, измотанные нищетой и деревенской “безнадегой” во имя прежде всего своей нормальной, человеческой жизни пойдут на это, но при четко установленных законом условиях. Суть этих условий может быть сведена к трем обязательным к исполнению государством требованиям:

1. Гарантированное трудоустройство сельского жителя на тех же правах, что и рабочие в городской местности, то есть гарантированная заработная плата, два выходных дня в неделю, нормированный рабочий день, обязательный ежегодный отпуск и пенсионное обеспечение (в принципе в этом и состоит суть государственного сельскохозяйственного предприятия).

2. Обязательная реконструкция государством старого жилья, а в его

отсутствии строительство нового (программа может быть рассчитана на 5–8 лет).

3. Обеспечение деревни всей инфраструктурой социального и коммунального обслуживания: детские дошкольные учреждения, школы, централизованное водоснабжение, автономные системы отопления, централизованная канализация, дороги, потребностное транспортно-пассажирское сообщение, медицинские пункты (программа может быть рассчитана на 10 лет).

Сельскому жителю для создания прекрасного жилья вполне будет достаточно 30 соток, где кроме усадьбы может быть размещен сад, огород и необходимая инфраструктура отдыха.

Из перечня централизованных коммунальных услуг в категорию автономных вынесена также система отопления. В данном случае речь идет об оборудовании домов системами отопления на электродотлах, что позволит максимально снизить зависимость Украины от российского газа, который, как бы этого не хотели политики, будет повышаться в цене и по экономическим причинам, и по политическим. Цены же на электроэнергию по мере развития энергетики можно постоянно снижать, создавая ее новые источники и технологии.

Окончательно условия передачи земли государству могут быть изучены посредством всеукраинского социологического исследования-опроса жителей деревни (не мало ценных идей, предложений могут высказать жители городов ибо многие из них были вынуждены покинуть деревню

по причине невозможности жить по-человечески).

Новая генерация украинцев рассматривает украинство не как малороссийское явление либо западно-европейский культурный придаток. Украинство рассматривается как самодостаточное, достаточно древнее, самобытное историко-культурное явление, претендующее на изначальные корни возникновения и развития двух языков — украинского и русского. Рассмотрение их лингвистических особенностей, а также логических построений позволяет сделать вывод о том, что оба языка получили внешнюю схожесть не вследствие единого происхождения, а вследствие длительного совместного исторического развития. Украинский и русский языки имеют разную природно-историческую обусловленность возникновения, вследствие чего — различную психофизиологию.

Первые древнейшие украино-санскритские тексты датируются возрастом в 5 тысяч лет и найдены в Западной Украине — регионе, который находится на пути древнейших миграций населения между Западной Европой и Индостаном (регионом Протоиндийской или Хараппской, собственно индийской культуры). Кстати слово “майдан”, которое находится в последнее время у всех на слуху, и на украинском языке, и на санскрите имеет одинаковое звучание и смысловое значение. Следует отметить, что Трипольская цивилизация, существовавшая на территории современной Украины от 3 до 5 тысяч лет назад, имела только пиктографическую письменность.

Окончательно этнокультурный облик Западной Украины оформился во II в. до н. э. в результате последнего Великого переселения народов из Азии в Западную Европу по северному побережью Черного моря, вверх по течению Дуная и Днестра в регион Карпат. В этой связи украинно-санскритский язык или диалект мог быть связан с кочевым образом жизни переселенцев в процессе длительных миграций. Учитывая, что миграции осуществлялись по суше, данный язык, в совокупности его особенностей, не мог не выполнять защитную функцию. Известен факт, что украинский язык пагубно воздействовал на психику людей, которые не владеют им или не росли с ним с детства. Этот язык не могут освоить многие дипломатические службы и их представители, постоянно работающие с Украиной. Очевидно изначальное лингвистическое единство даже современных западноукраинских диалектов с санскритом, языком не всем доступным в силу сложности и относящемуся к изысканному на Индостане (в этой связи индийцами использовались дополнительные языки, получившие название “практеров”). Как известно, и санскрит, и украинский язык (особенно в западноукраинском варианте) отличаются витиеватостью построения речи: санскрит применялся в науке, где характерна процедура обсуждения, рассуждений; склонность западноукраинцев к толкованию в том числе и к схоластическому достаточно характерна и сейчас. Кстати, древнейшими центрами схоластики являются близ лежащие регионы: Хорватия и север Сербии

(или северная окраина средневековой Далмации). Древние диалекты украинского языка и их комбинация в ходе построения предложений не предполагали смысловой однозначности и в этой связи они создавали смысловой простор для толкования (этот простор сохраняется и в современном западноукраинском диалекте украинского языка). В таких многозначных диалектных построениях можно рассмотреть традицию некоторых азиатских языков, например китайского, где один символ мог иметь много значений и содержать вариативную смысловую информацию, которая зависела не только от построения фразы, но и от ситуации ее высказывания.

В совокупности с традицией скороговорок, которая до сих пор сохранилась у западноукраинцев, как защитная лингвистическая реакция, украинно-санскритский язык или диалект становился понятным не для всех, а учитывая витиеватость диалектных построений, как уже было отмечено, мог воздействовать на психику чужеродцев в качестве лингвистического оружия. (Следует отметить, что скороговорение является характерной защитной реакцией для всех азиатских мусульманских народов.)

Отличительная особенность украинского языка — пластичность и связанная с ней певучесть (пластичность как изначальное следствие витиеватости логических построений), что наиболее на этнокультурном уровне отразилось на особой чувственности народной украинской песни.

Древность украинских диалектов уникальна также тем, что имеет тес-

ную, возможно более, чем некоторые другие языки взаимосвязь с таким глубинным подсознательным явлением, как инициирование сексуального влечения.

Данные рассуждения могут быть дополнены анализом одного важного исторического факта. Многие столетия Киевская Русь и Московия находились под игом монголо-татар. Остановить порабощение Западной Европы и фактически спасти ее от Золотой Орды смогла только западноукраинская Галиция. Ни численностью войск, ни количеством вооружения галицийская земля противостоять Золотой Орде не могла. А вот противопоставить силе врага некоторые единые азиатские этнокультурные корни, которые позволили воевать на равных, западноукраинцам удалось.

По всей видимости можно говорить о некотором единстве ментальности, которая позволяла не только предвидеть тактику превосходящего врага, но и противостоять ему на психологическом уровне. Будет уместным привести также мнение одного из самых известных исследователей истории славянства доктора исторических наук, профессора М. М. Франденберга, который утверждал, что украинцы — не славяне.

В отличие от украинского языка русский язык отличается жесткостью лингвистических построений, артикуляции и в этой связи однозначностью и конкретностью построения логических схем мышления. Вполне возможно, что такие особенности построения русского языка имели природную обусловленность ойкумены его происхождения. Известно,

что жесткими лингвистическими построениями отличаются языки тех народов, которые связаны с морем, океаном, где природная сложная волновая ситуация в процессе возникновения языка предполагает его особую устойчивость, конкретность (в том числе и логических построений), противостоящую объективным сложным природным условиям. С морской средой связана достаточно большая часть населения Украины, и географически, и исторически: Крым, все Северное Причерноморье, украинское Приазовье, а также Полесье, некогда населенное поморами — достаточно древней народностью (по мнению некоторых исследователей этнокультурные особенности и некоторое единство данной народности сохранились вплоть до нового времени), населявшей Балтийский бассейн (поморская культура 6—2 в. до н. э. [4, 723]).

Здесь уместен будет такой пример: если сравнить немецкий язык на севере и на юге, то северный немецкий диалект, связанный неизменно с морским регионом, намного жестче в произношении, четче в формировании звуков и обязательности построения предложений. Южные же немецкие диалекты часто предполагают сокращения, не обязательность построения фраз, скороговорки и отличаются меньшей жесткостью артикуляции.

Русский язык для Украины имеет не меньшую историческую и культурную ценность, чем украинский ибо изначально он связан с украинской землей, ее историей: с прилегающим Балканским регионом (формирование письменности), ее

развитием в период распространения христианства, летописания в Киевской Руси, как впрочем с поэтапным формированием цивилизации европейского типа современной России, происшедшей с территории современной Украины. Чистый русский голицынский слог крымчан должен навсегда остаться важнейшим элементом культуры Украины тем более, что населению Крыма удалось сохранить такую русскую речь, которая чище и правильнее, чем в Москве и тем более в других российских регионах. Знаменем возрождения государственности русского языка в Украине могут быть известные слова графа Л. Голицына, некогда сказанные Московскому царю: “Я Вашими чинами не унижен, а потому считаю себя ровней”. Жители Крыма до сих пор восхищаются гордостью и образованностью своего земляка, общественного деятеля, кроме того, занимавшегося созданием новых сортов вина. Л. Голицыну принадлежит авторство самого лучшего шампанского в мире “Парадиз”. Самоосознание крымчан, тесно связанное с русским языком, сегодня является важнейшим аспектом ментальности современных украинцев, как впрочем, и не только современных.

Но удивляет мнение некоторых столичных чиновников от культуры о том, что Украина является “пользователем русского языка” и только. Нет, милостивые государи! Украина является альма-матер русского языка, его ойкуменой, а следовательно должна его беречь, как уникальное культурное и историческое достояние и никому не отдавать пальму изначального первенства, украинской

принадлежности в его происхождении. Примером может быть схоластическая фразеология не только некоторых ортодоксальных националистов, но даже телеведущих и телекомментаторов, которые до сих пор называют русский язык “российским”, а ведь в государственных документах России такой аббревиатуры названия русского языка не встречается.

Крым как неотъемлемая природно-историческая часть Украины должен стать центром русского языка, регионом его постоянного развития, а также культивирования творческого наследия тех людей, которые были с ним связаны: ученых-лингвистов, поэтов, писателей и др.

Следует отметить уникальные психокоррекционные возможности украинского и русского языков. Диаметрально противоположная способность воздействовать на психофизиологию является неизменным следствием их природно-исторической разницы возникновения. Украинский язык способен развивать пластичность чувственной сферы человека, снижать уровень ригидности [5, 344], корректировать косноязычие, развивать витиеватость мыслительной деятельности и даже решать некоторые проблемы потенции. Русский же язык может позитивно воздействовать на улучшение саморегуляции, конкретность мыслительной деятельности, формировать особую жесткость логических построений и их высказываний, поддерживать нервно-психическую устойчивость, стабильность деятельности нервной системы, а вследствие этого — физиологии. Известны слу-

чаи, когда изначально русскоязычные люди, перешедшие на постоянное общение на украинском языке, претерпевали снижение нервно-психической устойчивости вплоть до развития неврови расстройств мыслительной деятельности, что является следствием потери стабилизирующего воздействия лингвистических структур русского языка, которые участвовали, как минимум, в онтогенезе.

Таким образом, создание на уровне социально-политического, административного реформирования двух лингвистических центров развития для украинского и русского языков просто необходимо: речь идет о Карпатской Украине и о Крыме [1, 59]. Остальная же территория Украины может являться регионом совместного распространения двух языков, причем не на уровне диалектов, а на уровне литературных форм.

Несмотря на чрезвычайно сложные социально-политические процессы в Украине, кризисное состояние нашего общества хочется верить, что в определении стратегии предстоящих реформ возобладает не митинговая или кабинетная конъюнктура,

а научность и подлинный патриотизм созидателей Украины для людей.

Литература

1. *Гайдукевич Г. А.* Нейтралитет Украины и международные перспективы развития “нейтральной идеи” / Громадянське суспільство: емергентність взаємозв’язків його підсистем: Матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., 27–28 січня 2011 р. // За заг. ред. О. В. Поляк, Н. Є. Килипенко. — Чернівці: Букрек, 2011.
2. *Політологічний словник*: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К.: МАУП, 2005.
3. *Винниченко Володимир*. Відродження нації: Репринтне відтворення видання 1920 р. / Відп. за вип. Н. П. Ганник. — К., Вид-во політ. літри України, 1990.
4. *Украинский Советский Энциклопедический Словарь*: В 3-х т. / Редкол.: А. В. Кудрицкий (ответ. ред.) и др. — К.: Гл. ред. УСЭ. — 1988. — Т. 2. — 1988.
5. *Психология*: Словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Политиздат, 1990.

ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО ЯК ЗАСІБ ЗБЛИЖЕННЯ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ІЗ ЗАКОНОДАВСТВОМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СПІВТОВАРИСТВА

Актуальні проблеми українознавства, с. 92–95

Чинне українське законодавство у сфері трудової діяльності в окремих питаннях відрізняється від законодавства західноєвропейських країн і Європейського Союзу. Відповідно до Угоди про Партнерство та Співробітництво між Україною і Європейським Співтовариством, яка набрала чинності 1 березня 1998 р., Україна прийняла зобов'язання зближувати своє законодавство із законодавством Європейського Співтовариства (ст. 51).

Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу (затверджена Указом Президента України від 11 червня 1998 р. № 615/98) передбачає, що адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу полягає у зближенні із сучасною європейською системою права, реформуванні її правової системи, та поступовому приведенні відповідно до європейських стандартів і охоплює галузі, визначені Угодою про Партнерство та Співробітництво.

Важливим є завдання, яке полягає в тому, аби посилити увагу до методик практичного застосування порівняльного правознавства у

програмах відповідних навчальних курсів та приділити увагу більш вдосконаленому вивченню окремих інститутів порівняльного трудового права.

У країнах з розвинутою ринковою економікою вагоме місце займає посередництво. У разі укладення угоди з трудового найму воно є одним із головних важелів впливу держави на ринку праці щодо розширення сфери зайнятості, надання допомоги безробітним у пошуку роботи тощо. Перші державні біржі праці з'явилися в країнах Заходу близько ста років тому. По закінченні Другої світової війни здійснення політики “повної зайнятості” викликало значну активізацію їх діяльності. У багатьох країнах було прийнято спеціальні закони про державне посередництво у працевлаштуванні.

Нині в країнах Західної Європи, США та Канаді відбувається інтенсивна приватизація і комерціалізація посередництва щодо працевлаштування.

Відносини індивідуального трудового найму оформляються юридично у вигляді трудового договору, який укладається здебільшого

безпосередньо між працівником і власником.

У юридичній теорії країн Західної Європи трудовий договір розглядається як головний інститут трудового права, навколо якого групуються такі питання, як дисципліна праці, заробітна плата, робочий час, час відпочинку і навіть частково охорона праці.

У деяких країнах, наприклад, Бельгії, Португалії, Фінляндії, були прийняті закони про трудовий договір.

Розгляд трудового договору в літературі країн Заходу зазвичай передбачає висвітлення таких питань: сутність, суб'єкти, зміст, форма, різновиди трудового договору, а також аналіз взаємин сторін від моменту їх зустрічі та контактів на ринку праці й до припинення цих відносин.

Сутність трудового договору полягає в тому, що працівник бере на себе зобов'язання працювати на конкретного наймача за певну заробітну плату і за наявності юридичного підпорядкування (залежності).

Новим у тлумаченні трудового договору на Заході є включення у його зміст елементу навчання. Існує думка, що в майбутньому трудовий договір трансформується у договір про взаємопоєднання праці й навчання, причому обидва ці елементи будуть нерозривно взаємопов'язані щодо умов.

У літературі наголошується на основних ознаках трудового договору: добровільність, оплата, рівноправність між сторонами.

Попри свою специфіку, на думку переважної більшості учених Заходу, трудовий договір з точки зору його

формальних характеристик, є різновидом цивільно-правового договору найму послуг, договором приватного права, що надає можливість поширення на нього загальних принципів цивільного зобов'язального чи договірного права. Згідно з цією точкою зору трудовий договір — двосторонній, консенсуальний, сплатний договір. Такий підхід пояснює, що в ряді країн (Італія, Швейцарія, Нідерланди) трудовий договір регламентується цивільними кодексами.

У більшості країн встановлено, що форма трудового договору є довільною і залежить від волі сторін, але законодавство чи колективний договір можуть передбачити обов'язковість письмової форми для певних видів трудового договору.

Суб'єктами трудового договору виступають працедавці (власники) і працівники. До прав власника належить право видавати обов'язкові нормативні накази для свого персоналу (правила внутрішнього розпорядку тощо), право визначати структуру персоналу, порядок роботи, контролювати виконання робітниками своїх трудових обов'язків, застосовувати стягнення у разі порушення встановлених правил тощо.

До додаткових обов'язків можуть належати — інформування наймодавця з питань стосовно трудової діяльності, виявлення поваги до нього, нерозголошення комерційної таємниці та секретів виробництва. Комерційна таємниця охороняється не лише кримінальним, а й трудовим правом. Цій меті слугує тлумачення поняття обов'язкової відданості, а також Пакт про неконкуренцію, який покладає на робітника певні

зобов'язання не тільки на період дії трудового договору, а й після його припинення, які полягають у тому, що працівник не має права конкурувати з колишнім наймодавцем і протягом певного часу (від 1 до 5 років) найматися на аналогічне підприємство чи створювати подібне, мати ділові стосунки з клієнтами колишнього наймодавця і розголошувати інформацію, яка стосується його попередньої роботи.

За порушення пакту працівник, а в деяких випадках і його новий наймодавець відповідають відшкодуванням збитків. Допускається також судова заборона працівникові укласти новий трудовий договір.

До обов'язків власника належать: фактичне надання роботи (трудове завантаження працівника); забезпечення безпеки праці; турбота про збереження речей робітника під час його перебування на підприємстві; відшкодування шкоди, яку завдав під час трудової діяльності працівник третім особам.

Права працівників за трудовим договором зумовлюються законодавством, іншими нормативними актами, а також обов'язковими і факультативними умовами трудового договору. Ці права становлять зміст трудового права загалом, основу нормативної бази цієї правової галузі.

Французьким ордонансом від 5 лютого 1982 р. визначено, що строкові договори укладаються обов'язково у письмовій формі та лише в конкретно визначених випадках.

Шведський закон "Про забезпечення зайнятості" від 24 лютого 1982 р. передбачає, що договір на

строк може укладатися у таких випадках: для виконання тимчасових, сезонних робіт у зв'язку з необхідністю тимчасового розширення виробництва; робіт, які пов'язані з навчанням і стажуванням працівника.

В Італії з цього питання діє Закон "Про регулювання трудових договорів на визначений термін" від 18 квітня 1962 р. (з доповненнями).

Французьким законодавством встановлено, якщо фірма-користувач продовжує застосовувати працю "запозиченого" працівника понад узгоджений термін, тимчасовий договір трансформується у договір на невизначений термін, тобто "запозичений" працівник стає постійним працівником цієї фірми.

Щодо порядку найму на роботу, то законодавство західних країн передбачає велику кількість правил, які стосуються цього питання.

У країнах Заходу сформувалася певна процедура найму на роботу, яка юридично ніде не зафіксована, але внаслідок масового використання набула характеру "звичаєвого права". Ця процедура складається з трьох етапів:

- представлення кандидата, попереднє ознайомлення з ним на підставі документів, збирання інформації про кандидата;
- співбесіда (інтерв'ю);
- професійні (тестові) випробування.

Вивчення трудового права зарубіжних країн в умовах розвитку міжнародних економічних відносин, зокрема міжнародної трудової міграції, стає необхідною складовою юридичної освіти та підвищення кваліфікації юристів.

Одне із завдань порівняльно-правових досліджень полягає в тому, щоб порівняти розвиток національного трудового права зі світовими тенденціями і на цьому підґрунті з'ясувати чи відповідає національна система зазначеним тенденціям; наскільки вона її випереджає або, навпаки, відстає; чи просувається зовсім іншим, власним шляхом.

Специфікою сучасного етапу розвитку вітчизняного трудового права є його реформування з урахуванням змін, що відбулися і відбуваються у нашому суспільстві у постсоціалістичний період, що робить актуальним і практично необхідним всебічне вивчення та використання зарубіжного досвіду.

Отже, аналіз іноземних систем правового регулювання трудових правовідносин допомагає розглянути власний національний досвід в аспекті міжнародного і змушує проаналізувати та оцінити пробле-

ми національного трудового права України у новому баченні, із значно глибшим розумінням його сутності.

Література

1. *Жернаков В. В.* Європейська концепція про захист прав людини та основних свобод і вдосконалення законодавства про працю // Європа, Японія, Країна: шляхи демократизації державно-правових систем: Матеріали міжнар. конф. — К.: Ін-т держ. і права ім. Корецького НАН України, 2000. — С. 183–186.
2. *Журахович Д.* Вплив міжнародних норм про працю на вітчизняне трудове право // Право України. — 2001. — № 3. — С. 69–71.
3. *Киселев И. Я.* Зарубежное трудовое право: Учеб. для вузов. — М., 2004. — 263 с.
4. *Киселев И. Я.* Сравнительное и международное трудовое право. — М., 1999. — 728 с.

“УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ” У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОЛІТИЧНОЇ ПОЛІЦІЇ)

Актуальні проблеми українознавства, с. 96–110

Так зване “національне питання” завжди займало одне із чільних місць у державній політиці Російської імперії. З початку XX ст. досвід нещодавно програної війни змушував замислитись над питанням, як поведуть себе національні окраїни у новому конфлікті. Відповідь на нього могла дати лише таємна поліція. Інформуючи органи влади, спецслужби впливали на їх політику. Поряд із цим, свою інформацію вони подавали, коригуючи її відповідно до панівних у вищих сферах поглядів. Складалося своєрідне замкнуте коло, яке змогла розірвати лише революція.

Антиукраїнська діяльність жандармів визначалася кількома завданнями. По-перше — це ліквідація українського руху в самій імперії та недопущення консолідації наддніпрянських і галицьких українців. По-друге, інформування органів влади про український рух, роль та місце “українського питання” у міжнародних відносинах, дискредитація цього руху на міжнародній арені, його розклад і дезорганізація. З початком бойових дій у 1914 р. значна увага почала приділятися протидії розвідувально-підбивній діяльності проавстрійськи налаштованих українців

та проведенні репресивної політики на новозахоплених землях.

Обізнаність таємної поліції щодо українського руху залежала від низки факторів: наявності та якості агентури в партіях чи організаціях, тривалості їх діяльності, дотримання ними вимог конспірації тощо. Зважаючи на те, що значна частина жандармських матеріалів була агентурного походження, сприймати їх треба з певною долею скептицизму. Окремі інформатори надавали відомості одразу по кількох партіях, та й сумнівність їх залишала бажати кращого. Ідейний агент — це вже досягнення радянських органів держбезпеки. Активно використовувався національний фактор. Скажімо, по українському руху працювали поляки, по польському — українці. Серед результативних агентів одного з кращих губернських жандармських управлінь — Волинського, можна виділити, наприклад, ксьондза Путану, за національністю латиша, який працював проти польського руху. А одним із найкращих агентів по українському руху був “Іван Гродський” — поляк Теодозій Пржездецький. До речі, зрештою його було оголошено таким, що не заслуговує довіри через зловживання спиртним і

схильністю до провокації [1, арк. 180; 2, арк. 147–151]. Досить результативно по поляках працював агент “Бульба”, національність якого коментарів не потребує. Звичайно, надмірної делікатності у висвітленні конкурентів усі ці агенти не виявляли.

Через розпорошеність та нетривалість багатьох осередків українського руху жандарми не могли зробити правильних висновків щодо їхньої діяльності, зібрати вірогідну інформацію, перевірити її істинність. Часто службовці таємної поліції самі мало розумілися у програмах українських політичних партій, тому в документах жандармсько-поліцейських органів зустрічаються грубі помилки. Установи таємної поліції не до кінця усвідомлювали масштабність українського руху. Вони фіксували вияви діяльності українських партій і займалися більше збором інформації, ніж її аналізом. Усе це впливало на якість інформації і, як наслідок, призводило до неправильних висновків та узагальнень [3]. Нерідкими були випадки, коли безглузді переслідування перетворювали на революціонерів цілком лояльних підданих.

Протягом останніх років відзначається введення у науковий обіг значної кількості архівних документів жандармсько-поліцейських установ. Причому більшість поданих у них матеріалів сприймається некритично.

З початком Першої світової війни, коли особливої актуальності набули ідеї національно-територіального розмежування, українське питання стало і суб'єктом міжнародних відносин. Слід зазначити, що доміну-

ючою в усіх країнах у той час стала ідея шовінізму, який розглядався як певна “ідеологічна зброя”, що мала посилювати готовність народів переносити тяготи війни. Принагідно зауважимо, що сепаратизм “російських” українців був перебільшеним. Магічний вплив тут справляла термінологія. Кожний громадський чи політичний діяч, який називав себе українцем, а не малоросом, вважався потенційним сепаратистом і симпатиком Австро-Угорщини, а самі українці вважалися не нацією, а політичною партією. Тому й у жандармських документах, наприклад, федералістські погляди Грушевського майже не відображалися. Він зображався тільки як сепаратист і “мазепинець”. Неприємним сюрпризом стали події 1917 р., коли в багатьох місцевостях Полтавщини та Правобережної України український рух очолили благодійні малороси і, навіть колишні діячі чорносотенних організацій.

З початком війни і оголошенням на більшій частині Наддніпрянщини воєнного стану царські власті посилили поліційні репресії проти українства. Продовженням політики уряду щодо українського руху в Російській імперії була і діяльність її державних структур у Галичині. Тут національна політика російського уряду визначалась відомими зверненнями Верховного головнокомандувача великого князя Миколи Миколайовича. Стосовно українців у них йшлося про звільнених російських людей, яким знайдеться місце в лоні матінки Росії [4, 33–38]. Незадовго перед цим головнокомандувач отримав інформування Департамен-

ту поліції у якому, на прикладі діяльності москвофілів, “обґрунтовано” доводився російський характер ново захоплених територій.

На окупованих територіях було створено генерал-губернаторство, а в жовтні 1914 р. розпочав роботу організований при ньому жандармський відділ. Очолила його людина з репутацією фахівця з українських питань, колишній начальник Волинського губернського жандармського управління О. Мезенцев.

Про діяльність О. Мезенцева у ті часи залишилося чимало суперечливих свідчень. Досить емоційно картину жандармських переслідувань українців у Галичині подав М. Грушевський [5, 10–11]. Д. Дорошенко, який спочатку з ним погоджувався, після ознайомлення з документами свою думку змінив. Окремі ексцеси і справді могли мати місце, але лише під час евакуації у 1915 р., а до політичних переслідувань відношення не мають. Російська політична поліція вдавалась і до провокацій і до фальсифікацій, однак тотальних переслідувань не було. Репресивна складова жандармської діяльності відображена у звіті, підготовленому Мезенцевим після залишення Галичини. У ньому зазначалося, що протягом кількох місяців очолюваним ним відділом було проведено близько 1000 обшуків і 1200 арештів. 578 осіб (зокрема 34 представника уніатського кліру) за постановою генерал-губернатора було заслано у віддалені райони Росії [6, 90]. Сюди включено заарештованих і висланих представників усіх національних груп та політичних партій, а також заарештованих за звинуваченнями в шпигунстві.

На підставі наведених цифр можна зробити висновок, що незважаючи на антиукраїнську спрямованість російської політики, жандарми діяли досить виважено, особливо, порівнявши їх з австро-угорськими колегами, які в 1915 р. розпочали справжній терор проти власних співвітчизників. Утім і щодо російських окупаційних властей, наведені цифри не відображають повного обсягу репресій, оскільки, окрім жандармського відділу, арештами і висилкою підозрілих осіб займалися і військові власті.

Варто також зауважити, що при розв’язанні українського питання російські власті так само, як і австро-угорські, значною мірою виходили з україно-польської розв’язки. У цьому протистоянні російські власті, зважаючи на спрямованість антиукраїнської політики та наявність польського лобі у вищих органах влади Російської імперії, безумовно, взяли сторону останніх. При цьому польський елемент також вважався підозрілим. Політику російських властей у Галичині відомий російський політик П. Мілюков розцінив у своєму виступі в Думі як “європейський скандал”. Заради справедливості, варто зазначити, що говорячи про європейський скандал, напевно, лише один Мілюков мав на увазі переслідування українців. Самі європейці, критикуючи русифікаторську політику в Галичині, зазначали, що такі дії справили негативне враження на поляків і вимагали від царського уряду переглянути свої підходи щодо польського питання [6].

Своїм територіальним домаганням стосовно західноукраїнських

земель самодержавство надавало також і релігійного забарвлення. Пропаганда проголосила боротьбу за викорінення католицизму й уніатської церкви з колишніх православних земель та повернення населення у дідівську віру.

Не випадково, що з перших днів війни, основна увага зосередилася на особі греко-католицького митрополита А. Шептицького. Це справді був розумний, енергійний і авторитетний ворог Росії і насамперед російського православ'я. У листі до С. Сазонова управляючий справами МВС М. Маклаков зауважував, що саме Шептицький перетворив мазепинство і пропаганду на політичну зброю [7, № 3, 57]. Роздратування викликала й ефективна контрпропаганда.

Окрім цих “гріхів”, що справді мали місце, жандарми приписували Шептицькому і закулісне керівництво Українською національно-демократичною партією. На їхню думку, це була “найбільш велика і впливова партія”, головний центр мазепинського руху, що мав “...численні організації, керівниками яких виступали переважно священики-мазепинці та адвокати” [8, 204]. Також Шептицький звинувачувався у систематичних доносах на проросійськи налаштованих галичан, що служило підставами для їх переслідувань австро-угорськими властями. Від кожного священнослужителя він нібито брав зобов'язання виконувати всі накази єпархіального архієрея не тільки в церковних, а й в політичних і суспільних справах, не належати до русофільських організацій і гуртків, не читати російських газет і книг і

відповідним чином обробляти населення. У разі порушення цього зобов'язання священикам загрожувало негайне звільнення без права на пенсію. Аналогічну клятву, зі слів Маклакова, брали і з прихожан [7, № 3, 58].

Отож зрозуміло, що коли незадовго до захоплення Галичини російською армією, новопризначений генерал-губернатор окупованих територій граф Г. Бобринський наказав скласти списки найвидатніших українців, то на першому місці був митрополит А. Шептицький [9, 57]. Уже після перших військових успіхів почали розглядатись плани його арешту і вивезення до Росії, а за потреби й ліквідації. Про це писалося в опублікованій переписці М. Кудашева і С. Сазонова. Загальне керівництво заходами здійснював відомий ксенофоб генерал М. Янушкевич, який у серпні 1914 р. віддав наказ знайти й заарештувати Шептицького (живим або мертвим), а також зазначив, що “не посоромиться наказати покінчити з ним” [7, № 2, 116].

Стривожений такою рішучістю генерала від інфантерії С. Сазонов домігся аудієнції в Миколи II та попередив того про можливі зовнішньополітичні наслідки. Зрештою, стосовно Шептицького було прийнято рішення — змусити виїхати, однак законними методами. Відповідальність за успішне проведення цієї акції повністю покладалася на начальника — полковника новоствореного жандармського управління.

Окрім усього іншого, з висилкою Шептицького пов'язувався й успіх антиуніатської акції [7, № 2, 116–117]. За митрополитом було встановлено щільний негласний нагляд,

керівництво яким доручили досить неординарній постаті — жандармському ротмістру К. Ширмо-Щербинському. Цей ротмістр був наділений усіма якостями справжнього авантюриста: енергією, інтелектом, чималою відвагою та неперебірливістю у засобах. Він стежив за Шептицьким, очікуючи найменшої похибки з його боку, яку можна було б використати.

Справа ускладнювалась тим, що Львів перебував у сфері дії 8-ї армії, командував якої О. Брусилов був людиною досить толерантною і терпимою. Важко зрозуміти подальші дії А. Шептицького. Можливо, через надмірну впевненість у тому, що його не наважаться зачепити, зважаючи на міжнародний резонанс, а можливо, навпаки, через усвідомлення того, що його доля вирішена, незалежно від учинених дій.

Тож на відповідні повідомлення Мезенцева Брусилов відреагував досить дивно й обмежився попередженням [10, 98]. У літературі побутує думка, що незважаючи на дане Брусилову слово, митрополит лише посилив пропагандистську діяльність. 19 вересня 1914 р. у Львові його заарештовано. Спочатку Шептицького було вивезено до Курська, а потім — до монастирської в'язниці у Суздалі.

Після бесіди з Брусиловим, 6 вересня, у першу неділю після зайняття Львова, Шептицький відслужив молебень в Успенській церкві, після чого прочитав проповідь. У ній він змалював жахи війни та закликав частіше звертатися до Бога. В соборі було чимало російських солдат, тож Шептицький, звертаючись до вірян,

звернувся і до них, закликавши використати падіння кордонів і зблизитися, взаємно збагативши один одного: “Ви можете, наприклад, поділитися з нами своєю набожністю і глибоким благочестям. І ми також не залишимося у вас в боргу. Та передусім ми повинні підійти ближче один до одного, хоча багато в чому ми і так уже близькі. У вас те саме богослужіння, що і в нас. Ви називаєте себе “православними”, і в нас також православна віра. Однак наше “православ’я” — церковне, а ваше — державне і, так би мовити, “казенне”. Це означає, що ви робите опорою свого православ’я державну владу. Ми ж, навпаки, черпаємо духовну силу з нашої єдності зі Святою Католицькою Церквою, через яку нисходить благодать Божа і в якій заховане справжнє джерело спасіння. Якраз це ми і можемо вам дати...” Наголосивши на тому, що в його особі віруючі можуть знайти готового на усякі жертви пастора, греко-католиків він закликав до вірності ідеалам, поблажливості і тоді прийде час миру [11].

Незрозуміло, чому саме цю проповідь Шептицький виголосив, але й справді, ряд моментів можна було тлумачити двояко. Присутній на проповіді Ширмо-Щербинський одразу проінформував керівництво, акцентувавши увагу на другій її частині. В донесенні воєнному губернатору генералу Шереметьєву він зауважив, що Шептицький “закликаючи народ до молитви за воюючих на полі бою, вказав на те, що ті, які прийшли з Росії, також православні, однак православ’я їх далеко не те, яке сповідують греко-католицькі православні; наше православ’я, — говорив

далі митрополит, — є православ'я вільне, чисте, під главенством Папи Римського, православ'я ж тих, що прийшли до нас — православ'я синодальне, казенне, а наскільки добрим є все казенне, ви й самі знаєте...” [11]. Таким чином, лише дещо скоригувавши виголошену проповідь, жандармський ротмістр домігся того, що вона набула зовсім іншого звучання.

Інформація досягла мети. Військове керівництво чекало від Шептицького ворожих дій і жандармська інформація повністю підтвердила їх побоювання. І Шереметьєв, і Брусилов були вражені підступністю Шептицького. Тим не менше, кілька днів він користувався повною свободою. Однак, судячи з усього, готувався до арешту. Уникав будь-яких розмов про політику та призначив вікарія, який мав його замінити. Невдовзі Шептицького вислали.

Унаслідок таких дій його ім'я набуло ореолу мучеництва. Факт арешту греко-католицького митрополита почав активно використовуватись у міжнародних відносинах. Навіть союзники Росії з Антанти через своїх послів Дж. Б'юкенена та М. Палеолога бомбардували царський уряд проханнями про звільнення Шептицького, наголошуючи на негативному враженні, яке арешт справив на “їхніх” католиків.

Досить бурхливою була реакція Ватикану. Як мінімум, Папа вимагав ознайомлення із висунутими проти Шептицького звинуваченнями. І подальше ув'язнення, і можливе звільнення А. Шептицького негативно вплинуло б на міжнародний імідж Росії. Тому всі спецслужби отримали наказ шукати докази підривної діяль-

ності Шептицького, які можна було б представити світовій спільноті.

На слід цих доказів жандармам вдалося вийти завдяки інформації агента “Брюнета” з числа активних москвофілів. У лютому 1915 р. в соборі св. Юра нарешті було знайдено таємний архів, у якому містилися дані як про підривну, так і про розвідувальну роботу А. Шептицького проти Росії [12–14]. Заарештований архів відправили до Департаменту поліції. Ретельне вивчення документів викликало ще більші претензії до їхнього власника.

Серед основних звинувачень можна відзначити зв'язок з “російськими католиками”, нелегальні поїздки до Росії, організацію підпільних уніатських центрів і підготовку емісарів, керівництво політичним рухом так званого “українофільства”, що вело боротьбу з Росією, діяльність, спрямовану на розчленування Російської імперії [7, № 2, 105]. Особливу зацікавленість викликав план перебудови “Російської України” після вступу туди “переможної австрійської армії”. До речі, Вільгельму Габсбургу (Василю Вишиваному), всупереч багатьом твердженням, у цьому плані місця не знайшлося. 26 березня 1915 р. на прохання міністра закордонних справ С. Сазонова міністр внутрішніх справ М. Маклаков передав ці дані до МЗС. Після їх обнародування питання щодо долі А. Шептицького не піднімалося аж до 1917 р.

Варто додати, що зі слів Мезенцева, таємний архів Шептицького надав “повне і справжнє висвітлення” ролі митрополита, як керівника і координатора українського руху

як у Галичині, так і в Україні. На думку жандармського полковника, знайдені документи настільки повно розкривали українське питання, що саме ця робота стала розвиватися швидше за інші напрями [15, арк. 171–190 зв.].

Широкомасштабні розшукові дії проводилися і стосовно М. Грушевського — “одного з головних вождів мазепинського руху”, діяльність якого в жандармському висвітленні спрямовувалася “на створення суверенної держави”. На початку війни М. Грушевський із незрозумілих причин прибув в Україну і, звинувачений у підривній діяльності, був висланий за її межі.

У січні 1915 р. були підбиті перші підсумки роботи Тимчасового жандармського управління в Галичині. Проаналізувавши цей документ, український вчений О. Сарнацький робить висновок, що попри всі старання, зібрані жандармами матеріали не завжди ними були перевірені і досить часто не відповідали тому, що є насправді. Як приклад він навів слова Є. Чикаленка: “Мені й на думку не спадало, що галицькі москвофіли вигадали про мене таку злісну й небезпечну нісенітницю, а жандармський полковник, сліпо вірячи їм, післав своєму начальству таке донесення” [8, 434–435]. На їх підставі Департамент поліції видавав відповідні циркуляри, що надсилалися на місце. Попри те надходила і цінна інформація про підпільну діяльність українських організацій, зокрема про нелегальну частину діючого на законних підставах українського комітету “Товариства надання допомоги населенню півдня Росії, що потер-

піло від воєнних дій”, канали зв’язку закордонних соціалістів та есерів з Україною. Очікувався приїзд в Одесу через Румунію Л. Цегельського та А. Жука. Варто зауважувати, що на повідомленнях містилися примітки “за неперевіреними агентурними даними”.

В очах як російського уряду, так і суспільства загалом, тінь на весь український рух, який підтримував сталі зв’язки з Галичиною, кинула поява сепаратистів — вихідців з Росії, що відкрито орієнтувалися на ворожий блок. Мається на увазі Союз визволення України. Боротьба проти СВУ стала одним із важливих напрямів роботи органів політичної поліції. Однак жандармські документи щодо діяльності цієї організації слід використовувати з більшою обережністю, ніж будь-які інші. Справжній масштаб роботи СВУ залишився невідомим, та зважаючи на те, що вона повністю вписувалась у жандармську концепцію українського руху, до СВУ стали прив’язувати усі вияви “мазепинства” в Україні.

Так, 11 березня 1915 р. на місце надійшов таємний циркуляр Департаменту поліції, яким до відома начальників ГЖУ доводилося, що з початком війни з Галичини до Києва виїхала група видатних мазепинських діячів, яка везе із собою велику кількість відозв під назвою “До української нації” із закликом до заколоту. До групи входили Л. Цегельський і В. Будзиновський, соціалісти М. та Л. Ганкевичі, І. Сіяк, українські есери Ф. Корольов, Ю. Бачинський, О. Скоропис-Йолтуховський та представник “Народного комітету УНДП” доктор С. Баран [8, 226–227]. Тобто

в Україну “приїхали” усі відомі жандармам активні діячі. Невдовзі було “виявлено” і чимало “агітаторів”.

Так, у грудні 1915 р. в Одесі був заарештований біженець М. Лавров, який працював помічником повара у воєнному училищі. Зважаючи на підозріле ставлення до галичан, за ним встановили посилений негласний нагляд. Після отримання інформації про його причетність до українського руху в Галичині, Лавров був затриманий. На допиті він повідомив, що на Батьківщині, в Жидачеві, був членом організації, яка в жандармському висвітленні фактів отримала назву “Союз для визволення України” і дав щодо неї відверті свідчення. Інформацію визнали цінною. Зокрема, жандарми “дізналися” про українські організації в Жидачеві напередодні війни, а також про існування організації “Український союз”, центр якої знаходився у Львові. Організація була настільки законспірованою, що в Росії її членів ніхто не знав [16, арк. 55–56]. Подібної “цінної” інформації було чимало.

Зрештою, навіть в узагальнювальних аналітичних документах Департаменту поліції про роботу СВУ в Україні містилося чимало міфічних відомостей. Та й навіть список членів організації складався за публікаціями у “Віснику СВУ” [17, 348–349].

На початку XX ст. в антиукраїнській діяльності спецслужб з’явився і контррозвідувальний аспект. Тобто, окрім сепаратизму, багатьох українських діячів (інколи обґрунтовано) підозрювали й у шпигунстві. У 1911 р. в Російській імперії створюється спеціалізована контррозвідувальна служба. Після початку Першої світо-

вої війни, за логікою подій, військова контррозвідка все більше стала набувати рис політичного розшуку [18]. Військові контррозвідники встановили, що, окрім політичної пропаганди, СВУ займається диверсійною роботою та активно вербує добровольців у “російській” Україні. Цим займається Д. Донцов, який їздить Україною, виконуючи доручення М. Гаврилка (!) [19, 29]. А в 1916 р. розпочалися розшукові дії щодо міфічного київського комітету визволення України.

Жандарми також значні зусилля приділяли агентурній розвідці та координації дій з контррозвідувальним відділенням штабу армій Південно-Західного фронту. Істотна увага приділялася збору інформації щодо “політичної пропаганди” ідей українства серед російських військовополонених в Австро-Угорщині й Німеччині.

За свідченням агентури, в цьому напрямі активно працював колишній лідер УСДП в Буковині Д. Безпалко. Надходили й інші відомості: “Австрійці не обмежуються українською пропагандою серед полонених, але ведуть таку і серед населення зайнятих ними областей Волинської губернії. Для цього ними, між іншим, вводяться і школи з викладанням українською мовою... Активну агітаційну роботу серед російських полонених проводять члени Союзу визволення України А. Жук, В. Дорошенко, Л. Ганкевич та Гавриленко”. Протягом усього 1916 р. до Департаменту Поліції надходили відомості, що члени СВУ Левицький і Донцов відкрили в усіх містах підросійської України “Націо-

нальні Українські Комітети”, одним із завдань яких стало “розслідування ставлення мешканців русинських поселень до Російської влади, при цьому за вказівками ...здійснюється жорстока розправа” [17, 348–349]. Такого роду інформація, у якій вірогідні дані перемішалися із вигадками, впливала на державну політику. А. Жук та В. Дорошенко взагалі були “улюбленими” персонажами російських спецслужб. Вплив і розмах їхньої діяльності перебільшувався. Їм часто приписувались найрізноманітніші підривні дії, що вчинялися чи здавалися такими у роки війни.

Проте не слід судити жандармів та військових контррозвідників надто суворо. Навіть один із “кураторів” СБУ, керівник розвідувальної служби Австро-Угорщини М. Ронге у своїх спогадах зазначив, що й донині (тобто на час написання мемуарів на початку 30-х років) не знає, чи мав СБУ хоч якісь зв’язки в Україні, чи ні [20, 71].

Наступ австро-угорських військ, розпочатий у квітні 1915 р., мав наслідком визволення до літа всієї Галичини і окупацію частини Волині. Відступ російської армії супроводжувався новою антиукраїнською хвилею. Однак невдовзі царський уряд послабив свою антиукраїнську політику. Та й у документах спецслужб уже не було колишньої одностайності. Загрозливі відомості почали надходити з-за кордону. У багатьох донесеннях з тривогою повідомлялось, що відступ російських військ, наслідки великодержавної політики та австрійський терор підготували підґрунтя для полонізації краю. Галичани ж не вірять у повернення

Росії і масами переходять у католицтво. Отже, втрачається ґрунт для проведення москвофільської пропаганди. Значна частина зусиль як Департаменту Поліції, так і МЗС стала спрямовуватись на з’ясування планів ворожих держав щодо проголошення української і польської автономій. Зокрема, російський представник у Женеві В. Сватковський доносив, що поділ Галичини вже вирішений, однак це тримається в таємниці, щоб не дратувати поляків. Зазначалося, що “між поляками та українцями відбувається жорстока боротьба: прихована в Галичині і явна на Волині” [21, 97].

Надходили повідомлення про те, що новий австрійський військовий намісник Галичини генерал Колар повільно, але рішуче підтримує українців. Він здійснює заміну старост у населених пунктах, заміщуючи ці посади виключно українцями. Слід зазначити, що ця інформація була абсолютно невірогідною. Згідно з жандармською інформацією українські діячі шукали опори і в армії, де був сильним український елемент. Особливе обурення російської сторони викликав той факт, що німці трактували українців, як самостійну національність та створювали окремі табори для військовополонених українців.

Незважаючи на надзвичайні зусилля країн Четверного союзу у 1915 р., російську армію розгромити не вдалося і Росія з війни не вийшла. Водночас в українських політичних колах Галичини почало обговорюватися питання, як себе поводити у випадку можливої перемоги Антанти: чи бути до кінця з австрійцями,

чи спробувати домогтися мети (нехай і в більш скромних розмірах) у складі Росії? Значна частина галицького українського політикуму продовжувала орієнтуватись на Австро-Угорщину. Із суто тактичних міркувань така позиція була допустимою, але, як згодом з'ясувалося, вона стала стратегічною лінією поведінки українського політичного проводу. Він цілковито зорієнтувався на австрійську допомогу і діяв у цих межах аж до розпаду імперії. Це було помилкою. Ні Австрія, ні Німеччина у своїх воєнних програмах не надавали визволенню України такого значення, як це робила Росія для завоювання Галичини й Буковини. Вони також не збиралися через галицьких українців сваритися з поляками. На думку українського вченого М. Лазаровича, наслідком такої політики галицьких провідників стало подальше змішування двох протилежних ідей у поглядах українського загалу — самотійницької й австрофільської [22, 74]. Усе це призводило до підміни українських національних інтересів інтересами Австрії і, зрештою шкодило інтересам України.

Подібні дії відповідали планам самодержавства. Натомість, на підставі вивчення жандармських документів можна стверджувати, що найбільшою небезпекою урядові кола вважали об'єднання галицьких і наддніпрянських українців, відхід українського руху від австрофільства.

У Галичині силою, що більш-менш реально оцінювала тодішню міжнародну ситуацію, була група січового стрілецтва, яка гуртувалася навколо Д. Вітовського, і яка розглядала Австрію тимчасовим союзником. Були

й інші сили. Ідею української державності, побудованої на австро-німецькій геополітичній орієнтації, не поділяли не лише представники автономістсько-федералістської течії, а й, ще з довоєнних часів, радикали з групи М. Міхновського. Він вважав, що перемога Австро-Угорщини призведе до захоплення поляками Правобережжя і застерігав проти німецького експансіонізму. Втілення ідеї соборності Міхновський пов'язував якраз із приєднанням до Росії Східної Галичини і Буковини.

Цікавими є свідчення русофіла-священника Гаврила Гнатишака, які він дав після приїзду в Росію. В краківській тюрмі у нього була бесіда з одним із діячів українського руху, що потрапив туди випадково. Щодо того, до якої з воюючих держав відійдуть українські землі, останній, нібито, заявив: “Отче, це нас турбує менше всього. Під Україною вже є ґрунт. Ми виховали нашу молодь в українському дусі, а наші жінки просякнуті любов'ю до України. Ми завжди використовували те, що служило нашій меті, і якщо Росія нами заволодіє, ми станемо кращими москалями, ніж ви. Ми спробуємо захопити у свої руки всі товариства, усі відомства, перейдемо в православ'я швидше, ніж ви, бо між вас, особливо між вашого духовенства, є чимало противників православ'я. Ми зобразимо вас як неблагонадійних і пожертвуємо нашими жінками, які зрозуміють своє завдання, проторять нам шлях у середовищі вищих чиновників і прив'ють їм ідею України настільки сильно, що у сприятливий момент вони самі нам Україну створять” [21, 97–98]. Читання цих

рядків справляє досить суперечливе враження. Надто вже все це нагадує справи “шпигуна” Мясоєдова, “німецького агента” Леніна і маси їм подібних “справ”. В українському русі і справді з’явилась течія, яка вирішила орієнтуватись на Росію і це стримувало російських правих і їхніх симпатиків в органах влади, вплив яких значною мірою тримався на образі ворога, створеного з українців. Очевидно, почала готуватись нова афера із вселенською змовою проти Росії в найкращих традиціях конспірології. Тільки місце євреїв, масонів та інших мали зайняти українці.

Варто зауважити, що російські політичні кола почали переосмислювати основні підходи до українського питання. Так, В. Сватковський у квітні 1916 р. на основі здобутих оперативним шляхом матеріалів підготував аналітичну записку щодо українського руху з конкретними пропозиціями. Після повторного захоплення Галичини він рекомендував зробити управління краєм виключно воєнним до кінця війни, без втручання цивільної адміністрації. У цьому плані бажаними були заяви на користь українців, які сприяли б порозумінню з місцевим населенням. Під російським наглядом діяли б українські культурні установи. Передбачався контакт і з поміркованими та найменш ворожими до Росії українцями як у Росії, так і в Австро-Угорщині. Сватковський не виключав можливості й української автономії. У висновку зазначалося, що після витіснення австро-німців із Царства Польського і Литви, “де вже введені німцями культурні автономії, можна зберегти головні

форми цих автономій, щоб не було протестів населення в європейській пресі і на мирному конгресі” [21, 98].

Надзвичайний вплив на подальший розвиток українського питання справив Брусиловський прорив. Передусім було звільнено значну частину захоплених австро-німецькими військами українських земель та знову зайнято частину Галичини. Завдано серйозного удару по планах проавстрійських українських політичних партій. Пожвавилася й інформаційна війна. Австро-угорську владу звинувачували в геноциді “руського” населення Галичини, а на адресу російського військового командування лунали старі звинувачення в українофобстві.

Насправді ситуація змінилась. Новий командувач Південно-Західного фронту О. Брусилов запропонував спростити порядок управління окупованими територіями та виключити з управлінських питань будь-яку політику. Релігійні, шкільні та інші проблеми відкласти на післявоєнний час. Москвофіли ж наполягали, щоб при владі обов’язково були представники РНС, інакше, на їхню думку, безпомічна маса простонароддя підпаде під вплив проавстрійських сил або органи місцевого самоврядування будуть представлені поляками.

Аналітики ж, із числа як фахівців МЗС, так і Департаменту поліції, радили ставитись до москвофілів обережно, щоб уникнути сліпого слідування у фарватері внутріпартійної політики. Зазначалося, що чимало українців ще не мають стійких політичних переконань і стосовно них варто зайняти вичікувальну позицію. Розроблялися заходи економічної

політики із захисту українського селянства, захисту від посягань поляків на Східну Галичину. Останнім було запропоновано пообіцяти Західну Галичину і Царство Польське, чим зміцнити їхню проросійську орієнтацію.

Правлячі кола Російської імперії до останніх днів її існування займали непримиренну позицію щодо українського руху не тільки за австрофільську орієнтацію певної його частини (щодо польських австрофілів ставлення було іншим), а тому, що вважали його загрозою єдності російського народу і цілісності держави.

У серпні 1916 р. знову було створено Тимчасове жандармське управління при воєнному генерал-губернаторстві в областях Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни. Його особовий склад тепер уже не ставив собі за мету переслідування місцевих мешканців за ознаками мови та культурного життя. Основну увагу було зосереджено на виявленні шпигунів і політичних агентів Австро-Угорщини і Німеччини.

Потрапляли під переслідування й власне українські політичні діячі. Однак вони формально застосовувались до них, як до агентів ворожих держав. Зрештою закон про державну зраду 1912 р. давав каральним органам настільки широке поле для маневру, що під відповідну статтю можна було підвести будь-кого. Для прикладу: як австро-угорський шпигун був висланий видатний російський розвідник В. Кривош. Карного покарання зазнав і згадуваний вже агент “Брюнет”, що провинився перед “рідним” відомством.

У цей час у надрах Департаменту поліції готується ще один документ,

який мав донести до місцевих адміністративних властей інформацію про український рух як про небезпеку для Російської імперії. Його автори — прихильники старих методів боротьби, робили спробу залучитись широкою адміністративною підтримкою в обстоюванні своєї стратегії вирішення національного питання після війни. Йдеться про так звану “Записку про український рух в 1914–1916 роки з коротким нарисом цього руху як сепаратистсько-революційної течії серед населення Малоросії”. Повторилася ситуація другої половини XIX ст. Тоді представники урядових кіл — нейтрально налаштовані до українського руху, були переконані в його смертельній небезпеці для імперії аналітичним узагальнювальним і тенденційним доносом В. Юзефовича. Його записка була передана до корпусу жандармів, який і довів цю інформацію до урядових кіл.

Документ 1916 р. містив матеріали з таємного архіву Шептицького, агентурну інформацію, відомості москвофілів та представників правих партій. Вигадки в ньому переплелися з правдою і так само, як свого часу записка Юзефовича, змальовували загрозливу картину українського сепаратизму.

Історія, ідеологія та практична робота українства бактеризувалась як громадсько-політична сепаратистсько-революційна течія, причому діяльність закордонної групи “російських” українців відділялась від практичної роботи тих українців, що жили в Росії. Тобто давався жандармський варіант розвитку українського національного руху. Жандарми

дійшли наступних висновків. Український рух у Росії усіх відтінків і напрямів є рухом антидержавним і якщо за культурно-просвітницьким напрямом українства можна визнавати відносну безпеку для державного порядку, то цю безпеку при широкому державному погляді варто вважати справою часу. Адже у виключно культурній течії українства посіяні зерна відособленості населення Малоросії, що називається українським народом, — тієї відособленості, на ґрунті якої можуть легко зрости дуже привабливі для українців політичні тенденції, що загрожують державному порядку. Так, ніби і не було трьох років війни. Сутність українського руху автори цього документа зводили до відторгнення України від Російської імперії і утворення з неї самостійної політичної одиниці [23].

Варто зауважити, що це був уже третій документ. Перший було підготовлено Мезенцевим, коли він підбирав підсумки своєї роботи в Галичині. Другий, із незначними правками, вже як узагальнювальний документ по українському руху, надіслано ним до Департаменту поліції. Саме цей документ був опублікований та прокоментований О. Гермайзе в 1926 р. [17]. Згадана ж Записка є, фактично, точною копією творіння Мезенцева. Єдине, що вона вже подавалась як документ Департаменту поліції.

Звернувши увагу на низку недоречностей, відомий український учений пояснює це поганою обізнаністю жандармів із реальним станом справ в українському русі, що й зумовило ряд помилкових висновків. Поряд із цим, нещодавно виявлені документи

дають підстави говорити і про пряму фальсифікацію.

Сумну роль тут відіграв активний москвофіл і журналіст газет “Новое время” і “Прикарпатская Русь” А. Веретельник, що згодом змінив своє прізвище на Веретельникова. Він же і є агент “Брюнет”, і “Галичанин”. Дивним чином ця людина виступала секретним співробітником якраз тих жандармських управлінь, з надр яких виходили найповніші узагальнювальні документи щодо українського руху.

Веретельник був досить цінним і високооплачуваним агентом, що перебував на зв'язку у полковника (згодом — генерала) Мезенцева. Досить зауважити, що його місячна платня коливалася в межах 150 крб. Це при тому, що штатний філер отримував близько 30–40 крб. Агент “Брюнет” відзначився під час розшуку таємного архіву митрополита Шептицького, дав цінні відомості про діяльність “Юнацької спілки” та багато іншого [24, арк. 112]. Утім, за потреби, він не гребував і вигадками. Тим більше, що будучи “в темі”, вигадував він досить правдоподібно й отримував за це винагороду. Так, високу оцінку отримали вигадки Веретельника про діяльність СБУ в Україні, зокрема, його таємний осередок в Одесі, про діяльність українофілів у Києві та проведення ними з'їзду, українські революційні організації. Значна частина цих фантазій потрапила до звітів Мезенцева, а згодом і до записки Департаменту поліції. Будучи начальником Полтавського губернського жандармського управління Мезенцев розібрався, що має справу з аферистом і виключив того з

агентурного апарату [24, арк. 113]. Та попри виключення агента “Галичанина”, надана ним неправдива інформація цілком свідомо продовжувала використовуватись. Надто вже вона вписувалась у панівні концепції.

Після втрати жандармської прихильності Веретельник потрапив до рук російської контррозвідки, яка ще з 1915 р. підозрювала його, як австро-угорського шпигуна. Після Лютневої революції 1917 р., коли масово публікувались таємні документи та списки агентури, було викрито і Веретельника [26]. Подальша доля агента невідома.

Історія завжди була ефективною зброєю у зовнішньополітичній боротьбі. Особливо ефективним є використання оригінальних історичних документів. Досить популярним є і згаданий документ, зважаючи на поширеність чорносотенної ідеології на пострадянському просторі. Окрім Інтернету, його було озвучено і в збірнику “Українська хвороба російської нації” (2004 р.) [25]. Широкий загал громадян РФ ознайомлюється з українським рухом на прикладі жандармських писань столітньої давнини. До речі, крім зазначеної Записки в цьому збірнику розміщено статтю ще одного жандармського агента С. Бендасюка, присвячену історичному розвитку українського сепаратизму у Львові. Цю статтю було опубліковано у Львові в 1939 р. Слід зазначити, що напрацювання російських жандармів виявилися корисними і польським шовіністам.

На загальному фоні ворожого, або байдужо-підозрілого ставлення до українського руху, разючу відмінність становили ті українські землі,

які безпосередньо підпорядковувалися командуванню Південно-Західного фронту. Його командувач був доволі непогано ознайомлений із національними проблемами. Знав реальний стан українського руху. Через масонські зв'язки був особисто знайомим із багатьма його лідерами, тому на підконтрольних територіях проводив досить ліберальну політику. Зокрема, на щойно зайняті території не допустив правих. Згідно з його наказом жандарми навіть вигнали чорносотенців, що намагалися повернутися до Галичини. За повідомленнями часопису “Украинская жизнь”, редактором якого був С. Петлюра, у звільнених та новозахоплених територіях почали відкриватися українські школи [27]. Про це свідчать і матеріали земських і міських союзів. Брусилов також озвучив ідею щодо створення українських національних збройних формувань у складі російської армії. У січні 1917 р., за його поданням, штаб Верховного головнокомандування видав розпорядження про використання у суді, поряд із російською, усіх місцевих слов'янських мов. Це рішення певною мірою узаконило офіційний статус української мови.

Проте за кілька місяців у Росії вибухнула революція і потреба в будь-яких дозволах відпала.

Література

1. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. — Ф. 2233. — Оп. 1. — Спр. 143.
2. Там само. — Спр. 141.
3. Стромилук Л. В. Боротьба таємної поліції Російської імперії про-

- ти українських політичних партій (1900–1914 рр.). [Рукопис]: Дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук за спец.: 07.00.01. “Історія України”. — Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2007.
4. *Блументаль Ф.* Буржуазная полит-работа в мировую войну. 1914–1918. Обработка общественного мнения. — М. — Л.: Гос. изд-во отдела военной лит., 1928.
5. *Грушевський М. С.* Новий період історії України за роки від 1914 до 1919. — К.: Либідь, 1992. — 46 с.
6. *Палеолог М.* Царская Россия во время мировой войны: Пер. с фр. — М.: Междунар. отношения, 1991. — 240 с.
7. *Одинцов М. И.* Вся его работа проникнута крайней враждой по отношению к России: Документы, письма, свидетельства современников об униатском митрополите Галицком Андрее Шептицком. 1914–1917 гг. // Ист. зап. — № 2. — С. 103–128; № 3. — С. 41–92.
8. *Сарнацький О. П.* Царизм та українські політичні партії (1900–1917 рр.): Монографія / Сарнацький О. П. — Запоріжжя: ЗНТУ, 2006. — 709 с.
9. *Нагаєвський І.* Історія Української держави двадцятого століття. — К.: Укр. письменник, 1993. — 413 с.
10. *Брусилов А. А.* Мои воспоминания / Предисловие П. А. Жилина. — М.: Воениздат, 1983. — 256 с.
11. *Бурман фон, диакон Василий.* Леонид Федоров: жизнь и деятельность // http://www.agnuz.info/tl_files/library/books/Burman_Leo_Fed/page14.htm
12. *Правда* про унію. Документи і матеріали. — Л.: Каменярь, 1981. — С. 137–139.
13. *Винтер Е.* Папство и царизм: Пер. с нем. — М.: Прогресс, 1964. — С. 49.
14. *ЦДІАУ у м. Києві.* — Ф. 1335. — Оп. 3. — Спр. 206.
15. *Там само.* — Ф. 365. — Оп. 1. — Спр. 10.
16. *Там само.* — Ф. 2233. — Оп. 1. — Спр. 97.
17. *Гермайзе О.* Матеріали до історії українського руху за світової війни // Укр. археографічний зб. — К., 1926. — Т. 1. — С. 346–395.
18. *Бернадський Б. В.* Охорона державної таємниці, як складова частина контррозвідувальної діяльності Департаменту поліції МВС Російської імперії (на прикладі українських губерній): Монографія / Б. В. Бернадський. — К.: Наук.-вид. від. НА СБ України, 2010. — С. 228–253.
19. *Сводка № 1* агентурных сведений об организации шпионажа в Австрии против России за данными Контрразведывательного Отделения Штаба Главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта к 1 сентября 1915 г.
20. *Ронге Макс.* Разведка и контрразведка: Пер. с нем. — К.: Синто, 1993. — 240 с.
21. *Савченко В. Н.* Восточная Галиция в 1916–1920 годах (этнополитическая ситуация в крае) // Отеч. ист. — 2004. — № 2. — С. 96–113.
22. *Лазарович Микола.* Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба. — Т.: Джура, 2005. — 592 с.
23. *Записка* об украинском движении 1914–1916 годы с кратким очерком этого движения как сепаратистско-революционного течения среди населения Малороссии // http://www.ukrstorcom/ukrstor/ivanov_report01.html
24. *ЦДІАУ у м. Києві.* — Ф. 2233. — Оп. 1. — Спр. 29.
25. “Украинская” болезнь русской нации. — М.: Имперская традиция, 2004. — 560 с.
26. *Киевская мысль.* — 1917. — 29 марта; 7 апр.
27. *Украинские школы* в оккупированных местностях // Укр. жизнь. — 1916. — № 10–11. — С. 111–112.

ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЕ РЕГИОНАЛЬНЫЕ СТРУКТУРЫ БЕЗОПАСНОСТИ ЕВРАЗИИ

Актуальні проблеми українознавства, с. 111–117

В настоящее время становится ясно, что транснациональные вызовы достаточно отчетливо проявляются в Азии, особенно в Восточной, где не только концентрируется значительный экономический потенциал XXI в., но и идут серьезные интеграционные процессы, значение которых выходит далеко за пределы региона. Одновременно именно в этом регионе все чаще задаются вопросом о масштабах тех потенциальных угроз для социальной, экономической и политической стабильности государств, которые несет с собой стремительная глобализация международных отношений.

Развитие нынешней ситуации в “Большой Восточной Азии” и Азиатско-Тихоокеанском регионе (АТР), при всей своей сложности и противоречивости, сохраняет общую тенденцию к позитивной динамике. В регионе идет активный поиск двусторонних и многосторонних механизмов обеспечения безопасности, проявляются взаимная сдержанность в решении спорных вопросов и стремление к укреплению взаимодействия на основе баланса интересов. При этом географическая, политическая, экономическая и культурно-историческая разнolikость региона объективно соз-

дает возможности трансформации международных отношений здесь в направлении многополярности и выработки баланса интересов между основными центрами силы, к которым можно отнести США и Японию, Китай, Россию, Ассоциацию государств Юго-Восточной Азии (АСЕАН), а также Индию.

Одновременно этот же феномен предопределяет достаточно серьезную внутреннюю турбулентность и уязвимость Восточной Азии. Растущее воздействие на регион противоречивых аспектов глобализации имеет место на фоне сохранения многих унаследованных от прошлого спорных проблем локального характера, которые сами по себе закладывают немалый конфликтоносный потенциал. Несмотря на то что странам-членам АСЕАН удалось преодолеть негативные последствия финансового кризиса конца 90-х годов прошлого века, тем не менее он нанес серьезный ущерб внутренней стабильности как в отдельных государствах Юго-Восточной Азии, так и позициям АСЕАН как лидирующей интеграционной группировке региона. Центробежные тенденции в АСЕАН могут оказать негативное воздействие не только на общую стабильность в регионе, но и на де-

тельность таких его важнейших многосторонних механизмов, как Региональный форум АСЕАН (АРФ) и Азиатско-тихоокеанское экономическое сотрудничество (АТЭС).

Наряду с сокращением вооруженных сил одних государств происходит наращивание военного потенциала других. За последние несколько лет расширилась “зона ответственности” американо-японского военного сотрудничества, произошло смещение его центров тяжести в направлении более широкого регионального пространства. Ситуация в области безопасности усложняется и в связи с планами развертывания в Восточной Азии узкой по национальному составу системы тактической противоракетной обороны (ПРО ТВД) [1]. Реализация этих планов США и Японией может привести к новому витку региональной гонки вооружений и серьезному нарушению основы всех разоруженческих договоренностей на глобальном уровне. Позиция России в отношении создания систем такого типа основывается на признании ключевой роли широкого международного сотрудничества в этой области, участия в нестратегических системах ПРО всех заинтересованных сторон. Снятию имеющихся в регионе проблем в ракетной области способствовала бы и реализация российского предложения о создании открытой для всех стран глобальной системы контроля за нераспространением ракет и ракетных технологий. Не только у России, но и у Китая и других крупнейших странах мира вызывает беспокойство возможное изменение основ стратегической стабильности,

базой которой был советско-американский Договор по противоракетной обороне 1972 года. Непродуманное одностороннее изменение этого договора усложняет продолжение процесса сокращения стратегических наступательных вооружений и может привести к пересмотру всей системы соглашений по ограничению и сокращению вооружений, результатом чего будет не более, а менее безопасный мир [2].

Стремление стран Восточной Азии после завершения периода холодной войны к многостороннему сотрудничеству в интересах совместного противодействия транснациональным угрозам находило в последние годы отражение и в укреплении многосторонних межправительственных диалоговых структур, прежде всего АРФ. Активно действуя в его рамках, Россия выступает за дальнейшее повышение роли Форума как ключевого регионального механизма диалога в области политики и дипломатии. В этом плане большое значение имеет работа над концепцией и принципами превентивной дипломатии для АТР, хотя очевидно, что она потребует значительного времени и весьма серьезных усилий. Одновременно совместная работа над концепцией станет своего рода “лакмусовой бумажкой” реальной способности членов АРФ к поиску компромиссов в интересах обеспечения предсказуемого развития общей обстановки в регионе в новых условиях развития международных отношений. В подобном контексте весьма оправданным является особый акцент на дальнейшем совершенствовании и

расширении мер доверия в регионе и принятии кодексов поведения, регулирующих отношения между государствами для недопущения возникновения между ними кризисных ситуаций. Эти кодексы могут стать важным элементом нормотворчества в сфере региональной безопасности [3]. Так, экспертами России и АСЕАН был подготовлен проект Декларации о руководящих принципах взаимоотношений государств АТР “Тихоокеанское согласие”, который впоследствии планируется вынести на рассмотрение всех участников АРФ.

Параллельно в Восточной Азии и АТР в целом следует продолжать усилия по расширению многосторонних диалогов по другим направлениям взаимодействия, также способствующим упрочению региональной безопасности при полном понимании того, что поддержание стабильности в регионе возможно только на принципах тесного взаимодействия и баланса интересов.

В целом же движение в этом направлении следует осуществлять поэтапно, от простых шагов и мер доверия к более сложным, от субрегиональных соглашений к общерегиональным с перспективой формирования азиатско-тихоокеанского сообщества взаимной безопасности. В этой связи следует отметить, что многие важные инициативы в области региональной безопасности в той или иной форме были сначала озвучены и введены в действие в рамках двустороннего российско-китайского взаимодействия либо — в более широком формате — в рамках ШОС, организации, где российско-

китайское взаимодействие является стратегическим стержнем, а потом в той или иной степени и через определенное время начали озвучиваться в рамках более широкого регионального сообщества, естественно, в том виде, который был приемлем для более широкой, но менее четко структурированной группы государств [4].

Обобщая изложенное, можно сделать следующие выводы. Отличительной чертой эпохи международных отношений после завершения холодной войны все еще является ее переходный характер. Магистральное движение мирового развития идет в направлении постепенного формирования миропорядка, основанного на возрастающей роли глобализации во взаимоотношениях государств на двустороннем, региональном и мировом уровнях. Экономическая составляющая глобализации, лидирующая роль в которой принадлежит США, Японии и Евросоюзу, существенно дополняется активными мерами воздействия на внутривнутриполитические процессы в других государствах. Линия на практическое воплощение концепций однополюсности, гуманитарных интервенций и ограниченного суверенитета входит в противоречие с интересами целого ряда крупных государств, прежде всего в Азии (Россия, Китай, Индия и др.). Заинтересованные в широком экономическом сотрудничестве с индустриально развитыми странами, эти государства одновременно сохраняют определенную настороженность в отношении подходов к проблематике суверенитета, если страны западной коалиции не расширят свое концеп-

туальное видение нового миропорядка. В аналогичном ключе будут интерпретировать международные отношения и многие средние и малые страны Азии. Таким образом, противоречие между глобализацией и национальными интересами отдельных государств или групп стран может стать одним из наиболее серьезных транснациональных вызовов как региональной, особенно в Азии, так и, в конечном счете, общемировой стабильности. Снижение конфронтационного заряда в мире, особенно в Азии, потребует весьма серьезных стратегических компромиссов, долговременных усилий мирового сообщества, в частности, по повышению действенности международных организаций, прежде всего ООН, а возможно, и создания новых международных организаций, которые бы адекватно и оперативно могли предотвращать возникновение новых транснациональных угроз и вызовов. К слову, эти новые организации не обязательно должны ограничиваться Совещанием по взаимодействию и мерам доверия в Азии.

Возрастающую опасность для внутренней и субрегиональной стабильности во многих районах Азии (центрально-, средне- и южноазиатское измерения, ряд регионов Юго- и Северо-Восточной Азии) представляет рост политического экстремизма на религиозно-этнической основе. Тот факт, что нередко он находит весьма широкую подпитку извне, все больше обуславливает транснациональный характер этого явления. Политический экстремизм на религиозно-этнической основе

питает и международный терроризм. При этом наиболее сложной проблемой является поиск компромиссов для обуздания подстрекаемых экстремистами центробежных тенденций, в том числе в странах, внутренняя стабильность которых еще два-три десятилетия назад не вызывала серьезных опасений.

Не меньших усилий на международном, региональном и двустороннем уровнях взаимоотношений государств Азии и бассейна Тихого океана будет требовать и задача противодействия таким новым, транснациональным вызовам, как рост организованной преступности, нелегальной миграции, распространения оружия, наркотиков и т. п. Вместе с тем в силу их меньшей (по сравнению с религиозно-политическим экстремизмом) “идеологизированности” координация борьбы с такого рода вызовами в Восточной Азии на коллективной основе может быть значительно эффективнее.

Повышение роли энергетического фактора в международных отношениях и превращение России в единственную нефтяную державу, обладающую ядерным оружием, де-факто вернуло ей мировой статус, но сырьевое и ядерное “качество” этого статуса явно не устраивает значительную часть российской политической элиты, которая хотела бы полного восстановления научно-технического и человеческого потенциала страны, а также обладания статусом развитой рыночной демократии с национальной спецификой по большинству из ключевых параметров, признанных таковыми мировым сообществом, поскольку по-

нимает, что удержать и развить этот статус, опираясь только на ядерный и ресурсный потенциал, будет невозможно. Кроме того, поскольку возвращение России в мировую политику напрямую не связано с демократическими преобразованиями в стране, а скорее происходит вопреки им, у некоторых соседей России и у части мировой политической элиты это вызывает справедливые опасения.

Одновременно реальным стимулятором форсированного экономического развития и ускорения интеграционных процессов по крайней мере в Северо-Восточной Азии может стать именно энергетический фактор [5]. Соединение российских нефти, газа, электроэнергии с трубопроводами и новыми маршрутами транспортировки энергии, пролегающими по территориям Китая, Монголии, двух Корей и Японии, формирует критическую массу для начала многоформатных интеграционных процессов в регионе с участием России. Следовательно, форсированное развитие этих проектов России выгодно. Привлечение Российской Федерации к диалогу Европа — Азия (АСЕМ) также могло бы открыть путь для финансирования этих проектов западным капиталом и привлечения западных технологий. Естественно, что наличие стратегического взаимодействия с Китаем и Японией в принципе должно интенсифицировать претворение в жизнь таких планов и придать им внешнеполитическую “устойчивость”.

Сегодня в “Большой Восточной Азии”, к счастью, постепенно начинает вырабатываться консенсусное

понимание концепции межрегиональной безопасности, что должно положительным образом сказаться на воплощении в реальность крупномасштабных долгосрочных инвестиционных проектов, к которым относятся и энергетические. При таком варианте в Центральной Азии стабилизация может быть достигнута на основе баланса интересов НАТО, ШОС, США, России, Японии и Китая ради выгодной всем стабилизации этого региона. В перспективе на основе такого компромисса возможно, как представляется, вступление европейских и восточноазиатских государств в единую (новую по названию, не являющуюся даже символически связанной с эпохой холодной войны) систему безопасности. Такая система может получить статус военно-политической организации и стать постоянным инструментом безопасности в Северо-Восточной и Центральной Азии и “Большой Восточной Азии” в целом. Если это случится, геополитическая карта мира в корне изменится. На планете будут существовать два дружественных военно-политических блока НАТО и ШОС, интересы участников которых будут сопрягаться посредством единой системы межрегиональной безопасности, а организационным стержнем станут вопросы стратегической, политической и экономической стабильности в двух ключевых макрорегионах мира: Северной Атлантике — Европе и “Большой Восточной Азии”, то есть в сфере интересов этих блоков окажется практически весь мир. В этом случае отпадет необходимость расширения НАТО на восток,

поскольку он окажется зоной интересов дружественного военно-политического альянса. Безусловно, пока такая картина мира кажется гипотетической, поскольку слишком велики еще противоречия между потенциальными участниками новой межрегиональной системы безопасности [6].

Значение российского энергетического фактора для региона несколько преувеличено. Действительный потенциал сотрудничества для России — размещение в Сибири энергоемких производств с экспортом продукции в страны БВА. Россия также может подключиться к региональной интеграции как производитель энергомашиностроительной продукции, оборудования оборонного комплекса. При этом решающим фактором для ее макрорегиональной интеграции является подъем Сибири и Дальнего Востока.

Китай призван играть ключевую роль в БВА, но политика США и Японии также будет важна. Роль России и Индии в макрорегионе пока не так значительна, но существует явная тенденция к ее усилению, отсюда и активное развитие российско-индийского стратегического партнерства.

Транснациональные угрозы дополнительно “стягивают” макрорегион, поскольку на первый план выходит необходимость оказывать содействие друг другу, в частности, в связи с пандемиями и экологическими проблемами.

Таким образом, в проекте БВА еще достаточно много внутренних потенциальных конфликтов и противоречащих друг другу ком-

понентов, несмотря на позитивные поступательные и интеграционные региональные тенденции. Макрорегиональная структуризация пока протекает неровно и показывает неравновесность, неравнозначность частей макрорегиона. Важным компонентом институционализации макрорегиона является АТЭС, но с точки зрения реальной интеграции, он уступает АСЕАН. Однако АСЕАН очень осторожно расширяет сферу своих интересов, другие же региональные объединения — СААРК и ШОС — пока не могут сравниться по этому параметру с АТЭС и АСЕАН.

Становление БВА по образу, но не по подобию Евросоюза, не может быть безоблачным — слишком велик разрыв между первым эшелоном стран региона и аутсайдерами. Однако здесь появились новые закономерности — страны первого эшелона региональной интеграции заинтересованы в форсированном подъеме производительных сил аутсайдеров. Такого рода тенденция четко прослеживается в отношении Северной и Южной Кореи. Южная Корея заинтересована “поставить на ноги” Северную. Конфликты в регионе могут и должны решаться не силой оружия, а экономическими методами. Россия пока не имеет возможностей для подобной региональной интеграции. Никому не нужен слаборазвитый российский Дальний Восток — это и не рынок сбыта товаров, и не регион, который может выступить плацдармом субрегионального развития.

Главным фактором, мотиватором и одновременно ограничителем макрорегионального стяжения выступает китайский фактор. Китаю

стяжение макрорегиона благоприятствует в максимальной степени, поскольку макрорегиональные процессы “автоматически” выталкивают его на мировую авансцену, ликвидируя сомнения относительно его супердержавного статуса. Однако многие страны с опаской воспринимают рост Китая [7]. На это накладываются неоднозначные отношения Китая и США. Поэтому сложно идет проект “АСЕАН + 3” и “АСЕАН + 4”. В то же время формирование БВА отражает одну из наиболее перспективных узловых тенденций регионального развития. В целом БВА предлагает качественно новый уровень межстранового и межотраслевого интеграционного процесса, которого пока еще не знала мировая история. В недостаточно окрепших странах БВА началось постепенное сближение диаметрально противоположных экономических систем, которые ранее были разделены холодной войной. БВА в этом смысле — завершение эпохи дивергенции и начало эпохи конвергенции. У интеграционного процесса в БВА есть существенное отличие от европейской интеграции: в Европе объединялись однотипные социальные системы, здесь — разнотипные. Тридцать лет назад к объединению ЕС относились довольно скептически, но это объединение произошло. У “Большой Восточной Азии” в этом плане не менее яркие перспективы, но формы прохождения и воплощения этого макрорегионального процесса, несомненно, будут отличны как от европейского, так и от межамериканского.

Литература

1. *Energy in A Finite World*. A Global Systems Analysis. — Report by the Energy Systems Program Group of the International Institute for Applied Systems Analysis. Hafele, Wolf; Anderer, Jeanne; Nakicenovic, Nebojsa. — Cambridge: Harper&Pow Publishing Inc., 1981. — 882 p.
2. *Energy in A Finite World*. Paths to a Sustainable Future. — Report by the Energy Systems Program Group of the International Institute for Applied Systems Analysis. Hafele, Wolf; Anderer, Jeanne; Nakicenovic, Nebojsa. — Cambridge: Harper&Pow Publishing Inc., 1981. — 252 p.
3. *World Energy Assessment — Energy and the Challenge of Sustainability* (UNDESA — UNDP — WEA — WEC), 2000. — 517 p.
4. *Murphy, J. M., Sexton, D. M. H., Barnett, D. N., Jones, G. S., Webb, M. J., Collins, M. and Stainforth, D. A.* (2004). Quantification of modelling uncertainties in a large ensemble of climate change simulations // *Nature*, 2004. — P. 430, 768–772.
5. *Воскресенский А. Д.* Российско-китайское стратегическое взаимодействие и мировая политика. — М.: Никитский клуб, 2004.
6. *Messner S., Golodnikov A., Gritsevskii A.* A stochastic version of the dynamic linear programming model MESSAGE III // *Energy — The International Journal*, 1996. — 21(9). — P. 775–784.
7. *Gruebler A., Jefferson M., Nakicenovic N.* Global energy perspectives: A summary of the joint study by the International Institute for Applied Systems Analysis and World Energy Council // *Technological Forecasting and Social Change*, 1996, 51(3). — P. 237–264.

СТАН КУСТАРНО-РЕМІСНИЧОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД НЕПУ (У 20-Х РОКАХ ХХ СТ.)

Актуальні проблеми українознавства, с. 118–123

Історично так склалося, що кустарна промисловість відігравала досить помітну роль у народному господарстві України.

На сьогодні, коли відбуваються фундаментальні перетворення в усіх сферах нашого життя, коли Україна потребує реформування багатьох галузей господарства, виникає інтерес до наукового прогнозування, щоб не допустити помилок у майбутньому.

Висвітлення суперечливих і малодосліджених аспектів соціально-економічного розвитку України, виявлення його специфічних сторін, вивчення різноманітних форм розвитку системи приватного підприємництва в основних галузях народного господарства періоду НЕПу дасть змогу з'ясувати проблеми і перспективи розвитку кустарних промислів.

Під терміном “кустар” розумілася особа, яка виробляла свої вироби для реалізації на ринку, а “ремісником” вважався той, хто працював на відповідного замовника. У дореволюційному законодавстві вони не розрізнялися. Під кустарями та ремісниками слід було розуміти тих, хто самостійно займався промисловим видобуванням, виготовленням, обробкою та переробкою виробів

для реалізації їх на ринку або передачі замовникам.

До складу кустарної промисловості в Україні входили: “підприємства” кустарів-одинаків, які виступали на ринку як самостійні товаровиробники; підприємства кустарів, що працювали разом із членами родини. Вони тією чи іншою мірою використовували найману працю й механічні двигуни.

Кустарно-реміснича промисловість багатьма дослідниками сприймалася як ремесло і дрібнотоварне виробництво. Різнити їх було досить складно, оскільки виготовлення реманенту для власних потреб господарства і на ринок органами статистики не фіксувалося. У містах кустарні промисли мали виразні ознаки товарного виробництва.

В офіційних статистичних збірниках, а також в різних господарських звітах державних органів влади визначення “нецензова” відносно кустарної промисловості зустрічалося доволі часто. Якщо цензова промисловість належала до типу фабрично-заводської з використанням певного числа найманих робітників і наявністю механічних двигунів, то дрібна і кустарно-реміснича галузі характеризувалися використанням

ручної праці з доволі примітивними знаряддями. Тому її не випадково називали “кустарною роботою”.

Кустарні промисли, як і вся промисловість загалом, у період війни та революції зазнали руйнівних змін. Серед негативних факторів, що призвели до цього, слід відзначити критичний стан транспорту, нестачу сировини та напівфабрикатів, через зупинку фабрик, що постачали їх кустарю, зношеність і неможливість відремонтувати інвентар. Однак специфіка дрібної промисловості давала можливість певною мірою ослабити дію цих факторів (особливо відчутно вони впливали на велику промисловість). Незначна залежність від найманої праці, адаптація до умов виробництва, що змінилися, простіша процедура реалізації товарів — усе це робило кустарно-ремісничу промисловість міцнішою, порівняно з великою, а також ставило її у більш вигідне становище. Кустарна промисловість під впливом зазначених причин зменшила свою частку на 30 % (порівняно з довоєнним виробництвом), а велика — на 70–75 % [1].

Слід зауважити, що значну частку кустарної промисловості було націоналізовано. Згідно з декретом Ради Народних Комісарів від 27 липня 1918 р. націоналізації підлягали кустарно-ремісничі майстерні, в яких кількість робітників перевищувала 4 особи (а також ті, де використовувалися механічні двигуни) [2]. Лише домашнє кустарне виробництво з ручною працею не підпадало під цей декрет.

Важливим пунктом нової економічної політики більшовиків було відновлення довоєнного рівня про-

мислового виробництва, а особливо кустарної і дрібної промисловості, яка забезпечувала соціально-господарські умови для промислово-ремісничих занять населення.

21 червня 1921 р. РНК УСРР ухвалив запровадити на території республіки постанову РНК РСФРР “Про керівні настанови органам влади стосовно дрібної і кустарної промисловості та кустарної сільськогосподарської кооперації”, дозволивши у такий спосіб розвиток кустарно-ремісничих приватних підприємств [3].

Резолюція Міжвідомчої комісії з вивчення приватного капіталу за доповіддю “Про приватний капітал в кустарній промисловості” [4] враховувала значну питому вагу кустарної промисловості в загальному народногосподарському балансі України, з одного боку, і ту обставину, що загальна маса кустарів належить до найбільш незабезпечених, бідняцьких елементів селянства, з іншого. Комісія прийняла рішення вважати за необхідне стати на шлях подальшого стимулювання розвитку кустарної промисловості і її організації.

7 липня 1921 р. республіканський уряд фактично поширив в Україні дію декрету ВЦВК та РНК РСФРР “Про кустарну і дрібну промисловість” [5]. Кожний громадян отримував право вільно займатися кустарним промислом.

У період існування НЕПу кустарна промисловість України зазнала змін. Роль кустаря і ремісника майже зрівнялася. Якщо до революції перший з них виготовляв свої вироби для продажу на ринку, а другий —

за замовленням, то в період НЕПу за цією ознакою розділити їх функції не виявляється можливим. Ремісник нерідко поряд з тим, що він працював на споживача, робив свої товари й для ринку, а кустар — брав замовлення від покупців.

Із зростанням частки кустарної промисловості в загальному обсязі виробництва відбулися зміни у співвідношенні промислів. Розвивалися ті з них, що випускали товари, які раніше виготовлялися на підприємствах великої промисловості (тобто першої потреби).

Серед головних кустарних промислів в Україні вирізняли:

- текстильне виробництво (ткацтво, плетіння риболовних сіток, в'язальні мережива, трико-тажне виробництво);
- деревообробне виробництво (меблево-столярні роботи, дерев'яний і різьблений посуд, сани, скрині, лопати, колеса, діжки, плетіння корзин з лози і багато інших предметів широкого вжитку);
- мінералообробне виробництво (гончарний посуд, черепиця, точильні бруски, добування крейди);
- обробка тваринних продуктів (взуттєва справа, рогові вироби, струнне виробництво, клеєварна справа, щетинне виробництво);
- металообробний промисел (лопати, відра, підкови, клепки, ліжка);
- хімічне виробництво (виготовлення смуг для машинодрукувальних машин, копіювальний папір, фарби, вакса, сургуч) [6].

Також в Україні були збережені й розвинені художні промисли — вишивання, гаптування, гончарство, виготовлення предметів з лози тощо.

Наприклад, промислова кооперація та кустарі-одинаки Полтавщини постачали на внутрішній ринок відра, фарби, чорнило, ваксу для чобіт, мило туалетне і господарче, зубний порошок, парфуми. Дрібні виробники промисловості Катеринославщини, незважаючи на пріоритетну роль у господарстві великої важкої промисловості, виготовляли необхідні для широкого кола споживачів вироби з металу, дерева, шкіри. Дрібні підприємці Київщини займалися утилізацією металолому, пошиттям кожухів та виготовленням валянків для армії [7].

На початку 1921 р. в Україні було зареєстровано 80481 особу, що займалися кустарним промислом [8], з них у деревообробній галузі було зайнято 27578, у текстильній — 40093, у металообробній — 3223, обробки різних мінералів — 7689, переробки продукції тваринництва — 1631, хімічної промисловості — 267 осіб [9].

Чисельність кустарів і ремісників також збільшилася за рахунок постійно зростаючого безробіття (станом на 1 жовтня 1921 р. на біржі праці було зареєстровано 20000 безробітних) [10].

Кількість дрібних товаровиробників, які займалися основними видами промислів, у 1923 р. швидко досягла довоєнного рівня, а тих хто обробляв волокно, шкіри й особливо метал, навіть і перевищила його [14].

За даними Української кустарної спілки на 1 січня 1922 р. кількість

сільських кустарів дорівнювала 263681 та відомостями ЦСУ України на 1 січня 1924 р. — 116213 господарств і близько 120 тис. міських кустарів і ремісників. Проте з різних причин, зокрема, через особливе небажання кустаря, заради уникнення оподаткування, виявляти свій промисел, такі дані не можуть вважатися остаточно правильними [11].

Згідно з підрахунками Статистичного відділу Вищої Ради Народного Господарства в кустарно-ремісничій промисловості у 1924–1925 рр. уже налічувалося 369518 закладів з кількістю зайнятих осіб 406607 і вартістю продукції в 347 млн крб [12].

“За кількістю підприємств 1-ше місце займає одяг і туалет — 38,4 % від загальної кількості; 2-ге місце — харчосмак — 20,7 %; далі металообробна — 20 %; текстиль — 7,7 %; шкіряна — 3,2 %; силікат — 2,6 %” [13].

У 1924 р. основні кустарні промисли в Україні відзначали тенденцію до зменшення: обробка волокна — на 13 %, дерева — 21 %, шкіри — на 23,5 %; щодо металу, то частка цього виду кустарної продукції збільшилася на 40 %. Це пояснюється попитом у селах на метал і постійною потребою у ремонтуванні сільськогосподарського реманенту та інших типів металевих виробів [14].

За матеріалами періодичних видань, які базувалися на відомостях окружних статбюро чи окрфінвідділів, кількість кустарів у містах значно поступалася сільським. Так, восени 1925 р. на Полтавщині діяло 102 тис. кустарів, з яких лише 17 тис. у містах [15], на Чернігівщині міські кустарі становили близько 20 % від загальної кількості [16], а в Києві 10,3 тис.

підприємців кустарного промислу, прибуток яких становив 4,5 тис. крб на кожний заклад на рік [17].

Кустарі одночасно були виробниками і торговцями, збуваючи на ринку власну продукцію, але зверталися також до послуг посередників. Ця категорія підприємців мешкала безпосередньо в містах, а в обмінних операціях посідала особливу роль. “Капіталіст в кустарній промисловості, — наголошувалося в одному з періодичних видань, — займається не лише кредитуванням, а й поставальницькими, збутовими і посередницькими операціями” [18].

Упродовж 1924–1927 р. продукція дрібної кустарно-ремісничої галузі становила 77 % від усієї приватної промисловості [19]. Щодо національного і соціального складу кустарів, то показники були такими: “Соціальний склад кустарів, особливо одинців, виявити неможливо, тому що вони, власне, його і представляли. Деяке уявлення про соціальне походження можна скласти на підставі членства кустарів у промартілях. Восени 1927 р. членами промартілей були: 12 % колишніх селян, 24 % робітників, 49 % типових кустарів, 10,3 % службовців та 4,8 % колишніх торговців і промисловців, які “ховалися” там від податків” [20].

Стосовно національної належності кустарів і дрібних підприємців подібного типу, то вона віддзеркалювала загальну тенденцію у приватній промисловості. Обстеження 323299 кустарів у 20 округах України виявило такий національний склад: українці становили 12,6 %, росіяни — 6,6 %, євреї — 76,8 %, а решта (німці, поляки) — 0,84 %, а серед членів

кустарно-промислових кооперативних товариств також переважали євреї: у Києві вони становили 69 %, у Катеринославі — 86 %, у Ніжині — 57,2 %, в Одесі — 76,3 %, у Могилів-Подільському — 87,6 % від загальної кількості кооперативних кустарів [21].

Професійних кустарів і промисловців дрібно-ремісничого типу, за обстеженням ЦСУ 1926/27 рр., налічувалося 81437, у тому числі в місті — 63114 осіб, серед яких переважали дві професійні категорії: шевці та хутровики становили 29970 осіб, тобто майже половину чисельного складу дрібних промисловців [22].

Деякі статистичні довідники подавали національний склад самодіяльного населення за видом діяльності. Серед 381 власника промислових закладів із наймитами, як свідчать матеріали перепису 1926 р., українці становили 24, росіяни — 27, євреї — 299, представники інших національностей — 31 підприємець [23].

Із 15 видів промислових приватних закладів соціального типу “господарі з наймитами”, українці переважали серед рибпромисловців, гончарів, металообробників, будівельників, шкірників, а серед інших, що потрапили до переліку 1926 р., належали переважно євреям (лісопромислові, деревообробники, паперово-поліграфічні, текстильні, швейні, шкіряні, харчові, перукарні, пральні, транспортні). В металообробній галузі українцям-господарям належало 1336, євреям 1087 підприємств з 2981 діючих, хоч українці володіли 2704 шкіряними заводами, а євреї 1888 з 5350 наявних підприємств [24].

Таким чином, у період НЕПу активно починають розвиватися кустарно-ремісничі промисли. Це єдина галузь народного господарства, яка не мала завершеної організаційної системи. Проте саме вони за структурою виробництва посідали важливе місце в суспільстві. Їх особливістю була повна відокремленість та сімейно-господарська ізольованість. Кожний кустар був господарем, робітником і торговцем одночасно, виготовляючи самотужки різну продукцію, реалізуючи її на ринку.

Отже, із запровадженням нової економічної політики, яка забезпечила соціально-господарські умови для розвитку промислово-ремісничих занять населення, відбулося відродження і поширення кустарної промисловості в Україні у 20-х роках ХХ ст.

Література

1. ЦДАВО України. — Ф. 337. — Оп. 1. — Спр. 3003. — Арк. 218.
2. *Директивы* КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам. — М., 1957 — Т. 1. — С. 134–136.
3. *СУ України*. — 1921. — № 11. — Ст. 320.
4. ЦДАВО України. — Ф. 337. — Оп. 1. — Спр. 3715. — Арк. 109.
5. *СУ України*. — 1921. — № 14. — Ст. 389.
6. ЦДАВО України. — Ф. 34. — Оп. 3. — Спр. 150. — Арк. 143.
7. *Пиріг О. А.* НЕП: більшовицька політика імпровізації / Київ. нац. торг.-екон. ун-т. — К., 2001. — С. 121–148.
8. ЦДАВО України. — Ф. 34. — Оп. 3. — Спр. 150. — Арк. 113.
9. *Народное хозяйство Украины в 1921 г.: Отчет Украинского экономического совета СТО.* — Х., 1922. — С. 308.
10. ЦДАВО України. — Ф. 2623. — Оп. 1. — Спр. 875. — Арк. 58.

11. ЦДАВО України. — Ф. 337. — Оп. 1. — Спр. 3000. — Арк. 90–92.
12. Там само.
13. ЦДАВО України. — Ф. 33. — Оп. 1. — Спр. 3715. — Арк. 13.
14. Стан кустарної промисловості напередодні її соціалістичного перетворення // Укр. іст. журн. — 1986. — № 11.
15. Лесин П. Кустарная промышленность на Полтавщине // Укр. економ. — 1925. — 30 окт.
16. Гольдинер Г. Кустарная промышленность в Подольской губернии // Укр. екон. — 1925. — 8 апр.
17. Коригольд Б. Доходы торгово-промышленных групп населения г. Киева // Экон. вестн. — 1927. — 21 июля.
18. Логвинский М. Финансовое хозяйство промысловой кооперации на Украине // Хоз-во Украины. — 1928. — № 11. — С. 112–121.
19. ЦДАВО України. — Ф. 2623. — Оп. 1. — Спр. 3307. — Арк. 9.
20. ЦДАВО України. — Ф. 582. — Оп. 1. — Спр. 4989. — Арк. 47.
21. ЦДАВО України. — Ф. 413. — Оп. 1. — Спр. 137. — Арк. 2, 3, 18–29.
22. Там само.
23. Україна: Статистичний щорічник на 1928 рік. — Х., 1928. — С. 56.
24. Там само.

УКРАЇНІЗАЦІЯ ТА ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ КІНООСВІТИ У 20–30-х РОКАХ ХХ СТ.

Актуальні проблеми українознавства, с. 124–132

Кінематограф за радянської доби вважався “найважливішим із мистецтв”, а тому навіть у 20-х роках минулого століття виховання молодих кадрів кінематографістів не могло відбуватися самоплинно. Навіть попри те, що у слабкої ще держави не вистачало коштів і фахівців для повного контролю над кіноосвітою. У 20-х роках розпочалося загравання з українською інтелігенцією, наслідком якої стала так звана українізація УРСР, яка не минула й кіноосвіту. Слід відзначити, що цей процес йшов паралельно з вводом українського народу в “речище” братніх народів, тобто підсвідомо нав’язувалась думка про пріоритет інтернаціоналізму над націоналізмом. У цей час схожі процеси також відбувалися з іншими народами, що проживали на території України, — відкривалися єврейські, польські та інші національні будинки, школи, інститути.

На початку 30-х років розпочався рішучий наступ на всі форми націоналізму, який проходив під клеймом “буржуазного націоналізму”. Було знищено найкращих представників української нації, що отримало назву “розстріляне відродження”. Працювала стандартна схема: спочатку людину викликали на комісію по “чистці”, партійні чи, наприклад, збо-

ри робітників кінофабрики, де політично свідомі товариші “виводили на чисту воду”, “вичищали буржуазного націоналіста”. Наслідком таких чисток спочатку ставало виключення з рядів Компартії України або комсомолу. Наступним кроком був арешт.

На початку 20-х років у маленьку тоді Компартію України влилися більш потужні партії “укапістів” і “бортьбистів”. Головним мотивом цього злиття була їхня впевненість: “Нас більше, тому ми перенастроюємо на свій бік комуністів”. Спочатку так ніби і виходило — розпочалася “українізація”, колишні “боротьбисти”, зайнявши посади в державному апараті, отримали можливість впливати на усі сфери життя країни. Більше того, злиття з комуністами дало змогу витягнути у 20-х роках, на відміну від 30-х, де такий перебіг апріорі ставав неможливим, українських патріотів з радянських концтаборів.

Одним із таких звільнених був колишній петлюрівець Олександр Довженко, який нелегально у 1919 р. перебрався із території Польщі. Разом із двома соратниками майбутній кінорежисер у грудні 1919 р. був схоплений і засуджений Житомирським ЧК до п’яти років концтаборів. Доля двох товаришів по нещастю Довженка невідома, а от його витяг-

ли з концтабору і на початку 1920 р. він з'явився у Києві саме завдяки клопотанню колишніх “боротьбистів”. Тільки завдяки їхній підтримці тодішній учитель О. Довженко починає працювати в Польщі і Німеччині. Після повернення в Україну О. Довженко, який отримав малярську освіту в Берліні, деякий час працював художником у Харкові, а в 1926 р. вирішив присвятити своє життя кінематографу. Працюючи на Одеській кінофабриці, він одночасно викладав в Одеському державному технікумі кінематографії (ОДТК).

На базі Одеських державних курсів з ініціативи всеукраїнського фото-кіноуправління (ВУФКУ) і Наркомосвіти (Народного Комісаріату Освіти) України в 1924 р. був організований ОДТК, абітурієнти якого повинні були скласти іспити з політмінімуму та української мови (громадяни з інших республік звільнялися від складання “укрмови”, але зобов'язувалися вивчити її протягом року).

На той час в Україні на державному рівні відбувалася широкомасштабна “українізація”, а тому переважно російськомовні одеські студенти і навіть викладачі технікуму в спеціально зазначений термін вивчали українську мову з обов'язковим іспитом наприкінці.

Зі спеціальних предметів абітурієнти екзаменувалися з математики, фізики, хімії, економічної географії, креслення та однієї з іноземних, або як тоді називали “чужих” мов (бажано німецької), історії мистецтв, а вступники до екранного відділу повинні були виявити ще й спеціальні (творчі) дані.

Незважаючи на те, що “головним і єдиним принципом побудови навчального плану кінотехнікуму є рівняння на виробництво” [9], першими в списку дисциплін, що “являються безперечно необхідними теоретичними і практичними підвалинами для засвоєння того комплексу знань і навичок, без яких неможливо вирішення мети кінотехнікуму” [9], на початку державної, хоча ще й середньої кіноосвіти стоять соціально-економічні науки (“дисципліни з акцентом на показі марксистського розуміння природи та історії мистецтва” [9]), а власне кінематографічні предмети (“Енциклопедію кіно”, “Історію мистецтв і матеріальної культури” а також “акробатику, плавання, верхову їзду, гімнастику” [9]) — на другому плані. В контексті “українізації” на третьому місці стояла українська література (“предмет, що повідомляє літературну ерудицію майбутнім майстрам українського екрану” [9]). Акторів у кінотехнікумі готували за популярною на той час системою Л. Кулешова. Студенти грали у “фільмах без плівки”, виступали у показових виставах, удосконалювали свою майстерність на виробничій практиці [9].

Позитивні результати в педагогічній практиці Одеського кінотехнікуму давала така форма навчання, як семінарські заняття за профілями, що включали читання лекцій і доповідей з окремих проблем кіномистецтва й суміжних мистецтв, виконання практичних завдань з наступним колективним аналізом, переглядом та обговоренням нових фільмів, цікавих друкованих робіт, творчих відряджень на Московську й Ленінградську кінофабрики [9].

Ці відрядження були необхідні не лише для переймання досвіду одеськими студентами на більш потужних російських кінофабриках, а й для інтеграції молодих українських митців у єдине русло, або, як тоді казали, “речище” інтернаціонального радянського кіномистецтва.

П. Ф. Нечеса, який інспектував ОДТК, відзначив у роботі керівництва технікуму так звану “провінційну хворобу”: “Завдяки тому, що адміністрація кінотехнікуму розпочала пошуки викладачів серед найвидатніших майстрів, як-то: Ейзенштейна, Пудовкіна, Кулешова, які, певна річ, не можуть приїхати, і не виявляла ініціативи в пошуках сил, які знаходяться на кінофабриці в Одесі. Внаслідок чого питання теорії і практики сценарію, теорія кіно й техніка сьогодні не викладається. Необхідно підшукати викладачів у найближчий період” [9].

Директор ОДТК Денисов прислухався до думки Нечеси, а тому серед педагогів з’явилися видатні вчені з різних галузей науки, майстри кіно, які на той час жили і працювали в Одесі: професори Кирилов та Варнеке, художники Шпінель, Фаворський, скульптор Яковлев, оператор Калюжний [9].

Кінопедагогічна діяльність Довженка розпочалася в ОДТК: “Для керівництва кваліфікаційними (дипломними) роботами О. Денисов залучав відомих діячів театру і екранного мистецтва — А. Бучму, О. Довженка, Г. Рошаля, Г. Тасіна, І. Кавалерідзе” [9].

Мистецька кіноосвіта в Україні залежала від загальних тенденцій розвитку радянської держави.

“Буремні” 20-ті роки, які стали “коліскою” української системи кіноосвіти, характерні вільним духом експериментів у мистецтві та педагогіці й лише частковим, порівняно з наступними десятиліттями, контролем держави у галузі кіноосвіти, зокрема цікавим балансом між національним та інтернаціональним у недовгий період “українізації” суспільства і системи освіти зокрема.

Після відкриття у 1930 р. на базі кінофакультету Київського художнього інституту (КХІ) та ОДТК Київського державного інституту кінематографії (КДІК) О. Довженко, як і більшість національно свідомих українських митців, намагався взяти участь у вихованні молодих кінематографістів. Довженко, як людина, що народилася в селянській родині, ніколи не поривав із селом, оспівував у своїх творах, і у всіх періодах педагогічної діяльності закликав молодих кінематографістів вивчати село [9], що вони, спираючись на спомин колишньої студентки КДІКу Євгенії Лисовської, й робили: “Влітку виїжджали “на село”. Й концерти давали, й колгоспне зерно сторожили. Хто в полі косив, хто писав сценарії, хто установлював радіо” [9]. Зважаючи на це, можна припустити, що саме завдяки ініціативі Довженка студенти КДІКу взяли шефство над колгоспом “Новий світ” у с. Пирогове [9].

Оскільки в перші два роки існування КДІКу “українізація” ще не була згорнута, новостворений кіноінститут планував готувати кінематографічні кадри саме для України — підтвердженням цього може слугувати примітка до оголошення про

умови прийому — “заяви приймаються виключно з України” [9]. Студенти давали обіцянку “розмовляти тільки укрмовою, а також проводити певну роботу щодо українізації серед робітників фабрики” [9], у рамках “культурешелонів” у переважно російськомовному Донбасі, як рапортував бригадир В. Шевченко, “зорганізували ряд курсів... українознавства” [9].

На початку тридцятих розпочалося згортання “українізації”, складовими якої був голодомор, арешти “українських буржуазних націоналістів”, звільнення українських патріотів, які викладали в мистецьких вузах. Так, зокрема, у КДІКу були звільнені викладачі “Режисерської справи” О. Довженко і О. Гавронський, “Української мови” — Б. Антоненко-Давидович, “Роботи з кіноактором” — Ф. Лопатинський, “Кінодраматургії” — Я. Савченко та ще багато талановитих митців. Більшість з них у подальшому були заарештовані і розстріляні.

Олександр Довженку вдалося уникнути арешту тільки завдяки зверненню до Сталіна. У середині 30-х років нагороджений орденом Леніна митець продовжував виховання творчої молоді в національному дусі під час роботи режисерської лабораторії на Київській кінофабриці (РЛККФ), яка проіснувала протягом 1935–1938 рр. Вийшовши із самих глибин українського народу, Олександр Довженко приділяв велику увагу “корінням”, без яких, як він вважав, не може відбутися справжній митець. На цьому Довженко акцентував у своїх бесідах з учнями: “Я хочу зупинитися на дуже важливому

питанні — питанні про народність мистецтва. Зовсім природно, що на тему про народність треба багато говорити, і, мабуть, я буду про неї говорити багато” [9].

Довженко звертав увагу учнів на відповідність національному типу навіть акторів другого плану: “У кіно повинні потрапляти найбільш характерні, типові індивідуальності, що втілюють у собі красу національного типу, його еталон. Кожна національність за століття існування виробила особливі риси та властивості статури, кольору волосся, характеру, ходи, трудових звичок, соціальних прикмет, віку. Акторів я розшукував у гушавині народних мас, розвивав те, що їм дала природа, виявляв їхні здібності, різні для різних жанрових задач, і зводив їх у ракурс поетичності. Це однаково стосувалося і негативних, і позитивних персонажів. Мені потрібні були виконавці без безглуздих і вульгарних прикмет етнографічного штампу” [9].

Один з учнів режисерської лабораторії В. Галицький згадував, як під час своїх лекцій майстер багато розповідав про народ, узагальнений образ і типаж українців, характерні особливості спілкування дідів, яких митець полюбляв зображувати у своїх фільмах: “У роботі над фільмом я приділив дуже багато уваги українському фольклору” [9].

Ще один із піонерів української кінорежисури І. П. Кавалерідзе, грузин за походженням, який усе життя прожив в Україні, а тому вважав себе українським митцем, очолював вивчення українського фольклору молодими режисерами і операторами під час зйомок “Українських пі-

сень на екрані”: “У 1935 р. група режисерів та операторів — Г. Колтунов, В. Кучвальський, В. Лапокниш, Б. Каневський, П. Коломойцев, Ф. Корнєв, О. Федотов — під керівництвом І. Кавалерідзе здійснила постановку кількох музично-фольклорних фільмів під загальною назвою “Українські народні пісні на екрані». Були екранізовані побутові та історико-героїчні пісні “Ой, пряду, пряду”, “Над річкою, бережком”, “Ой, наступала та й чорна хмара”, “Ой, не йди, не йди, превражий сину, де голота п’є”, “Ой, п’є, вдова, гуляє”, “Яром, хлопці, яром” (“Пісні про пана Лебеденка”), “Їхав козак на війноньку” тощо”.

Педагогічну роботу І. П. Кавалерідзе провадив паралельно зі зйомками власних картин української тематики — фільмів-опер “Наталка Полтавка” за М. Лисенком та “Запорожець за Дунаєм” за С. Гулаком-Артемівським [9].

У студійній газеті І. П. Кавалерідзе розповідав про свою педагогічну діяльність: “Екранізувати українські народні пісні було доручено бригаді молодих режисерів, що працювали під моїм керівництвом... Надалі до самостійної роботи над піснями буде залучено нових товаришів, в першу чергу тих, що працювали в бригаді як асистенти” [9].

Навіть у всесоюзній пресі згадували про режисерські лабораторії Олександра Довженка та Івана Кавалерідзе: “У ... режисерських майстернях під керівництвом орденоносців О. Довженка та І. Кавалерідзе виростуть нові кадри молодих режисерів, які врівень зі старими майстрами закріплять розпочавшийся підйом

українського кіно і дадуть країні десятки великих і справжніх творів кіномистецтва” [9].

Молоді українські кінорежисери, які не потрапили до О. П. Довженка й І. П. Кавалерідзе, бажали навчатися саме у них: “Кращі наші майстри тт. Довженко, Кавалерідзе... повинні притягнути до себе здібну творчу молодь і допомогти їй вирости в самостійних творчих робітників” [9].

Бути причетним до творення історії України Олександр Довженко, якого аналітики спецслужб вважали “прихильником націоналістичного, українофільського руху” [9], вирішив під час навчання у Глухівському учительському інституті (ГУІ), коли на квартирі “окремі заборонені книги... читав молоді” [9]. Специфіка української школи виховання полягає у довірливих стосунках між майстром і учнем. А тому, коли про щось не можна казати в офіційних закладах, розповідалося українськими педагогами в неформальній обстановці власної квартири.

У 1936 р. О. Довженко на одній із лекцій розповів майбутнім кінорежисерам про свою мрію, новий експеримент у кінопедагогіці: “Ми ще досить невиразно уявляємо собі життя. І я вирішив своїх вихованців знайомити з життям. Я думаю завести біля Києва, кілометрах у 100–120, дружбу з двома-трьома гарними колгоспами і при всякому зручному випадку, у вихідні дні чи у вільний час, відвідувати ці колгоспи, працюючи в них, говорити з людьми. Я хочу домогтися того, щоб люди цих колгоспів стали нашими гарними знайомими, близькими друзями” [9]. Олександр Довженко домагався того, щоб селя-

ни стали не тільки його близькими друзями, а й усієї майстерні.

Педагогічною метою цих поїздок було намагання майстра, який сам добре знав побут і звичаї українського народу, з великою теплотою і любов'ю розповідав і показував сценки з народного життя, привчити студентів уважно спостерігати за найменшими дрібницями, з яких і складається життя: “Вам потрібно вивчати село, їздити туди частіше. Там велика кількість сюжетів для режисера, що вміє думати” [9].

Педагогічний експеримент Довженка не був банальною шефською допомогою — митець намагався прищепити своїм учням любов до рідної землі, прищепити вивчення її історії. Під час кіноекспедицій митець розповідав учням про історію рідної землі, надихав їх самостійно займатися цим; привчав відчувати прекрасне, намагався показати всю надзвичайну красу України в пейзажах, майстром яких він вважався. Про важливість пейзажу в сучасному радянському кіно Довженко розповідав студентам ВДІКу в 1932 р.

Частково свій педагогічний експеримент Олександр Петровичу вдалося здійснити. Так, Вінярський у селах на Миколаївщині “бачив таких людей, довідався про такі життєві випадки, повні глибокого соціального змісту і драматичної напруги, що, здається, роками б придумував і не видумав” [9].

Потрібно звернути увагу на рік, коли О. Довженко відправляв своїх учнів пізнавати правду життя по українським селам — 1935 р., тобто всього за два роки після голодомору.

Наступним кроком у педагогічному експерименті по залученню молодих режисерів до життя села, було спорудження ставка на Київській кінофабриці: “Довженко сам вибирав місце, а ми були грабарями. Навколо насадили верби. Ставок став нашим улюбленим місцем і місцем численних зйомок” [9]. Слід звернути увагу на фразу із наведеної цитати В. Іванова “ми були грабарями” — це була частина педагогічного експерименту Довженка, коли він переносив навчальний процес до землі, спілкуючись з учнями під час роботи по насадженню саду, берізок, копанню ставка. Як згадував О. Мішурін, Довженко “завжди казав, що люди повинні бути чистими, хорошими і вродливими на землі, що якби кожна людина посадила хоча б по одному дереву, то вся земля розквітла б чудесним садом; це була його мрія і до цієї мрії ми всі повинні були прагнути” [9]. Про розміри саду станом на 1932 р. О. Довженко писав С. Косіору: “Посадив на фабриці сад — 480 фруктових дерев” [9].

“Олександр Петрович створював навколо нас, — згадував Віктор Іванов, — красу. З його ініціативи і його зусиллями навколо студії виріс сад, розкинувся квітник, з'явилися ставок, оранжерея. До цього часу живе легенда про виникнення студійного саду. Якось, йдучи на роботу, студійці побачили на пустирі орача. Босий, з підкоченими холошами штанів, він ішов за плугом, якого тягнув білий кінь. Сивоголовим орачем був Олександр Петрович. Він розорював місце під сад. Привітним словом Довженко запрошував кожного поса-

дити деревце, на згадку про себе на довгі літа” [9].

Як і на початку 30-х, напередодні Великої Вітчизняної війни О. Довженко запропонував своїм учням по режисерській лабораторії посадити на студії фруктові дерева: “Ми посадимо цей сад, він виросте, стане плодоносити, і нехай його плоди дістануться не нам, але нащадки стануть відпочивати під його кронами і, може бути, пом’януть нас добрим словом, якщо не за фільми, так за сад. Купці вирубували вишневі сади, а ми їх будемо саджати” [9].

Недарма В. Іванов назвав свої спогади “Садівничий”. На його думку, Довженко вирощував навколо себе сад українських молодих митців: “Олександра Петровича часто можна було бачити в саду, і у березовому гаю, на пасіці, біля ставка, і завжди навколо нього юрмилася молодь — молоді режисери, оператори, художники. Він підбирав собі учнів, систематично з ними зустрічався. Він мріяв виростити “живий сад”, який продовжував би справу свого садівничого” [9].

Певна річ, що О. Довженко з більшою радістю відкликався на запити молоді з України. Так, О. Муратова він примітив тому, що студент звернувся до нього українською. Більше того, невдовзі Довженко ладен був піти на конфлікт із С. Герасимовим, аби студенти-українці Олександр та Кіра Муратови потрапили до нього на зйомки “Поєми про море” [9].

Немає сумніву, що, зважаючи на багатонаціональність ВДІКівської майстерні, юнакові чи дівчини з будь-якої країни Довженко не відмовив би у допомозі, хоча до української

молоді, за спогадами О. Муратова, майстер ставився більш прихильно: “Треба сказати, що я завдяки своєму українському походженню був у Олександра Петровича у “любимчиках”. По-перше, я єдиний володів українською мовою, а йому час від часу дуже хотілося розмовляти рідною мовою. По-друге, він щиро вважав, що українець зовсім не так, як росіянин, сприймає світ. Він перший звернув мою увагу на те, що Гоголь, який все життя писав російською мовою, за способом мислення і внутрішньою сутністю залишався українцем” [9].

Довженко вбачав різницю між українцями і росіянами не в побутовому контексті, а, як справжній філософ і митець, бачив, і головне, допомагав учню побачити це, в глибинному аспекті: “Саме Олександр Петрович привернув мою увагу до того, що два надзвичайно семантично близькі народи, російський і український, мають майже протилежний спосіб поетичного мислення” [9].

Спираючись на спогади О. Муратова, можна зазначити, що з українськими студентами майстер був надзвичайно відвертим, адже розповідав про Центральну Раду, зустрічі зі Сталіним, “дуже багато міркував на українські теми, його надзвичайно мучило протиріччя між його комуністичними переконаннями і національною політикою партії комуністів... Уперше від Довженка я дізнався про творчість Хвильового, Блакитного, Підмогильного. Вперше й почув добрі слова про Скрипника і лайку у бік тільки-но реабілітованого Постишева” [9].

Після закриття режисерських лабораторій О. Довженка та І. Кавалерідзе, національна самобутність української кіноосвіти зазнала істотних змін.

За даними НКВС, О. Довженко під час завершення роботи над кінофільмом “Щорс” мав побоювання з приводу ситуації, що склалася в українському кінематографі: “Чому в Грузії кіно роблять грузини, у Росії — росіяни, а в Україні — і грузини, і росіяни, і євреї, але тільки не українці... якщо грузин, росіян і євреїв з кіно вигнати, то тоді зовсім нікому буде працювати в кіно України — українців і немає! І він зробив висновок, що це зроблено навмисно, щоб українці не вирости, щоб обмежити культурний процес, щоб навмисно не готувалися національні кадри” [9].

Після тріумфального завершення “Щорса” митець хотів змінити ситуацію, висловлюючись, що “української культури немає”, “українську культуру загнали в гопаки й шаровари” “українською культурою бояться займатися”, “на кожного творця української культури дивляться як на потенційного ворога” [9].

Відродження українського кінематографа О. Довженко вбачав у наступному:

1. Створення українських за духом фільмів (“Тарас Бульба”, “Богдан Хмельницький”, “Доля поета”, “Борислав сміється” та ін.), які б допомогли зростанню національної самосвідомості українців.
2. Створення цих фільмів не “заїжджими гастролерами з Москви”, а в переважній більшості українським режисерами, сценаристами, операторами і акторами.

3. Відновлення системи виховання українських митців — режисерів, акторів: “Нам треба створювати кадри української кінематографії” [9].

На посаді художнього керівника студії О. Довженко планував докорінно змінити кіностудію, аби вона здобула “своє творче обличчя — те, чого їй досі бракувало” [9], перетворилася у справжню національну студію, де у фільмах молодих українських кінорежисерів знімалися б здебільшого українські актори. Так, режисерам фільму “Борислав сміється” Г. Ігнатівчу і В. Кучвальському [9] Довженко поставив завдання “створити ювілейний фільм силами українського акторського колективу” [9].

Щоб краще зрозуміти, якою хотів бачити Київську кіностудію О. Довженко варто згадати його новорічне побажання: “Щоб сім чи вісім фільмів, що випускатимемо ми в 1940 році, всі були радісними святами нашої студії, щоб режисери не тікали з ними, як з недопеченими глевкими буханцями, до Москви нишком від нас, а щоб у чистих сорочках показували свої фільми Вам першим в хорошому кінотеатрі, який ми обов’язково збудуємо на студії цього року на 400 місць. Щоб бачили Ви наслідки всіх своїх трудів, раділи і росли, не забуваючи свою мову, яка живе на студії чомусь лише в письмовому вигляді, як латинь... Щоб Комітет не прислав із Москви поганих сценаріїв, не примушували молодих режисерів їх ставити... Щоб легко йшли, не спотикаючись, ті, хто починає режисуру” [9]. Побажання Довженка в багатьох аспектах не втратило актуальності і в наш час.

Головною доктриною митця було максимальне сприяння національно свідомій молоді: “Що ж треба для здійснення цієї програми? Перше — необхідно, щоб колектив студії дружно зустрів нових режисерів... і... допоміг їм у створенні картини” [9].

У 30-х роках розпочався тотальний наступ “пролетарського інтернаціоналізму” у всіх сферах суспільства. Під маркою реформування остаточно знищили художній факультет КДІКу. Після приєднання західноукраїнських земель радянське керівництво було змушене зробити невеликі поступки українцям. Цією ситуацію спробував скористатися художній керівник Київської кіностудії та Школи кіноакторів Олександр Довженко, який намагався у 1941 р. створити кінорежисерський факультет при Київському театральному інституті, який потім би перетворився в Українську кіноакадемію. Проте виконання довженківських планів завадила війна і сталінський погром сценарію “Україна в огні”. Наступні двадцять років, до заснування на початку 69-х років кінофакультету при Київському державному інституті театрального мистецтва ім. І. К. Карпенка-Карого, Україна не мала власної системи кіноосвіти.

Література

1. Слободян В. Кіноосвіта: з минулого — в майбутнє // Кіноосвіта в Україні. Сучасний стан, проблеми розвитку: Матеріали наук.-практ. конф. — К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2000. — С. 39.
2. ЦДАВО України. — Ф. 1238. — Оп. 1. — Спр. 55. — Арк. 10.
3. Шимон А. А. Начало кинообразования // Шимон А. А. Страницы биографии украинского кино. — К.: Мистецтво, 1974. — С. 133.
4. ЦДАВО України. — Ф. 1238. — Оп. 1. — Спр. 55. — Арк. 92 зв.
5. Жукова А. “Альма-матер” української кінематографії // Кіноосвіта в Україні. Сучасний стан, проблеми розвитку: Матеріали наук.-практ. конф. — К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2000. — С. 48.
6. Журов Г. Як вони починали // Новини кіноекрану. — 1989. — № 6. — С. 4.
7. Довженко Олександр. Світогляд і творчість: Твори в 5 т. — К.: Дніпро, 1984. — Т. 4. — С. 189.
8. Лисовская Е. Предвоенный выпуск / (Записала И. Гращенкова) // Искусство кино. — 2002. — № 3. — С. 124–125.
9. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (ЦДАВО) України. — Ф. 1238. — Оп. 1. — Спр. 55. — Арк. 103.
10. Рожнов П. Увага підшефним // Кіно-кадри. — 1931. — 14 лют.
11. ЦДАВО України. — Ф. 1238. — Оп. 1. — Спр. 193. — Арк. 252а.

СТАВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВЛАДИ ДО ПОЛЬСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ В УКРАЇНІ У 1917–1918 рр.

Актуальні проблеми українознавства, с. 133–137

У 1917–1918 рр. на території Української Народної Республіки та Української Держави перебували польські національні частини, що відіграли помітну роль в українсько-польських відносинах. Польські військові формування почали створюватися із самого початку Першої світової війни 1914–1918 рр., спочатку в Царстві Польському (Пулавах та Любліні), потім у Білорусі та Росії (Бобруйськ, Смоленськ). На початку 1917 р. військові частини, об'єднані в Польську стрілецьку бригаду, було вирішено перенести до Київського військового округу. Спочатку в Києві (пізніше у Полтаві та Балаклії) командування планувало створити запасний стрілецький полк та запасний уланський дивізіон для частин бригади, що перебували на Західному фронті, однак командувач Південно-Західного фронту генерал О. Брусилов попросив Верховного головнокомандувача перемістити до Київського округу всю бригаду [17, 4, 8, 45, 55–56]. Протягом лютого 1917 р. Польська бригада мала бути розгорнена до дивізії.

Частини Польської стрілецької дивізії розміщувалися наступним чином: штаб, інтендантська й окрема саперна роти — у Києві, 1-й стрілець-

кий полк — у Грушках під Києвом, 2-й полк та дивізійний шпиталь — у Борисполі, 3-й полк — у Полтаві, 4-й полк — у Березані, запасний полк — у Белгороді, уланський дивізіон — у Чугуєві [8, 53–55; 17, 76–78; 18, 2]. У цей час дивізія налічувала 6791 особу [19, 1, 46]. У такому стані Польську стрілецьку дивізію застала Лютнева революція у Петрограді.

Лютнева революція 1917 р. призвела до пожвавлення національних та автономічних рухів в усіх кутках колишньої Російської імперії. В Україні одразу після революції, у березні 1917 р., формується національний орган влади — Українська Центральна Рада (УЦР). Активізувалося і польське національне життя в Україні: через збільшення польського населення українських міст унаслідок масової евакуації з окупованої Німеччиною Польщі та демократизацію в Україні пожвавлюють свою діяльність і з'являються нові польські молодіжні, громадські та політичні організації; польські політики беруть участь в Українському конгресі, входять до УЦР [10]. В Україні також діяли польські військові організації: Польська військова ліга дієвої боротьби та Товариство військового знання у Києві, а також

численні Об'єднання військових поляків при частинах, з'єднаннях, арміях, штабі Південно-Західного фронту, у Київському та Одеському військових округах і в гарнізонах України. Чималий вплив на ці організації справляє польська націонал-демократія, яка прагне відбудувати незалежну Польщу та створити польську армію, яка повинна вибороти цю незалежність.

Однак ставлення українського населення та політиків до виявів польської військової сили було неоднозначно негативне. Протягом XIV–XVIII ст. у складі Речі Посполитої перебували терени Правобережної України, а з початком Першої світової війни польські політики, що прагнули відродити Річ Посполиту в так званих історичних кордонах, звертають на них увагу. Російська колонізація українських земель на 1914 р. так і не змогла витіснити польську, і польській шляхті належала майже половина всієї землі у Правобережній Україні, в тому числі 80 % великої власності [1, 305]. Нерівні умови соціально-економічного розвитку поляків та українців та багате на збройні конфлікти минуле спричинили те, що українсько-польські стосунки були повні взаємних підозр у нещирості та існували на грані відкритої ворожнечі і конфліктів.

Тому українська влада всіляко намагається позбутися польських військових формувань. Д. Дорошенко та М. Міхновський як члени Українського національного конгресу, що проходив у квітні 1917 р., навіть звернулися до військового міністра Тимчасового уряду О. Гучкова, який

перебував тоді у Києві, з вимогою вивести з українських земель польські частини [13, 50]. Однак у цей час українцям бракувало сил і влади для досягнення цієї мети. У грудні 1917 р., коли було ліквідовано Тимчасовий уряд та проголошено Українську Народну Республіку (УНР), українська влада більш рішуче виступає проти польських військових формувань, які до того ж ще і збільшуються. Після участі Польської стрілецької дивізії у червневих боях 1917 р. її переміщено до заплля Західного фронту, в Білорусію, де на її основі було утворено 1-й Польський корпус. З листопада – грудня 1917 р. триває створення 2-го та 3-го Польських корпусів на Румунському та Південно-Західному фронтах (об'єднаних 3 грудня за наказом Генерального секретаріату УНР в Український фронт). Щоб поповнити частини цих корпусів по всій території України утворено польські етапно-концентраційні пункти для збору військових поляків. Українська влада перешкоджала утворенню польських частин: наприкінці грудня 1917 р. губернським комендантом роззброєно польський ескадрон у Вінниці, 5 січня 1918 р. українці намагалися роззброїти польський ескадрон у Житомирі, тоді ж на вимогу влади розформовано польський загін у 600 осіб, що розміщувався у Святошині під Києвом, а польський концентраційний пункт в Києві закрито [9, 31; 12, 163; 21, 4].

Для порозуміння поляків з українською владою, при Міністерстві польських справ УНР було утворено військовий відділ на чолі з підкапітаном С. Грабянським. Відділ займався

справами поляків військових російської армії на території УНР, надавав інформацію про їхнє актуальне становище, діставав дозволи від українського уряду на перевезення військових частин до місць концентрації польських військ тощо. Однак 4 січня 1918 р. внаслідок закриття у Києві концентраційного пункту С. Грабянський вийшов зі складу Генерального секретаріату, а в лютому, після залишення Києва українськими військами, припинила свою діяльність і військова комісія [10, 79; 12, 138–139; 16, арк. 11, 31].

Під час більшовицького наступу на Київ у січні – лютому 1918 р. українська влада, однак, переглянула своє ставлення до польських військових формувань. Оскільки сили захисників столиці були недостатніми, військове міністерство УНР, очолене О. Немоловським, звернулося до поляків із проханням допомогти і дало дозвіл на повторне формування польського загону в Святошині. Однак поляки відмовилися зайняти будь-яку сторону в українсько-більшовицькому конфлікті, подібно до чесько-словацьких військ; лише невеликий загін польських добровольців (близько 50 осіб) узяв участь у збройній допомозі українцям [6, 30; 9, 42; 11, 85].

Після повернення української влади до Києва у березні 1918 р. польські військові формування на території УНР почали сприйматися нею однозначно вороже. Новий військовий міністр УНР О. Жуковський негативно ставився до рішень попередника щодо дозволу полякам на створення своїх військових частин на українській території. У цей

час відбувся збройний конфлікт між польськими частинами 3-го корпусу та селянами Літинського повіту: після реквізиції поляками селянського майна озброєні селяни напали на польських солдатів, унаслідок чого кілька з них загинуло, і польські війська жорстоко помстилися навколишнім селам. Після цього випадку О. Жуковський вирішив неодмінно і якнайшвидше ліквідувати польські формування в Україні [3, 109]. Однак оскільки власних сил на це в української влади не вистачало, вона звернулася по допомогу до командування збройних сил Німеччини та Австро-Угорщини, що перебували в Україні. Внаслідок переговорів між польським військовим командуванням, з одного боку, та українським урядом і командуванням Обер-Осту — з іншого, 4 квітня 1918 р. було підписано угоду, за якою польські військові формування мали бути передислоковані до північної Чернігівщини (район Речиця–Гомель–Новозибків–Городня) [2, 94–97]. Угода була корисна і полякам, оскільки, як вони сподівалися, у вказаному районі вдасться поєднатися з 1-м Польським корпусом, що стояв у Білорусі, а також українцям, бо, за зізнанням О. Жуковського, давала можливість “в той час, коли вони будуть перевозитись, обеззброїти їх” [3, 109]. Відповідно до цієї угоди українська влада мала забезпечувати польські формування необхідним продовольством і фуражем, однак ця умова не завжди виконувалася, що призвело до нових реквізицій поляками майна у селян. Крім того, навіть санкціонованим урядом реквізиціям селяни рішуче противилися. На додаток

4 квітня було видано наказ до Армії УНР, в якому пояснювалося, що польські військові не мають жодного права самостійно реквізувати будь-яке майно [14, 66]. У результаті 13–18 квітня 1918 р. підрозділи 3-го Польського корпусу знову вступили у кривавий конфлікт з українськими селянами. Міністерство внутрішніх справ УНР 18 квітня 1918 р. повідомило командування корпусу, що в разі повторення самочинних реквізицій “уряд Української республіки не зупиниться перед повною ліквідацією польського війська на Україні” [15, 27 зв.]. 19 квітня військовий міністр УНР О. Жуковський та міністр внутрішніх справ М. Ткаченко внесли на розгляд уряду питання про “повне роззброєння польських легіонів” [4, 44].

Здійснити перевезення всіх польських військових частин з України до вказаного району не вдалося через технічні проблеми і віддаленість осередків розміщення польських формувань (2-й Польський корпус пересувався шляхом Ямпіль–Ольгопіль–Маньківка–Богуслав; частини 3-го Польського корпусу були розкидані в районі Вінниці, Старокосянтинова та Старої Синяви; окремі польські загони перебували в Антонінах, Умані та Одесі). Тому українська влада разом з німецьким командуванням, якого теж не влаштовувала наявність у підпіллі вороже налаштованих польських військ, здійснюють роззброєння польських частин поодиночі. 13 квітня 1918 р. військовий міністр О. Жуковський наказав розформувати всі польські військові частини в Одесі. Однак поляки не послуухалися наказу, і на допомогу

українцям прийшли австро-угорські війська, що висунули полякам ультиматум щодо роззброєння, і 20 квітня польський загін в Одесі було розпущено [7, 152; 8, 408–411].

Після перевороту 29 квітня 1918 р., внаслідок якого було проголошено Українську Державу (УД) на чолі з гетьманом П. Скоропадським, українська влада повідомила польське командування, що не погоджується, щоб польські формування, навіть тимчасово, перебували на території УД. Нові переговори 1–2 травня 1918 р., ініційовані польською стороною, були зірвані німцями і не привели до результату [20, 27–28]. Тоді ж на роззброєння 2-го Польського корпусу вирушили німецькі частини. Вони застали корпус неподалік Канева на укріплених позиціях, тому роззброювати поляків довелося силою. Під час бою 11 травня 1918 р., в якому німцям допомагав загін Вільного козацтва, 2-й Польський корпус було ліквідовано [8, 372; 5, 111–113]. Після боїв із селянами у квітні 1917 р. 3-й Польський корпус у повному складі було перевезено до району Вінниці, де фактично інтерновано австро-угорськими частинами. Врешті 10 червня 1918 р. на вимогу австрійців було розпущено це останнє польське військове з’єднання на українській території.

Негативне ставлення української влади до польських військових формувань, що перебували на території УНР та УД, викликане нестачею власних національних формувань та ворожим ставленням до польських частин з боку населення та конфліктами, що виникали в результаті цьо-

го, заважало українсько-польській військовій співпраці та спричинило врешті роззброєння польських військових формувань за допомогою німецьких та австро-угорських військових частин. Такий негативний досвід стосунків у військовій сфері, пізніше, у грудні 1918 р., після утворення незалежної Польщі та відновлення УНР, призвів до того, що ці дві країни стали на шлях військового протистояння.

Література

1. *Бовуа Д.* Битва за землю в Україні. 1863–1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах. — К.: Критика, 1998. — 336 с.
2. *Ів. За-вич.* Чужоземні військові формування в українській державі // Іст. календар-альм. “Червоної Калини” на 1939 рік. — Л., 1938. — С. 88–101.
3. *Ковальчук М.* Відносини української влади з польськими військовими на Правобережжі (1918 р.). Свідчення військового міністра УНР О. Жуковського // Військово-іст. альм. — 2006. — № 1. — С. 108–113.
4. *Матвієнко В.* Україна і Польща в 1918 році: проблема формування новітніх міждержавних відносин // Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. — К., Краків, 2002. — С. 44–48.
5. *Папакін А.* 2-й Польський корпус в Україні (березень–травень 1918 р.) // Вісн. Київ. славіст. ун-ту. — 2007. — № 32. — С. 106–115. — (Серія: “Історія”).
6. *Папакін А.* Польські військові корпуси на території України 1917–1918 рр. // Військово-іст. альм. — 2006. — № 1. — С. 25–41.
7. *Папакін А.* Польські військові частини в Одесі в 1917–1918 рр. // Поляки на Півдні України. — Одеса, Ополе, Ольштин: Гермес, 2006. — С. 149–152.
8. *Bagiński H.* Wojsko Polskie na Wschodzie. 1914–1920. — Warszawa, 1921. — 598 s.
9. *de Henning-Michaelis E.* Burza dziejowa. Część III. W zamęcie. Przyczynik do historii formacji polskich w Rosji 1917–1918. — Warszawa: Gebethner i Wolff, 1929. — 190 s.
10. *Jabłoński H.* Polska autonomia narodowa na Ukrainie 1917–1918. — Warszawa, 1948. — 165 s.
11. *Kotwicki A.* Czy było warto? Wspomnienia. — Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2000. — 676 s.
12. *Wrzosek M.* Polskie korpusy wojskowe w Rosji w latach 1917–1918. — Warszawa: Książka i Wiedza, 1969. — 366 s.
13. *Государственный архив Российской Федерации*, г. Москва. — Ф. 5881. — Оп. 1. — Д. 584.
14. *Державний архів Київської області*, м. Київ. — Ф. 1787. — Оп. 1. — Спр. 16.
15. *Там само.* — Оп. 1. — Спр. 18.
16. *Там само.* — Оп. 6. — Спр. 11.
17. *Российский государственный военнно-исторический архив*, г. Москва. — Ф. 2067. — Оп. 1. — Д. 3060.
18. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України*, м. Київ. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 9.
19. *Centralne Archiwum Wojskowe*, Warszawa, Dział Formacje Wschodnie, sygn. I.122.15.61.
20. *Ibid.*, sygn. I.122.99.29.
21. *Ibid.*, Dział Wojskowe Biuro Historyczne, sygn. I.341.1.443.

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ СПІЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЯК ФАКТОРА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ КРАЇНИ

Актуальні проблеми українознавства, с. 138–141

Технологічний розвиток виробництва у XX ст., особливо в другій його половині, зблизив провідні держави світу в багатьох сферах їхньої діяльності. Це зближення значною мірою забезпечується спільним підприємництвом, тобто співробітництвом з іноземними підприємствами та виробничими об'єднаннями.

Слід відзначити, що спільні підприємства сприяють розвитку національної науково-дослідницької бази; підвищують попит на ціни на національні фактори виробництва; стимулюється конкуренція; збільшуються експортні надходження у вигляді податків на діяльність міжнародного спільного підприємництва; в умовах слабкого контролю використання державних позик ризик переноситься на іноземних інвесторів, які самостійно вирішують проблему самоокупності [4].

Навіть за рівних технологічних умов ефект спільного підприємництва дає корпораціям та фірмам розвинених країн можливість зниження їх витрат у конкурентній боротьбі за рахунок спільного освоєння ринків збуту. Крім того, при імпортних обмеженнях щодо вивезення продукції іноземного виробництва, створення

спільних підприємств для іноземного виробника виступає найбільш прийнятним способом проникнення на ринки співзасновників. Організація спільного підприємства дає змогу використовувати знання партнером внутрішнього ринку своєї країни, і тим самим зменшувати ризик, та отримувати нову сировинну базу, мати дешеву робочу силу.

Відомо, що найпоширенішою та найефективнішою формою здійснення підприємництва у міжнародній діяльності країни є спільне підприємство, яке сприяє промисловому розвитку країни, наближення її виробничої та соціально-економічної інфраструктури до світового рівня [2].

Сам термін “спільне підприємство” виник за аналогією з англійським “joint venture”, яким позначався цей тип підприємств на заході. За даними вчених, це позначення виникло у Великобританії для визначення існуючих в ті часи об'єднань “Мерчант Венчерс”, “Джентльмен Едвенчерс”, що займалися торгівлею в XVI–XVII ст. “Едвенчерс” (adventures) — об'єднання, сфера діяльності яких поширювалася на спільну закупівлю і обіг товару з їх

перепродажем і розподіленням ризиків серед партнерів. У результаті цих видів домовленостей виникли “joint stock companies”, які своєю чергою, дали поштовх виникненню “incorporated joint stock companies”.

Перші спільні підприємства (СП) були створені в епоху так званої “вільної конкуренції” в IX ст. У XX ст. спільні підприємства отримали широке розповсюдження у сфері обігу. Слід зауважити, що до середини століття вони стали типовою формою організації виробництва монополістичним капіталом. За даними вчених, до 1959 р. близько 1000 американських корпорацій створили 345 спільних підприємств.

Якщо спочатку такі підприємства виникали для здійснення крупномасштабних проектів у галузях видобувної промисловості США і будівництві, то з 60-х років спостерігається процес інтенсивного створення спільних підприємств у галузях обробної промисловості. Так, за період із 1960 по 1969 рр. 1131 американська фірма створила 520 спільних підприємств переважно в галузях обробної промисловості.

У дослідженнях учених на дану тему не існує єдиної думки щодо визначення цього типу підприємств. У спеціалізованій економічній та юридичній літературі поширені різноманітні терміни — “спільні підприємства”, “змішані підприємства”, “спільні компанії”, “підприємства з участю іноземного капіталу”. Самим же терміном “спільне підприємництво” позначаються в сучасній західній економічній літературі різноманітні форми співробітництва або кооперації між фірмами. Це поняття

тлумачиться розширено, що відбиває зростаюче число угод, які укладаються компаніями не на принципі участі в капіталі.

У працях деяких вітчизняних авторів спільне підприємство позначається через “усі форми узгоджень, посередництвом яких діяльність двох чи більше фірм функціонально інтегрується (не повністю, але частково); це можуть бути операції у сфері купівлі-продажу, наукових досліджень, добування ресурсів, виробничого процесу НТП і основних засобів, надання послуг”. У більш вузькому змісті спільне підприємство визначається вченими-економістами західних країн як створена двома чи більше партнерами економічна одиниця — підприємство, де обидві сторони мають крім вкладу, вираженого умовним капіталом, право на прийняття рішень, які впливають на управління цим підприємством. Деякі дослідники визначають як основну ознаку спільних підприємств паритетну участь партнерів в акціонерному капіталі підприємства, позначаючи спільне підприємство як “знову створені і формально самостійні... акціонерні товариства, засновані на паритетних засадах, — така основна їх відмінність від звичайних філіалів зі змішаним капіталом, де частка акцій... може бути різною” [3].

У доповіді Європейської економічної комісії з питань спільного підприємництва спільне підприємство визначалось як “підприємство, корпорація чи товариство, яке створюється двома чи більше компаніями, індивідами чи організаціями, в меншому ступені одна з яких, що мотивується отриманням прибут-

ку, намагається розширити свою діяльність за рахунок нового бізнесу на довгостроковій основі. Власність розподіляється між партнерами за принципом більш-менш рівного володіння без абсолютного переважання одного з них". Таке визначення є найбільш оптимальним, а також і досить актуальним на сьогоднішній день.

Отже, спільне підприємство може пояснюватися як у вузькому, так і в широкому змісті. Проте як форма економічних міжнародних відносин спільні підприємства закономірно розвиваються в ході еволюції міжгосподарських зв'язків, що пояснюється їх перевагами порівняно з іншими формами співробітництва.

Спільні підприємства класифікують за такими ознаками [2]:

- за комплексним співробітництвом — на рівноправні й догівірні;
- за місцезнаходженням — на вітчизняні і міжнародні;
- за видом зв'язку економічних етапів — на горизонтальні, вертикальні та діагональні;
- за впливом на управління — на рівноважні та асиметричні.

Перед тим, як почати свою діяльність, засновникам спільного підприємства слід вирішити, у якій організаційно-правовій формі створювати підприємство. Крім того, вони повинні до державної реєстрації підприємства з'ясувати для себе такі питання: вибір назви підприємства, склад його засновників, місцезнаходження, розмір статутного фонду, процентне відношення внесків засновників, сфера діяльності фірми.

Назва підприємства має бути новою і відповідати вимогам ст. 2 Закону "Про господарські товариства". Для державної реєстрації засновники спільного підприємства подають відомості і документи, передбачені Положенням про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, затверджені Постановою Кабінету Міністрів від 29.04.1996 р. № 276.

У випадку, якщо підприємством плануються такі види діяльності, які потребують отримання спеціального дозволу (ліцензії) згідно зі ст. 4 Закону України "Про підприємництво", то необхідно їх отримати до початку практичної діяльності.

Крім того, створення спільного підприємства передбачає вибір стратегії та мотивів, які обґрунтують це започаткування. Вони поділяються на загальні та спеціальні. Основними стратегіями створення спільних підприємств виступають:

- підвищення ефективності виробництва;
- розширення зовнішньоекономічних операцій;
- зменшення ризиків;
- розвиток за рахунок залучення інвестицій технології та підвищення кваліфікації.

Мотиви створення спільних підприємств залежать від критеріїв вибору партнера, якими виступають ринкові умови і спрямування діяльності, розмір підприємства, його місцезнаходження, ресурси, технологічні стандарти, культура і метод керівництва.

Щодо стратегії розвитку спільних підприємств, то вона має формуватися на основі глобальної стратегії

зовнішньоекономічної діяльності, маркетингової, виробничої, фінансової стратегії і стратегії науково-дослідницьких робіт.

Структуру розробки стратегії управління підприємством відображено в ст. 36 [4].

Досвід різних країн світу, зокрема Китаю, свідчить, що створення спільних підприємств — ефективний шлях випуску високоякісної конкурентоспроможної продукції. Така ефективність забезпечується багатьма факторами:

- прямою зацікавленістю іноземного партнера у швидкому освоєнні прогресивної технології, в її подальшому вдосконаленні, у своєчасній заміні виробничого устаткування, в контролі за якістю продукції, яка випускається, в поділі між партнерами всієї міри ризику;
- отриманням доступу до певних видів техніки, яку неможливо придбати через канали ліцензійної торгівлі унаслідок існування певних обмежень;

- істотним підвищенням продуктивності праці (в середньому вдвічі).

Література

1. Закон України “Про зовнішньоекономічну діяльність” від 16.04.1991 р. № 959-XII (зі змін. та допов. 2000–2001 р.).
2. *Александрова В., Гороховатська М., Щедріна Т.* Спільне підприємство як форма трансферту технологій // Вісн. НАН України. — 2001. — № 12. — С. 24–31.
3. *Гордей О. Д.* Суспільний добробут в умовах інтеграційних процесів // Фінанси України. — 2004. — № 5. — С. 38–43.
4. *Гребельник О. П., Романовський О. О.* Основи зовнішньоекономічної діяльності. — К.: Деміур, 2003. — 296 с.
5. *Дерев’янка Б.* Необхідність підтримки вітчизняного великого бізнесу // Госп. право. — 2004. — № 7. — С. 71.
6. *Стровский Л. Е., Казанцев С. К. и др.* Внешнеэкономическая деятельность предприятия: Учебн. для вузов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ, 2000. — 823 с.

СПРИЙНЯТТЯ АВАРІЇ НА ЧАЕС СВІТОВОЮ СПІЛЬНОТОЮ ТА МАЙБУТНЄ АТОМНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ

Актуальні проблеми українознавства, с. 142–149

Чорнобильська катастрофа змусила міжнародне співтовариство звернути особливу увагу на такі питання, як розвиток ядерної енергетики, забезпечення радіаційної безпеки населення (Конвенція про ядерну безпеку 1996 р.), співпрацю в подоланні наслідків надзвичайних великомасштабних ситуацій (Конвенція про допомогу в разі ядерної аварії або аварійної радіаційної ситуації 1996 р.). У рух по наданню допомоги постраждалим територіям включилися такі міжнародні організації і структури, як ООН, ВІЗ, МАГАТЕ, ЮНІСЕФ, ЄЕС і багато інших. Цей досвід є надзвичайно важливим, коли нині спостерігається ренесанс атомної енергетики.

Уряди трьох постраждалих країн доклали величезних зусиль для вирішення чорнобильських проблем. Значну роль у підтримці цих зусиль зіграла міжнародна допомога, в тому числі надана по лінії громадських організацій і волонтерських партнерств. Проте обсяги міжнародної допомоги людям і територіям, що безпосередньо постраждали від аварії, останніми роками скоротилися. Нині уряди всіх трьох постраждалих країн переглядають свою полі-

тику. Міжнародне співтовариство також повинно знайти нові підходи у вирішенні проблем постраждалого населення. У звіті пропонується програма заходів на національному і міжнародному рівні, що складається з трьох послідовних етапів. Перший етап реалізований упродовж п'ятнадцяти років після аварії. Період з 1986 по 2001 р., можна назвати етапом вирішення надзвичайних проблем. У цей час були реалізовані екстрені заходи щодо забезпечення безпеки аварійного реактора, відселення населення з уражених районів, доставки гуманітарної допомоги тим, хто гостро її потребував, а також проведені проекти і дослідження з метою вироблення найоптимальніших підходів до вирішення довгострокових проблем.

Сьогодення потребує нових підходів, що ляжуть в основу етапу відновлення, розрахованого на десять років. Його головним пріоритетом будуть інтереси постраждалих людей і населених пунктів. Наприкінці десятилітнього періоду пропонується провести поглиблений аналіз невирішених проблем і довготривалих потреб постраждалого населення в галузі охорони здоров'я і екології,

а також намітити пріоритетні напрями подальших наукових досліджень.

Перехід до нового етапу робить необхідною розробку нового покоління ініціатив, заснованих на загальному підході. Для його узгодження пропонується провести ряд семінарів, які послужать офіційним початком цього етапу і допоможуть основним зацікавленим сторонам визначити характер своєї участі в заходах другого етапу (Проект 1). Міжнародне співтовариство має знову підтвердити свою готовність надавати допомогу у вирішенні проблем Чорнобиля і взяти участь в реалізації середньострокової програми допомоги і дослідницької діяльності [6].

Висновки, представлені у звіті щодо гуманітарних наслідків аварії на ЧАЕС — це результат роботи, проведеної за ініціативою організацій системи ООН з метою здобуття сучасної і вірогідної інформації про умови життя постраждалого населення. Передбачається, що на основі цих даних будуть вироблені рекомендації, спрямовані на пошук оптимальних вирішень життєвих проблем постраждалого населення [6].

Звіт призначений насамперед для ООН і її фондів, програм і спеціалізованих агентств, а також для міжнародного донорського співтовариства. Необхідність ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС прискорила розвиток широкої міжнародної співпраці в галузі науки, гуманітарної допомоги і технологій. При цьому провідна роль завжди по праву відводилася урядам країн, що безпосередньо постраждали від аварії, тобто спочатку СРСР, а після

1991 р. — Білорусі, Росії і України. Ці країни доклали величезних зусиль для ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які ще й досі не отримали об'єктивної міжнародної оцінки. Звіт призначений також для урядів трьох вказаних країн, які зможуть враховувати його висновки при ухваленні політичних рішень і проведенні заходів в рамках чорнобильських програм. Центральну роль грали і продовжують грати суспільні рухи, а також учені, працівники охорони здоров'я та інші фахівці, інтереси яких також беруться до уваги. В липні і серпні 2001 р. за дорученням ПРООН і ЮНІСЕФ і за підтримки Управління ООН по координації гуманітарної діяльності (УКГД ООН) і ВІЗ багатопрофільна міжнародна група експертів провела вивчення ситуації в постраждалих районах Білорусі, Росії і України. У висновках звіту, підготовленого Місією, строго проаналізована фактична інформація, яку отримано в результаті багаточисельних дослідів і спостережень, проведених на забруднених територіях. Використана також інформація, отримана при зустрічах з представниками органів влади в трьох столицях і регіонах, дані наукових досліджень і робіт, представлених провідними фахівцями трьох країн, звітів про хід виконання національних чорнобильських програм в Білорусі, Російській Федерації і Україні та інформація з наукових статей, нормативних документів і інших публікацій. Місія працювала у цих країнах тридцять один день — приблизно по десять днів у кожній. Експертна група Місії складалася з шести фахівців у трьох галузях: екології, медицини та економіки.

Троє членів групи були іноземними фахівцями, троє інших — національними експертами, по одному від кожної постраждалої країни.

Науковий інтерес до уроків Чорнобиля не можна задовольнити, залишаючи без уваги питання добробуту тих людей, чиє життя корінним чином змінилося в результаті аварії на ЧАЕС [6].

Другий аргумент полягає в тому, що еволюція підходів до вирішення чорнобильських проблем і подолання наслідків цієї атомної аварії — спочатку спільні дії світової спільноти, національних урядів і учених — значно вплинули на долі безлічі людей, постраждалих від Чорнобильської катастрофи.

Третій аргумент на користь участі світової спільноти в подоланні гуманітарних наслідків Чорнобильської катастрофи носить позитивний характер. Подібна участь відкриває широкі можливості для напрацювання цінного досвіду, який може знайти застосування у майбутньому. Аварія, що викликає за собою стільки горя і страждань, дала поштовх до розвитку унікальної міжнародної співпраці, що не має аналогів в історії. Її учасниками стали не лише уряди і міжнародні організації, а й лікарі, учені, пересічні громадяни — всі ті, кого об'єднує прагнення допомогти дорослим і дітям, що постраждали від Чорнобильської катастрофи.

Зі звіту випливає, що екологічні наслідки аварії на Чорнобильській АЕС не можна розглядати у відриві від викликаних нею соціально-економічних і медичних проблем у трьох постраждалих країнах.

У звіті представлена стратегія заходів на найближчі десять років, покликана зупинити ці негативні тенденції і розірвати порочний круг проблем, прямо або побічно пов'язаних з аварією. Наводиться низка рекомендацій, спрямованих на підтримку програми довгострокової реабілітації забруднених територій на новій основі, на згоду між зацікавленими сторонами, партнерські зв'язки і нові ініціативи. Висновки місії лягли в основу п'яти ключових принципів, що визначають новий підхід до вирішення чорнобильських проблем.

На підставі цих принципів і результатів проведеного оцінювання у звіті пропонується нова середньострокова стратегія, яка повинна послужити підґрунтям для відновлення активної участі міжнародного співтовариства в подоланні гуманітарних наслідків аварії [6].

Одним із шляхів вирішення наукових завдань могла б стати настанова Міжнародного чорнобильського фонду (МЧФ), мета якої — підтримка високоякісних наукових досліджень екологічних і медичних наслідків аварії (Проект 3). При цьому слід розглянути можливість використання існуючого механізму — Чорнобильського трастового фонду ООН (UN Chernobyl Trust Fund). Також треба розглянути можливість створення Міжнародного фонду з дослідження проблем Чорнобиля (International Chernobyl Research Board або ICRB) під егідою МЧФ. З метою зниження адміністративних витрат рада може бути заснована в рамках однієї з існуючих міжнародних структур, наприклад, Універси-

тету ООН. Рада складатиметься з незалежних експертів у галузі медицини та екології. На засіданнях ради вивчалися питання і пропозиції, що мають пряме або непряме відношення до наслідків аварії. Отримані відомості і висновки будуть доступні широкій громадськості.

Федеральний уряд Німеччини підтримав низку проектів для Білорусі, спрямованих на ліквідацію наслідків аварії, і виділив для їх реалізації необхідні фінансові кошти. Наприклад, у 1991–1993 рр. згідно з інформацією посольства ФРН в Білорусі, по лінії федерального Уряду Німеччини для Білорусі було виділено більш як 37 млн німецьких марок на закупівлю медикаментів, медичного устаткування, оплату спеціального персоналу. За період з 1993 по 2002 р. лише федеральне Міністерство оборони надало Білорусі матеріалів медичного призначення, одягу, устаткування на загальну суму понад 4 млн євро. Федеральний уряд створив сприятливі умови для діяльності суспільних ініціатив і організацій, що займаються наданням гуманітарної допомоги. Винятково важливу роль у налагодженні і розвитку гуманітарної співпраці відіграли німецькі недержавні організації, суспільства, фонди, ініціативи, яких у середині 90-х років ХХ ст. діяло більш як 350. Керівництво Німеччини розглядало гуманітарну допомогу, що реалізовується за участю багатьох суспільних ініціатив, суспільств, об'єднань як один з найважливіших напрямів зовнішньої політики країни. Активно співпрацювали з Білоруссю в плані допомоги постраждалим від аварії такі німецькі організації, як

“Допомога дітям” (м. Геттінген), що потерпіли, “Допомога дітям Чорнобиля” (р. Гютерсло), “Допомога дітям Чорнобиля” (м. Ганновер), “Діти Чорнобиля” (земля Нижня Саксонія), “Життя після Чорнобиля” (м. Франкфурт-на-Майні), “Чорнобильська допомога для Білорусі” (р. Гросс-Умштадт), “Допомога для дітей Чорнобиля” (м. Веймар), “Допомога Оденвальда дітям Чорнобиля” (р. Ебербах), німецький Червоний Хрест, Німецька асоціація союзів допомоги Чорнобиллю і багато інших. Наприклад, фонд “Допомога дітям” (м. Геттінген), який очолював доктор Х.-В. Мерс, за десять років свого існування надав Білорусі гуманітарну допомогу на суму понад 3 млн німецьких марок. Серед адресатів фонду в Білорусі — дитячі садки і будинки, лікарні Мінська, Столбцовського і Несвіжського районів. За участю фонду розроблена унікальна спеціалізована програма для дітей з ослабленим і поганим зором, яка передбачає забезпечення дітей окулярами, зробленими в Німеччині. Високо оцінюючи роль взаємодії у сфері допомоги дітям, посол ФРН у Білорусі Г. Альбрехт відзначив, що діти, які постраждали від наслідків Чорнобиля, зробили співпрацю у цій галузі найпотужнішим рухом за мир між Сходом і Заходом у Європі [2].

Серед білоруських організацій велику роботу у співпраці з подолання наслідків аварії, налагодження контактів з німецькими організаціями здійснювали Білоруське суспільство дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами, Білоруський комітет захисту світу, суспільні фонди

“Дітям Чорнобиля”, “Чорнобиль”, інші фонди та організації. Наприклад, Білоруське суспільство дружби і культурного зв’язку із зарубіжними країнами ефективно співпрацювало з Робочим союзом самаритян землі Шлезвиг Гольштейн.

Велике значення для формування громадської думки в Німеччині, стосунки німецького народу до проблеми подолання катастрофи мало проведення інформаційних заходів: зустрічей, бесід, прес-конференцій, виступів перед громадськістю, публікація статей, книг про наслідки аварії і т. ін. Велику роботу в цьому напрямі виконали білоруські державні і суспільні організації, діячі культури і науки Білорусі, посольство Білорусі у ФРН. Посол Білорусі у ФРН П. Садовський відзначав, що “чорнобильська тема займала одне з центральних місць у всіх важливих зустрічах посла з представниками німецької сторони”. Чорнобильська катастрофа і її наслідки привертала зростаючу увагу німецького суспільства. У Німеччині було опубліковано значну кількість інформаційних матеріалів, наукових досліджень, пов’язаних із проблемою ядерної аварії. Можна стверджувати, що Білорусь у 90-х роках в уявленні переважної більшості громадян Німеччини асоціювалася з ядерною катастрофою. З проблемою Чорнобильської катастрофи пов’язувався також ряд досліджень, проведених у Білорусі і надрукованих у Німеччині в цей період. Наслідки аварії неоднозначно вплинули на висвітлення білоруської проблематики в німецьких виданнях. Наприклад, Е. Шеєр у другому виданні туристичного пу-

тівника по Білорусі відзначила, що в Гомельську і Могилевську області туристичні поїздки не рекомендуються у зв’язку з радіоактивною небезпекою, через що обидва регіони не представлені у її книзі.

Після п’ятнадцяти років безуспішних контактів і переговорів на різних рівнях Україна нарешті розпочне до спорудження нового саркофага, який повинен закрити четвертий реактор Чорнобильської АЕС. Французький консорціум Novarka, рівні частки якого належать компаніям Vinci і Bouygues, виграв тендер у свого американського конкурента Ch2m Hill. Об’єкт “Укриття” чекає новий саркофаг. На ЧАЕС почалося будівництво другої за рахунком споруди, яка повинна уберегти нас від радіаційних викидів [7].

У 2011 р. виповнилося 25 років з тих пір, як для мільйонів людей життя перетворилося на “до” і “після” жахливого вибуху четвертого реактора Чорнобильської атомної станції. Хоча з тієї квітневої ночі пройшло вже чверть століття, Україна досі переживає наслідки цієї трагедії. 2011 рік в нашій державі проголошено роком ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи.

Незважаючи на те, що на території Італії немає жодної діючої атомної електростанції, для вирішення проблеми радіобіології, радіаційної медицини і контролю екологічного стану довкілля, залучалося наукове співтовариство цієї країни. У квітні 1995 р. відбулася міжнародна робоча зустріч у НАН Білорусі “Екологічний статус забруднених радіонуклідами територій”. У ній взяли участь італійські вчені, до числа яких вхо-

див завідувач кафедри радіобіології Римського університету і Академії наук Італії Петра Вольпе. Його дослідження пов'язані з представленою на зустрічі науковою доповіддю "Зміни архітектури ДНК, викликана опроміненням". Як відзначив професор, після аварії на ЧАЕС італійські фахівці в основному співробітничали з АН СРСР. Після розпаду СРСР були підписані договори про співпрацю з чорнобильською тематикою з Україною і Росією. Співпраця з Республікою Білорусь розпочалася на рівні наукових установ: Інституту фізики Університету Федеріка-2 і Міжнародного інституту генетики (м. Неаполь) та лабораторією радіаційної генетики Інституту генетики і цитології НАН Білорусі. На момент перебування італійських учених в Білорусі уряд Італії виділив 7 млн лір на спільне дослідження з чорнобильської тематики. Білоруській стороні було запропоновано представити пропозиції для участі в проєкті і укласти договір між АН Італії та НАН Білорусі [3].

У рамках наукової співпраці проводилася також конференція "Чорнобиль не повинен повторитися" (Венеція, 1994), організована під егідою ЮНЕСКО. В ході конференції була дана оцінка радіоекологічної обстановки і висловлені рекомендації зі співпраці з італійськими ученими та інститутами. Вчені з Італії також брали участь в багатьох інших наукових заходах, що проводилися в Білорусі. Місія відзначила низку позитивних прикладів успішної роботи Міжнародних волонтерських партнерств по лінії неурядових організацій, дитячих добродійних іні-

ціатив і зв'язків на рівні міст, лікарень і поліклінік на постраждалих територіях. Зазвичай учасники подібних партнерств не отримують зарплати, працюючи виключно на добровільних засадах. Місія назвала ці ініціативи Міжнародними волонтерськими партнерствами (МВП). Останнім часом Регіональне агентство економічного розвитку Гомельської області за підтримки ПРООН і Центральноєвропейської ініціативи проводило раз на два роки конференції МВП для постраждалих районів Білорусі. У цих зустрічах взяли участь близько тридцяти міст-побратимів. Конференції показали, що партнерські відносини сприяють створенню стійкої та економічно ефективної бази для низки різних форм взаємної підтримки і допомоги, включаючи гуманітарну і технічну допомогу та обміни по підготовці кадрів в галузі освіти [6].

Унікальним виявом реакції людей на аварію стала ініціатива запрошувати дітей постраждалих територій для проведення канікул у сім'ях за кордоном. Можливо, це найкрупніша і найтриваліша міжнародна добровольча програма за всю історію людства, в якій загалом взяли участь кілька сотень тисяч дітей. Лише в Білорусі за програмами оздоровлення країни Західну Європу щороку відвідують 60000 молодих людей. Вважається, що подібні візити сприяють "детоксикації організму". Хоча серед медиків немає спільної думки з приводу такого припущення. Міжнародні оздоровчі програми, безумовно, користуються великою популярністю серед населення постраждалих регіонів. Ці програми допомагають

урядам Білорусі, України і Росії полегшити ті несприятливі умови, в яких знаходиться молодь.

Міжнародне співтовариство бере участь у вирішенні медичних проблем постраждалих територій практично з моменту аварії. Слід зауважити про істотну підтримку, надану багатьма міжнародними організаціями, — як державними, так і приватними. Ця допомога сприяла вирішенню проблем надання медичної допомоги і забезпечення потреб населення. За словами багатьох постраждалих від аварії людей, надана допомога також продемонструвала, що вони не кинуті наодинці зі своєю бідою. Управління ООН з координації гуманітарної діяльності зробило важливий вклад у залучення цієї допомоги.

Чималу роль відіграли також зусилля волонтерських організацій з різних країн, особливо при вирішенні соціально-психологічних проблем і здійсненні постачань медичного устаткування, а також у сфері підготовки кадрів.

Міжнародне співтовариство повинно застосувати новий підхід до вирішення чорнобильських проблем, що ґрунтується на підтримці розвитку, а також узяти на себе частку відповідальності за майбутнє тих, чийе життя було затьмарене Чорнобильською аварією.

Створення International Chernobyl Research Board, або ICRB, під егідою раніше запропонованого Міжнародного чорнобильського фонду ICF. Це має бути експертний орган, на нарадах якого даватимуться конкретні рекомендації ICF з пріоритетних напрямів наукових досліджень у галузі екології і здоров'я. Рада ICRB

також відповідатиме за забезпечення доступності результатів цих досліджень для громадськості. Доцільне швидке проведення під егідою ООН серії із трьох семінарів за участю урядів і співтовариства донорів (по одному в кожній постраждалій країні) з метою досягнення згоди відносно нової програми. Метою цих семінарів має бути мобілізація всіх зацікавлених сторін на вирішення завдань, позначених у звіті. Міжнародне співтовариство, уряди трьох країн і громадські організації повинні почати відкритий діалог про цілі й економічну ефективність основних напрямів діяльності.

Для забезпечення необхідного рівня розуміння екологічних і медичних наслідків Чорнобиля, необхідна довгострокова, незалежна, така, що добре фінансується, програма наукових досліджень, що користується міжнародним визнанням. Для цього пропонується створити Міжнародний чорнобильський фонд (International Chernobyl Foundation, або ICF), можливо, з використанням існуючого механізму, що діє в рамках Чорнобильського трастового фонду ООН (UN Chernobyl Trust Fund). Статут нового фонду повинен забезпечити його авторитет як об'єктивну і неупереджену структуру, а також гарантувати його фактичну незалежність.

Література

1. *Тревога наших сердец* / Стулова // Веч. Минск. — 1994. — 18.
2. *Культурные связи Беларуси со странами Центральной и Западной Европы (1945–2000 гг.)* / Шадурский. — Минск: БГУ, 2000.

3. *Совместная декларация правительства Республики Беларусь и правительства Итальянской Республики об экономических отношениях* // Сов. Белоруссия. — 1992. — 13 апр.
4. *Беседа друзей волнует* / Полушкина // Сов. Белоруссия. — 1991. — 30 мая.
5. *Т.А.Н.Р.А.С — значит друзья* / Крюченко // Эколог. вестн. — 2000. — 27 апр.
6. *Гуманитарные последствия аварии на Чернобыльской АЭС* ПРООН и ЮНИСЕФ при поддержке УКГД ООН и ВОЗ Нью-Йорк — Минск — Киев — Москва. — 2002. — 6 февр.
7. http://www.tovarish.com.ua/news/Obschestvo/05-10/Obekt_Ukry.html, Гайсинский

ОСОБЛИВОСТІ ПОТЕНЦІАЛУ ВИРОБНИЧОЇ ОДИНИЦІ ТА ЙОГО ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА

Актуальні проблеми українознавства, с. 150–155

Виробничий потенціал підприємства становить систему взаємопов'язаних елементів, які виконують різні функції у процесі забезпечення випуску продукції та досягнення інших цілей розвитку підприємства. А тому можна стверджувати, що для нього характерні всі риси, властиві будь-якій системі: цілісність, цілеспрямованість, складність, взаємозамінність, альтернативність його елементів, взаємозв'язок та взаємодія елементів виробничого потенціалу, самовідтворюваність, інноваційна сприйнятливість, гнучкість, соціально-економічні наслідки використання.

Аналіз “стратегічного рівня” підприємства — це аналіз, у якому внутрішні характеристики трактуються порівняно з параметрами діяльності інших, насамперед процвітаючих, підприємств-конкурентів. Порівняльна характеристика дає змогу виявити ключові, внутрішні фактори конкурентоспроможності, які допомагають підприємству забезпечувати досить тривале своє функціонування та розвиток в умовах несталого й динамічного оточення. Оскільки головне призначення виробничого потенціалу підприємства зводиться до утворення нових вартостей, а його елементи повинні ці-

леспрямовано адаптуватися до вимог продукції, що виготовляється, то своє призначення він зможе виконати тільки в тому разі, коли прийнятим натуральна форма та кількісне співвідношення його елементів зроблять його здатним функціонувати як вартість, утворювальна вартість та додаткова вартість. Тобто, коли зміст та характеристики елементів виробничого потенціалу відповідають параметрам продукції, що виготовляється.

У такому разі всі елементи виробничого потенціалу служать одній загальній меті, що стоїть перед підприємством, — виготовленню конкурентоспроможної продукції.

Ключові фактори конкурентоспроможності — це унікальна комбінація наявного виробничого потенціалу підприємства з нагромадженим у минулому досвідом його використання, що сприяє виготовленню конкурентоспроможної продукції, завдяки реалізації якої підприємство здатне забезпечити своє існування у довгостроковій перспективі.

Використовуючи системний підхід до аналізу внутрішнього середовища, доцільно трактувати його як виробничий потенціал.

Для визначення виробничого потенціалу в різних концепціях ви-

користовують різні підходи. Щодо визначення його величини сформовано три основні підходи: ресурсний (або обліково-звітний), структурний (функціональний) та цільовий (проблемно-орієнтований).

1. Ресурсний (обліково-звітний) підхід, зорієнтований на визначення виробничого потенціалу як сукупності виробничих ресурсів, визначає величину як суму фізичних і вартісних оцінок окремих його складових. Оцінюючи виробничий потенціал, треба враховувати: матеріально-технічні ресурси з окремим дослідженням знарядь і засобів праці; трудові, енергетичні та інформаційні ресурси, фінансові (грошові) ресурси.

2. Структурний (функціональний) підхід, зорієнтований на визначення раціональної структури виробничого потенціалу підприємства, визначає його величину відповідно до прогресивних норм і нормативних співвідношень, заданих найбільш досконалими технологіями, організацією виробництва загалом і окремих підсистем підприємства, що використовуються в галузі.

Проблеми структурного характеру виробничого потенціалу полягають у тому, що відповідність одних елементів іншим стримує розвиток і вдосконалення потенціалу загалом. Так, застарілі верстати та обладнання українських підприємств заморожують відсталі технології, які є енергоматеріало- та трудомісткими, а це, своєю чергою, заважає виготовленню конкурентоспроможної продукції. Оптимізація структури потенціалу може здійснюватися з урахуванням різних рівнів деталізації підсистем та їхніх елементів, проте

треба мати на увазі, що досягнута структура завжди є компромісом між ідеальним уявленням про потреби та можливості залучення ресурсів, формуванням різних ланок, де їх використовують тим або іншим чином. Зі структурним підходом пов'язана ще одна характеристика потенціалу — його потужність, що є кількісною оцінкою виробничої можливості. Потужність має визначатись відносно окремих підсистем і потенціалу загалом і вказує місце конкретного підрозділу, елемента в усьому потенціалі. А тому окремі автори структурний підхід до оцінки потенціалу називають “функціональним потенціалом”.

3. Цільовий (проблемно-орієнтований) підхід, спрямований на визначення відповідності наявного потенціалу досягненню поставлених цілей, визначає його величину як рівень відповідності окремих складових потенціалу необхідному, дещо ідеальному уявленню про склад, структуру та механізми функціонування потенціалу для виготовлення конкуренто-спроможності продукції, який знаходить відображення в нормативних “деревах цілей” (“деревах проблем”) з широким спектром локальних і системних оцінок окремих елементів та взаємозв'язків. Рівень виробничого потенціалу визначається в процесі його використання й оцінюється з точки зору результативності, тобто ступеня задоволення (порівняно з конкурентами) потреб клієнтів, які споживають вироблену продукцію (надані послуги). Тому важливим етапом стратегічного аналізу є цільові оцінки виробничого потенціалу підприємства.

Виробничий потенціал, як і виробнича потужність (тільки більш системно), становить кількісну оцінку його здатності до випуску продукції певного обсягу, структури та якості, і отримання необхідних результатів. Кожне підприємство зацікавлене з мінімальними витратами своєчасно реагувати на зміни потреб споживачів. Тому на першому етапі цільовий аналіз виробничого потенціалу здійснюється відносно змін, які необхідно внести у виробничий потенціал для виготовлення певних видів продукції.

Аналіз ефективності використання виробничого потенціалу можна виконувати за допомогою експертних оцінок, які складаються за шкалою, наведеною в таблиці.

На основі отриманих оцінок можна визначити рівень відповідності виробничого потенціалу підприємства обраним стратегіям за окремими складовими. Беручи до уваги значущість цих складових для виробничого потенціалу, що визначається експертами у відповідних коефіцієнтах, можна розрахувати його загальну цільову оцінку. Отримані значення дають змогу зорієнтуватись у характері заходів, які треба здійснити на підприємстві для забезпечення виконання стратегій.

Допустимі й недопустимі відхилення від потенційного результату виробничо-господарської діяльності підприємства, перевищення якого є в принципі неможливим унаслідок дії тих чи інших технологічних або економічних причин, відображають поняття низької і високої ефективності. Отже, ефективність виробничого потенціалу можна розглядати

принаймні у двох вимірах — технологічному та економічному [1].

Економічна ефективність виробництва визначається, по-перше, технологічною ефективністю, по-друге — економічно доцільним (збалансованим) поєднанням запасів і потоків різних виробничих ресурсів, які використовуються у процесі виготовлення продукції. Потоки ресурсів, що надходять на підприємство, зазвичай залучаються у процес виробництва лише після перебування у стадії запасів. Таким чином, загальний процес виробництва можна уявити як сукупність двох процесів: формування запасу виробничих ресурсів і взаємодії цих виробничих ресурсів під час виготовлення продукції.

Ефективність виробництва становить комплексне відбиття кінцевих результатів використання засобів виробництва і робочої сили за певний проміжок часу (у зарубіжних країнах з розвинутою ринковою економікою для окреслення результативності господарювання використовують інший термін — продуктивність системи виробництва і обслуговування, під якою розуміють ефективне використання ресурсів (праці, капіталу, землі, матеріалів, енергії, інформації) при виробництві різноманітних товарів та послуг. Отже, терміни ефективність виробництва і продуктивність системи — це по суті синоніми, які характеризують одні й ті самі результативні процеси. При цьому слід усвідомлювати, що загальна продуктивність системи є поняттям набагато ширшим, ніж продуктивність праці і прибутковість виробництва.

**Цільове оцінювання відповідності
виробничого потенціалу підприємства**

Рівень відповідності	Загальне визначення рівня відповідності	Інтервал значення рівня відповідності
Відсутній	Наявна не більша від загальної професійної орієнтації в галузі, куди спрямована майбутня діяльність підприємства; перед визначенням яких-небудь конкретних цілей необхідні попередні заходи з формування відповідної компоненти	0–0,2
Низький	У разі початку робіт з цього рівня потрібно посилити відповідність ВПП залученням зовнішніх джерел; наявний потенціал можна використовувати тільки для співвиконання робіт під керівництвом (або за надання певної матеріальної або інформаційної допомоги) партнера	0,2–0,4
Середній	Рівень відповідності ВПП дає змогу починати роботи з освоєння обраного напрямку діяльності; для забезпечення відповідного саморозвитку ВПП у процесі виконання робіт треба поновити окремі складові ВПП з допомогою партнера (партнерів)	0,4–0,7
Високий	ВПП відповідає умовам самостійного розв'язання основних проблем, пов'язаних з переходом у новий напрям діяльності та може забезпечити потрібний саморозвиток і посилення відповідності потенціалу цілям, що планується досягти в процесі виконання робіт	0,7–0,9
Повна відповідність	Відповідний елемент ВПП достатній для успішного досягнення визначених цілей у необхідні терміни	0,9–1,0

5 — повна відповідність; 4 (високий) — відповідність в основному; 3 (середній) — відповідність у великій кількості елементів; 2 (низький) — незначна відповідність; 1 (відсутній) — відповідність у другорядних елементах.

$$\text{Ефективність (продуктивність)} = \frac{\text{Результати}}{\text{Ресурси (витрати)}}.$$

Результат виробництва як найважливіший компонент для визначення його ефективності не слід тлумачити однозначно. Йдеться про корисний кінцевий результат, тобто

розрізняють: 1) кінцевий результат процесу виробництва; 2) кінцевий народногосподарський результат роботи підприємства (об'єднання підприємства).

Ефективність функціонування окремих промислових підприємств і галузей до теперішнього часу оцінюється на підставі добре відомих нормативних методів [2]. Однак динамічний розвиток економіки загалом і промислового виробництва зокрема потребує істотного вдосконалення та доповнення існуючих нормативних методів.

Одним з альтернативних підходів до вимірювання ефективності є запропонований С. Іщук метод оцінювання стохастичних меж виробництва і собівартості продукції, призначений для розрахунку реальної ефективності виробничого потенціалу підприємства у контексті двох її основних складових: технологічної та економічної. Цей метод допомагає відображати ефективність використання виробничого потенціалу підприємства у вигляді багатомірної величини і значно точніше ідентифікувати взаємозв'язки між його елементами. Оскільки основним критерієм ефективності функціонування підприємства є досягнення максимального (заданого) кінцевого результату діяльності при оптимальному використанні виробничих і фінансових ресурсів, то, відповідно, основне завдання управління виробничим потенціалом полягає передусім у раціональному розподілі названих ресурсів з метою досягнення найвищих показників. Під досягненням найвищих показників діяльності слід розуміти найкращі її результати у досягненні кінцевих цілей діяльності і стратегій розвитку загальноекономічної стратегії розвитку промислових підприємств [3].

Кількісне оцінювання результативності потенціалу підприємства здійснюється за допомогою показників продуктивності, ефективності і рентабельності.

Виокремлюють частинну факторну продуктивність, тобто продуктивність окремого ресурсу; сукупну продуктивність, або ефективність, що максимально враховує всі ресурси [2].

Загалом рентабельність показує, наскільки прибутково функціонує потенціал підприємства. Існує багато показників рентабельності. У запропонованій моделі використовуються: прибуток, віднесений до власного капіталу підприємства; прибуток, віднесений до обсягу продажів; прибуток, віднесений до сукупності виробничих ресурсів [2].

Показники продуктивності, ефективності, рентабельності у ринковій економіці привертають велику увагу як економістів, так і менеджерів.

Запропонований І. Б. Чичкало-Кондрацькою підхід дає змогу оцінювати як ресурсні, так і управлінські резерви відновлення подальшого розвитку потенціалу.

Процес кількісного оцінювання можливостей відновлення виробничого потенціалу підприємства загалом складається з трьох етапів [4]. На першому етапі визначається рентабельність власного капіталу підприємства. На основі порівняння показників поточного і базисного періодів, а також аналізу динаміки, приймається рішення про подальше оцінювання. На другому — встановлюються обсяги ресурсних резервів збереження і розвитку виробничого потенціалу. Для цього розраховуються продуктивність кожного ре-

сурсу, ефективність сукупності ресурсів та рентабельність виробничих ресурсів. На третьому етапі кількісного оцінювання визначаються резерви управління щодо формування потенціалу підприємства, адаптованого до ринкового середовища.

Література

1. *Воронін О.* Методика визначення узагальнюючого показника економічної ефективності виробництва / О. Воронін // Економіст. — 2007. — № 4. — С. 57–62.
2. *Дасковский В.* Фактор времени при оценке эффективности инвестиционных проектов / В. Дасковский, В. Киселев // Экономист. — 2008. — № 1. — С. 55–67.
3. *Друкер Питер Ф.* Эффективное управление: экономические задачи и оптимальные решения / П. Ф. Друкер; [пер. с англ. М. Котельниковой]. — М.: Гранд; Фаир-Пресс, 2001. — 288 с.
4. *Садовников А. А.* Особенности экономического анализа и эффективности использования основных средств на крупных предприятиях / А. А. Садовников, Н. М. Голубева, Г. А. Цопа // Машиностроитель. — 2008. — № 1. — С. 14–17.
5. *Щелкунов В. І.* Методологічне обґрунтування узагальнюючого показника економічної ефективності виробництва та його використання у сфері соціально-трудових відносин / В. І. Щелкунов, О. О. Воронін, О. О. Давидюк. — К.: Наук. думка, 2005. — 186 с.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ АУДИТА

Актуальні проблеми українознавства, с. 156–161

В умовах переходу до ринкової економіки незалежний аудиторський контроль має особливе значення як гарант засвідчення вірогідності бухгалтерської звітності. Вірогідна інформація про діяльність підприємства цікавить її власників, постачальників, покупців, банки, органи податкового контролю, інвесторів, тобто усіх тих, хто має справу з конкретним підприємством.

Першими користувачами бухгалтерської інформації були ще рабовласники і феодали. Щоб мати якомога більші прибутки, власники наймали контролерів, які шляхом звітування проводили контроль (перевірку) діяльності управляючих. На державному рівні створювалися спеціальні органи, які здійснювали контроль за збиранням податків та ефективністю їх використання.

Із розвитком торгівлі та промисловості державного контролю стало вже недостатньо, оскільки він захищав інтереси лише держави, тому виникла потреба в недержавному контролі — аудиті (англ. *audit* від лат. *auditus* — слухання, вислуховування). Причому в ньому були зацікавлені обидві сторони. До послуг аудиторів звертались і незацікавлені сторони (суд, арбітраж), які захищали справедливість.

Щоб попередити зловживання, неправильний розподіл та привласнення прибутків, власник змушений був застосовувати перевірку фінансової звітності.

За історичними джерелами можна прослідкувати, що аудит як незалежний фінансовий контроль налічує багато віків. Розвиток контролю за господарською діяльністю пов'язаний із виникненням обліку в державах, розташованих у долинах річок Нілу, Тигру і Євфрату, де його вели ще на папірусі, а згодом — на папері.

Уважається, що аудит як вид професійної діяльності виник в Англії. Найдавніші згадки про аудит (1130 р.) наводяться в англомовних облікових документах, що зберігаються в архівах казначейства Англії і Шотландії. Також є дані про діяльність аудиту з 1299 по 1324 р., коли королівським указом були призначені аудитори в графствах Оксфорд, Беркшир, Південний Ельтон, Уїлтс, Самсет і Дорсет. У 1285 р. король Англії Едвард I видав закон, згідно з яким аудиторам надавались певні привілеї.

Сучасний аудит почав формуватись наприкінці XIX ст., з часу, коли виникло поняття про компанію як про самостійний юридичний суб'єкт.

Саме це призвело до роз'єднання права власності і функцій управління, внаслідок чого виникла необхідність захисту інтересів власників (акціонерів), які не брали участі в щоденному процесі прийняття рішень, за винятком малих компаній (коли акціонери та директор виступають в одній особі).

У 1844 р. у Великій Британії видаються закони про компанії, відповідно до яких вони були зобов'язані один раз на рік запрошувати незалежного аудитора для перевірки і підтвердження звітності. Офіційною датою виникнення аудиторської діяльності вважається 1853 р. — дата реєстрації перших у світі професійних організацій аудиторів. Вимога обов'язкового здійснення аудиту фінансової звітності компаній закріплена законодавством Франції у 1867 р., США — в 1887, Швеції — в 1895, Німеччини — в 1931 р. На території України, що входила до складу царської Росії, вже у 1811 р. існував державний контроль в особі державного контролера.

Аудиторська діяльність у країнах СНД — в Україні, Росії, Білорусі, Казахстані, Узбекистані та інших — розвивалась із розвитком ринкової економіки. Відтак було створено Асоціацію бухгалтерів і аудиторів СНД.

У світовій практиці існують дві принципові концепції регулювання аудиторської діяльності.

Перша концепція поширена в країнах континентальної Європи: Австрії, Іспанії, Франції, Німеччині, де аудит орієнтований, головним чином, на державні органи як на основних користувачів аудиторських

висновків. У цих країнах аудиторська діяльність суворо регламентована централізованими органами, на які фактично покладено функції державного контролю за аудиторською діяльністю. Основна увага приділяється законодавству та фіскальним вимогам.

Друга концепція розвинулася в англomовних країнах: США, Великій Британії, Австралії, де аудиторська діяльність є певною мірою саморегульованою. Аудит у цих країнах орієнтований переважно на потреби акціонерів, інвесторів, кредиторів та інших господарюючих суб'єктів. Регулювання аудиторської діяльності в цих країнах здійснюється переважно професійними громадськими аудиторськими об'єднаннями.

Теорія аудита обґрунтовує його виникнення з різних точок зору. У Великій Британії та США найбільшого визнання набули такі підходи:

Потреби потенційного та існуючого інвесторів. Цей підхід полягає в тому, що кожний інвестор компанії, навіть за наявності достатнього рівня знань у сфері фінансового аналізу, не впевнений у вірогідності показників фінансової звітності, не обізнаний з даними бухгалтерського обліку, які є підставою для складання звітності. Актуальність цієї проблеми загострюється із зростанням кількості акціонерів, які фактично не мають відношення до управління компанією. Отже, підтверджуючи публічну звітність, аудитор виступає певним гарантом порядності відносин між учасниками господарської діяльності.

Теорія агентів (управляючих) пояснює потребу в аудиті, посиляю-

чись на історичні факти незалежної перевірки звітів управляючих на замовлення землевласників. Ця теорія враховує можливість конфлікту інтересів власника і управляючих. Роль третейського судді при цьому відводиться аудиторі. Аудиторські підтвердження фінансової звітності посилюють довіру до власників компанії.

Теорія мотивацій виходить із суто психологічних моментів. Вважається, що менеджери значно відповідальніше ставляться до складання звітності, оскільки знають, що вона обов'язково буде перевірена, відтак зменшується імовірність помилок та шахрайства.

Зарубіжна практика виділяє кілька підходів до проведення аудиту:

підтверджуючий аудит — полягає у перевірці значної кількості фактичного матеріалу з метою підтвердження вірогідності фінансової звітності;

процедурний аудит — оцінює надійність облікових процедур, що традиційно склалися на підприємстві (процедури з обліку основних засобів, запасів, праці та її оплати тощо);

системний аудит — оцінює надійність та ефективність системи внутрішнього контролю і системи бухгалтерського обліку. Таким чином, потрібно оцінити ризик того, що в системах обліку і контролю є певні недоліки і вони є недосконалі;

аудит зон ризику — вивчає та визначає зони ризику діяльності клієнта та визначає альтернативи вирішення ситуацій. Такий підхід до проведення аудиту є найперспективнішим, оскільки менш затратний, бо скорочує термін проведення аудиту та його трудомісткість.

Аудиторська діяльність в Україні започаткована з 1989 р. у зв'язку з виникненням ринкових відносин і створенням в Україні (на той час УРСР) спільних підприємств, вірогідність звітності яких іноземний інвестор вимагав підтвердити традиційним учасником цивілізованого ринку — аудитором. Це і стало передумовою створення дочірнього відділення Інаудита в Україні, яке називалось Інаудит-Україна. До складу цієї першої аудиторської фірми в Україні увійшли колишні держслужбовці контрольно-ревізійного управління Мінфіну України. Проте значного розвитку аудит в Україні набув лише після розпаду Радянського Союзу.

Основними видами послуг перших аудиторських фірм в Україні були консультації з питань бухгалтерського обліку, правил оподаткування або безпосереднє здійснення бухгалтерського обліку та складання звітності.

Отже, необхідність проведення аудиту зумовлена потребою користувачів у вірогідній інформації про фінансовий стан господарюючого суб'єкта. Користувачами інформації можуть бути власники, керівництво управлінського апарату, інші фізичні та юридичні особи, що мають матеріальну зацікавленість у фінансово-господарській діяльності цього суб'єкта, а також усі ті, кому потрібно бути впевненим у вірогідності та повноті наданої інформації про фінансовий стан суб'єкта господарювання.

Появу такого нового суб'єкта господарювання, як аудит, було сприйнято суспільством як належне, оскільки переважна більшість бух-

галтерів малих підприємств мають низьку кваліфікацію і законодавство зазнає частих змін.

Наступним кроком у розвитку аудиту в Україні було створення професійного громадського об'єднання громадян — Спілки аудиторів України. 14 лютого 1992 р. на першому з'їзді аудиторів прийнято статут Спілки аудиторів України. З метою сприяння розвитку, вдосконаленню та уніфікації аудиторської діяльності в 1993 р. було створено незалежний самостійний орган — Аудиторську палату України, а 22 квітня 1993 р. прийнято Закон України “Про аудиторську діяльність” № 3125-XII.

Таким чином, відповідно до ст. 4 Закону України “Про аудиторську діяльність” аудит — це перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення вірогідності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності чинному законодавству та встановленим нормативам.

Згідно з Міжнародним стандартом аудиту (МСА) 120 “Концептуальна основа Міжнародних стандартів аудита” аудит фінансової звітності покликаний надати аудитору можливість висловити думку про те, чи складена фінансова звітність у всіх суттєвих аспектах відповідно до основ фінансової звітності.

Аудиторська діяльність в Україні включає в себе організаційне і методичне забезпечення аудита, практичне здійснення аудиторських перевірок, надання супутніх та інших аудиторських послуг. Аудиторська

діяльність є підприємницькою. Прибуток, отриманий від такої діяльності, оподатковується згідно з чинним законодавством.

Супутні аудиту послуги включають:

- оглядові перевірки — завданням оглядової перевірки фінансової звітності є надання аудиторіві можливості встановити негативні факти, що спричинили подання неправдивої інформації. При встановленні таких фактів аудитор розцінює підготовлену (подану) фінансову звітність як невідповідну за будь-яким аспектом нормативним актам щодо її складання. Обмежені процедури оглядової перевірки дають меншу ймовірність досягнення поставленої аудитором мети порівняно з аудитом, оскільки під час оглядових перевірок докладно не вивчається система внутрішнього контролю та обліку на підприємстві та не перевіряється первинна бухгалтерська документація;

- операційну перевірку — завданням операційної перевірки є проведення необхідних процедур з метою перевірки окремих питань, які визначені в договорі між аудитором і клієнтом;

- компіляцію (трансформація бухгалтерського обліку) — завданням компіляції є здійснення процедур трансформації бухгалтерського обліку за іншими обліковими стандартами, планом рахунків. Під час здійснення таких послуг до виконання процедур залучається бухгалтер підприємства. У цьому випадку не потребується отримання аудиторських доказів стосовно цієї інформації.

До інших аудиторських послуг входить:

– консультування третіх осіб з бухгалтерського та податкового обліків, питань оподаткування, складання фінансової (бухгалтерської) звітності, аналізу фінансово-господарської діяльності, економіко-правового забезпечення господарської діяльності, економічної та правової безпеки, фінансової політики;

– експертизи з питань підприємницької діяльності, в тому числі судово-бухгалтерська експертиза;

– представництво інтересів клієнта (замовника) перед третіми юридичними особами за його дорученням з питань економіко-правового забезпечення діяльності клієнта (замовника);

– видавництво та розповсюдження (на договірній основі через третіх осіб) методичної літератури з питань теорії та практики обліку, оподаткування, аудита, економічного аналізу, фінансів, правового забезпечення господарської діяльності в Україні (здійснюється після отримання відповідного дозволу Аудиторської палати України);

– проведення навчальних семінарів та курсів з питань обліку, аудита, оподаткування, аналізу та економіко-правового забезпечення господарської діяльності в Україні (здійснюється без видачі кваліфікаційних сертифікатів після узгодження та затвердження АПУ програм семінарів);

– ведення обліку і звітності — налагодження обліку і впровадження передових форм і методів, постійне ведення обліку, складання звітності та декларацій;

– розробка, впровадження, супроводження бухгалтерських програм

на ПЕОМ (в електронних системах обробки даних);

– оцінювання майна (проводиться у разі приватизації, банкрутства, наслідування майна або злиття підприємств за умови відповідної кваліфікації оцінювача).

Усі інші види діяльності (роботи, послуги) не є статутними і дозволеними щодо аудиторських фірм (аудиторів).

Відповідно до Міжнародних нормативів аудита до супутніх послуг належить:

– підготовка оглядів, пов'язаних із нефінансовою інформацією (ефективність функціонування внутрішнього аудита, комп'ютерного програмного забезпечення аудита);

– аналіз бухгалтерської (фінансової) звітності;

– виконання узгоджених процедур за окремими рахунками бухгалтерського обліку, балансом (окремим фінансовим звітам) або бухгалтерською (фінансовою) звітністю загалом, а також іншою фінансовою і нефінансовою інформацією;

– складання (підготовка) бухгалтерської (фінансової) звітності (повної або часткової).

Багато користувачів фінансової звітності змішують аудит (auditing) і бухгалтерський облік (accounting). Така плутанина відбувається через те, що в більшості випадків аудит пов'язаний з бухгалтерською інформацією, і переважна більшість аудиторів володіють бухгалтерським обліком. Проте цього недостатньо. Вони повинні бути компетентним у трактуванні аудиторських свідчень, застосуванні відповідних процедур аудита, розміру вибірки та

аудиторських тестів, оцінюванні результатів проведених досліджень. Саме це і відрізняє аудитора від бухгалтеря.

Література

1. Закон України “Про аудиторську діяльність” від 22 квітня 1993 р. // Голос України. — 1993. — 29 трав.
2. *Кодацкий В. П.* Инфляция: влияние на экономику и пути преодоления / В. П. Кодацкий // Вісн. екон. науки України. — 2005. — № 1.
3. *Запатріна І.* Фінансова політика та її вплив на економічне зростання / І. Запатріна // Економіст. — 2005. — № 3.
4. *Загородній А. Г. та ін.* Аудит: теорія і практика. — Л.: Львів. політехніка, 2004.
5. *Семенова Ю.* Грошова маса в інфляційному процесі / Ю. Семенова // Підприємництво, госп-во і право. — 2006. — № 9.
6. *Юхименко П. І.* Сучасні тенденції та стратегія фінансової політики України / П. І. Юхименко // Фінанси України. — 2005. — № 10.

БРЕНДІНГ УКРАЇНСЬКОГО ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Актуальні проблеми українознавства, с. 162–171

У геоекономічному, геополітичному контексті проекти розвитку нафтового ринку України мають системну суперечність, яку не можна розв'язати за допомогою технічних інструментів. Для цього потрібна політична воля й вироблення стратегічної політики держави, яка б виходила з інтересів її національної безпеки. При цьому не потрібно вигадувати нічого нового — достатньо скористатися досвідом формування системи національної безпеки в інших країнах та розвитком власного бренду, тобто обіцянки якості й повного сервісу для українського споживача.

З метою удосконалення механізмів просування брендів цієї галузі на вітчизняний та міжнародний ринок необхідно зібрати та проаналізувати маркетингові дослідження.

Нині розвиток ринку, вибір товарів і послуг, інвестування часто визначається популярністю бренда. Однак багато українських виробників в умовах швидкого переходу до ринкових відносин не встигають модифікувати свій товар до вимог ринку, позиціюванню бренда приділяють недостатню увагу, що призводить до зниження продажів. У конкуренції з провідними трансна-

ціональними компаніями, через невирішеність проблеми формування іміджу їх товарів, вітчизняні виробники можуть стати аутсайдерами ринку. А кінцева мета будь-якого підприємства — перемогти в конкурентній боротьбі та отримати максимально можливий прибуток з цього. Досяжність зазначеної мети залежить від конкурентоспроможності товарів підприємства. Поряд з такими основними чинниками конкурентоспроможності товару, як якість, ціна, сервіс, збут, не останнє місце посідає бренд.

Якщо розглядати брендинг з погляду маркетингу, то він є одним із типів маркетингових технологій, що спрямований на створення бренда й управління ним. Використання брендингу створює конкурентну перевагу компанії перед конкурентами, оскільки забезпечує її визнання в усьому світі та сприятливі умови для просування нових товарів компанії, які ще до моменту їх отримання споживачем позитивно сприймаються з огляду на авторитет товарів фірми. Щорічно, у липні–серпні, журнал Business Week разом з компанією Interbrand публікують рейтинг найкращих та найдорожчих брендів світу.

Брендинг у наш час — найважливіша сполучна ланка в ланцюзі “виробництво — споживання”. Бренд — це сполучна ланка між товаром і споживачем, галуззю та інвестором, адаптація споживачем до своїх потреб всієї інформації, що надходить до нього, про конкретний товар під конкретною торговою маркою. Бренд — це насамперед певні ментальні процеси в голові споживача, усе інше — лише шляхи до реалізації цих процесів. Тому все більше підприємств займаються створенням та управлінням торгових марок — брендуванням. Іноді для представників різних галузей брендування є оптимальним інструментом утримання своїх позицій на ринку та майбутнього зростання. Найважливішим етапом брендування виступає позиціонування, спрямоване на зайняття сприятливого положення в свідомості цільової групи споживачів [1–3].

Для аналізу можливостей брендингу у вітчизняному паливно-енергетичному комплексі необхідно розглянути: специфіку ринку найживанішого товару та можливості його експорту чи транзиту (в даному випадку нафта); середовище позиціонування бренда; силу бренда.

У світовій практиці прийнято вважати, що концепція позиціонування “народилася” в 1972 р., її обґрунтували Е. Райс та Дж. Траут. Концепція позиціонування продукту полягає у діях з розробки торгової пропозиції компанії та її іміджу, спрямованих на те, щоб зайняти відособлене сприятливе положення у свідомості цільової групи споживачів. У цьому сенсі компанія, виходячи з оцінок споживачів на ринку певного продукту,

вибирає саме ті його параметри й елементи комплексу маркетингу, які забезпечать його переваги серед споживачів [4].

Для України вагомим фактором експортних переваг є продукція ПЕК, транзит паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР), а особливо нафти. Питання ефективного функціонування ринку нафтопродуктів доволі важливе з погляду забезпечення сталого розвитку та функціонування економіки України, її інтеграції у світовий економічний простір. Оскільки від стану паливно-енергетичного комплексу значною мірою залежить ступінь економічної та політичної незалежності держави, очевидно, що ця проблема потребує подальшого вирішення з урахуванням сировинного забезпечення та географічного розташування України.

На енергетичному саміті G-8 у Санкт-Петербурзі (16 червня 2006 р.) у заключному документі головними проблемами безпеки для держав світу на сьогоднішній день були визначені: високі та нестійкі ціни на нафту; зростання попиту на енергоресурси та обмеженість запасів традиційних їх видів, які до 2030 р. превалюватимуть (до 80 %); зростання залежності багатьох країн світу від імпорту енергоносіїв; потреба у великих інвестиціях для усіх ланцюгів енерговиробництва; необхідність захисту природного довкілля та вирішення проблем кліматичних змін; уразливість життєво важливої енергетичної інфраструктури; політична нестабільність, природні катаклізми та інші загрози.

Тут вступає в дію відзначений у документі G-8 як рівнозначний ін-

шим чинник глобальних кліматичних змін, який насправді об'єктивно накладає істотні обмеження на нарощування енергоресурсів, змушуючи мінімізувати це нарощування й оптимізувати використання енергоносіїв, акцентуючи увагу передусім на їхніх відтворюваних різновидах. Відтак завдання наздоганяти передові країни і проводити національну модернізацію стає значно складнішим, але в принципі розв'язуваним, якщо, звичайно, не відкладати це на далеке майбутнє, а тим часом діяти за інерцією, поглиблюючи екологічні проблеми.

Паливно-енергетичний комплекс — одна з найважливіших структурних складових економіки України, ключовий фактор забезпечення життєдіяльності держави. Паливно-енергетичний комплекс складається з підприємств, що спеціалізуються на видобутку, збагаченні, переробці та споживанні твердого, рідкого і газоподібного палива, виробництві, передачі та використанні електроенергії і тепла. До складу підприємств ПЕК України входять вугільні шахти, нафтові та газові свердловини, електростанції, лінії електропередач. Вони групуються у галузі, які виступають основними елементами галузевої структури ПЕК України.

Паливо використовується не тільки в енергетиці, а й є сировиною для отримання різноманітних цінних продуктів. Наприклад, нафта необхідна для розвитку хімічної промисловості. З неї отримують, крім паливних матеріалів, різні масла й змащувальні матеріали, пластмаси, миючі речовини, синтетичні волокна та тканини, добрива. З природного

газу виробляють синтетичні спирти і білкові препарати, вилучають сірку. Вугілля є цінною технологічною сировиною у чорній металургії, джерелом для виготовлення пластмас, бензину та інших продуктів виробництва. Особливістю паливно-енергетичного балансу України (ПЕБ — співвідношення видобутку і споживання паливних та енергетичних ресурсів) є висока питома вага вугілля та атомної енергії і незначна гідроенергії та нафти.

Вугільна промисловість в Україні є давньою і традиційною галуззю, яка займає домінуюче місце серед паливних галузей. Україні належать великі запаси (близько 200 млрд т) високоякісного вугілля.

Нафтова промисловість України характеризується низькими показниками, хоча потенційні можливості видобутку та переробки нафти значно більші. Вона представлена нафтодобувною та нафтопереробною галузями, які виникли в Передкарпатті ще у XIX ст. На початку XX ст. цей район відомий у Європі як центр нафтової промисловості. У середині шістдесятих років було розвідано Дніпровсько-Донецьку нафтогазову провінцію. Причорноморсько-Азовська провінція є наймолодшою і перспективною для видобутку нафти й газу в Україні.

Сьогодні Україна споживає загалом близько 17 млн т нафтопродуктів, а видобуває близько 4 т нафти з газовим конденсатом. За радянських часів у нашій країні видобувалося 15 млн т власних ресурсів, але через розробку родовищ у Західному Сибіру видобуток в Україні почали зменшувати, а свердловини консер-

увати. З 1992 р. обсяг видобутку в Україні стабільний, що є великою заслугою працівників “Укрнафти” і всіх тих, хто працює у нафтогазовому комплексі.

Розвідані запаси нафти України загалом становлять, за різними оцінками, 500–700 млн тонн (без запасів, які сьогодні прогнозуються по шельфу Чорного моря). Протягом останніх років завдяки спільним зусиллям та активній співпраці уряду, нафтових компаній та суб’єктів підприємницької діяльності, а також ряду міжурядових домовленостей удалося сформувати ресурсозабезпечений паливний ринок України. Така оцінка стану ринку нафтопродуктів найбільш вдало характеризує сьогоднішню ситуацію щодо задоволення потреби споживачів України у паливно-мастильних матеріалах.

У 2001 р. уперше за роки незалежності виробництво нафтопродуктів відповідало споживчому попиту. У 2002 р. обсяги імпорту нафтопродуктів значно скоротилися, а експорту — зросли, при цьому експорт світлих нафтопродуктів значно перевищує імпорт. Водночас цінова ситуація на цьому ринку залишається нестабільною: відбувається коливання цін та їх зростання.

З огляду на це для забезпечення сталого функціонування ринку нафтопродуктів потрібно вирішити низку проблем. Їх умовно можна поділити на дві групи: внутрішні та зовнішні. До внутрішніх проблем передусім слід віднести: відсутність прозорих умов роботи операторів ринку; наявність прихованої форми монопольної діяльності операторів ринку; брак механізмів захисту інте-

ресів споживачів в умовах зростання цін; низький рівень платоспроможності галузевих споживачів (сільськогосподарські, комунальні господарства, транспорт) та населення в регіонах України; недосконалість законодавчої бази із забезпечення функціонування паливно-енергетичного комплексу; відсутність економічних механізмів регулювання стану ринку в разі недостатнього його забезпечення ресурсами.

Варто зазначити, що непрозорі умови сприяють недобросовісній конкуренції, дають змогу уникнути повного оподаткування, роблять інвестиційно непривабливою сферу нафтопереробки. Унаслідок цього галузь, яка мала б стати стабільним джерелом наповнення бюджету, почала висмоктувати бюджетні кошти. Ситуація, що склалася, спричинена як відомчими прорахунками, так і законодавчими проблемами. На стан сплати також істотно впливають суб’єктивний фактор, недосконалість обліку та механізму зборів, оскільки самі підприємства здійснюють платежі за принципом: нараховано, сплачено, вироблено.

До того ж в Україні було створено законодавство, що давало змогу надавати пільги, які стимулювали імпорт енергоносіїв і не переймалися формуванням внутрішнього ринку. Відтак компанії, що займалися імпортом, отримували величезні надприбутки.

Коли йдеться про приховану форму монополізації, то мається на увазі, що ціну на паливо сьогодні формує роздрібний ринок. Загальна кількість АЗС в Україні нині становить близько 6 тис., з яких кількість тих,

що діють під брендом “ТНК”, “ЛУК-ойла”, “Укртатнафти” приблизно 1,5 тис., а решта працює на паливі, яке виробляється вітчизняними НПЗ. За якою ж ціною та звідки воно надходить на ці АЗС? Це важливе питання повинно бути врегульоване Антимонопольним комітетом України.

В Україні потрібно виробити економічні механізми регулювання стану ринку нафтопродуктів. Насамперед ідеться про забезпечення гарантованих обсягів споживання нафтопродуктів.

Нині в нашій країні споживається близько 16–17 млн т продуктів нафтопереробки. Саме таку кількість їм повинні гарантувати виробники. У разі менших обсягів виробництва експорт мусить бути обмежений, бо це є елементом національної безпеки держави. Наприклад, у Російській Федерації регулювання здійснюється наступним чином: запроваджено експортне мито на нафту, мазут; обмежено експорт палива.

Однією з причин зростання обсягів експорту нафтопродуктів з України за мінімального рівня забезпечення внутрішнього ринку є низька платоспроможність вітчизняних споживачів. Як наслідок, наші нафтові компанії змушені експортувати нафтопродукти, насамперед мазути, на зовнішні ринки (особливо після закінчення опалювального періоду) для поповнення обігових коштів. У сезон переробки сільськогосподарських культур зазвичай загострюється потреба в мазуті, а ціни на нього зростають. Поступове його накопичення до початку сезону переробки означало б зниження енергетичної складової собівартості

продукції. Беручи до уваги високу питому вагу енергоносіїв у собівартості продукції, одним із основних завдань уряду є забезпечення стабільності цін на ринку нафтопродуктів України. Зростання ціни лише на 1 % коштує споживачам 180 млн грн. Відтак різке подорожчання пального робить продукцію українських виробників неконкурентоспроможною та призводить до величезних збитків. Передусім це відбивається на продукції сільського господарства, металургійної промисловості та нерудних матеріалів. Одним із варіантів вирішення цієї проблеми могло б стати надання Кабінету Міністрів права встановлювати розмір ставок акцизного збору. Наприклад, наприкінці 2001 — на початку 2002 рр. розмір ставки акцизного збору на світлі нафтопродукти міг би дорівнювати 80–95 євро, а у квітні–травні — 10–15 євро і т. ін. Водночас потрібно працювати над створенням національного резерву нафти та нафтопродуктів. Стабільна ціна повинна стати одним із чинників гарантованого економічного зростання.

Сьогодні у нас також стримуються розвідувальні й пошукові роботи, бо навіть ті кошти, які були передбачені на ці цілі в бюджетах не виділялися у повному обсязі. Безумовно, найскладніші проблеми в діяльності ПЕКУ виникають через недосконалість законодавчої бази, що забезпечує правове регулювання розвитку економічного сектору держави. Законом про бюджет довільно встановлюються розміри рентних платежів, плати за транзит, через що галузь надмірно перевантажується податками, зменшуються обсяги обігових

коштів, погіршується технічний стан підприємств, стримуються пошукові та бурильні роботи. Загалом ПЕК перевантажений податковими зобов'язаннями на суму близько 2 млрд грн на рік.

Господарська практика, що склалася в Україні, свідчить про те, що приватизація державних підприємств є значною мірою предметом політичного торгу. Нині кожний із учасників ринку має свої політичні й економічні інтереси. В Україні ж через недосконалість законодавства об'єкт, що підлягає приватизації, штучно перетворюється на збитковий, що спричинює чимало негативних наслідків. Звичайно, завод можна продати хоч за 1 доллар, але він повинен давати надходження до бюджету і створювати нові робочі місця. Очевидно, що в нашій країні програма приватизації була невдалою і непродуманою. Тож її потрібно якнайшвидше завершити, що дасть змогу зняти багато політичних питань і налагодити нормальну роботу економіки.

Звичайно, це потребує комплексного підходу, особливо якщо йдеться про нафтогазову галузь, яка для України є пріоритетною, базовою. Сьогодні вона має великі можливості, оскільки її географічне розташування досить вигідне з огляду на відкриття нових покладів нафти та газу, формування нових енергопотоків, розвиток міжнародного поділу праці у світі. І все це дуже важливо для нашої держави, яка не в змозі власними силами ефективно розвивати галузі ПЕК. Обирати ж партнерів та інвесторів для її приватизації потрібно насамперед з урахуванням національних інтересів України.

Не менш важливим є питання раціонального використання нафти українських родовищ. Продаж на аукціоні мав би сформувавши ринкову ціну на нафту та сприяти уникненню дії суб'єктивного чинника у процесі її використання. Проте цього не сталося: із встановленням корпоративного впливу на виробничу діяльність НПЗ нафта фактично купується за домовленістю, а не за законами ринку. Здійснення нафтопереробки в межах НАКу дало б можливість змінити вектори впливу на ринок пального, збільшити податкові надходження до бюджету, гарантувати більш стабільну ціну споживачам. Отже, вирішення зазначених проблем дало б змогу: сформувати більш стабільний ринок, причому як за ціновими, так і за ресурсними параметрами; збільшити обсяги експорту нафтопродуктів; здійснити технічне та технологічне переоснащення НПЗ; покращити податкові надходження від діяльності ПЕК; гарантовано забезпечувати споживачів України необхідними прибутками, а нафтохімічне виробництво — сировиною.

Ми повинні стимулювати власний видобуток нафти і газу, нарощувати випуск спиртових добавок (етанолу та ін.), що дасть змогу утримувати нормальну кон'юнктуру ринку.

Україна мусить формувати власні транспортні послуги, розвивати різні коридори перекачування ресурсів. Надзвичайно важливо докласти зусиль, аби можливість забезпечення українських НПЗ нафтою з нафтопроводу Одеса–Броди стала реальною. Як один із варіантів вирішення

цього питання варто розглядати реприватизацію окремих НПЗ.

Основним інструментом регулювання та формування ринку нафтопродуктів має бути насамперед законодавча база, а одним із першочергових завдань — урегулювання цінової, податкової та ресурсної проблем.

Газова промисловість — досить молода і перспективна галузь. Природний газ — найбільш ефективна паливна та хімічна сировина. Його видобуток було розпочато в Україні в 50-х роках ХХ ст. і на сьогоднішній день видобувається близько 20 млрд м³ газу, що здовольняє власні потреби в ньому на 20–25 %. Використання газу в 2 рази дешевше порівняно з нафтою. Першою було освоєно Передкарпатську нафтогазоносну провінцію з такими відомими центрами газовидобувної промисловості, як Дашава (1924), Більче-Волиця (1949), Рудки, Угорське. Тепер на неї припадає 3,1 % усього видобутку газу в Україні. Фахівці вважають, що в Прикарпатті можна збільшити видобуток газу, але для цього потрібно відновити занедбані свердловини, поліпшити якість пошуково-розвідувального буріння, забезпечити бурові організації обладнанням для буріння свердловин завглибшки 5–7 тис. м.

Електроенергетика є базовою галуззю народногосподарського комплексу, а використання електроенергії — рушійною силою науково-технічного прогресу. Галузь впливає на територіальну організацію продуктивних сил. Достатня кількість електроенергії має комплексуюче значення і притягує до себе підприємства та виробництва, в яких част-

ка енергетичних витрат у собівартості готової продукції значно більша, порівняно з традиційними галузями промисловості. У ряді районів України (Донбас, Придніпров'я) вона визначає виробничу спеціалізацію, є основою формування територіально-виробничих комплексів.

Розміщення електроенергетики залежить від двох факторів: наявності паливно-енергетичних ресурсів і споживачів електроенергії. Усі електростанції за енергетичними ресурсами поділяються на чотири види: теплові електростанції (працюють на твердому, рідкому і газоподібному паливі); гідравлічні (використовують гідроресурси); атомні (як паливо використовують збагачений уран або інші радіоактивні елементи); електростанції, що використовують нетрадиційні джерела енергії (вітер, сонце).

Провідна роль в електроенергетиці належить теплоелектростанціям — ДРЕС і ТЕС1. Вони виробляють понад 60 % усієї електричної енергії. Перевагою ТЕС є відносно вільне розміщення, удвічі дешевша вартість капіталовкладень порівняно з ГЕС. Найбільша кількість великих теплових ДРЕС у Донбасі: Вуглегірська, Старобешівська, Курахівська, Слов'янська (Донецька обл.) та ін. Найбільшими ДРЕС також є: Криворізька-2, Придніпровська (Дніпропетровська обл.), Зміївська (Харківська обл.), Бурштинська (Івано-Франківська обл.), Запорізька (Запорізька обл.), Ладизинська (Вінницька обл.), Трипільська (Київська обл.), Добротвірська (Львівська обл.) та ін. Дедалі більшого значення набувають теплоелектроцентралі (ТЕЦ). Їх бу-

дують поблизу споживача, оскільки радіус транспортування тепла невеликий (10–12 км), проте коефіцієнт корисного використання тепла становить майже 70 %, тоді як на ТЕС — тільки 30–35 %. ТЕЦ обігрівають понад 25 міст України. Найбільші з них: Київські ТЕЦ-5 та ТЕЦ-6, Дарницька, Харківська ТЕЦ-5, Одеська, Краматорська та ін. Атомна енергетика України представлена такими діючими потужними атомними електростанціями, як Запорізька, Південноукраїнська, Рівненська, Хмельницька, Чорнобильська. Під тиском громадськості припинено будівництво Кримської, Чигиринської, Харківської АЕС та Одеської атомної ТЕЦ.

АЕС орієнтовані винятково на споживачів, особливо на райони з обмеженими ресурсами палива та енергії. Ними виробляється близько 35 % усієї електроенергії.

Гідроелектростанції України — Київська, Канівська, Кременчуцька, Дніпродзержинська, Дніпрогес, Каховська, Дністровська, Тербле-Ріцька — малоефективні (особливо Дністровського каскаду) через застаріле обладнання та рівнинний характер долини р. Дніпро. ГЕС дають близько 4,5 % електроенергії України. Усього на малих річках діє 55 гідроелектростанцій. Найбільш ефективні вони на гірських річках.

Крім того, потрібно брати до уваги, що проблеми вітчизняного ПЕК без іноземного інвестування не будуть вирішені. Необхідно розвивати власний привабливий бренд. Наш світ усе більше стає “брендуалізованим”, у ньому вже не стільки товар, особа чи країна сама собою залишає відби-

ток у нашій свідомості, а лише її образ, що не завжди відбиває реальний стан речей. Для кращого розуміння поняття “бренд країни”, “бренд галузі” варто визначити сутність “брэнда” у його рідному середовищі — торгівлі. Жан-Ноель Кепферер з паризької Школи менеджменту, акцентує увагу на тому, що саме бренд означає для споживача: “Бренд — це не сам товар. Це його суть, значення, його призначення, і споживач ідентифікує його в просторі і часі”. Подібної думки дотримується і Стівен Кінг з рекламного агентства J. Walter Thompson: “Продукція — це щось виготовлене на заводі; а бренд — це те, що купує споживач. Продукцію може скопіювати конкурент; бренд є унікальним. Продукція може застаріти; а бренд — вічний”[5].

Тобто можна сказати, що створений образ (не продукт) визначає привабливість об’єкта для споживача. Це повністю стосується і брэнда країни. Зрештою держави і території також пропонують іноземним компаніям та іноземним громадянам деякий продукт, а саме — себе як центр вдалого місця для ведення бізнесу чи інвестування, ринку збуту, постачальника якісних послуг галузі ПЕК. Такий засіб підвищення іміджу країни широко застосовується багатьма країнами світу. Маркетолог С. Соммерсбі позиціонування брэнда умовно поділяє на два типи: дві культури — західний підхід та азійський. Основа західного підходу — товар та концепція кастомізації продукту, тобто додання йому відмінних особливостей з метою завоювання задалегідь заданих конкурентних переваг. Азійський підхід ґрунту-

ється на концепції — компанії інвестують у бренд на рівні корпорації, в першу чергу, та лише в другу чергу — на рівні продукту. С. Соммерсбі відзначає, що початок роботи над брендом — це його позиціонування на ринку, при цьому воно трактується як місце на ринку, яке займає бренд відносно своїх конкурентів, а також набір споживчих потреб та сприйняття; частка індивідуальності бренда, яка повинна активно використовуватися для витіснення конкурентів. Тому позиція брендів — це місце, яке займає бренд в думках цільової аудиторії щодо конкурентів [6]. С. Соммерсбі в процесі управління брендами виділяє “принцип позиційності”, сутність якого зводиться до двох варіантів: перший — стежити за новими можливостями, що відкриваються, і робити хід, закріплюючи продукт. Далі уся діяльність фірм зводиться до дій, аби утримати перше місце. Другий варіант — створити принципово новий товар та стати лідером завдяки йому [7].

У рекламі часто оперують поняттям “сильного бренду”. Що ж усе-таки мається на увазі, коли вживають слово “сильний”? Спочатку, це відноситься до того, що іменується капіталом бренду. Звичайно, бренд є потужним, коли його капітал великий, але слід з’ясувати, що робить капітал бренду великим і як він формується.

З початку 90-х років XX ст. виникло безліч визначень терміна “капітал бренду”, хоча до цього часу величезної згоди щодо того, як його вимірювати, не досягнуто. Приміром, у власній книжці “Управління капіталом бренду”, що вийшла в 1991 р., Девід Аакер визначив

капітал бренду так: “Капітал бренду — це сукупність активів і обов’язків, пов’язаних з брендом, його заголовком та емблемою, які збільшують або послаблюють цінність, що надається продуктом і послугою компанії та / або її споживачам”. Активи та зобов’язання, на яких будується капітал бренду, можуть бути різними і залежать від контексту. Однак загалом їх можна і корисно згрупувати в 5 категорій: 1. Лояльність бренду. 2. Поінформованість про заголовок. 3. Сприймана якість. 4. Асоціації, що викликаються брендом, крім сприйманої властивості. 5. Решта фірмових активів: патенти, марки, справи в каналах дистрибуції та ін. Незважаючи на зусилля Аакера й інших професіоналів однозначно сконструювати поняття капіталу бренду, до середини 90-х виникло так багато визначень або індикаторів капіталу бренду, що суперечать одне одному. Сам цей термін виявився у загрозовому становищі — ним могли не скористатися через зайве розмите усвідомлення. К. Кленсі і П. Криг заново проаналізували літературу за капіталом бренду і виділили вісім причин, які, як вони вважають, становлять базу капіталу бренду. Поширення бренду — це композиція обізнаності про бренд, реклама і наявність продукту з урахуванням “ваги” кожної із цих складових. Відмітні ознаки бренду: композиція з вагомими показниками, що вказують на диференційність/неповторність і перевагу бренду. Якість бренду — оцінювання бренду загалом і його варіантів у показниках загальної репутації властивості продукту або сервісу. Цінність бренду — ком-

позиція з вагомими показниками, що вказують, якою мірою бренд надає покупцям те, за що вони платять, нерідко популярна як “цінність, що виражається ціною”. Особливість бренда — ступінь, за яким стиль бренда збігається з тим, ким клієнт є або бажає бути. Потенціал бренда — готовність споживачів платити більше за неординарність і випробувати цей бренд у новітніх продуктах, які тільки з’явилися, чи в різновидах минулих. Конкурентноспроможна стійкість — це ступінь, за яким споживач зберігає вірність бренда за часів ворожого або конкурентноспроможного тиску. Динаміка бренда — ступінь, за яким покупці вважають за краще отримувати і вживати цей бренд і новітні варіанти його товарних ліній [8].

Останніми роками водночас зі зростанням ролі маркетингу істотно зросло значення брендингу і в Україні. В країнах з ринковою економікою у більш як 80 % торгових марок відсутня унікальність та впізнаваність. В Україні ця ситуація ще більш невтішна. Якщо немає відмінностей, товар легко замінити і споживач не бачить різниці між цими марками, сприймаючи їх як ідентичні, незважаючи на відмінність у назвах, рекламі, виробниках. Іноді ця відмінність може бути закладена не в самому товарі чи його якісних характеристиках, а в тому, як він пропонується на ринку. На сьогодні для успішного продажу буває недостатньо запропонувати товар за привабливою ціною і доброю якістю. Для споживачів у розвинених країнах якість товару вже не є ключовим фактором при виборі торгової марки, якість — це

те, без чого товар просто не виходить на ринок.

Головною конкурентною перевагою для підприємств в Україні є ціна, для інших — світовий досвід просування брендів і їх концепцій. Передумовою успішної маркетингової діяльності підприємства на ринку стає правильно розроблена програма, детальне вивчення ситуації на ринку і повний спектр інформації за характеристиками цільової аудиторії й оцінкою якісних властивостей товарів, що дає змогу виявити переваги для позиціонування.

Україна завдяки своїм геоекономічним можливостям, енергетичному потенціалу та брендингу може зайняти позиції регіонального лідера і певним чином встановлювати власні правила гри в міжнародному житті.

Література

1. Котлер Ф., Келер К. Л. Маркетинг. Менеджмент. Экспресс-курс. — 3-е изд. — СПб: Питер, 2007. — С. 480.
2. Кумбер С. Брэндінг. — М.: Изд. дом “Вильмс”, 2004. — С. 174.
3. *Позиционирование* бренда, стратегия и принципы позиционирования бренда // МаркетингПро. — 2007. — март // www.ifors.ru/
4. Райс Эл., Траут Дж. Позиционирование. Битва за узнаваемость. — СПб: Питер, 2005. — С. 272.
5. Тамберг В., Бадьин А. Бренд, боевая машина бизнеса. — СПб: Питер, 2006. — С. 124.
6. *Соммерсби С.* Позиционирование бренда // www.djoen.ru/
7. *Соммерсби С.* Управление брендом // www.djoen.ru/
8. Зозульов О. В. Позиціонування брендів: українські проблеми // Маркетинг в Україні. — 2002. — № 3. — С. 15.

ІСТОРИЧНЕ КОРІННЯ МІЖБАНКІВСЬКИХ РОЗРАХУНКІВ В УКРАЇНІ

Актуальні проблеми українознавства, с. 172–178

Щоб краще зрозуміти нинішній стан платіжної системи України як экс-радянської республіки, важливо розглянути її історичне коріння. З 1930 р. до недавніх реформ єдина банківська система обслуговувала весь Радянський Союз.

Держава володіла всіма коштами підприємств, платіжні операції здійснювалися через внутрішньобанківські перекази. При цьому основною вимогою до системи розрахунків та її відмінною рисою був контроль, а не оперативність, зручність чи надійність.

Внутрішньобанківські розрахунки між установами Держбанку СРСР здійснювалися за системою *міжфілійних оборотів (МФО)*, яка була запроваджена в 1933 р. У цю саму систему були включені й установи Зовнішторгбанку (“Внешторгбанка”) СРСР. Щорічно за міжфілійними оборотами в СРСР здійснювалося близько 200 млн операцій.

Розрахунки через систему міжфілійних оборотів проводилися переказуванням сум за рахунками в різних установах однієї системи банку. В міжфілійних оборотах брали участь усі філії банку, однак у кожній конкретній операції — дві філії, що кореспондували між собою. Одна з них видавала доручення, тобто по-

чинала операцію і здійснювала початкове проведення, її умовно називають “філією А”. Друга виконувала доручення та відповідала першій, виконуючи відповідний оборот, її умовно називають “філією Б”. Кожна установа могла виступати як в одній, так і в іншій ролі.

Засобом міжфілійних розрахунків були *авізо за МФО*, які складалися та спрямовувалися в розрахунково-касові центри (РКЦ) при центральному банку або в процесингові центри головного банку. Авізо зазвичай пересилалися засобами спецпошти (паперові поштові авізо) або телеграфом (телеграфні авізо). Платежі здійснювалися незалежно від наявності коштів на кореспондентських субрахунках, однак загальном у межах кредитового сальдо на кореспондентському рахунку банку.

Цей механізм розрахунків передбачав *централізований порядок їх регулювання та контролю* за своєчасним, коректним завершенням (тобто своєчасним отриманням філією Б та відображенням платіжної операції в обліку). Операції з обліку та контролю МФО за ручного оброблення документів мали значну питому вагу в загальному обсязі обліково-операційної роботи, і тільки застосування комп’ютерів та відповідного програм-

ного забезпечення скоротило час та зменшило трудомісткість операцій.

Перевагою системи розрахунків через МФО було те, що вона добре організована і дисциплінувала бухгалтерський апарат банків, оскільки вимагала особливо чіткої організації та суворого контролю всіх етапів проходження платіжних документів.

Основний *недолік* цієї моделі полягав у відсутності ресурсного обмеження діяльності установ банку, оскільки платіж здійснювався у будь-якому разі, а не лише в межах кредитового сальдо. При цьому неможливо було чітко розмежувати ресурси банків. Крім того, нерідко траплялися помилки під час складання документів. Якщо працівник РКЦ не помічав помилок, то дефектний документ брався до оброблення. Це призводило до повторних запитів філії “А” до РКЦ і вимагало повторних відповідей, що збільшувало час оброблення. Типовою помилкою було також неповне оформлення авізо. Унаслідок зазначених вад моделі розрахунків через МФО в них “зависали” величезні суми.

Як показав багаторічний досвід діяльності Держбанку, розрахунки в межах одного банку успішно здійснювалися за умов централізовано керованої економіки. Централізоване керування як Держбанком, так і його клієнтами-підприємствами забезпечувало відносну стабільність такої схеми розрахунків, незважаючи на згадані її вади. У деяких країнах аналогічна система розрахунків успішно застосовується між філіями та відділеннями одного банку.

Політичні зміни, що відбулися на території Радянського Союзу, спри-

чинили істотні зміни і в системі банківських розрахунків. Ці зміни були зумовлені передусім дезінтеграцією радянської платіжної системи. Мобанківська система зникла наприкінці 80-х років і поступилася місцем дворівневій банківській системі.

Загалом в еволюції міжбанківських розрахунків в Україні можна вирізнити три етапи, що відповідають етапам реорганізації банківської системи загалом.

Першим етапом (1988—1991 рр., ще за часів перебування України в складі СРСР) можна вважати розвиток елементів ринкової економіки в господарському механізмі. У державних банках почала з'являтися нова клієнтура — приватні підприємці. Однак механізми розрахунків не змінювалися. Був збережений порядок розрахунків за МФО. Він поширювався на установи всіх державних спеціалізованих банків. Ці установи як суб'єкти господарювання мали всі атрибути юридично самостійних осіб, але при цьому включалися в єдину державну банківську мережу. Вони керувалися зведеними кредитними та касовими планами Держбанку СРСР, виконували фінансово-кредитні та розрахунково-касові операції, вели облік за загальними правилами.

Надалі передбачалося забезпечити фінансову самостійність банків. Однак це завдання було нереальним, зокрема і через механізм міжбанківських розрахунків: позаплановий перерозподіл готівки між банками в процесі МФО створював неявні та неоформлені кредити за рахунок Держбанку. Ці кредити були за характером знеособленими, безстроковими та безкоштовними.

Унаслідок цього Держбанк був позбавлений можливості регулювати грошовий обіг та контролювати діяльність спеціалізованих банків, а також застосовувати на фінансовому ринку економічні методи регулювання банківської системи, зокрема змінювати норми обов'язкових резервів та процентних ставок за активними і пасивними операціями. Це звело нанівець спроби проведення грошово-кредитної політики, і саме “монобанк” в особі Держбанку, що становив основу однорівневої банківської системи, був заінтересований у переході до дворівневої банківської системи.

Ключовим моментом *другого етапу* (1991–1994 рр.) реформування банківської системи стала реструктуризація мережі банків:

- створення Національного банку України (НБУ);
- формування Національним банком України власної мережі регіональних управлінь;
- перетворення установ державних спеціалізованих банків у самостійні комерційні банки. Державні банки (Промінвестбанк, “Україна”, Укрсоцбанк) акціонуються персоналом банків, а також окремими клієнтами цих банків;
- утворення нових комерційних банків. Створюються банки “нової хвилі” із залученням значного приватного капіталу (подальший розвиток спільних підприємств, малих підприємств, акціонерних товариств) і коштів новостворюваних державних бюджетних та позабюджетних фондів.

Діяльність комерційних банків будувалася на власних та залучених

ресурсах. Їм надавалася самостійність у визначенні об'єктів кредитування, строків депозитів та кредитів, процентних ставок за пасивними і активними операціями. Починаючи з 1992 р., взаємні розрахунки між комерційними банками стали здійснювати на основі встановлення кореспондентських відносин з відкриттям кореспондентських рахунків один в одного або через рахунки, відкриті в Національному банку України.

У 1992–1993 рр. в Україні використовувалася модель міжбанківських розрахунків за кореспондентськими рахунками, відкритими в регіональних управліннях Національного банку України. Для здійснення міжбанківських розрахунків використовувалися спеціалізовані підрозділи НБУ — *розрахунково-касові центри* (РКЦ) при регіональних управліннях. Саме там відкривалися кореспондентські рахунки для комерційних банків, розташованих у відповідному регіоні України.

Після безпосереднього переказування коштів на адресу банку-кореспондента така модель розрахунків передбачала відображення цих коштів на відкритих рахунках в РКЦ. Це призводило до того, що значні суми коштів, які перебували в міжбанківському обігу, несвоєчасно відбивалися на кореспондентських рахунках, що знижувало дієвість контролю НБУ за станом міжбанківських розрахунків.

Механізм розрахунків не передбачав елементів заліку, тобто вони відбувалися у повній сумі платежів між господарюючими суб'єктами.

Контроль за станом міжбанківських розрахунків здійснювався за-

лежно від стану комерційного банку загалом як юридичної особи, за “консолідованими” кореспондентськими рахунками.

У 1992 р. в Україні оброблялося в середньому 1 млн 600 тис. платіжних документів за день.

Недоліки паперової технології вдалося усунути на *третьому* етапі становлення банківської і платіжної систем України.

У 1992 р. розроблено “Концепцію створення системи електронного грошового обігу”. Ця концепція передбачає впровадження в народне господарство України нової технології обслуговування банків, організацій та фізичних осіб, заснованої на виконанні різноманітних платіжних операцій за безпаперовою комп’ютерною технологією. Така система має назву *система електронного переказу фінансових послуг або електронного грошового обігу* (СЕГО) і є розвитком традиційних видів платіжних послуг на основі нової методології.

Комерціалізація державних банків, поява мережі нових комерційних банків, збільшення кількості суб’єктів підприємницької діяльності сприяли зростанню суспільної заінтересованості у створенні загальнодержавної автоматизованої системи, яка прискорила б міжбанківські розрахунки та підвищила їх надійність і безпеку.

З огляду на недостатній рівень інформатизації України, відсутність у комерційних банків власних систем міжбанківських розрахунків та відсутність з їхнього боку ініціативи щодо створення єдиної мережі електронних взаєморозрахунків, марно

було сподіватися на створення подібної системи “знизу”, через поступове добровільне об’єднання банків у єдину мережу електронних взаєморозрахунків. Національний банк України був змушений нав’язувати комерційним банкам свою політику та свою технологію в галузі створення електронної системи міжбанківських розрахунків. Водночас потрібно було враховувати різні фінансові можливості банків та рівень кваліфікації їхнього персоналу, а також обмеженість коштів самого Національного банку.

Отже, реальністю були зумовлені такі основні риси розробленої системи електронних міжбанківських розрахунків:

- 1) невисока вартість розроблення та експлуатації (включаючи витрати на технічне обладнання);
- 2) надійність та уніфікованість програмних та апаратних засобів системи;
- 3) стислі строки впровадження;
- 4) простота експлуатації програмно-технічних засобів, особливо засобів, призначених для комерційних банків;
- 5) невеликі витрати часу та коштів на навчання персоналу.

Базовими рішеннями під час створення системи були:

- цілковита відмова від паперових носіїв інформації;
- використання персональних комп’ютерів;
- ієрархічно-мережева побудова системи.

У процесі створення системи використовувалися принципово нові програмні, методичні та організаційні рішення.

Запроваджена система не має аналогів у країнах колишнього Радянського Союзу і наближається до рівня відповідних систем розвинених країн Європи і світу.

Програмне забезпечення та засоби захисту інформації *системи електронних міжбанківських розрахунків Національного банку України* (або *системи електронних платежів* — СЕП) були розроблені фахівцями Національного банку. На 1 січня 1994 р. практично всі філії комерційних банків були підключені до системи електронних міжбанківських платежів. Це дало змогу відмовитися від використання поштових і телеграфних авізо та значно підвищити швидкість, якість і надійність проведення платежів, безпеку і конфіденційність банківської інформації.

З упровадженням системи електронних платежів в Україні вдалося досягти таких принципових результатів:

- прискорення виконання розрахунків та обігу коштів;
- зменшення документообігу;
- зменшення вірогідності фальсифікації міжбанківських розрахункових документів, завдяки чому знизилася прихована емісія, пов'язана з надходженням до обігу коштів, отриманих за підробленими документами;
- вивільнення грошової маси;
- посилення контролю за станом грошової маси у державі, поява нових можливостей впливу з боку Національного банку на цей період;
- підвищення можливостей НБУ контролювати здійснення платежів;
- значне зниження збитків держави та підприємців, які виникали

раніше внаслідок високих темпів інфляції, низької швидкості виконання розрахунків та використання підроблених платіжних документів.

Отже, впровадження СЕП підняло банківську індустрію України на якісно новий рівень.

Існуюча система електронних міжбанківських розрахунків цілком задовольняє сьогоднішні потреби економіки України. Це, зокрема, довів і досвід проведення грошової реформи в серпні–вересні 1996 р., коли у зв'язку із впровадженням нової національної валюти обсяг міжбанківських розрахунків збільшився у 2–3 рази і висувалися підвищені вимоги до швидкості та регламенту виконання платежів. СЕП успішно виконала поставлені перед нею в цей час завдання. Так, 30 серпня 1996 р. СЕП було оброблено платежів на суму понад 500 трлн крб. Це стало переконливим підтвердженням правильності стратегічного вибору НБУ щодо створення електронної платіжної системи країни.

СЕП постійно розвивається з метою підвищення надійності її функціонування, розширення спектра послуг банкам — учасникам СЕП, розвитку бухгалтерської моделі.

Одночасно зі створенням СЕП комерційні банки активно розробляли і впроваджували системи автоматизації внутрішньобанківської діяльності (так звані програмні комплекси “*Операційний день банку*” (ОДБ)). Це — програмне забезпечення, що обслуговує поточну внутрішньобанківську діяльність (бухгалтерський облік, обслуговування рахунків клієнтів тощо). Одним із завдань таких систем є, зокрема, автоматизація обі-

гу платіжних документів усередині банку та обмін електронними платіжними документами із СЕП.

Оскільки СЕП дала змогу практично уникнути затримання платежів на міжбанківському рівні, для комерційних банків та їхніх клієнтів стало доцільним використання систем *клієнт—банк* для розрахунків у електронній формі між клієнтом банку та банком.

Деякі банки, що мають розгалужену систему філій, для здійснення розрахунків у електронній формі між своїми філіями створювали власні платіжні системи, так звані *внутрішньобанківські платіжні системи* (ВПС). ВПС — це програмно-технічний комплекс із власними засобами захисту інформації, який експлуатується комерційним банком або об'єднанням банків і здійснює розрахунки між установами цього банку (об'єднання) та, можливо, іншими банківськими установами поза межами СЕП.

Створення ОДБ та ВПС відбувалося паралельно зі створенням та розвитком СЕП. Національний банк України практично не обмежував діяльності комерційних банків щодо створення таких систем, контролюючи лише узгодження їх функціонування із СЕП.

Ще одним способом виконання міжбанківських розрахунків в Україні є встановлення між комерційними банками прямих кореспондентських відносин, яке здійснюється з метою прискорення розрахунків. Беручи до уваги, що на території України діє система електронних міжбанківських розрахунків НБУ, учасниками якої є всі комерційні банки та яка

практично задовольняє потреби банків у цій сфері, прямі кореспондентські відносини між банками України встановлюються як виняток. Цей виняток може пов'язуватися зі специфікою проведення банківських операцій, що мають постійний характер. Наприклад:

- під час здійснення операцій з продажу та купівлі валютних коштів на Міжбанківській валютній біржі;
- під час розрахунків між банками за операціями, що мають постійний характер та великі обсяги.

Щоразу дозвіл на встановлення прямих кореспондентських відносин надає Національний банк України, за наявності обґрунтування банками доцільності цього.

Платіжна система України складається на поточний момент з таких компонентів:

- система електронних міжбанківських розрахунків Національного банку України;
- системи автоматизації роботи банків (програмні комплекси “Операційний день банку”);
- внутрішньобанківські платіжні системи;
- системи клієнт—банк.

На стадії розроблення СЕГО перебувають такі компоненти, як система масових платежів з використанням карток.

Міжбанківські розрахунки можуть здійснюватися:

- засобами системи електронних платежів Національного банку України (СЕП НБУ);
- засобами власної внутрішньобанківської платіжної системи (ВПС);

- через встановлення прямих кореспондентських відносин між комерційними банками.

Література

1. *Андрійчук О., Лисюк С.* Концепція функціонування міжбанківського науково-дослідного інформаційного фінансового центру // Банківська справа. — 1997. — № 1. — С. 26–30.
2. *Безбородько І. А.* Захист інформації у банківській системі / Вісн. НБУ. — 1996. — № 6.
3. *Березина М. П., Крупнов Ю. С.* Межбанковские расчеты. — М.: Статинформ, 1993.
4. *Водимов О.* Банківські технології мають шанс на лідерство / Фінансова Україна. — 1997. — 8 квіт. — С. 19.
5. *Захист інформації у банківській системі* // Офіц. вісн. України. — 1997. — № 4.
6. *Наумов Б. В.* Банковские системы самообслуживания. Аппаратные средства / Банковские технологии — 1996. — № 1. — С. 74–76.
7. *Новак І. Н., Ивченко И. С.* Модели обслуживания консолидированого корреспондентского счета в СЕП НБУ / Банковские технологии. — 1996. — № 2. — С. 55–60.
8. *Новак Н.* Час змін у СЕП / Вісн. НБУ. — № 10. — 1997.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Актуальні проблеми українознавства, с. 179–187

Головним напрямом політики ринкової трансформації економіки України є створення умов становлення та розвитку національного підприємства, насамперед малого і середнього бізнесу. Його місце і роль у структурі ринкової економіки визначаються тим, що цей бізнес становить основу дрібного виробництва. Він відіграє важливу роль у процесі формування ринкової конкуренції, рівноваги цін, забезпеченні зайнятості населення, заповнює ринкові “ніші”, неефективні для великих підприємств. Незважаючи на те, що малі і середні приватні підприємства постійно стикаються з проблемою захисту своєї економічної незалежності, як дрібні суб’єкти ринку, вони мають досить нетривалий термін ділового існування, водночас гарних результатів вони досягають саме у співробітництві з іншими компаніями. Світовий досвід і практика господарювання доводять, що саме існування і взаємодія великих, середніх і малих підприємств, їх природно регульоване (в тому числі й за рахунок антимонопольного законодавства) оптимальне співвідношення становлять характерну рису ринкової економіки. Як особливий сектор ринкової економіки мале і середнє підприємництво швидко оку-

пає витрати, отримує широку свободу ринкового вибору, забезпечує насичення ринку товарами, послугами та додатковими робочими місцями, сприяє послабленню монополізму в економіці тощо [2].

Особливе значення малого і середнього бізнесу виявляється під час перехідного періоду до ринкової економіки в стимулюванні структурної перебудови економіки, формуванні нового соціального прошарку підприємців-власників як соціальної бази ринкової трансформації економіки, які забезпечують стабільність суспільства і гарантії незворотності руху до ринку. В умовах формування орієнтованого ринку, прискорення інституціональних перетворень в економіці України, де базовими є радикальні зміни у відносинах власності, формування приватного сектору з критичною масою, що надавала б йому сили реального конкурента державних підприємств, створення ринкових механізмів саморегулювання економічних процесів тощо, проблема становлення і розвитку національного підприємництва набуває неабиякого значення. Тому перебільшення або недооцінка ролі і місця підприємництва в народному господарстві України, ігнорування його економічного потенціалу і

завищення реальних можливостей, суспільних очікувань можуть призвести до стратегічних прорахувань у політиці ринкової трансформації української економіки.

Кожному часу, кожній епосі відповідала своя культура, своя етика, зрештою — своя ідеологія. Які ж етичні принципи мають бути провідними за наших днів? Від яких етичних посилянь слід відштовхуватися, щоб зробити висновок про ступінь культурності українського підприємництва і перспективи його розвитку в процесі ринкової трансформації економіки та формування громадянського суспільства в Україні?

Становлення, функціонування і розвиток вітчизняного підприємництва в Україні відбувається не в соціальному вакуумі й ґрунтується не на абстрактному суспільному базисі [4]. Ці процеси здійснюються у конкретному суспільному контексті й під впливом конкретно-історичних умов, які, з одного боку, сприяють розвитку, а з іншого — гальмують його. Своєю чергою, підприємництво як соціальне явище не тільки піддається впливу суспільних процесів, а й саме торкається цих процесів, що також впливає, видозмінює, трансформує їх. Розгляд проблем підприємництва в контексті суспільних, насамперед політико-економічних, відносин, що створюють соціальне середовище його буття, дає можливість говорити про перспективний простір наукових досліджень щодо сутності підприємництва, нового для незалежної України суспільного явища; реального змісту й відповідності цивілізаційним стандартам його потенційних можливостей як

реального конкурента державного господарювання; ефективного пошуку адекватних політико-правових механізмів забезпечення його всебічного розвитку тощо.

Насамперед слід враховувати, що українське підприємництво зароджується в умовах так званого посттоталітарного суспільства, тобто суспільства, яке поки що спонтанно переборює обмеження колишньої радянської державно-монополістичної системи господарювання та управління, спираючись головним чином (як це не сумно, але природно) на ті самі політичні сили, структури, теорії, масову свідомість, соціальну психологію та інше, що склалися в рамках цієї системи на певній стадії її еволюції та функціонували упродовж більш як сімдесяти років.

У спадщину від колишнього Радянського Союзу та Радянської України, з характерним для них тотальним одержавленням практично всіх суспільних відносин, незалежна Україна отримала монопольно-державну, керовану бюрократичним способом власність замість громадської (яка виключає приватну власність), структурно-деформовану економіку у формі певної складової “єдиного народногосподарського комплексу” СРСР; неструктуроване громадянське суспільство, у якому основна роль належала не особі, а трудовому колективу; трудову етику, побудовану головним чином на принципах позаекономічної мотивації трудової активності, що, безперечно, руйнувало господарську мотивацію й самоцінність праці, тощо.

Проте найзначніша проблема сьогодення полягає в тому, що розв’я-

зання завдань перехідного періоду, і насамперед ринкової трансформації економіки, розвитку підприємництва і формування приватного сектору ринкового господарства покладено, по суті, на успадковані від адміністративно-командної системи бюрократичні кола (чиновників нового типу існує велика кількість, але відповідної якості поки ще немає). Природно, що й заради істини не хочуть “рубати” адміністративно-директивний “сук”, на якому сидять і який їх годує.

У 1997 р. функціонувало 3,7 кооперативів з 82,5 тис. працюючих, близько 1 млн індивідуальних підприємців. У агропромисловому комплексі створено 35,5 тис. фермерських господарств, де зайнято 90 тис. осіб.

Загалом у секторі малого підприємництва працює понад 2 млн осіб, що становить майже 10 % зайнятого населення України. Підприємства малого бізнесу створюються в різних галузях економіки.

Результати проведеного аналізу структури малого підприємства за формами власності свідчать про те, що найбільша частина малих підприємств — з колективною формою власності (64,1 %). Питома вага підприємств з приватною формою власності становить 34,5 %, з державною — лише 1,3 %.

Малі підприємства з приватною формою власності забезпечують 22 % усієї виручки (валового прибутку) від реалізації продукції підприємств малого бізнесу та 24 % — балансового їх прибутку, а з колективною формою власності — 77 та 75 % відповідно. У сучасних умовах розвитку підприємництва в Україні малі під-

приємства з колективною формою власності стають життєздатними за рахунок об’єднання капіталу кількох засновників, спільного ведення бізнесу, привабливих умов обмеженої відповідальності порівняно з підприємствами інших форм власності.

Розвиток малого підприємництва здійснюється в результаті проведення послідовної державної політики в цьому важливому секторі ринкової економіки [5].

Державна політика розвитку малого підприємництва є частиною загальної економічної та соціальної політики України і визначає основні принципи, напрями і форми економічного та адміністративно-правового впливу, які передбачаються урядом у сфері малого бізнесу.

Основними принципами державної політики є створення сприятливих умов для розвитку малого підприємництва, зокрема забезпечення:

- системності та комплексності механізмів державного регулювання розвитку малого підприємництва;
- цілеспрямованості та адресності підтримки суб’єктів малого підприємництва шляхом вибору пріоритетів та концентрації ресурсів для їх реалізації;
- рівноправного доступу суб’єктів малого підприємництва усіх форм власності до фінансових, матеріальних, природних інформаційних та інших ресурсів.

Останніми роками в Україні прийнято низку важливих рішень щодо державної політики як у сфері підприємництва загалом, так і малого бізнесу. Кабінетом Міністрів України затверджено Концепцію державної політики розвитку малого під-

приємництва (від 3 квітня 1996 р. № 404), головною метою якої є досягнення належного рівня координації діяльності органів виконавчої влади, пов'язаної із забезпеченням розвитку цього сектору ринкової економіки. У Концепції визначено стратегічні напрями державної підтримки та регулювання малого бізнесу, з метою прискорення розвитку малих форм господарювання та подальшого забезпечення їх державною підтримкою Кабінетом Міністрів України на 1997–1998 рр. (від 29 січня 1997 р. № 86). У ній передбачено здійснення цілого комплексу конкретних заходів з питань формування правової бази малого підприємництва, вдосконалення фінансово-кредитної підтримки, забезпечення матеріально-технічних та інноваційних розумів розвитку малих підприємств, стимулювання зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів малого підприємництва, інформаційного та кадрового забезпечення бізнесу.

Незважаючи на прийняті останнім часом вищими органами державної влади й управління нормативні документи, розвиток малого підприємництва в Україні здійснюється в несприятливому макро- та мікросередовищі, є багато проблем, які потрібно вирішувати на різних рівнях. Аналіз діяльності суб'єктів малого бізнесу свідчить про те, що значна кількість новостворених малих підприємств не може розпочати свою роботу через відсутність достатнього статутного капіталу, сировини та матеріалів, власних площ і обладнання, практичних навичок та підприємливості працівників у здійсненні бізнесу. Вони мають проблеми виробни-

чого характеру, труднощі в реалізації продукції, формуванні відповідної клієнтури. Через невеликі обсяги господарської діяльності деякі малі підприємства неспроможні залучати кваліфікованих фахівців, наймати здібних робітників і забезпечувати їм високу оплату праці.

Негативно впливають на розвиток малого бізнесу такі стримуючі фактори, як загальний спад вітчизняного товарного виробництва, зростання цін, інфляція, низький рівень платоспроможності населення, рекет, корупція тощо. Частка малих та середніх підприємств у валовому внутрішньому продукті України становить лише 9 %. Виручка від реалізації продукції (робіт, послуг) виробничих малих підприємств дорівнює лише 2,3 % від загального обсягу продукції промисловості України.

На думку багатьох фахівців, основними напрямками дальшого розвитку малого підприємництва в Україні в найближчій перспективі є [5]:

- формування належної законодавчої бази, сприятливої для розвитку малого бізнесу; вдосконалення фінансово-кредитної підтримки;
- забезпечення матеріально-технічних та інноваційних умов розвитку малих підприємств; інформаційне та кадрове забезпечення бізнесу;
- стимулювання зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів малого підприємництва.

Формування відповідної законодавчої бази розвитку малого підприємництва передбачає насамперед встановлення правових гарантій для забезпечення свободи і захисту приватної власності; розробку дієвих законодавчо-нормативних актів,

спрямованих на стимулювання малого бізнесу; усунення правових суперечностей і скасування положень, що гальмують розвиток приватної ініціативи.

Сьогодні найактуальнішими проблемами є: розробка нових та вдосконалення чинних законодавчо-нормативних документів з питань визначення чітких підходів до власності та форм її захисту; створення сприятливішого податкового, інвестиційного, інноваційного та цінового режимів для суб'єктів малого підприємництва; упорядкування механізмів державного регулювання та контролю підприємницької діяльності.

Велике значення має фінансово-кредитна підтримка малого підприємництва. Державну політику щодо його фінансового забезпечення слід проводити в напрямі створення розвиненої мережі фінансово-кредитних установ, страхових фірм, інвестиційних та страхових фондів;

- розвиток товариств взаємного кредитування та страхування; розробка і впровадження системи стимулювання комерційних банків, які надавали б пільгові кредити малим підприємствам. Доцільно активізувати діяльність Українського фонду підтримки підприємництва, сприяти розвитку регіональних фондів (відділень) для фінансової допомоги суб'єктам малого підприємництва; розробити чіткий механізм направлення певної частини коштів, отриманих від приватизації державного майна, на підтримку малих підприємств; створити систему гарантій для забезпечення кредитів, що надаються фінансово-кредитними установами суб'єктам малого

підприємництва, які функціонують у пріоритетних напрямках господарської діяльності. І, безумовно, для зміцнення та подальшого розвитку позитивних тенденцій становлення малого підприємництва в Україні, сталого розширення “поля” його функціонування потрібна насамперед певна активізація державної підтримки малого підприємництва, яка передбачала б кардинальне розширення інноваційної діяльності малого підприємництва, що нині було б на користь інтересам усіх сфер вітчизняної економіки.

У цьому плані доцільно обґрунтовано і виважено використовувати ті механізми, які напрацьовані в традиційних ринкових економіках, де стимулювання та підтримку малого підприємства вже давно визначено як одне з найголовніших завдань економічної політики. Така підтримка може забезпечуватися завдяки дерегулюванню, зменшенню адміністративного тягаря і податків, які на сучасному етапі доцільно законодавчо встановити для малих підприємств у вигляді єдиного податку на прибуток у розмірі 30 %, що дало б змогу створити сприятливе середовище для функціонування підприємництва, зменшити міру соціально-політичної нестабільності у суспільстві.

Винятково важливою проблемою є питання поліпшення доступу до зовнішніх джерел фінансування, створення сприятливих умов для залучення іноземного капіталу у сфері малого підприємництва, що передбачає створення та підтримку регіональних бізнес-центрів, бізнес-інкубаторів, технопарків тощо, формування сітки фінансово-кре-

дитних установ, інвестиційних та інноваційних фондів.

Взагалі розвиток малого підприємництва — важлива економічно-політична проблема, вирішення якої потребує цілісної системної методології розвитку малого підприємництва з точки зору як бюджету і податків, так і ставлення держави до малого бізнесу. Справжнє піднесення у розвитку малого підприємництва загалом є неминуче, проте воно значною мірою детермінуватиметься реальним піднесенням та пожвавленням розвитку всієї економічної системи України.

Становлення малого підприємництва в Україні — тривалий процес, який повинен мати певну етапність, виходячи з економічного стану країни, існуючих проблем на макро- та мікрорівнях.

Одним із найпомітніших явищ в економіці України останніми роками стало масове створення акціонерних товариств. Так, зокрема, переважна частина комерційних банків України має саме таку організаційно-правову форму. До того ж у ході приватизації середні та великі підприємства перетворюються в акціонерні товариства з подальшим продажем акцій фізичним і юридичним особам.

Як свідчить світовий та певною мірою і вітчизняний досвід, корпорації домінують серед усіх інших організаційно-правових типів підприємств. Так, частка продукції корпорацій у валовому внутрішньому продукті США становить близько 90 %. В Україні на початок 1998 р. акціонерні підприємства виробляли 56 % загального обсягу промислової продукції. При порівнянні треба брати до уваги перехідний стан укра-

їнської економіки, а також те, що питома вага акціонерних товариств у національному продукті України постійно підвищується, а тому є всі підстави вважати, що й в Україні в найближчому майбутньому остаточно визначиться вирішальний вплив результатів діяльності акціонерних товариств на стан і динаміку національної економіки.

В Україні, як відомо, здійснено масову приватизацію підприємств. Однак вона, й зокрема перетворення підприємств в акціонерні товариства, поки що не забезпечила підвищення ефективності функціонування їх. Приватна власність у вигляді акціонерних товариств, створених у результаті приватизації в Україні, не довела ще своїх переваг перед державною. Така ситуація значною мірою пов'язана з незадовільною загалом організацією корпоративного управління цими підприємствами. Тому розв'язання питання, яким буде реальний ефект приватизації взагалі та для окремих її учасників-інвесторів, вирішальною мірою залежить від того, наскільки ефективно організоване корпоративне управління. Треба зважати й на те, що ефективність будь-якої економіки значно залежить від її здатності залучати інвестиції — внутрішні та зовнішні. Ринок корпоративних цінних паперів є одним із найголовніших інструментів мобілізації інвестиційних ресурсів у сучасних умовах. Нині українська економіка відчуває обмежені можливості внутрішніх інвесторів, у тому числі й комерційних банків. Водночас не виявляють поки що достатнього інтересу до України зовнішні інвестори.

Аналізуючи причини стриманого ставлення іноземних інвесторів до України зазвичай зосереджують увагу на параметрах макроекономічного рівня: недосконалості та нестабільності “правил гри”, податкового законодавства, великій ресурсній залежності від інших країн, невизначеності перспектив тощо. Однак поряд з цим існують й інші, не менш важливі, причини, а саме:

- недостатня професійна підготовка багатьох керівників АТ для забезпечення ефективного використання інвестицій;
- низький загалом рівень відповідальності менеджерів АТ перед акціонерами;
- складність отримання повної та вірогідної інформації про стан підприємств;
- недостатня захищеність інвесторів у питаннях прав власності;
- відсутність певних навичок і традицій в організації корпоративних відносин;
- низький загалом рівень кваліфікації представників судової влади в питаннях фондових відносин та приватизації.

Вирішення цих та деяких інших проблем — одна з умов створення більшої зацікавленості іноземних інвесторів українською економікою.

Структура та організація управління АТ є найскладанішими з усіх інших організаційно-правових типів підприємств. АТ є, звичайно, середніми або великими за розмірами підприємствами. Власники АТ доволі обмежено займаються управлінням підприємством. Їхня роль зводиться, головним чином, до визначення менеджерів підприємства

(шляхом виборів або призначення), організації контролю за їхньою роботою та встановлення загальних напрямів діяльності підприємства.

Досвід функціонування корпорацій у різних країнах світу дає підстави вважати вищих менеджерів (адміністрацію) корпорації ключовим елементом у структурі управління підприємством. Саме від них вирішальною мірою залежить ефективність функціонування підприємства. Причому головне — не форма власності (приватна чи державна), а те, як приватні особи або держава зуміли організувати управління підприємством. Форма власності визначає найперше, хто і як здійснює добір вищих менеджерів підприємства. Практика також свідчить, що менеджери мають певну схильність до отримання особистого зиску за рахунок інтересів корпорації. Тому велике значення має не тільки добір менеджерів, а й організація ефективного контролю за їхньою діяльністю.

Масштабне використання в Україні безплатної приватизації призвело до створення на багатьох підприємствах акціонерних моделей інсайдного типу.

Інсайдери — це співробітники корпорації — від директора (голови правління) до звичайного робітника. *Аутсайдери* — фізичні та юридичні особи, які безпосередньо не пов'язані з АТ. У моделі інсайдерського типу значну роль в управлінні підприємством відіграють працівники АТ. Пов'язане це насамперед із тим, що значна частина українських підприємств приватизувалася через оренду з викупом [4].

В Україні держава залишила за собою пакети акцій певної частини приватизованих підприємств. Звичайно, в АТ, у яких держава зацікавлена, вона залишила у своїй власності пакети акцій у розмірі 26 % статутного фонду. Володіння такими пакетами дає можливість блокувати небажані зміни в статуті АТ, проведення його реорганізації. Тобто у держави залишилися певні важелі реального впливу на діяльність АТ. Однак, беручи до уваги економічну реальність, слід констатувати, що держава в Україні є поки що не пасивним акціонером. До цього часу не створено механізму ефективного управління державними частками корпоративної власності.

Держава має чітко визначити, хто та на яких умовах управлятиме її пакетами акцій. Суб'єктами управління можуть виступати як державні чиновники, так і приватні особи. Щоб забезпечити певні умови довготривалої стабільності в роботі підприємства, досить важливим є продаж великих пакетів акцій саме стратегічним інвесторам, а не випадковим інвесторам спекулятивної організації.

Без досягнення якісно нового рівня корпоративного управління неможливо розраховувати на досягнення істотних результатів ринкових перетворень, подальший прогрес української економіки.

Отже, підсумовуючи викладене, слід наголосити на деяких моментах [6].

Підприємства є основною ланкою, де відбувається ринкова трансформація економіки. Воно становить виробничо-технологічну, організаційну та економічну єдність.

Серед великої кількості організаційних форм підприємства однією з найбільш ефективних та корисних для країни, яка розвивається в ринковій економіці, є мале та середнє підприємство, розвиток якого на жаль залишається незадовільним у нашій державі. Цю проблему можна назвати однією з найголовніших для української економіки на сучасному етапі, тому вирішувати її повинна держава, забезпечуючи необхідні умови та підтримуючи вітчизняного малого і середнього виробника.

Чекає на вирішення також проблема розвитку та функціонування великих державних підприємств, а також тих, які були приватизовані без отримання бажаних результатів.

Звичайно, вирішення цих проблем вимагає певної програми комплексного розвитку та реструктуризації економіки. Основним важелем зазначеної програми повинна бути ефективна податкова система, спрямована на стимулювання розвитку підприємств. Проте не слід забувати про те, що подібний процес вимагає відповідного бажання та політичної волі керівників нашої держави [4].

Отже, незважаючи на ці та багато інших проблем, які стоять на заваді розвитку економіки України, відбуваються деякі позитивні зрушення в результаті яких проходить поступове пристосування людей до ринкової економіки.

Література

1. Закон України "Про підтримку малого підприємництва" від 19.10.2000 р. № 2063-III.

2. *Дуб Л.* Питання розвитку малого бізнесу в Україні // Вісн. Укр. Акад. держ. упр. при Президенті України. — 2000. — № 2. — С. 162–168.
3. *Єфименко Т.* Напрямки розвитку податкового потенціалу малого підприємництва // Вісн. Укр. Акад. держ. упр. при Президенті України. — 2001. — № 3. — С. 141–148.
4. *Кирпот О.* Висококонцентроване суспільне виробництво — основа малого підприємництва // Вісн. Укр. Акад. держ. упр. при Президенті України. — 2000. — № 2. — С. 127–134.
5. *Кондратюк Т.* “Державна політика підтримки малого бізнесу: зміст і механізм реалізації // Вісн. Укр. Акад. держ. упр. при Президенті України. — 2001. — № 4. — С. 111–118.
6. *Микитюк О. І.* Фінансове забезпечення розвитку малих підприємств // Фінанси України. — 1999. — № 6. — С. 55–61.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ФІНАНСІВ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ

Актуальні проблеми українознавства, с. 188–195

Поняття “місцеві фінанси” виникло на протипагу поняттю “державні фінанси” і відображає особливу самостійну сферу фінансової діяльності обцин, комун, громад, муніципалітетів та інших органів місцевого самоврядування, регіонів, територій, які є суб’єктами федерацій або автономними адміністративно-територіальними одиницями. Досліджуючи це фінансове явище, необхідно користуватися терміном “фінанси місцевих органів влади”, який є більш то-тожним поняттю “місцеві фінанси”, і який більш чітко визначає суб’єкт фінансової діяльності [5].

Фінанси місцевих органів влади існують не в усіх країнах. Вони є лише там, де держава визнає право на існування автономних місцевих органів влади і розмежовує функції та завдання, що покладаються на ці органи. Там, де держава бере функції управління на місцях на себе, немає місця фінансам місцевих органів влади. У таких державах домінують тільки державні фінанси.

У колишньому Радянському Союзі і в Українській РСР, починаючи з 30-х років і до 1990 р., фінанси місцевих органів влади не існували і не визнавалися [5]. Не проводилося і відповідних теоретичних досліджень. Окремі праці, які в цей період пов’я-

зувалися з аналізом місцевих фінансів, стосувалися практики західних розвинених капіталістичних держав і країн, що розвиваються. Більше того, визнаючи факт існування місцевих фінансів лише в буржуазних державах і країнах “третього світу”, у радянській фінансовій літературі їх оцінювали переважно негативно на догоду панівним ідеологічним постулатам правлячого режиму тієї доби [5].

Ситуація змінюється наприкінці 80-х — на початку 90-х років. Спочатку в СРСР, а трохи згодом уже в нових державах, що виникли на його теренах, визнається право на існування інституту місцевого самоврядування. У молодій суверенній Українській державі докорінно змінюється концепція держави та органів влади. На зміну радянській системі організації державної влади приходить концепція її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову. На місцях замість місцевих Рад як органів державної влади утворюються органи місцевого самоврядування та місцеві органи виконавчої влади (місцеві державні адміністрації). У складі України створюється Автономна Республіка Крим.

Усе це знайшло своє закріплення у Конституції України, ухваленій

у червні 1996 р. Верховною Радою України [1].

Зі зміною концепції держави, центральних та місцевих органів влади в Україні на початку 90-х років були створені правові передумови для становлення місцевих фінансів або фінансів місцевих органів влади.

Місцеві фінанси як сукупність теоретичних положень про фінансове господарство та фінансову діяльність місцевих органів влади сформувалося у XIX ст. Наприкінці XIX ст. учення виділилося у самостійну галузь фінансової науки. Це було пов'язано із завершенням становлення у більшості країн Західної Європи та Північної Америки органів місцевого самоврядування та регіональних органів влади, конституційним визнанням прав комун, общин, муніципалітетів, регіонів, провінцій, штатів та інших адміністративно-територіальних утворень [4].

У Росії процес формування теорії місцевих фінансів як окремої галузі фінансової науки розпочався після земської реформи 1864 р. Наслідком цієї реформи стало створення інститутів земського самоврядування та демократизація міського управління. Термін “земство” у широкому розумінні слова означає сукупність усіх постійних жителів окремої території. У безпосередньому розумінні — це зібрання уповноважених осіб, вибраних від населення цієї території для управління місцевими справами. Таким чином, земство є формою місцевого самоврядування [5].

Наявність особливого учення про місцеві фінанси відзначають у своїх працях наприкінці XIX — на початку XX ст. найвідоміші вчені тієї

доби [6]. У деяких джерелах воно називалося “ученням про фінансове господарство одиниць місцевого самоврядування”. Про це йшлося і в літературі радянського періоду 20-х років.

В Українській народній республіці під керівництвом Центральної Ради у 1917–1918 рр. робилися спроби українізації земського та міського самоврядування зі збереженням його інститутів та фінансових основ. Однак після ліквідації Центральної Ради цю роботу було припинено.

Радянський уряд як в Росії, так і в Україні після 1917 р. поетапно здійснював заходи з ліквідації органів місцевого самоврядування, націоналізації їх майна, формування нової системи місцевої влади на базі її радянської моделі, автором якої був В. Ульянов (Ленін). Радянська влада не визнавала інституту місцевого самоврядування. Сам Ленін називав земське самоврядування п'ятим колесом до воза.

Сформовані більшовиками місцеві Ради вважалися органами державної влади і місцевого управління одночасно. Підхід російської центральної влади до їх статусу та повноважень у галузі фінансів неодноразово змінювався. Першим документом, який визначив повноваження місцевих Рад у галузі фінансів Російської радянської республіки, стало затверджене Раднаркомом у грудні 1918 р. “Положення про грошові засоби і витрати місцевих Рад” [5].

Цей документ передбачав утворення для кожної Ради самостійного кошторису (бюджету на один місяць), перелік доходів, порядок їх встановлення і стягування, порядок

складання і затвердження кошторисів, витрат грошових засобів. У документі затверджувалося положення про податки, які стягуються на потреби місцевих Рад. Формально це означало надання місцевим Радам певної фінансової автономії. Однак діяльність місцевих Рад за епохи військового комунізму була хаотичною і неорганізованою. З метою централізації управління фінансами друга сесія ВЦВК у червні 1920 р. скасувала розподіл на державний та місцевий бюджети. Вони були об'єднані в єдиний загальнодержавний бюджет.

Трохи згодом перехід до НЕПу поклав початок відновленню місцевих фінансів [6]. У жовтні 1921 р. ВЦВК ухвалив постанову “Про заходи щодо упорядкування фінансового господарства”. Цим актом він скасував об'єднання державного та місцевих бюджетів. Згідно з цим декретом мала бути розроблена система місцевих бюджетів. Таким чином, з 1922 р. припинено практику включення місцевих бюджетів до державного бюджету.

У грудні 1921 р. ВЦВК і РНК ухвалили низку постанов, які заклали основу місцевих фінансів у Російській республіці, а згодом і в СРСР. Це постанови “Про місцеві бюджети”, “Про місцеві грошові засоби”, “Про перелік видатків, які відносяться на місцеві грошові засоби” [6].

У листопаді 1923 р. ЦВК СРСР затвердив “Тимчасове положення про місцеві фінанси”. У жовтні 1924 р. було ухвалено нову редакцію “Тимчасового положення про місцеві фінанси”.

25 квітня 1926 р. ЦВК СРСР затвердив “Положення про місцеві

фінанси”, а трохи згодом в Україні було ухвалено “Положення про місцеві фінанси УРСР” і введене в дію з 1 жовтня 1926 р. [5].

Незважаючи на ці та інші заходи з відбудови місцевих фінансів у період НЕПу, реальної фінансової автономії місцеві Ради так і не змогли отримати. Місцеве самоврядування в СРСР навіть у той період не було визнане.

З 30-х років починається процес інтенсивного згортання фінансової самостійності місцевих Рад і демонтаж місцевих фінансів. Переломним моментом у цьому плані стала податкова реформа, проголошена постановою ЦВК і РНК СРСР від 2 вересня 1930 р. Відповідно було різко скорочено число податків і насамперед тих, які були закріплені за місцевими бюджетами. Була встановлена жорстка система контролю згори за доходами місцевих Рад, а також пряме вилучення доходів місцевих бюджетів та їх регулювання на основі дольових (пайових) відрахувань від загальносоюзних податків [5].

Незабаром друга сесія Верховної Ради СРСР затвердила єдиний Державний бюджет на 1938 р. До нього були включені і місцеві бюджети. З 1938 р. остаточно завершується процес ліквідації місцевих фінансів у СРСР.

Відродження місцевих фінансів розпочалося вже під час перебудови у 1990 р., розпочатої М. Горбачовим, коли в СРСР був визнаний інститут місцевого самоврядування. Хоча слід відзначити деякі теоретичні спроби обґрунтувати право існування місцевих фінансів у 50-х роках, у період реформ М. С. Хрущова [9].

У Великій Радянській Енциклопедії, яку було видано у повоєнні роки, навіть вміщено статтю “Місцеві фінанси”, в якій визнавалося їх існування в СРСР із посиланнями на Положення про місцеві фінанси СРСР від 26 квітня 1926 р.

Однак це був лише окремий епізод. Загалом у радянській фінансовій літературі повоєнного періоду стверджувалося, що місцеві фінанси є елементом фінансової системи буржуазних держав та країн, що розвиваються. Щодо фінансової системи СРСР, то місцеві фінанси як її елемент у науковій літературі того періоду не згадуються навіть у роботах дискусійного характеру. В українській фінансовій літературі термін місцеві фінанси стосовно СРСР уперше вживається вже на початку 90-х років. В окремих російських та українських виданнях навіть у 90-х роках їхні автори продовжують стверджувати, що місцеві фінанси це частина державних фінансів [9].

Усе це є свідченням того, що навіть після законодавчого визнання інституту місцевого самоврядування проблема розвитку теорій, які пояснюють сутність та природу місцевого самоврядування як форми місцевої влади та фінансів місцевих органів влади (місцевих бюджетів), залишається відкритою.

Існує три основні теорії, які пояснюють сутність та природу місцевого самоврядування як форми місцевої влади. Кожна з них по-різному висвітлює взаємини між державою і місцевим самоврядуванням.

Перша теорія має назву теорії “природних прав общини”. Вона сформувалася під час Великої фран-

цузької революції 1789 р. Теорія ґрунтується на ідеї існування природних прав общини по аналогії з природними правами людини і громадянина.

За цією теорією функції та зміст діяльності органів місцевого самоврядування ототожнюються з діяльністю общини.

В основі теорії лежить твердження, що община як самоврядний територіальний колектив є таким самим самоцінним утворенням, як і держава. Зазначається, що община як колектив людей, які спільно проживають на одній території, виникла раніше, ніж держава. А це означає, що вона має природні, невід’ємні права. Оскільки ці права общині державою не надавалися, то й не можуть бути нею вилучені.

Виходячи з цього, органи місцевого самоврядування мають власну компетенцію, не підпорядковані державній владі і знаходяться поза межами цієї влади. Кожен територіальний колектив має завдання, які він самостійно визначає. Держава може впливати на діяльність територіального колективу через законодавство. Проте вона не в змозі позбавити його природних прав.

На діаметрально протилежних позиціях ґрунтується інша, так звана “державна теорія місцевого самоврядування”. В її основі лежить твердження, що органи місцевого самоврядування є органами державного управління. Вони створюються державною владою для реалізації її функцій і завдань на місцевому рівні. Таким чином, ці органи знаходяться в структурі державної влади і їй підпорядковані.

За цією теорією органи місцевого самоврядування не мають природних самобутніх прав. Місцеве самоврядування не може розглядатись як інститут рівноцінний державі. Органи місцевого самоврядування підпорядковуються державній владі як її агенти на місцях.

Таким чином, обсяг функцій і завдань, які мають органи місцевого самоврядування, повністю визначаються державною владою.

Ця теорія була сформована в середині ХІХ ст. німецькою школою юристів.

Ще одна теорія місцевого самоврядування — це так звана “теорія громадського самоврядування”, або “господарського самоврядування”, її ще називають теорією “громадсько-господарського самоврядування”. Ця теорія синтезує ідеї двох попередніх. В її основі лежить твердження, що органи місцевого самоврядування мають власну, природну, а значить суверенну компетенцію тільки у сфері неполітичних відносин, тобто у сфері громадсько-господарських, або так званих “місцевих справ”. У ці місцеві справи державна влада не втручається. Вони вирішуються самостійно органами місцевого самоврядування.

Існує й інша сфера відносин — політична, яка цілком і по праву знаходиться у компетенції державної влади. У цій сфері органи місцевого самоврядування не самостійні, вони входять у структуру державної влади і є агентами цієї влади на місцевому рівні.

Таким чином, у політичній сфері органи місцевого самоврядування підпорядковані державній владі, яка

визначає функції і завдання цих органів.

Згідно з “громадсько-господарською теорією” органи місцевого самоврядування мають подвійні функції і завдання. У сфері політичних відносин інститут місцевого самоврядування знаходиться в структурі державної влади і виконує її завдання, з питань місцевих, господарських і громадських справ він діє поза межами державної влади і є самостійним.

Ця теорія народилася у Німеччині в другій половині ХІХ ст. З часом вона отримала назву теорії муніципального дуалізму [5].

Формування місцевих органів влади та їх фінансів у різних країнах відбувалося наприкінці ХVІІІ—ХІХ ст. під впливом цих та інших варіацій теорій місцевого самоврядування та місцевої влади [9]. В Англії і США та деяких інших англomовних країнах місцеві органи влади формувалися в основному на засадах близьких до тих, на яких ґрунтується теорія “природних прав общини”. У Франції домінувала “державна теорія місцевого самоврядування”. У Німеччині та Росії місцеве самоврядування ґрунтувалося на ідеях “громадсько-господарської теорії” [8].

У ХХ ст. відбулися значні зміни в організації місцевого самоврядування та його певна уніфікація у більшості європейських країн. У 1985 р. була підписана Європейська Хартія про місцеве самоврядування, яка заклала загальноєвропейські принципи організації місцевого самоврядування. У листопаді 1996 р. до Європейської Хартії про місцеве

самоврядування приєдналася Україна.

Згідно з принципами Європейської Хартії про місцеве самоврядування та на основі узагальнення практики побудови місцевих органів влади у переважній більшості зарубіжних країн можна зробити висновок [7], що сучасна система місцевої влади будується на ідеях, близьких до “громадсько-господарської теорії” місцевого самоврядування. У зв’язку з цим доцільно нагадати, що саме на засадах громадсько-господарської теорії закликав будувати в Україні місцеве самоврядування у 1992 р. її перший Президент Л. Кравчук. Про важливість обох видів завдань і функцій місцевих органів влади, саме як автономних, керуючих своїми територіями, і як помічників центральної влади, наголошують також і експерти Ради Європи.

Таким чином, можна зробити висновок, що сучасні місцеві органи влади у демократичних країнах мають певні функції і завдання. Це власні функції та завдання, які доручаються місцевій владі центральним урядом.

Наявність завдань та функцій, які покладаються на місцеві органи влади, є об’єктивною причиною існування фінансів цих органів влади.

Якщо загалом поява фінансів є наслідком виникнення держави і товарно-грошових відносин, то причиною появи фінансів місцевих органів влади є відокремлення функцій та завдань, які покладаються на місцеві органи влади.

Це означає, що відновлення в Україні на початку 90-х років інституту місцевого самоврядування і поява

функцій і завдань, що виконуються органами місцевого самоврядування, стали об’єктивними чинниками процесу побудови фінансів місцевих органів влади в нашій державі.

Найскладніше питання у зв’язку з цим — визначення переліку функцій і завдань, які покладаються на місцеві органи влади України, що має стати основою моделі її фінансової системи. Завдання та функції місцевих органів влади можна поділити на дві основні групи. Завдання та функції, які взагалі передані місцевим органам влади і є їх невід’ємною власною компетенцією, і ті, що доручені місцевим органам влади центральною владою, або так звані делеговані повноваження.

Особливо великі труднощі виникають із визначенням першої групи завдань та функцій. Тобто тих функцій, які за своєю природою мають належати місцевим органам влади.

В. М. Твердохлебов з приводу завдань місцевої влади писав, що “треба так розподілити завдання між центральною та місцевою владами, щоб місцевій владі належало все те, що вона може здійснювати без труднощів” [6]. М. А. Сирінов, своєю чергою, наголошував, що “справи між державою і общинами розподіляються за принципом доцільності, який базується на переконанні, що вказане коло завдань буде обслуговуватись краще і повніше, якщо його доручити общинам, оскільки останні в них більш зацікавлені, ніж держава, що і виправдовує їх передачу на місце” [4].

Загалом у теорії сформувався такий підхід розуміння з принципу доцільності. Те чи інше завдання

або функція, повинні покладатись на той рівень влади, який їх виконає краще, економніше й ефективніше. В Преамбулі Європейської Хартії про місцеве самоврядування відзначається, що “наявність органів місцевого самоврядування, наділених реальними повноваженнями, забезпечує адміністрування одночасно й ефективно, і близьке до громадян”. У ст. 4 Хартії зазначається, що “державні компетенції повинні, як правило, переважно здійснюватися найбільш близькою до громадян владою. При наділенні інших влад будь-якою компетенцією потрібно враховувати розміри чи види завдань, а також вимоги ефективності та економії” [8].

Ці положення конкретизовані у Пояснювальному Коментарі до Європейської Хартії місцевого самоврядування [7]. Тут зазначається, якщо “обсяг чи характер завдання не вимагають його виконання у масштабі більшої території, або якщо цього не вимагається з мотивів ефективності чи економії, його слід, звичайно, доручати місцевому органу влади на найнижчому рівні”.

Проблема визначення функцій місцевих органів влади, незважаючи на дискусійний характер визначення їх функцій, як основи для побудови фінансів місцевої влади, окреслила сфери, які віднесені і до власної компетенції місцевого самоврядування. Це — соціальне обслуговування, початкова і середня освіта, охорона здоров’я, дороги місцевого значення, ветеринарна допомога, благоустрій, догляд за бідними та сиротами, житлово-комунальне господарство, житлове будівництво, водозабезпечення, теплове господарство, місь-

кі електричні мережі, економічна інфраструктура, працевлаштування безробітних, перепідготовка кадрів з метою працевлаштування, ритуальні послуги, збирання та утилізація сміття, екологічні проблеми, організація землекористування та ін.

Завдання, які закріплюються за місцевими органами влади в межах власної компетенції, поділяються на обов’язкові та факультативні. Обов’язкові завдання виконуються місцевими органами влади в обов’язковому порядку за переліком, що визначається законодавством. Факультативні — це завдання, які здійснюються місцевими органами влади на власний розсуд, на основі рішень, ухвалених їх представницькими зібраннями.

Щодо доручених справ, або делегованих повноважень, то їх перелік визначає центральна влада. Цей перелік встановлюється у законодавчому акті. Для виконання делегованих повноважень орган, який їх визначає, передає місцевим органам влади відповідні фінансові ресурси, тобто компенсує витрати місцевих органів влади. Цей принцип закріплено в Європейській Хартії про місцеве самоврядування [7].

Л. Д. Кучмою в інтерв’ю (“Факти” 31 липня 2002 р.) напередодні Всеукраїнських муніципальних слухань 30 липня — 2 серпня 2002 р., що проходили в м. Судаку, було зазначено, що “демократизація влади повинна проводитись у двох напрямках [8]. У першу чергу — це перерозподіл повноважень і резервів між центром і органами місцевого самоврядування на користь місцевих громад”. Президент зауважив, що “готовий

використати свої повноваження, щоб у рамках діючого законодавства допомогти отриманню органами самоврядування ресурсів та повноважень, які їм необхідні для забезпечення потреб територіальної громади. Додаткові повноваження та ресурси в межах діючого законодавства можуть бути надані шляхом їх перерозподілу на користь місцевого самоврядування". "Я хочу, — сказав Л. Д. Кучма, — щоб Україна стала державою з повноцінним місцевим самоврядуванням, державою, де міста та регіони динамічно розвиваються, а рівень і якість життя їх населення відповідає європейським стандартам. Саме так я розумію зміст європейського вибору України" [7].

Література

1. *Конституція України*: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К.: Преса України, 1997. — 80 с.
2. *Бескид І. М.* Періодичні підвалини дослідження суті державного бюджету України // *Фінанси України*. — 1998. — № 1.
3. *Гушта О. В.* Шляхи зміцнення бюджетів органів місцевого самоврядування // *Фінанси України*. — 2000. — № 2. — С. 69–73.
4. *Сиринов М. А.* Местные финансы. — М.-Л.: Гос. изд-во, 1926. — С. 6.
5. *Положення про місцеві фінанси УРСР*, введене в дію з 1 жовтня 1926 р.
6. *Твердохлебов В.* Местные финансы. — Одесса: Книгоизд. А. А. Ивасенко, 1919. — С. 47.
7. *Європейська хартія місцевого самоврядування*: Пер. з англ. Є. М. Вишневецького. — Вид-во Ради Європи. — 9 с.
8. *Кучма Л. Д.* Утвердження правових засад місцевого самоврядування: Виступ Президента України Л. Д. Кучми на звітно-виборчих зборах Асоціації міст України 25 січня 1997 р. // *Уряд. кур'єр*. — 1997. — 28 січ.
9. *Шаховская Л. С., Мерзликина Г. С.* Основные проблемы устойчивого развития региональных производственных систем и пути их решения в условиях переходной экономики: Сб. материалов ежегод. межрег. науч.-практ. конф. 28–29 ноября 1996 г. // *Научное обоснование экономической реформы* / Волгоград: ВолГГТУ, 1996. — С. 1–6.

ПУБЛІЧНА ЛАТЕНТНІСТЬ ЗАГРОЗИ: ЯК ЗАПОБІГТИ РУЙНУВАННЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗСЕРЕДИНИ?

Актуальні проблеми українознавства, с. 196–199

Із набуттям Україною державної незалежності перед українською мовою відкрилися широкі обрії: стати мовою державного народу, “життя духовного основою”, як влучно висловився Максим Рильський. Кожна мова — це не тільки засіб спілкування, а й філософія світобачення в історичному розвитку, і сам цей розвиток етносу, матеріалізований у звуках рідного слова, і самотутня ритмомелодика, й усталена динаміка цієї конкретної системи комунікації, тобто душа у щойно згаданих вимірах народного життя. Живе, органічне, духовне потребує і такого самого підходу — на засадах розуміння, краси, співпереживання і не терпить механістичного поводження. Виплекана у віках і тисячоліттях українська мова має внутрішні можливості полонити своєю красою, а не тільки державним статусом, і дійти до кожного далєбі не як директива. Проте цей непереможний потенціал українського вродливого слова не використовується: у сучасних засобах масової інформації, тим більше в науковій, суспільно-політичній і навіть художній літературі не панує культ слова. Що більше, у нашій мові як системі комунікації, а не царині естетики, рвуться історично складе-

ні зв'язки, що вельми шкодить її комунікативній функції.

Ідеться насамперед про невідповідне вживання сполучника “та” замість сполучника “і” й утрату усталених зв'язків між словами та реченнями, що загрожує мові — ні багато, ні мало — втратою зв'язку з носіями цієї мови. Адже небезпечна плутанина масово тиражується рекламою, друкованими й електронними ЗМІ, літературою.

Наприклад, реклама з конкурсу:
“*Вибирай **та** забирай!*”.

Невідповідне вживання сполучника “та” замість сполучника “і” призводить до втрати причиново-наслідкових зв'язків між цими двома словами: оскільки “вибрав”, то й “забирай” з цієї причини внаслідок свого вибору; а до разу зникає і динаміка афористичного висловлювання. Зрозуміла річ, спонука до дії має звучати інакше: “*Вибирай — **і** забирай!*” (у результаті вибору).

Ще приклади такої реклами:

“*Набери **та** натискай!*”

(Має бути: “*Набери — **і** натискай!*”)

“*Підключай друзів **та** отримай 240 грн. на рахунки!*”

(Має бути: “*Підключай друзів **і** отримай 240 грн. на рахунки!*”)

“Троші захищені **та** зростають”
(Має бути: “Троші захищені **і** зростають”).

Така реклама, позбавляючи внутрішньої динаміки українську мову, сама позбувається дієвості директиви.

Механістична заміна органічного сполучника “і” сполучником “та” руйнує зв’язки у сучасній українській мові та навіть історичних афоризмах:

“Розділай **та** владарюй”. (Має бути: “Розділай — **і** владарюй” — в результаті, тут причиново-наслідковий зв’язок);

“Україна, як одна з чотирьох держав, що ратифікували Угоду про адаптацію Договору, вважає, що цей крок ставить під загрозу подальше існування одного з наріжних правових механізмів європейської безпеки **та** може стати поштовхом до відновлення атмосфери недовіри на континенті”, — зазначається в заяві. (Має бути: “цей крок ставить під загрозу подальше існування одного з наріжних правових механізмів європейської безпеки **і** може стати поштовхом (в результаті загрози, зв’язок причини і наслідку) до відновлення атмосфери недовіри на континенті”);

Тигриця кинулася на дівчинку **та** задушила її. (Має бути: “Тигриця кинулася на дівчинку **і** задушила її — в результаті, зв’язок причини і наслідку).

Автоматична заміна сполучника “і” сполучником “та” позбавляє українську мову не лише **причиново-наслідкових зв’язків** між словами та реченнями, а й виражальних засобів **зіставлення та протиставлення**. Скажімо, заголовок відомого росій-

ського роману “Батьки і діти”, який завдяки розділовому сполучникові “і” фіксує конфлікт поколінь (діти зіставляються з батьками і протиставляються батькам) перекладеться як “Батьки та діти”, що означає перелік, а не зіставлення чи протиставлення, і призведе до викривлення змісту навіпаки.

Нині у пресі назва польської політичної партії — переможця на парламентських виборах 2007 р. — перекладається як “Право **та** справедливості”, хоча йдеться про зіставлення, а не перераховування — *права і справедливості*.

У Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського висіло оголошення: “Тема XV читання академіка В. Вернадського: “Володимир Вернадський **та** проблеми енергетики в сучасному світі” (Мало бути: “**і** проблеми енергетики в сучасному світі” для зіставлення з постаттю вченого).

Відомий акціонерний банк “Фінанси **та** кредит” потрібно назвати задля звучання теми зіставлення — “Фінанси **і** кредит”. Так само ТОВ НДІ “Людина **та** ліки” треба назвати відповідно “Людина **і** ліки”.

Публіцистичні рубрики в газетах мають доносити тему динамічного, а то й драматичного зіставлення, а не переліку однорідних понять: “Гаранти **і** гарантії” (а не “Гаранти **та** гарантії”); “Правда **і** міфи” (а не “Правда **та** міфи”) тощо.

Справа надто серйозна, щоб знехтувати її, адже вже побачили світ політичні документи і наукові праці, публіцистичні, літературні твори з небезпечною плутаниною сполучників, що позбавляє виражальних засобів і

руйнує логічні зв'язки в українській мові: *“Геноцид українського народу: історична пам'ять та політико-правова оцінка”*: Міжнар. наук.-теорет. конф. Київ, 25 листопада 2000 р.: Матеріали / Редкол.: В. А. Смолій та ін. — К., Нью-Йорк, 2003. — 596 с. (Має бути: *“Геноцид українського народу: історична пам'ять і політико-правова оцінка”*).

У чому полягає публічно-латентна загроза українській мові? У втраті внутрішніх зв'язків, що формувалися протягом усієї історії цієї мови, тобто багатьох тисяч років розвитку Колиски цивілізації індоєвропейських народів. З отакою “нормотворчістю” незалежна Україна може втратити “життя духовного основу” — державну мову. Адже руйнується її ідеальне, внутрішнє єство — на відміну від, скажімо, руйнування матерії української мови у 30–80-х роках ХХ ст. — заборони власне українських слів і заміни їх російськими. В результаті компартійної політики щодо української мови з активного ужитку хоч і вийшла величезна кількість народної лексики, але може й повернутися до функціонування. Та чи повернуться перервані і втрачені зв'язки в українській мові, яку молоде покоління засвоює у позбавленому динамізму, спотвореному і збідненому варіанті? Нині сполучник “та” вживається замість “і” чи не в усіх можливих випадках автоматично, що було немислимо навіть кілька років тому, а статус державної мови тиражує цю аномалію в масштабах усієї країни.

Зрозуміле походження цієї “нормотворчої” політики, підтриманої патріотично налаштованими редак-

ціями, видавництвами, інституціями: надати більшої оригінальності, неповторності українській мові з тим, аби вона була не схожою зі, скажімо, російською мовою. Втім насправді у цьому дістає вияв не патріотизм, а неглибоке знання рідної мови і її внутрішньої природи. Це не що інше, як відмова від себе, свого єства, походження, глибини і всієї історії слова як духу. Свого часу ще Володимир Шаян застерігав українських редакторів, щоб не виплескували і дитину разом із водою: “Був такий період в нашому “Чисткарстві” мови, коли-то деякі редактори вчили нас відрікатися наших власних слів, мовляв, тому, що ці слова є також в російській мові, дарма, що ці слова є в “Слові про Похід Ігоря” і в десятках інших пам'ятників. Так вони збіднювали мову. Віддавали слова російській мові. Вони забули, що російська мова відділилася від української десь аж у 13-му чи 14-му столітті. Отже, вона молодша за українську мову. Не ми від неї походимо, але вони від нашої мови, в добі спільноти”.

Зважаючи на давнину української мови та культури, що її вона донесла до нашого часу, а також втрати історичної пам'яті, світоглядно-духовні деформації, забуті генетичні зв'язки з численними кровноспорідненими народами та цивілізаціями в усьому світі, слід гадати: чи не так само безневинно, з першого погляду, починали руйнуватися український світогляд, предковічна духовність, історична пам'ять і світлий розум у недалекому і дуже далекому минулому? За порушеннями логіки української мови постає проблема

безпеки українців, які справді не помічають загрози своїй духовній основі: не порушують питання зусиллями своїх спеціалістів-фахівців, не обговорюють їх публічно і,

зрозуміла річ, не вирішують компетентно. Значить, ще немає держави у незалежній Україні — це її суспільно-державні турботи щодо самозбереження.

ІСТОРІЯ ЗАКОРДОННОГО ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ ТА ЙОГО ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Актуальні проблеми українознавства, с. 200–205

Предметом історії економічного аналізу є вивчення еволюції в часі економічної теорії загалом і основних особливостей її головних наукових напрямів — шкіл економічного аналізу, зокрема. Функції історії економічного аналізу полягають у наступному:

а) ілюстрація історичних процесів добору кращих концепцій і вилучення гірших. Знання цих процесів дає можливість глибше усвідомити сучасні мікро- і макроекономічні концепції та моделі, а також зрозуміти конкретно-історичний контекст, в якому вони створювалися. Без такого знання засвоєння зазначених моделей неминуче буде неповним;

б) виявлення зв'язку між сучасними економічними концепціями та відповідними школами економічного аналізу. Переважна більшість мікро- і макроекономічних концепцій створюється в рамках тих чи тих шкіл економічного аналізу. Тому їх повне розуміння, а отже, глибоке засвоєння сучасної економічної теорії неможливе без знання головних особливостей шкіл економічного аналізу та їх історичного розвитку;

в) вироблення засад для створення нових концепцій і моделей.

Знання історії економічного аналізу потрібно ще для того, щоб при здійсненні спроб створення чогось нового в економічній теорії “не винаходити велосипед”, тим більше несправний. Крім того, нове ніколи не виникає на порожньому місці, його створення нерозривно пов'язане з накопиченим у минулому теоретичним багажем.

Таким чином, опис предмета та функцій історії економічного аналізу вказує на те, що знання цієї дисципліни є необхідною умовою для засвоєння матеріалу проміжних і просунутих курсів мікро- та макроекономіки. Історія будь-якої науки ніколи не буде адекватною без її періодизації. Критерієм періодизації історії економічного аналізу є розходження в розумінні предмета економічної теорії в різні періоди часу. На підставі цього критерію можна виділити наступні періоди в історії економічного аналізу [1].

I період — V ст. до н. е. — середина XVIII ст. н. е. Починаючи від давньогрецьких мислителів (що запропонували саме поняття “економіки”) до меркантилістів, економічна теорія розумілася як частина моральної філософії, тобто етики. У цей період економічна наука мала майже ви-

ключно нормативний характер. Тих, хто нею займався, хвилювали питання на зразок: “Яка ціна є справедливою?”, “Чи годиться лихварство?”, “Які сфери господарської діяльності добродесні, а які — ні?” та ін.

II період — кінець XVIII ст. — XIX ст. У цей період економічна теорія сприймається як наука про матеріальне багатство, про закони виробництва та розподілу матеріальних благ. Таке розуміння економічної науки було притаманне фізіократам, представникам класичної політичної економії, а також К. Марксу і його послідовникам. Воно означає, що економічна наука трактувалася як наука про господарство, а точніше — про його сегменти, пов’язані з випуском матеріальних благ. Це означає, що сфера послуг виключалася з предмета економічної науки в той період.

III період — кінець XIX ст. — XX ст. Відповідно до сучасного трактування економічна теорія — це наука про особливі типи поведінки людей, про раціональну поведінку. Раціональна поведінка суб’єкта розуміється економістами як прагнення до (особисто обраної цим суб’єктом) цілі з урахуванням усіх наявних обмежень і можливостей [2]. Інакше кажучи, згідно зі знаменитим визначенням відомого економічного методолога Л. Роббінса, “Економічна наука — це наука, що вивчає людську поведінку з точки зору співвідношення між цілями і обмеженими засобами, які можуть мати різне вживання” [3].

Звичайно, раціональність поведінки передбачає те, що ця поведінка є оптимізуючою [4]. Суб’єкт,

порівнюючи всі можливі варіанти вибору, знаходить оптимальний, що дає змогу найкращим чином досягти поставленої мети. Всі основні економічні залежності (функції) у сучасній мікро- і макроекономіці “магістрального” напрямку (mainstream economics) виведені на основі оптимізуючої поведінки (максимізації або мінімізації) окремих господарюючих суб’єктів.

III період в історії економічної думки настав завдяки і після маржиналістської революції. Зміна в розумінні предмета економічної науки мала такі наслідки [5]. З одного боку, економічна теорія перестала бути тільки наукою про матеріальне багатство. Більше того, вона вийшла за межі вивчення господарства; в поле “її зору” тепер потрапляють усі сфери людської діяльності, в яких має місце раціональна поведінка людей — у тому числі укладення шлюбу, народження дітей, відвідування церков, злочинність і самогубство [6]. З іншого боку, всі типи поведінки, які не є раціональними, наприклад, поведінка, що ґрунтується на афективній поведінці тощо, опинилися за межами економічної науки. “Економічне” стало ототожнюватися з “раціональним”. Таким чином, розуміння економічної науки, властиве III періоду історії думки, має свої плюси і мінуси.

Відповідно кожному школу економічної думки можна трактувати як ортодоксальну або єретичну залежно від того, чи “вписувалася” вона в розуміння предмета економічної теорії, притаманне тому чи іншому періоду. Так, у межах II періоду класична політична економія є ортодоксальним

напрямом, тоді як німецька історична школа — єретичним (оскільки аналіз, що здійснювався її представниками, виходив далеко за межі вивчення виробництва і розподілу матеріальних благ). Також у межах III періоду монетаризм, нова класична школа і неоінституціоналізм можна віднести до ортодоксальних напрямів, тоді як посткейнсіанство і еволюційний інституціоналізм (в яких велике значення надається різним типам нераціональної поведінки) — до єретичних.

Значущість історії економічного аналізу залежить від фундаментальних особливостей еволюції науки загалом та економічної науки зокрема. Нині відомі дві теорії такої еволюції.

Перша “теорія наукових революцій” належить Т. Куну. Відповідно до цієї теорії розвиток науки є чергуванням повільних накопичень й удосконалень наукових знань у загальноприйнятих теоретичних рамках, які називаються “парадигмою”, з одного боку, і різких стрибків від однієї панівної парадигми до іншої — “наукових революцій”, без будь-яких сполучних ланок між ними, з другого. Наукові революції виникають тільки тоді, коли теоретична й емпірична неспроможність старої парадигми поєднується з появою нової парадигми.

Одна з основних особливостей такого підходу до еволюції науки полягає в тому, що в кожен даний момент чи період часу розглянута наука отожднюється з панівною парадигмою. Створення нових концепцій у її межах ніяк не пов’язане зі змістом минулих парадигм. У такому випадку роль історії науки загалом та еконо-

мічної науки зокрема зводиться майже до нуля.

Більшість економістів приймає альтернативну теорію еволюції науки — “теорію науково-дослідних програм”, висунуту І. Лакатосом. Науковець відкидає ідею радикальної зміни парадигм (“науково-дослідних програм”). На його думку, розвиток науки становить постійну конкуренцію науково-дослідних програм — теоретичних рамок для створення концепцій і моделей. Кожна з таких програм може бути схарактеризована як така, що складається з двох основних елементів: незмінного “жорсткого ядра” незаперечних аксіом, які формують її сутність, і мінливого “захисного поясу” допоміжних гіпотез (концепцій, моделей), які покликані “прийняти основний удар перевірок”. Розгром одного захисного поясу цієї науково-дослідної програми аж ніяк не означає її краху; після формування іншого, нового захисного поясу ця програма може вийти зі стану занепаду і непопулярності і знову зайняти лідируючі позиції. Наприклад, до жорсткого ядра неокласичної “науково-дослідної програми” належать, зокрема, передумова раціональної поведінки й ідея нейтральності грошей у тривалому періоді; а монетаристська теорія попиту на гроші є заміна захисного ядра цієї “програми”.

При такому підході значущість історії науки загалом та економічної науки зокрема важко переоцінити. Фактично історія економічного аналізу перетворюється на аналіз історичної еволюції різних конкуруючих науково-дослідних програм і, відповідно, відіграє важливу роль

для серйозного вивчення сучасної економічної теорії.

Основні представники: Ксенофонт (430–355 рр. до н. е.) та Аристотель (384–322 рр. до н. е.)

Становлення економічної теорії. Зародки економічної теорії так само, як і саме слово “економіка”, виникли в Давній Греції — у роботах деяких видатних давньогрецьких мислителів. Тому початок становлення економічної науки слід відносити саме до цього часу і до цієї країни.

Прийнято вважати, що родоначальником слова “економіка” був Ксенофонт, який написав книгу з моральної філософії “Домострой”. У цій книзі розповідається про те, як потрібно вести домашнє господарство (*ойкос* — дім, домашнє господарство; *номос* — закон), а також наведені найважливіші економічні поняття та ідеї:

а) ідея поділу праці та її зв’язку з розмірами ринку (цей аспект зайняв важливе місце в теорії А. Сміта);

б) виділення двох властивостей (“сторін”) товару. З одного боку, кожен товар характеризується певними корисними властивостями, які може застосувати його володар (тут можна спостерігати зародження корисності). З іншого боку, кожен товар підлягає обміну (а тут можна спостерігати зародження ідеї мінової цінності або ціни). Ідея про подвійність сторін товару пізніше стала одним із центральних елементів вчення класичної політичної економії;

в) аналіз ролі грошей. Гроші, відповідно до поглядів Ксенофонта, відіграють важливу роль у господарстві, оскільки полегшують обмін.

Для Ксенофонта, як і для давньогрецьких мислителів загалом, характерне негативне ставлення до лихварства. Цей вид діяльності, на його думку, виходить за межі того, що дозволяє етика (слід зазначити, що в I період історії економічної думки економічна теорія розумілася як частина моральної філософії). За його точкою зору, найпочесніше й етично доброчесне заняття — землеробство.

Найбільшою мірою з усіх давньогрецьких мислителів проблематикою економічної теорії займався Аристотель. До його робіт, в яких розглядаються економічні проблеми, слід віднести “Нікомахову етику” і “Політику”.

Аристотель виокремлює два види господарської діяльності. Перший вид — власне “економіка” — натуральне господарство, що включає землеробство, ремесло і дрібну торгівлю. Економіка пов’язана із задоволенням природних потреб людей і є виправданою з точки зору моральної філософії. Другий вид — так звана “хрематистика”, що включає велику торгівлю і лихварство. Вона пов’язана з наживою, безмежним накопиченням багатства у грошовій формі і є поганою з позицій етики.

При цьому між економікою і хрематистикою немає “водонепроникного бар’єра”. Наприклад, якщо торгова діяльність спрямована на задоволення необхідних потреб, то вона “вписується” в економіку, а якщо її мета — нажива, то її слід віднести до хрематистики. Так само не можна однозначно говорити про етичність використання грошей. Якщо їх використовують у процесі обміну, який здійснюється в рамках

економіки, то тоді такі дії є виправданими з моральної точки зору, якщо ж вони застосовуються, наприклад, у лихварських операцій, то це порушує норми етики, з яких виходить Аристотель. Справа в тому, що гроші за своєю природою не є засобом, що приносить якісь “плоди”, інакше кажучи, “гроші не народжують гроші”. Тому зиск, отриманий лихварем, є результатом не “господарської сили грошей”, а експлуатації кредитором боржника.

В Аристотеля також простежуються започаткування ідей про справедливу ціну товару (які отримали подальший розвиток у роботах середньовічних схоластів). На його думку, справедлива, тобто відповідає вимогам етики, ціна товару повинна відображати витрати праці на його виробництво.

Основні представники: Фома Аквінський (1226–1274), Вільям Оккам (1285–1349).

Економічні ідеї давніх греків отримали подальший розвиток у творах середньовічних схоластів. Найвідомішим твором схоластів, присвяченим економічній проблематиці, є “Сума богослов’я” (“Summa Theologiae”) Фоми Аквінського, канонізованого католицькою церквою. Як і Аристотель, він аналізує різні аспекти економічного життя з нормативної точки зору. При цьому богослов намагається слідувати моральній філософії католицизму. Інакше кажучи, зародки економічної теорії у Хоми Аквінського становлять синтез ідей Аристотеля з християнською етикою (в її католицькому варіанті).

Як і Аристотель, Фома негативно ставиться до стягування позичкового

відсотка. Найважливіший аргумент проти існування відсотка ґрунтується на тому, що кредитор отримує можливість збагачуватися без праці зі свого боку, таким чином опиняючись “паразитом”, якому дістаються плоди чужої праці. Крім того, позика речі означає її передачу у власність боржника; тому, якщо ця річ і приносить якийсь “плід”, то він є власністю боржника, а не кредитора. Що ж до тези, згідно з якою позичковий відсоток відображає час, на який видана позичка, то тут Фома Аквінський вказує на такий аспект: час не належить нікому, він даний Богом рівномірно для всіх. Тому кредитор, що бере плату за час у вигляді відсотка, обманює ближнього (тобто боржника, що має на час таке саме право, як і кредитор), а також Бога, за вільний дар якого він вимагає ціну. Нарешті, існування позичкового відсотка породжує заздрість та сварку, суперечить принципам християнського милосердя, згідно з якими ближньому слід допомагати з почуття любові до нього, а не заради вигоди [1].

Фома Аквінський також засуджує отримання торгового прибутку, а проте, з його точки зору, він є виправданим у тих випадках, коли:

а) виступає засобом існування того, хто його отримує;

б) використовується на благодійні цілі.

Таким чином, якщо торгівля не здійснюється тільки заради зиску, то вона прийнятна.

Слід також зауважити, що Фома значно розвинув аристотелівську ідею справедливої ціни. З точки зору Фоми Аквінського, вирізняють два типи справедливості:

а) справедливість “по речі”. Тут йдеться про те, що ціна товару повинна покривати середні витрати на його виробництво;

б) справедливість “відносини частини до цілого”. Тут йдеться про те, що ціна повинна забезпечувати прийнятне існування кожного прошарку. Тобто ціна товару повинна визначатися тим, представник якого прошарку його продає. Щодо привілейованішого прошарку суспільства належить продавець товару, то вище повинна бути його ціна.

У цьому полягає сутність досить суперечливої концепції справедливої ціни Фоми Аквінського, мабуть, найвідомішого із середньовічних схоластів.

При описі їхніх поглядів не можна не згадати про так звану “бритву Оккама”. Ця ідея, що належить англійському схоласту Вільяму Оккама, формулюється наступним чином: “Не треба множити сутності без потреби”. Інакше кажучи, в межах наукового аналізу слід прагнути до найбільш економного використання наукових термінів і застосування найбільш простих теорій. Непотрібні теоретичні та семантичні складнощі треба “збривати”. Ідея “бритви Оккама” є одним із центральних елементів методології сучасної економічної теорії.

Основні представники: Вільям Стаффорд (1554–1612), Томас Манн (1571–1641), Антуан де Монкретьєн (1575–1621), Антоніо Серра (дати життя і смерті не відомі).

Подальше становлення економічної теорії — після давньогрецьких

мислителів і середньовічних схоластів — продовжили меркантилісти. Про них не можна сказати, що вони утворювали якусь єдину школу, всі представники якої дотримувалися б загальних поглядів на економіку. Проте відома схожість між їхніми поглядами дає можливість виділити їх в особливий напрям економічної думки. У більшості своїй економісти були діловими людьми та державними діячами, викладали свої погляди не в теоретичних трактатах, а різного роду памфлетах на злобу дня.

Література

1. *Аналіз вигід і витрат*: Практ. посіб.: Пер. з англ. / Секретаріат Ради скарбниці. Канада. — К.: Основи, 1999.
2. *Баканов М. Й., Шеремет А. Д.* Теорія економічного аналізу. — М.: Финансы и статистика, 1997. — 416 с.
3. *Бандурка А. М., Червяков И. М.* Финансово-экономический анализ: Учебник. — Х.: Ун-т МВД, 1999.
4. *Болюх М. А., Горбаток М. І.* Збірник задач з курсу “Економічний аналіз”: Навч. посіб. — К., 2002. — 232 с.
5. *Бутинець Ф. Ф., Мних Є. В., Олійник О. В.* Економічний аналіз. Практикум: Навч. посіб. для студ. вузів. — Житомир: ЖІТІ, 2000. — 416 с.
6. *Житна І. П.* Економічний аналіз господарської діяльності підприємств. — К.: Вища шк., 1992.
7. *Івахненко В. М.* Курс економічного аналізу. — К.: Знання прес, 2000.
8. *Івахненко В. М., Горбаток М. І., Львович В. С.* Економічний аналіз. — К.: КНЕУ, 1999. — 176 с.

СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ФУНКЦІЙ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

Актуальні проблеми українознавства, с. 206–210

Переведення українських підприємств на повний госпрозрахунок і самофінансування зажадав, з одного боку, здійснення заходів щодо вдосконалення економічних методів управління, а з іншого — підвищення ролі, відповідальності та ініціативи трудових колективів у забезпеченні високих кінцевих результатів роботи. У зв'язку зі складністю управління виробничим процесом виникла необхідність застосування математичних методів управління.

Виходячи із загальної теорії управління, управління підприємством полягає у цілеспрямованому впливі керуючої системи на керований об'єкт для досягнення поставленої мети. У сфері управління закономірності виявляються статистично, інакше кажучи, розрахункові значення виявляються вірними не в кожному окремому випадку, а тільки в середньому, при багаторазовому повторенні з одними й тими самими вихідними даними. Більше того, математичні вирази, що використовуються для виконання розрахунків при розв'язанні задач керування, — це не точні формули, а математичні моделі, що відображають досліджувані явища лише приблизно з якоюсь точністю (звичайно невисокої) і вірогідністю (надійністю). Отри-

маним результатам не можна вірити беззастережно, оскільки математична модель, навіть дуже вдала і точна для якихось визначених умов, виявляється непридатною для інших, змінених умов [2].

Розробка спеціальних методів економічного аналізу базується на науково обґрунтованій класифікації його видів, зумовленої потребами практики керування. В основі класифікації видів економічного аналізу лежить класифікація функцій керування, оскільки економічний аналіз є необхідним елементом виконання кожної функції керування економікою. Розвинена ринкова економіка породжує потребу в диференціації аналізу на внутрішній управлінський і зовнішній фінансовий аналіз. Внутрішній управлінський аналіз — складова управлінського обліку, тобто інформаційно-аналітичного забезпечення адміністрації, керівництва підприємства.

Зовнішній фінансовий аналіз — складова фінансового обліку, що обслуговує зовнішніх користувачів інформації про підприємство, що виступають самостійними суб'єктами економічного аналізу за даними, звичайно, публічної фінансової звітності.

Функція управління — це особливий вид управлінської діяльності,

продукт спеціалізації у сфері управління. Функції управління класифікуються на загальні (чи головні) функції, що відбивають зміст самого процесу керування, і специфічні, що відбивають різні об'єкти керування.

Взаємозв'язок загальних і специфічних функцій керування полягає в тому, що загальні функції не можуть здійснюватися самі собою, без додатка і якого-небудь об'єкта керування, а специфічна функція управління будь-яким об'єктом може бути здійснена тільки за допомогою загальних функцій.

Загальні, головні функції економічного керування, чи, як їх іноді називають, основні функції економічної діяльності, можна визначити так:

1) інформаційне забезпечення керування (збір, обробка, упорядкування інформації про економічні явища і процеси);

2) аналіз (аналіз ходу і результатів економічної діяльності, оцінка її успішності і можливостей удосконалювання на підставі науково обґрунтованих критеріїв);

3) планування (прогнозування, перспективне і поточне планування економічної системи);

4) організація керування (організація ефективного функціонування тих чи інших елементів господарського механізму з метою оптимізації використання трудових, матеріальних і грошових ресурсів економічної системи);

5) контроль (контроль за ходом виконання бізнес-планів і управлінських рішень).

Перші дві загальні функції відбивають технологічні етапи керування, що зводяться до інформаційного й

аналітичного забезпечення процесу прийняття рішень. Саме прийняття рішень здійснюється у вигляді функцій управління, що відбивають тимчасові етапи керування: планування, організації управління і контролю. Отже, економічний аналіз й інші види управлінської діяльності, що відображають першу функцію (бухгалтерський облік, статистику), є такими функціями управління, які іманентно притаманні всім іншим загальним і специфічним функціям управління.

За змістом процесу керування вирізняють: перспективний (прогнознний, попередній) аналіз, оперативний аналіз, поточний (ретроспективний) аналіз за підсумками діяльності за той чи інший період. Така класифікація економічного аналізу відповідає змісту основних функцій, що відбивають тимчасові етапи керування:

1) етап попереднього керування (функція планування);

2) етап оперативного керування (функція організації управління);

3) заключний етап керування (функція контролю).

Усі ці три види аналізу присутні в процесах керування господарськими об'єктами. Найбільший розвиток отримав поточний аналіз, особливо у первинних госпрозрахункових ланках народного господарства (підприємствах, виробничих об'єднаннях).

У спеціальній літературі класифікація видів економічного аналізу не обмежується двома головними ознаками за змістом процесу і об'єктом керування. У роботах А. Д. Шеремета [1] пропонується класифікувати види економічного аналізу за:

- суб'єктами, тобто, хто проводить аналіз (керівництво й економічні служби, власники й органи господарського управління, постачальники, покупці, аудиторські фірми, кредитні, фінансові органи); періодичністю (періодичний річний, квартальний, місячний, декадний, щоденний, змінний аналіз і разовий, неперіодичний аналіз); змістом і повнотою досліджуваних питань (повний аналіз усієї господарської діяльності, локальний аналіз діяльності окремих підрозділів, тематичний аналіз окремих питань економіки);

- методами вивчення об'єкта (комплексний, системний аналіз, функціонально-вартісний, порівняльний, суцільний і вибірковий, кореляційний аналіз та ін.);

- ступенем механізації й автоматизації обчислювальних робіт (аналіз в умовах електронної обробки даних із застосуванням лічильно-перфораційною техніки, лічильно-клавішних машин).

Ці ознаки практично враховують усі сторони досліджуваного предмета дослідження. Однак з позицій системного підходу потрібно таку класифікацію ознак трохи видозмінити. Найважливішими ознаками розподілу аналізу за видами, на думку С. А. Воєводіна [3], є: 1) цільова спрямованість аналізу; 2) час його проведення; 3) методика проведення. З точки зору предметної спрямованості виокремлюють наступні види аналізу: технологічного способу виробництва; продукції; організації. Останній вид аналізу може підрозділятися залежно від місця організації в ієрархічній структурі керування — робоче місце,

ділянка, цех, служба, підприємство та ін.

Відповідно до методики проведення аналізу, його розділяють на три види: 1) системний аналіз (головна умова — цілеспрямованість); 2) комплексний (охоплює всі сторони господарської діяльності); 3) тематичний (вивчення того чи іншого явища, закономірності).

Велике значення має принцип класифікації за суб'єктами керування, тобто за суб'єктами керуючої системи.

У роботі І. С. Мацкевічюса і Г. Л. Кальчинського [6, 42] наголошується, що дані бухгалтерського обліку становлять близько 70 % загальної кількості економічних даних промислових підприємств. За деякими джерелами [5, 36], із загального обсягу даних у суміжних функціях керування підприємствами використовується не більш як 15–20 %. Водночас облікова інформація промислових підприємств далеко не повністю задовольняє потреби управління. Насамперед це стосується громіздкої і неефективної системи обліку й аналізу собівартості.

У сучасній ринковій економіці бухгалтерський облік усе частіше поділяють на дві галузі: фінансовий облік і управлінський облік. Фінансовий облік вирішує проблеми взаємин підприємства з державою та іншими зовнішніми користувачами інформації про діяльність підприємства. Фінансовий облік, й особливо публічна фінансова звітність, регламентуються міжнародними і національними стандартами, що забезпечують інтереси зовнішніх користувачів (кореспондентів) інформації. Управ-

лінський облік складається із систематичного традиційного обліку і проблемного обліку, спрямованого на вироблення управлінських рішень в інтересах власників і адміністрації підприємства. Управлінський облік не регламентується державою, його організація і методи визначаються керівником підприємства, у ньому на перший план у діяльності бухгалтера висуваються управлінські завдання, що вимагають для свого вирішення не тільки знань традиційної бухгалтерії, особливо обліку витрат і калькулювання собівартості продукції і послуг, а й техніко-економічного планування, статистики, аналізу господарської діяльності, розвиненого математичного апарату і сучасної обчислювальної техніки. При такому розумінні управлінського бухгалтерського обліку власне бухгалтерський облік, планування, статистика й аналіз господарської діяльності розглядаються як єдине ціле. Управлінський бухгалтерський облік організує внутрішньогосподарські зв'язки на підприємстві, тобто зв'язку між особами, які працюють на самому підприємстві (агентами), тому управлінський облік називають внутрішнім на відміну від фінансового — зовнішнього.

У зміст як зовнішнього фінансового, так і внутрішнього управлінського обліку входить аналіз господарської діяльності, але його організація, об'єкти і методи у рішенні задач фінансового й управлінського обліку мають свою специфіку.

Суб'єктами аналізу виступають як безпосередньо зацікавлені, так і опосередковано зацікавлені в діяльності підприємства користувачі інформації.

До першої групи користувачів входять власники засобів підприємства, позикодавці, постачальники, покупці, податкові органи, персонал підприємства і адміністрація (керівництво). Кожний суб'єкт аналізу вивчає інформацію зі своїх позицій, виходячи із власних інтересів. Слід зауважити, що тільки керівництво підприємства може поглибити аналіз, використовуючи не тільки дані звітності, а й дані всієї системи господарського обліку в межах управлінського аналізу, проведеного для цілей управління.

Друга група користувачів фінансової звітності — це суб'єкти аналізу, що хоча безпосередньо і не зацікавлені в результатах діяльності підприємства, але повинні за договором захищати інтереси першої групи споживачів інформації. Це насамперед аудиторські фірми, а також консультативні фірми, біржі, юристи, преса, асоціації, профспілки та ін.

Отже, суб'єктами внутрішнього управлінського аналізу є тільки керівництво і залучені ними аудитори і консультанти. Інформаційною базою управлінського аналізу є вся система інформації про діяльність підприємства — про технічну підготовку виробництва, нормативна і планова інформація, господарський облік, у тому числі дані оперативного, бухгалтерського і статистичного обліку, зовнішня публічна фінансова і вся система внутрішньогосподарської звітності, інші види інформації, у тому числі опитування фахівців, інформація виробничих нарад, преса тощо.

Таким чином, складність і розмаїтість застосовуваних методів аналізу

залежать від рівня керування системою. Що нижче сходинки ієрархічної градації керування, то проблеми менші і час їхніх дій коротший, тому тут потрібні прості методи аналізу. На рівні підприємства, галузі аналіз може ускладнюватися, ставати більш різнобічним. Особливо це відноситься до підготовки рішень, пов'язаних із плановим завданням і зміною структури системи. Помилки в цьому випадку діють довгочасно, а отже, і втрати незмірно зростають.

Література

1. *Баканов М. И., Шеремет А. Д.* Теория экономического анализа: Учебник. — 3-е изд., перераб. М.: Финансы и статистика, 1994. — 288 с.
2. *Болюх М. А., Горбаток М. І.* Збірник задач з курсу “Економічний аналіз”: Навч. посіб. — К., 2002. — 232 с.
3. *Житна І. П.* Економічний аналіз господарської діяльності підприємств. — К.: Вища шк., 1992.
4. *Івахненко В. М.* Курс економічного аналізу. — К.: Знання прес, 2000.
5. *Івахненко В. М., Горбаток М. І., Львовичкін В. С.* Економічний аналіз. — К.: КНЕУ, 1999. — 176 с.
6. *Мацкевичюс І. С., Кальчинскас Г. Л.* Управление затратами в АСУП. — М.: Финансы и статистика, 1989. — 221 с.

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ УКРАЇНИ І ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНОЦЕНТРИЧНОЇ ЕЛІТИ

Актуальні проблеми українознавства, с. 211–212

Шкода, що через 20 років формальної незалежності ми змушені констатувати, що обраний курс — хибний. Його взагалі немає — країна змінювалася економічно, психологічно ж більшість населення ще й досі не усвідомила, що ми отримали і що з цим робити. Роки до незалежності — роки очікування і надій. І день цей, подіями своїми, підняв над нами клейноди волі. Однак країна, яка ще вчора була частиною великої Імперії з майже столітнім політичним і економічним досвідом, сьогодні, зменшившись у десятки разів, не маючи україноцентричної політичної стратегії, навіть не розробляла її, застосовуючи лише тактику латання дірок. До того ж політичне походження владної еліти не змінилося — зникла лише і так мертва ідеологія, і ослабла імперативність у контактах влади з народом. У 1993 р. населення України скоротилося на 184 тис. — вперше за 48 післявоєнних років. Очільники не лише не спрямовували увагу на формування наукового потенціалу і поколінь завтрашнього дня, а й зневажили те, що мали. Дитяча смертність з 1990 по 1993 р. зросла до 15 %. За даними МВС, у 2004–2007 рр. на смітниках,

під дверима соціальних закладів і в пологових будинках, одразу після народження, матері покинули 11571 немовля. Простий підрахунок свідчить, що дитину зачали, народили і покинули саме ті породіллі, яким у 1991 р., під час формування державницької політики незалежної України, було від 2-х до 14-ти років — саме ті діти, з яких влада і не думала формувати нову українську еліту, свідому своїх дій. Цих дітей не навчили цінностям життя, бо нікому було вчити — з 1989 по 2006 р. середня зарплатня науковця скоротилася у 13 разів з урахуванням інфляції та індексації, і з України виїхало 760 докторів наук, 944 кандидати наук. І це тільки за офіційною статистикою. За такої політики населення України, за даними останнього перепису, скоротилося на 5,8 млн осіб — 11 % населення України.

Причина сьогоднішньої стагнації — відсутність у країні сформованого прошарку еліти з україноцентричною свідомістю. На жаль формування свідомості покоління, яке сьогодні заступає на зміну, припало на 90-ті роки, коли влада виховання молоді поклала на свободу совісті і вибору, що й призвело до форму-

вання споживацьких цінностей. Сучасна молодь — найбільша печаль і надія держави. Один зі стратегічних кроків вирішення проблеми відсутності свідомої еліти — запровадження загальнодержавного молодіжного руху, який дозволить формувати україноцентричну свідомість з найменшого віку. Рух цей, на відміну від сучасних молодіжних організацій, повинен бути загальнообов'язковим і фінансуватися із державного бюджету — для уникнення стороннього впливу і маніпуляцій. СРСР, Третій Райх, Ізраїль — це для нас світовий історичний досвід формування національного центрizmu.

Переймаймо досвід Піонерії і Комсомолу, Гітлерюгенду і сіоністських молодіжних рухів. Минуло 20 років після розпаду СРСР, а на площах і досі можна бачити червоні прапори, що свідчить про міцність впливу подібних ідеологій на свідомість. Для якісного впливу на формування україноцентричної свідомості потрібні ідеологічні державні програми. А щоб сформувати нову україноцентричну ідеологію, необхідна історична основа. Адже нам не 20 років, наша історія вимірюється тисячоліттями.

У вихованні бажаних якостей у нової, україноцентричної, еліти важливу роль відіграє заглиблення в історично сформовану психічну суть українця. Орієнтація задатків, притаманних психічному типу українця на

усвідомлення богорівності таких цінностей, як Отча Земля, власна Історія, Кров свого Народу, дасть можливість вийти на давно на жаль забутий рівень патріотизму. Незважаючи на зовнішню уніфікацію, це сприятиме поглибленню єдності внутрішнього світу молодої людини з основними цінностями народу. Розуміння цінності власного народу і себе, як його частки, дозволить зрозуміти цінність інших культур, тим самим, поставивши на чолі науки і духовності україноцентризм, позбавить патріотизм реакційності. Щоб не зникнути з мапи світу, нам потрібна україноцентрична еліта, що виросте на власній ідеології — і на це не треба шкодувати грошей і зусиль, залучаючи синтез знань і практики політиків і політологів, економістів і етнопсихологів, істориків і українознавців.

Ворог наступає не з Заходу і не зі Сходу. Він уже давно серед нас — це пошуки ворогів і друзів, провокацій і розпростертих обіймів, замість централізації власної персони у власних очах. Нам уже давно *час усвідомити свою самотність*. Більшість країн це усвідомили, а тому, як чагарі на узліссі, вони намагаються глушити будь-яку молоду парость. Нікому не потрібна ще одна країна із самодостатнім історичним минулим, бурхливою історією і народом, який усвідомлює цінність вище зазначеного. Нікому, окрім нас.

РОЛЬ ЖІНКИ Й МАТЕРІ В УКРАЇНСЬКІЙ РОДИНІ

Актуальні проблеми українознавства, с. 213–217

В усі часи історії України на плечі тендітних українських жінок лягали сімейні та господарські обов'язки. Свідчення про це у повному обсязі залишилися поза історичними документами, проте збереглися у народній творчості. В українських народних прислів'ях та приказках про добру, вірну дружину розкривається повага до жінки, до її розуму, визнання її особливого становища в українській сім'ї: “Найкраща і найліпша спілка — то муж і жінка”, “З доброю дружиною горе не горе, а щастя вдвоє”, “Ніхто так не догляне, як вірна дружина”, “Нема ліпшого друга, як вірна супруга”, “Нема цвіту білішого за ожиноньку, нема роду милішого над дружиноньку”, “Без жінки так, як без ума”, “Без жінки — як без рук”, “Все тільки до часу, а жінка до смерті”, “В хаті жінка три кути держить, муж — четвертий”. І навпаки, “Горетій сім'ї, чоловікові, котрий “попався в лихі руки невірній дружині”. Треба погодитися з висловлюванням Жюльє Мішле, який писав: “Виховувати дівчинку — це виховувати саме суспільство, тому що воно виходить з родини, де душею є жінка”.

Якщо розглядати XVI ст., то сімейно-шлюбні відносини в ті часи регламентувалися офіційними кодексами, якими в більшій частині

України були три Литовські статuti, народним звичаєвим правом, а також Магдебурзьким правом у містах. Два розділи Литовського статуту (тут і далі посилання на статті третьої редакції Статуту 1588 р.) були присвячені шлюбно-сімейному праву. Таке безправне, на перший погляд, соціальне становище жінки узаконювалося спеціальними настановами, які застерігали, що дівчина, яка посміє вийти заміж “без волі отцовської і матчиної”, а дівчина-сирота — без волі родичів-опікунів, позбавлялася права на отримання приданого і втрачала, якщо дівчина із заможної сім'ї, спадкове майно. Те саме чекало дівчину (чи удову) з вищих станів суспільства, яка вирішувала вийти заміж за людину “простого стану”, тоді й діти її, коли народяться, ставали людьми “простого стану”. У Статуті також зазначалося, що “простой породи” дівчина, коли вийде за шляхтича, отримує шляхетство.

Проте, як свідчать тогочасні документи, в реальному житті, у колі сім'ї українська жінка займала порівняно високе і навіть самостійне становище. Той самий Литовський статут, з одного боку, обмежував громадянські права жінки, а з другого — визнавав за нею усі особисті права. Визначний історик Орест Левицький

наголошував, спираючись на документи, що жінка вищих станів мала необмежене право купувати й продавати рухоме і нерухоме майно; вона вступала в юридичні зобов'язання; вела судові позови, нерідко добре знала закони, особисто з'являлася в суд і виступала в залі судових засідань, не поступаючись чоловікам у знанні тонкощів судової казуїстики. Коли жінка виходила заміж, то брала прізвище чоловіка, а могла зберігати і своє, і нерідко в документах заміжні жінки підписувалися лише своїм дівочим прізвищем [6].

Окремі жінки вищих станів здобували гарну освіту, та й серед міщанок було багато письменних. Павло Алеппський, уперше ступивши на українську землю у Рашкові на Дністрі (1654), одразу вказав на велику культурність українського народу: “Починаючи цим містом, себто по всій козацькій землі, ми помітили прегарну рису, що нас дуже дивувала: всі вони, за малими винятками, навіть здебільшого їхні жінки та дочки, вміють читати та знають порядок богослужби й церковний спів. Крім того, священники вчать сиріт та не дозволяють, щоб вони тинялися неукраїнками по вулицях”. “В козацькому краю, — писав Павло Алеппський, — у кожному місті і селі побудовані дома для бідних і сиріт. Хто туди ходить, дає їм милостиню, — не так, як у Молдовським або Волоським краю, де вони юрбою ходять по церквах і не дають людям молитися” [8].

Серед українських жінок були свої просвітительки, меценатки культури. Так, княжна Софія Михайлівна Чорторийська, яка була жінкою хорунжого Волинського Вацлава Бо-

говитина, сприяла заснуванню у своєму маєтку, містечку Рохманові, друкарні, фінансувала переклади книжок. У 1619 р. тут було надруковане “Учительне Євангеліє” Кирила Транквіліона-Ставровецького, в присвяті якого говориться, що багато з євангельських і апостольських “бесѣд преложила зъ грецького языка на словенській старанямъ, промысломъ и коштомъ своимъ” княжна Чорторийська Софія. Варто нагадати і про таких активних жінок, як фундаторка Київської братської школи Галшка Гулевичівна і — зовсім в іншому плані — Анна-Алоїза Ходкевич, сумно уславлена насаджуванням католицизму [1].

З історичних документів відомо, що жінки з багатих магнатських родин, а також козацької військової старшини інколи втручалися в політичні та військові справи. Деякі з них виявляли такий войовничий характер, що судова тяганина, поширена в тогочасному суспільстві, їх уже не задовольняла, і вони вирішували свої проблеми збройними сутичками із сусідами, особисто очолюючи військові загони. Різноманітні документи, приватне листування свідчать про те, що жінки заможних козаків, полкової старшини у час довгої відсутності своїх чоловіків у справах служби неодноразово брали у свої владні руки велике і складне господарство.

Закон охороняв життя, здоров'я, честь і особисту недоторканність жінки. За статтями Литовського статуту, “нав'язка” за поранення жінки і “головщина” за її вбивство (штраф і ув'язнення) стягувалися в такому самому розмірі, як і за чоловіків —

“совито” (подвійно). Причому це положення поширювалося не тільки на шляхтянок, а й на жінок “простого стану” [2]. За зґвалтування жінки призначалося найвище покарання — кара “на горло”. Як свідчать судові справи тих часів, у кожному конкретному випадку судді дуже серйозно підходили до цього питання, нерідко виносили і найсуворіші вирoki. Якщо ж жінка виявляла бажання одружитися із ґвалтівником, то суд вважав своє попереднє рішення недійсним. Звільнення шлюбом засудженого на смерть було ремінісценцією однієї з давніх звичаєвих форм укладення шлюбу.

Здавна науковці намагалися визначити місце жінки в суспільстві, її називали матір’ю, коханою, берегинею сімейного вогнища, другом, “правою рукою” чоловіка... Історія свідчить: українським жінкам належить чільне місце поряд з чоловіками. Історично склалося так, що український чоловік брав на себе роль борця у визвольних змаганнях нації і гинув у розквіті сил, або ж віддавав сили служінню на бойових фронтах імперії і теж переставав існувати як потенційний чи реальний творець своєї нації. Жінка ж залишалась берегинею роду, насамперед фізичної його складової. І тому найвизначніша її роль, освячена суспільною традицією, була, безумовно, сімейною. Можливо, це був єдиний ефективний спосіб самозбереження етносу. Жінка-козачка ставала родоначальницею, вихователькою, управителькою господарством. Вона відрізнялася самостійним, вольовим характером, самоповагою, була стабілізуючим чинником у житті

українців. Реально ж українська жінка-козачка створювала свій світ, свою малу батьківщину і всіма силами охороняла її від вторгнення зазвичай руйнівної сили світу чужого, великого. Звідси її домашність, сімейність, традиційність [1].

В історії України відомо багато прикладів жінок, які відіграли надзвичайно важливу роль. Зокрема, найвидатнішою жінкою Київської держави вважається Ольга, жінка князя Ігоря, яка прийшла до влади після його смерті. Винятковим явищем у ту сувору епоху було те, що жінка впродовж багатьох років (з 944 по 969 р.) була при владі у великій державі, що є свідченням її великого таланту. Князувала вона від імені малолітнього сина Святослава, але твердо тримала владу у своїх руках. Вона об’їздила свої землі і встановлювала в них нові закони, засновувала нові поселення. Вважається, що Ольга була першою жінкою-русиною, яка стала відомою у світі [10].

Відома всім Роксолана (Настя Лісовська) (1506–1558), донька роґатинського священика. Залишаючись патріоткою України, вона була не просто коханою дружиною Османського падишаха Сулеймана Пишного, а й його порадицею у державних справах. Завдяки їй упродовж 41 року наймогутніша у світі держава не чинила нападів на Україну, ще й стримувала татар. Роксолана зробила більше, ніж усі гетьмани України і наймогутніші армії Європи. Вона остаточно і назавжди підірвала могутність Османської імперії [4].

Олена Блаватська (1831–1891) — відома на весь світ письменниця-езотерик. Леся Українка (1871–1913) —

найславніша українська поетеса, послідовний та енергійний борець за утворення українського народу, за його консолідацію в політичну націю. Усі її твори — це образ ідеальної землі, земного раю, що зветься Україною. З'явився цей образ — і цілі маси людей збагнули, що вони не просто обивателі, а українці, що це звання їх зобов'язує, що їм є за що боротись і віддавати життя [1].

У перших десятиліттях ХХ ст. на оперних сценах світу царювали четверо чоловіків — Баттістіні, Карузо, Тітта Руффо, Шаляпін. І лише одна жінка спромоглася сягнути їхніх висот і стати врівень з ними. Це була Соломія Крушельницька (1872–1952). Однак порівняно зі своїми ушлявленими колегами вона виявилася набагато вищою як особистість: “інколи загадковіша, майже завжди складніша та цілісніша — троїста і єдина особистість актриси, співачки, музиканта”, — пише видатний італійський музикознавець Рінальдо Кортопассі у книжці “Повернення мадам Баттерфляй у рідне гніздо Торредель Лаго”. Найвимогливіші критики світу називали Соломію Крушельницьку “Незабутньою Аїдою”, “Єдиною у світі Джокондою”, “Найчарівнішою Чіо-Чіо-Сан”, “Неповторною Галькою”, “Ідеальною Брунгільдою”, “Вражаючою Валькірією”, “Найпрекраснішою Саломеєю”, “Винятковою Лорелесею” та ін. [3].

Ольга Кобилянська (1863–1942), Анна Ахматова (1889–1966), Марко Вовчок (1833–1907), Ліна Костенко (нар. 1930), художниця Катерина Білокур (1900–1961), зрештою, угорська княгиня, хранителька мукачівського замку “Паланок” Іло-

на Зріні (1643–1703), єдина жінка, нагороджена спеціальною султанською грамотою—атнаме, — всі вони й багато інших зробили значний внесок не лише в українську, а й світову культуру [4].

Історія зберегла імена козачки Ганни Золотаренко, дружини гетьмана Богдана Хмельницького, Софії Ружинської, волинської княгині, яка очолила 60-тисячні воєнні загони і під музичний супровід приступом взяла у 1608 р. замок князів Корецьких, Олени Горностаєвої (з родини князів Чорторійських), засновниці Пересопницького монастиря.

Лише уривчасті відомості маємо про волелюбну українку Степаниду. Вона була активною учасницею повстання Степана Разіна, очолювала повстанський загін зі Слобідської України, а після поразки повстання її у 1670 р. заслали в каземати Тихвинського жіночого монастиря [7].

Отже, можна зауважити і наполягати, що все-таки жінка в українській сім'ї відігравала важливу роль і мала велику пошану. Вона завжди була музою чоловіків. На прикладі найвидатніших українських жінок, таких як Роксолана, княгиня Ольга бачимо, що жінки завдяки своїй мудрості врятували не одне людське життя, як Соломія Крушельницька зачаровувала та підкоряла своїм голосом не одне чоловіче серце, як Ольга Кобилянська, Анна Ахматова та Ліна Костенко були і залишаються прикладом для багатьох людей. Як і інші українські жінки, всі вони зробили свій внесок в українську історію, таку різноманітну та багатогранну, та й досі залишаються зразком для наслідування.

Література

1. Білоусова І. А. Жінка і суспільство: нерівний шлюб...// Україна — 1999 <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/lesja/index.html>
2. Василенко Н. П. Матеріали до історії українського права. — К., 1929. — Т. 1. — С. 47, 51.
3. Головащенко М. На вершині світової слави. Соломія Крушельницька.
4. Загоруй Я. Видатні українці. — Русмєннуку. — 2007. — 5 листоп.
5. Ібатуліна К. Українська жінка — реалії сьогодення. — К., 2009.
6. Левицький О. И. Черты семейного быта Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. — Киев, 1909. — С. 8, 62.
7. Марчук Л. Волинські амазонки. — <http://kfest.livejournal.com/4447.html>
8. Січинський В. Чужинці про Україну. — Л., 1939. — С. 86.
9. Субтельний О. Історія України. — К., 2000.
10. Укладач Л. Цікаві факти з історії, географії, літератури, мови, народознавства, музики, спорту України. — 2010. — 25 берез.
11. Українська культура в ретроспективному аналізі. — К., 2001.
12. Українознавство: В 3-х т. — К., 1994–1996.

ВІД ВИТВОРІВ МИСТЕЦТВА ДО ДРУКАРСЬКОГО ШТАМПУ

Актуальні проблеми українознавства, с. 218–222

На початку 90-х років ХХ ст. Українська держава, отримавши незалежність, перейшла до капіталістичного способу управління економікою. Багато підприємств не змогли пристосуватися до ринкових відносин, збанкрутували або змінили профіль діяльності. Це стосується і такої галузі виробництва, як порцеляново-фаянсова.

Сучасні підприємства порцеляново-фаянсової галузі не можуть конкурувати за якістю та зовнішнім виглядом виробів з продукцією іноземних експортерів. У даному контексті виникає необхідність фундаментального вивчення досвіду роботи підприємств цієї галузі у часи, коли існування капіталістичних відносин сприяло досягненню високої якості українського фарфору, яким захоплювались європейські спеціалісти.

Виробництво фарфору в Україні вперше було організовано наприкінці XVIII ст. (1784) на фарфоро-фаянсовому заводі в містечку Корці на Волині. Фабрикою керували досвідчені спеціалісти — брати Франциск та Михайло Мезери. Спочатку підприємство випускало фаянс, а з 1790 р. і фарфор [4, 5].

Основним видом продукції фабрики був побутовий і декоративний

посуд. Зважаючи на різну купівельну спроможність населення, завод значно урізноманітнював асортимент виробів. Для заможних покупців виготовлялися великі столові сервізи на 40 персон або дещо менші — на 24, а також чайні та кофейні сервізи. На замовлення виготовляли сервізи та окремі предмети з вензелями, гербами, пам'ятними або вітальними написами тощо. На менш заможного споживача були розраховані поштучні тарілки, чашки з блюдцями, чайники, кофейники, цукорниці, ажурні кошики, вази для квітів тощо.

В оздобленні виробів фарфорового заводу (1790–1815 рр.) досить виразно виступають риси панівного на той час стилю — класицизму. Для розпису характерне суцільне покриття золотом, синьою фарбою (кобальтом), коричневою, блідо-зеленою, яскраво-жовтою, яскраво-бузковою. Найпоширенішою прикрасою на посуді була вузька декоративна смужка по верхньому краю — у вигляді фестонів, що ритмічними луками підвішені під своєрідними арками у вигляді віночка з лаврових листків, або композиції з елементів геометричного орнаменту. На виробих 1811–1815 рр. бачимо фестони і квіти, виконані в яскравих природних

кольорах та перехоплені блакитними і рожевими бантами. Оздоблення корецького фарфору періоду 1815–1831 рр. має відмінний характер. Застосовується поліхромний квітковий розпис, для якого зазвичай використовувалися квіти місцевої флори, зокрема блакитні волошки [7, 88].

Коли Корецький фарфоровий завод припинив свою виробничу діяльність, попит на фарфоровий посуд почали задовольняти нові підприємства, зосереджені переважно на Волині та Харківщині. У 1865 р. стала до ладу фарфорова фабрика в Довбиші. В перші роки діяльності Довбиської фабрики на ній виробляли гранчасті, розширені до верху, чайні чашки і блюдця до них, а також фірмовий посуд для вина розливних льохів Бердичева, Дубна, Житомира.

Із 70-х років на Довбиську фабрику запросили двох французьких майстрів, до яких прикріпили вчитися кількох місцевих молодих робітників. Видатним майстром-модельєром фабрики був Микола Ястржемський (помер 1905 р.) [6, 350], йому належать форми чайних і столових сервізів. Для його чашок і тарілок характерна простота і строгість форм. Пояснюється це бажанням майстра подати речі масові, для народного побуту. Видатними місцевими майстрами-живописцями стали Василь Романовський та Шмоль Мучник. Вони є авторами малюнків “старого шлейфа” та “нового шлейфа”, де в центрі композиції — яскравий кольоровий бант, схожий за формою на метелика, навколо якого пером і пензлем вправно намальовані фарбами та золотом дрібні квіти й трави.

У 1799 р. був заснований Городницький фарфоровий завод на Житомирщині. Відомо, що в першій половині XIX ст., він випускав здебільшого столовий посуд, оздоблений квітковим розписом, який створювали досвідчені майстри.

Багато пам'яток фарфорової продукції збереглося з виробів Волокитинського заводу, відомого під назвою “Завод Міклашевського” — за прізвищем власника. Підприємство було засноване у 1839 р. в с. Волокитиному Чернігівської губернії (нині Сумської області) і проіснувало трохи більше як 20 років [7, 90].

Асортимент фарфору Волокитинського заводу набагато ширший, ніж інших українських підприємств. Він випускав скульптуру, а також предмети оздоблення інтер'єру (розкішні фарфорові люстри й рами для картин), архітектурні деталі (декоративні наріжники), облицювальні фарфорові плитки для камінів і цілі іконостаси.

Для більшості посуду Волокитинського фарфорового заводу, виготовленого на замовлення покупця, характерне невміле наслідування поширеному ще в середині XVIII ст. стилю рококо. Це так зване “повторне рококо” XIX ст. відзначалося складними формами, орнаментом у вигляді різнорідних завитків, перевантаженням елементами оздоблення, насамперед важкими композиціями з рельєфних квітів, китиць, фруктів, птахів тощо. Звичайно, все це доповнювалося багатим золоченням.

Посуд, призначений для продажу широким верствам населення, був хоча і скромно, проте зі сма-

ком оздоблений. Характерною рисою його є більша простота форм та стриманість у декоруванні. Чашки прикрашені розписом у вигляді невеличких букетів квітів або тільки кольоровими облямівками у поєднанні з вузькою смужкою стилізованого рослинного орнаменту. Невеличкі дзбаночки оздоблювалися здебільшого розкиданими квітами або двома-трьома букетами.

Унікальним твором заводу був широко відомий свого часу іконостас, виготовлений з фарфору для Волокитинської церкви. Він складався з чотирьох монументальних колон, що підтримували верхній карниз. Угору по стержнях колон виляса профільована спіраль, в яку впліталася виноградна гілка. Великі ікони першого ярусу були оправлені у фарфорові рами, а шість ікон на царських вратах — намальовані на фарфорових плакетках. Фарфоровими ажурними вставками заповнені також прорізи другого ярусу.

Особливу роль у розвитку фаянсової промисловості зіграла Києво-Межигірська фабрика, заснована 5 липня 1789 р. на території колишнього Межигірського монастиря [3, арк. 11].

Асортимент виробів фабрики був дуже великий: столові тарілки, десертні тарілки, напівтарілки, вази круглі з підставками, вази овальні з підставками, чаші овальні без підставок, круглі соусники, овальні соусники, різноманітні чаші без підставок, круглі блюда, овальні блюда, корзини, салатники, маслянки, чайники, кофейники, чашки чайні, цукорниці, гірчичниці, перечниці, овочниці, чорнильниці з прибором,

підсвічники, сухарниці, молочники, підставки до умивальників, солонки круглі та овальні, бутिलочниці, вазони для квітів, кухлі, чашки для полоскання, каструлі, попільнички, підставки під ножі й виделки, декоративні вази на високих підставках з рясними ліпними прикрасами [1, арк. 3–5]. Окрім посуду і ваз на Києво-Межигірському заводі випускалися садові ослінчики у формі діжечок, рамки для портретів і дзеркал, кашпо, ікони, великодні яйця, лампади, свічники, аптекарський посуд. У декорі виробів відтворювалися рельєфні прикраси і форми керамічних виробів західноєвропейських майстрів. Фабрика випускала як фаянсові, так і мармурові вироби. Фаянсові вироби покривалися високоякісною глазур'ю, до складу якої входили: сурік, глейт (глет), шмельт, бура, солі [2, арк. 2].

Вищим досягненням межигірського заводу були друкарські малюнки, виконані з великою майстерністю, кращі з яких відтворюють пейзажі Києва, Петербурга та їх околиць. Застосовуючи цю техніку, завод випустив у широкий продаж високоякісні вироби за порівняно недорогою ціною. Виготовляли також посуд, прикрашений монохромними друкарськими малюнками з доданням золота.

Друкування малюнків з усіх російських фарфорових і фаянсових заводів уперше почали використовувати саме тут. Друкування використовувалося замість малювання і живопису, воно полегшувало роботу майстрів, бо різні малюнки і ландшафти, вигравійовані одного разу на мідь, успішно друкувалися на

фаянсовому посуді. Таким чином, можна було економити на оплаті художникам, уніфікувати вироби. З іншого боку, фаянс втрачав свою винятковість. З часом на заводі починають надавати перевагу копіям з європейських гравюр. Директор заводу Бородин у своєму листі у 1823 р. писав: "...з людей, здатних відпрацювати речі чисто й зі смаком тут тільки один гравер, а інші суть селяни, у них пензель погано ходить у руках. Друкарські ж вироби обов'язково вийдуть хороші" [5, 3]. Виняток становили лише лампадки та великодні яйця, які, з дозволу начальства, на свій смак і розсуд розписували майстри-початківці.

Уже в перші десятиліття було виготовлено багато сервізів на замовлення представників російської знаті: великого князя Миколи Павловича, графа Платова, генерала Аракчеєва та ін. У 1813 р. виготовили посуд для імператора.

З 1817 р. на фабриці працював гравером Д. І. Степанов, який закінчив Академію мистецтв у Петербурзі: на ряді виробів є його підпис. Зустрічаються також підписи "Галактіонов" та "І. Іванов".

Друкарськими малюнками прикрашають як окремі предмети, що йшли у продаж, так і замовлені сервізи; місцевий гравер І. С. Семенов у 1821–1826 рр. виконав серію пейзажних гравюр, які були тричі повторені різними заводами на сервізах: у 1825 р. — Імператорським фарфоровим заводом, у 1827 р. — Юсупівським заводом у селі Архангельському.

Крім архітектурних та пейзажних видів вироби межигірського заводу

часто прикрашалися малюнками на теми байок І. А. Крилова, гербами та емблемами, сценами з античної історії і життя. Зустрічається також посуд, в якому обрамлення прикрашене рослинним друкарським орнаментом, іноді підфарбоване від руки.

У перші десятиліття діяльності на Києво-Межигірському заводі були відомі червона, чорна і "мармурова" кольорові маси. З них робилися декоративні вази, столовий і чайний посуд теракотового кольору, декорований по краю виноградною лозою у техніці чорного підглазурового друку з ручною обробкою.

Пануючий у Росії першої третини XIX ст. стиль ампір знайшов своє віддзеркалення і у фаянсі Києво-Межигірського заводу — в цей час ряд виробів формою і декором наслідують античні пам'ятки. На заводі також широко практикується випуск кольорових виробів (із кольорових мас або білих з кольоровою глазур'ю), зокрема великих декоративних ваз, рясно оздоблених рельєфним декором, а також складних скульптурних груп, як, наприклад, "Трифон і ріг достатку" [5, 5].

Великим успіхом користувалися так звані "гіпюрові сервізи", за англійськими зразками. Форми таких сервізів витримані у стилі ампір, а декор, що є, по суті, головним художнім акцентом, вкриває поверхню виробу суцільним візерунком дрібних рельєфних квітів і листя, і стирає строгість класицистичних форм. У придворних колах користувалися успіхом хлібниці й тарілки з крупним рельєфним листям винограду, вкриті зеленою поливою.

З 30-х років XIX ст. на výroбах Києво-Межигірської фабрики окрім марки заводу “Київ” відбивається і дата. У 1840-х роках на заводі освоєні нові кольорові маси і полива. Межигірські вироби цього часу відрізняються великою різноманітністю кольорів: блакитний, зелений, темно- і світло-коричневий, оранжево-охристий, жовтий.

У розписах з’являються українські та російські пейзажі, а також народні типажі. На середнього покупця розраховані тарілки з дрібним друкарським орнаментом у вигляді завитків і янголят у картушах, а також тарілки з геометричним орнаментом блакитного кольору і дрібним квітковим візерунком, що покриває весь виріб. Краї тарілок часто зроблені хвилястими.

Вироби останніх десятиліть фабрики відзначені зниженням художніх достоїнств. Це, звичайно, дрібні предмети, цілком вкриті друкарським візерунком, призначені для невеликих небагатих інтер’єрів, дешеві, але схожі на дорогі. До останніх років Межигірський завод продовжує випускати зелені полив’яні тарілки та сухарниці, прикрашені рельєфними рослинними мотивами, за старими формами і зразками.

Масовий завіз через Одеський порт із Західної Європи керамічних виробів з рельєфним і друкарським декором остаточно підірвав збут межигірської продукції, особливо після пониження мита на імпорту у 1857 р., внаслідок поразки у Кримській війні.

Фарфорова і фаянсова промисловість України другої половини XIX ст. розвивалася слабшими темпами порівняно з попереднім етапом. Не всі керамічні заводи витримали кризу кріпосницької системи, а з тих, що залишилися, тільки кілька виросли у значні підприємства. Низьким був мистецький рівень фарфорових і фаянсових виробів. Спочатку спостерігалася певна тенденція використати в їх оздобленні традиції народного мистецтва. Однак згодом власники керамічних заводів переходять до наслідування західноєвропейських зразків. З 60-х років XIX ст. виробництво фарфору стає масовим, а штамп і шаблон вбивають минулу красу і винятковість вітчизняних виробів.

Література

1. ЦДІАКУ. — Ф. 581. — Оп. 1. — Спр. 29. — Арк. 10.
2. ЦДІАКУ. — Ф. 581. — Оп. 1. — Спр. 230. — Арк. 24.
3. ЦДІАКУ. — Ф. 581. — Оп. 1. — Спр. 22. — Арк. 6.
5. Онацький Н. Українська порцеляна. — Суми, 1931. — 10 с.
6. Онацький Н. Межигірський фаянс. — Суми, 1931. — 8 с.
7. Історія українського мистецтва: У 6 т. / За ред. В. І. Касіян / Мистецтво другої половини XIX–XX ст. — Т. 4. — Кн. 2. — К.: Жовтень, 1970. — 427 с.
8. Нариси з історії українського декоративного прикладного мистецтва / За ред. Г. М. Жолтовського, Ю. П. Лащук. — Л.: Вид-во Львів. ун-ту, 1968. — 191 с.

ВПЛИВ БАХМУТСЬКОГО ПОВІТОВОГО ЗЕМСТВА НА РОЗВИТОК НАРОДНОЇ ОСВІТИ

Актуальні проблеми українознавства, с. 223–230

Одним із завдань земських установ після реформи 1864 р. було створення та розвиток мережі закладів народної освіти у селах, волостях, повітах, містах. Земські установи з успіхом виконали це завдання, створивши і виховавши потужний прошарок інтелігенції із селян, міщан, купців, іновірців [1].

Дорадянські дослідники приділяли певну увагу ролі та досвіду земств у народній освіті [2–4].

За радянських часів вишукувався негатив у освітній діяльності земств. Відкриття початкових училищ у Бахмутському повіті відбувалося до і після відміни кріпацтва. У 1843 р. початкове училище було відкрито в селі Луганському [5]. Бахмутське повітове земство завжди виступало з підтримкою ініціатив Думи щодо відкриття нових навчальних закладів. У 1866–1867 рр. земські збори стали клопотати про відкриття 1-ї гімназії у Бахмуті [6].

1 липня 1872 р. була відкрита чоловіча 4-класна прогімназія, на утримання якої земство виділило субсидію у 2 тис. руб. на рік [7].

Коли в 1896 р. ця гімназія стала повною 8-річною, то земство узяло на себе дотацію у 6 тис. руб. на рік [8].

У 1886 р. земство відзначало, що з 268 селищ 83 %, або 223, не мають

шкіл. “Невідкладна задача земства посилити наскільки це можливо свою діяльність щодо найшвидшого відкриття початкових училищ” [9].

Земство було стурбоване, що “жителі багатьох сіл віддають навчати своїх дітей грамоті місцевим селянам, солдатам, писарям; такі вчителі ходять по дворах, де живуть, і там викладають отроцтву знання грамоти”. Платня за навчання одного хлопчика становила 30–50 копійок на місяць або 3 рублі за зиму. Батьки дітей годували вчителя по тижню за кожного учня. Таким домашнім способом один учитель навчав від 10 до 25 дітей.

Наприклад, село Родіонівка — селянин, у селах Парасковіївка, Білокузьминівка, Ільїновка — селянин, у селі Триполь — селянин [9].

Із 81171 селян-чоловіків повіту грамотними були 8,4 %, з 79315 селянок грамотними були тільки 280 (0,35 %). Із 22 тис. дітей навчалися 21 % хлопчиків і 1,7 % дівчаток [9].

У 1866 р. всі початкові училища повіту були передані Бахмутському земству [6].

Слід відзначити, що почалося щорічне відкриття нових початкових училищ. Так, у 1870 р. початкове училище відкривається у Званівці, в 1871 р. — в селі Іванівка (Івано-Хре-

щенське). 1875 р. відкривається училище в селі Сріблянка. В 1876 р. — двокласне училище в с. Покровське, проте в 1878 р. через поганий стан будівлі його було закрито, і тільки в 1883–1884 рр. училище знову відкрили. В 1884 р. в селі Луганське відкрито жіноче початкове училище [10].

Сільські училища закривалися не тільки через непристосованість будівель, а й через пожежі. Так, у 1884 р. згоріло початкове училище в селі Званівка [10].

До 1884 р. в селах були відкриті 10 чоловічих, 4 жіночих і 26 змішаних училищ. Їх опікунами виступали 5 дворян і урядовців, 1 священик, 18 селян. В училищах навчалося 2034 хлопчики, 385 дівчаток. Управа повіту відзначала, що найкращим училищем є Серебрянське завдяки пожертвуванням опікуна Г. В. Мессароша [10].

Динаміка розбудови освіти у повіті була такою:

1868 р. — 14 училищ, 601 учень;
1873 р. — 28 училищ, 1400 учнів;
1878 р. — 32 училища, 1767 учнів;
1883 р. — 40 училищ, 2692 учні;
1888 р. — 45 училищ, 3353 учні;
1893 р. — 76 училищ, 5332 учні [10].

“Вельми часто батьки утримують своїх дітей удома, потребуючи їх допомоги по господарству., спів по слуху і по нотах викладається майже у всіх училищах”. Рада училищ відзначала, що всі вчителі і вчительки повинні отримувати не менше як 240 руб. на рік, проте сільські громади Іванівського, Луганського, Покровського, Серебрянського училищ винні були вчителям, а найбільшу суму в 140 руб. заборгували в селі

Покровське. Вчителі скаржилися на свавілля сільських властей, вчительки “розказали декілька випадків образ від особ владу імущих в сільському Товаристві” [11].

У 1873 р. у повіті діяло 27 шкіл, число учнів збільшилося на 255 хлопчаків і 24 дівчинки. “Земство асигнувало 2000 руб. на ремісничий клас при ВНУ Бахмуту. На сільські школи повіту виділялося 5000 руб.: законовчителам та вчителям 4700 руб., завідувачці жіночої школи 300 руб., канцелярія училищної ради 200 руб., проїзд членам училищної ради 100 руб.” [12].

“У 1886 р. працювало 45 шкіл — 2972 учнів, на утримання виділялося 10,2 тис. руб.” [9].

“У 1895 р. діяло 85 шкіл — 6491 учнів, виділено коштів 17 тис. руб. При всіх школах були бібліотеки” [13].

За дорученням Ради міністрів генерал-лейтенант П. І. Томич обстежував початкові школи Слоб'яно-Сербського і Бахмутського повітів. У своєму докладі Томич виклав незадоволеність бездіяльністю інспектора народних училищ Бахмутського повіту П. Діомидова і відзначав незадовільний стан шкільних будівель, квартир учителів, шкільного інвентарю, переповненістю шкіл у 2–3 рази вище за норму. “В селі Покровському, віддаленому від Бахмуту в 7–8 верстах, школа поміщається в простій селянській хатині з малими віконцями, в день відвідин мого в ній знаходилося 125 учнів, норма не повинна перевищувати 45, учні сидять на старих зламаних партах, не ймовірно тіснивши один одного. Про правильність письма не може бути і мови. В школі всього одна вчителька — Соколовська, завдяки жахли-

вому, немислимому приміщенню розладнала своє здоров'я і лежить в Бахмутській земській лікарні, уражена важким розладом легенів. Її квартира за розміром і вільним доступом в неї холодного повітря нижче за всяку критику”.

“У 1897 р. земство повіту вирішило будувати щорічно по 10 нових шкіл на 60 учнів кожна й асигнувати протягом 5 років по 15 тисяч рб. Це привело б до збільшення чисельності класів в земських школах з 74 до 140” [14].

“У 1900 р. сільських 1-класних шкіл діяло 186. Побудовано 39 шкіл. Учні 7225. Коштів виділено на утримання 72 тис. рб. Для бібліотек виділено 1000 рб. — їх фонд становив 32 тис. книг” [15].

“Народних шкіл у 1901 р. було 88, 7652 учнів (навчалось дівчаток 737, зменшилося у 3 рази порівняно з 1900 р.). Побудовано 16 нових шкіл. Загальні витрати на освіту 75878 рб., будівлі та ремонт 28,5 тис. рб. Платня вчителів становила 300–400 рб., помічника 240 рб.” [15].

У 1902 р. гласний В. О. Плещев запропонував урядовим властям дозволити у земських початкових училищах викладання закону Божого світськими особами без богословської освіти за умови іспитів. За правильним викладанням стежили приходські священики. Губернія винесла питання на обговорення у всіх повітах.

“До 1904 р. у Бахмутському повіті було збудовано 55 нових шкільних будівель, було 179 класів, де додатково навчалось 4740 учнів, 10-річна програма земства була перевиконана” [16].

У середньому по Росії за 50 років в окремому повіті відкривали 2 училища щороку. “Фахівці земств для переходу на загальну початкову освіту вважали потрібним асигнувань майже 499 млн рб. (фактично виділили — 124 млн рб.) з розрахунку 3000 рб. на 1 училище на рік, або 4,5 рублі на жителя. Фактично витрати на сільське училище становили 788 рб., або 43 коп. на учня. Витрати повіту на освіту мали б бути у 500 тис. рб., або 2,8 рублі на мешканця. В той час витрати на учня у США становили 7 рублів, у Прусії 3,5 рб.” [4].

“У 1905 р. на утриманні земства знаходилося 99 шкіл, з них у нових 77, не мали своїх приміщень 4. Шкільні будинки мали багато вад. Вчитель Олександр-Полонської школи вказував, що будівля саманна, під залізом, проведено ремонт труби пічі, вентиляція є. Кухні немає. Кімната вчителя тісна, майже не поміщається ліжко, постійні протяги. Вчителька Байракської школи писала, що стеля протікає, одна стіна відійшла, печі погані, сильно димлять і по кілька днів стоїть страшний холод. Нефарбовані вікна, двері, підлога. Староста села посилався, що школа земська. Погана квартира помічниці вчительки, сторожу ніде жити. Вчитель Гришинської школи відзначав, що її не ремонтували ніколи — “вона схожа на похилу корчму”, вікна та двері гнилі, не фарбувалися, ганок розвалений. Вчителька Гродовської школи вказувала на сире, холодне приміщення. Квартири у неї немає. Школа Іванівки, побудована у 1882 р., прийшла у аварійний стан. Температура зимою 5–6 градусів, учні сиділи в пальто. Під час дощів

протікає дах, парти 8–10-містні, високі. Тому діти старшого віку стоять на колінках, а малі пишуть стоячи — “виглядають тільки голови”. Квартира вчительки сира, холодна. Привольнянська школа у селянській хаті під солом’яною стріхою, з земляною підлогою. Вчитель Святогорівської школи відзначав, що 7 років її оглядають члени земства, примушують селян або перебудувати, або збудувати нову. Кількість учнів зростає щороку, але навчатися можуть тільки 60 дітей. Нема 2-го вчителя. Вчитель Старо-Михайлівської школи змалював її вигляд такими фарбами: “маленька хатка під залізом на площі поряд з церквою та “кутузкою”. Вікна гнилі і через них завиває вітер, зсередини у кімнаті порепані стіни, провисла стеля та нерівна долівка. Висять 2–3 карти, як старі ганчірки. Парти старі, риплять, шкафи та дошка погані. Підлога ніколи не млася, гнила. Сторожу платять 5 рб. і вони часто міняються. Квартира вчителя з 2 печами, мала, сира” [17].

“За 1905 р. земство побудувало 7 нових шкіл. З 99 шкіл у 51 працювали 1 вчитель, у 35 — два, у 8 — 3 вчителів, у 4 — 4 вчителів. У Гришинській школі 7 вчителів. Міністерству освіти належали 21 школа, 15 двокласних, 6 однокласних. Німецьких шкіл 37, заводських 28, єврейських хедерів 52, єврейських талмуд — Тори 2, ЦПШ 44, приватних 12, міських 4 (470 учнів). Взагалі у повіті на 390 тис. населення працювали 352 школи, одна на 1196 жителів. Нараховувалося 39723 учні, на 1 школу учнів 120 (а фактично припадало 183). З 19 тис. дітей-першачків можливість вчитися у 1905 р. мали тільки

70 %. Іудеїв у земських школах було 23” [18].

“З 170 земських вчителів перший рік працювало 25 % — 43 вчителів. Від 10 до 20 років працювало 18 вчителів. Багаторічна робота вчителя на одному місці робила його “своїм”, до нього йшли з проблемами селяни, вони виховували не тільки дітей, а й дорослих. 117 вчителів були жінки. Цікаво, що неодруженими були 95 вчительок та 35 чоловіків з 53. За соціальним станом: 21 вчителі були з дворян, 39 — із духовенства, 42 — із селян, 38 — із міщан, з інших станів — 38” [17].

“Учебний рік тривав від 85 до 180 днів (у більшості шкіл 140–150 днів) з 20 вересня до 20 квітня. Бібліотеки з 93 шкіл мали 68, придбано книги ще для 7 шкіл” [17].

Шкільна освіта при заводах мала такий вигляд:

Юзівка

рік	шкіл	вчителів	учнів	витрати, рб.
1904	6	28	1009	33613
1907	8	39	729/499	47710
1911	10	59	941/645	70407

2 бібліотеки-читальні для дорослих.

Макіївка

рік	шкіл	вчителів	учнів	витрати, рб.
1904	—	—	—	—
1908	1	6	213/180	6655
1911	2	7	202/159	7689

Торецьке (Єнакієве)

рік	шкіл	вчителів	учнів	витрати, рб.
1904	—	—	—	—
1908	1	1	38/19	630
1911	1	1	29/19	1600

Костянтинівка

рік	шкіл	вчителів	учнів	витрати, рб.
1904	1	2	18/21	1395
1908	2	3	54/29	1358
1911	2	3	54/45	1344

Дружківка

рік	шкіл	вчителів	учнів	витрати, рб.
1904	1	9	112/122	6500
1908	2	17	450/170	11480
1911	3	15	377/295	13162

Бібліотека.

Краматорськ

рік	шкіл	вчителів	учнів	витрати, рб.
1904	1	3	45/48	1339
1908	1	4	70/70	2400
1911	1	4	97/88	2200

Слід зауважити, що кількість дітей у заводських школах росла повільно, з 1908 р. більшу частину вчителів становили жінки [17].

“За 1905–1907 рр. відбулися 3 Всеросійські З’їзди вчителів” [17].

7–8 жовтня 1907 р. у Бахмуті відбувся З’їзд спілки вчителів. У прийнятій постанові йшлося: “В виду крайньої необхідності удовлетворить народных учителей в самообразовании и поднятия уровня по специальным знаниям, обратить внимание на учительскую библиотеку при земстве для культурных нужд учителей”. Треба було на кошти земства придбати нові книги, розподілити по кількох пунктах у повіті, зобов’язати земських розсильних привозити книжки вчителям. “Бюро З’їзду просило вчителів підтримати

це рішення зверненнями до Управи. Було вирішено знімати у Бахмуті квартиру для приїжджаючих вчителів за 25 коп на добу. Управу просили придбати нові книжки з педагогіки та психології. Планувалося видавати Вісник для вчителів та листівки для селян. Вчителі протестували проти “шовіністичної хрестоматії” священників Одинцова та Богоягвленського. Ставилося питання створення книжкових складів-магазинів при школах: виділяти на купівлю 25–30 рб., завідувач-вчитель, придбати народну літературу. Наводився приклад Казенно-Торської-Шахівської школи, де у 1901 р. вчитель зібрав пожертв 36 рублів, придбав книги, організував продаж у вихідні та свята біля церкви та на народних читаннях у школі. За 5 років було продано селянам 500 книжок на 21 рб.” [18].

Бахмутський вчитель Д. Колоно у збірці “Голос народного учителя” писав: “Покажи свою классную комнату, чтобы я знал, кто ты и как ты работаешь. Класс темный, сырой, тесный, потолок низкий. Нет вентиляции. Ты всего этого перестроить не можешь. Но ты, учитель, можешь вложить в содержание класса свое “я”. В каждой вещи, в каждом ученике будет сквозить твоя душа, твое знание и понимание дела. Темный класс по освещению ты можешь сделать светлым по содержанию”. “Вчитель повинен ходити з учнями в поле, на луг, розглядати квітки, робити гербарії. Не завадять діаграми смертності, пияцтва, освіченості населення. Потрібен “чарівний ліхтар”. У книжковому шкафі те, що дозволено, але вчитель прочитав кожную книгу, написав анотацію та питання для читача.

Стіни прикрашені виробами учнів з кольорового папіру. “Ты создал из школы храм любви, правды и науки, место мира и отдыха” [18].

“Голос народного учителя” уперше в 1907 р. поставив питання про створення при земстві шкільного музею, який мав би експонати та наочність з усіх дисциплін, що викладалися у школах [18].

Як противагу політиці укріплення ЦППШ урядом Державна Дума у 1909 р. виділила 6 млн руб. на земські школи, училища. У 1906 р. населення Росії становило 146 млн осіб, дітей шкільного віку було понад 12,7 млн. Беручи за основу навантаження на одного вчителя клас-комплект у 50 учнів, країна повинна була б мати 231 тис. вчителів. Однак мала лише 90 тис. Навчалася 5,389 млн дітей, або 42 %. У 50 європейських губерніях Росії налічувалося 72 тис. сільських шкіл. Міських училищ 5274 [3–4].

Із 1905 р. земство асигнувало на 6 років для будівництва нових шкіл 153 тис. руб. [17].

Про турботу повітового земства щодо розвитку народної освіти свідчать дані “Докладу Бахмутської земської Управи” до 50-річчя створення земства (1911 р.): “Виділення грошей на оренду 2 приміщень для занять Троїцького 2-класного училища (де навчалися 180 учнів) і 2 квартир вчителям по клопотанню земського начальника Смекалова; будівництво і відкриття у Бахмуті другої жіночої гімназії” [20–21]. Вчителька 1-ї чоловічої школи села Луганське Ганна Осадча просила виділити їй на оплату казенної квартири допомогу від 60 до 125 рублів на рік, як і її колезі вчительці Болгарській. Земство за-

довольнило це прохання [17]. Управа відклала розгляд питання про відкриття для учнів чоловічої гімназії пансіону-гуртожитку для іногородніх (в чоловічій гімназії було 145 іногородніх учнів з 315, в жіночій — 159 іногородніх із 520), оскільки не “вказані суми асигнувань, немає проекту і кошторису на споруду будівель інтернатів” [19–20].

Особливу увагу Управа звертала на поліпшення матеріального становища вчителів. Було виділено 60 рублів на заохочення Бориса Радковського, що викладав співи у Іванівському і Івано-Хрещенському земських училищах, 240 рублів — на прийом у Григоровську сільську школу, де при штаті 36 учнів фактично було 80, другого вчителя, про надбавку вчителю села Олександрополь 70 рублів, про матеріальну допомогу для догляду за хворою на шизофренію вчителькою О. М. Васютинською, яка 20 років пропрацювала у земській школі в селі Кодемо, про допомогу на лікування в Криму 200 рублів вчителю Софійського 2-класного училища 28-річного Антона Михайлова, який був самотній і не мав родичів [17].

Земство піклувалося про підвищення професійної кваліфікації вчителів, але робило це поспіхом. Учитель Степняк у “Народній газеті Бахмутського земства” в червні 1912 р. ділився своїми враженнями про земські вчительські курси у Катеринославі: не “було бесід і досвіду, музей навчальних посібників мізерний, лекцій по дитячій літературі, садівництву, природній історії, сільському господарству, малюванню не було”. “Під гуртожиток були відведені дві кімнати, в яких поміщалося

по 100 осіб. Завдяки тісноті, нестачі повітря сильно позначилося на здоров'ї курсистів, багато хто пішов на приватні квартири, неважний стіл, підготовлений на мінеральному маслі вплинув на здоров'я курсистів і багато кому довелося познайомитися з губернською лікарнею”; “25 рублів, асигнованих земством на наймання квартири і стіл, було далеко недостатньо”, вчителі були змушені витратити свої гроші через затримку платні, курси відрізнялися “плутаниною з лекторами і аудиторіями” [21].

У 1912 р. вчитель О. Друян у “Народній газеті” нарікав, що слід “поклопотатися про пристрій огорож навкруги шкільних садиб, щоб учитель мав нагоду зайнятися посадкою дерев і тим додати школі більш привітний вигляд” [21].

“Земське зібрання під керівництвом М. В. Рутченка було змушене вирішувати питання про виділення коштів земським “запасним вчителям” на придбання теплого одягу. “Запасні вчителі” були потрібні на час хвороби завідуючих шкіл. Земство купило кожному вчителю по кожуху і парі валянок, але по залишенні служби вчителем одяг повертався земству” [21].

“На утриманні повітової управи щорічно знаходилися від 10 до 15 стипендіатів з народних училищ, гімназій, вищих учбових закладів. В 1905 р. Управа сплачувала стипендії студента Новоросійського університету Шухмана, 200 рублів в рік вчительці Сержанової для навчання в Петербурзькому жіночому медичному інституті, студенту Харківського університету (300 рублів), студенту

Лісотехнічного інституту (300 рублів), слухачці жіночих медкурсів (200 рублів)” [17].

“Стипендії земства отримали діти земських фельдшерів Буханенка (село Лисичанськ), Лугинова (село Криворіжжя), Головка (село Луганське) для навчання в Бахмутських гімназіях. У 1905 р. земськими стипендіатами були 7 учнів Камишуватського училища, 2 — Лисичанського і Горлівського, 2 — Верхньо-Дніпровської сільгоспшколи, 6 — Бахмутської чоловічої гімназії, 7 — Софіївського училища, 2 — Олександрівської школи глухонімих, 2 — Ново-Московської вчительської семінарії” [17].

“До 1916 р. у земства було 150 постійних стипендіатів на суму 22 тис. рублів на рік. Мова йшла про підготовку міської інтелігенції” [22].

У 1911 р., підсумовуючи свою 50-річну діяльність, Бахмутське земство відзначало, що в 1861 р. у повіті було всього 8 початкових шкіл, а в 1911 р. — 212 шкіл, де навчалось 21186 школярів, щорічно з 1861 по 1911 р. земство виділяло не менш як 4 тис. руб. на розвиток шкіл, що за 50 років склало 744 тис. рублів. Для порівняння можна сказати, що урядом на розвиток народної освіти повіту централізовано було вкладено 178 тис. рублів, сільськими громадами — 33 тис. рублів, приватними особами — 15 тис. рублів [23].

Література

1. *Великая реформа. Русское общество и крестьянский вопрос в прошлом и настоящем.* — М.: Изд-во Сытина, 1911. — 1–6 т.

2. *Григорьев В. В.* Исторический очерк русской школы. — М., 1910.
3. *Фальборк Г. А., Чарнолуцкий В. И.* Земство и народное образование. — СПб., 1910–1914.
4. *Звягинцев Е. А.* Народное образование в земствах. — М., 1914.
5. *Новороссийский* календарь на 1844 год. — Одесса, 1843.
6. *Памятная* книжка Екатеринославской губернии на 1867 год. — Екатеринослав, 1866; *Журналы* Бахмутского уездного собрания. — Бахмут, 1867. — 119 с.
7. *Отчет* Бахмутской уездной управы с 1 июля 1871 по 1 июля 1872 года. — 83 с.; *Отчет* Бахмутской уездной управы с 1 июля 1872 по 1 июля 1873 года VIII очередному собранию. — Бахмут, 1873. — 97 с.
8. *Доклады* Бахмутской уездной управы и журналы XXIX очередного собрания. — Бахмут, 1896. — 488 с.
9. *Доклады* Бахмутской уездной управы и журналы XX очередного собрания. — Бахмут, 1886. — 424 с.
10. *Екатеринославская* губерния. — Т. 2: Бахмутский уезд. — Екатеринослав, 1886.
11. *ООГА.* Докладная записка инспектора народных училищ Бахмутского уезда Петрова, 1877 г.
12. *Отчет* Бахмутской уездной управы с 1 июля 1873 по 1 июля 1874 года IX очередному собранию. — Бахмут, 1874. — 95 с.; С 1-го января 1875 по 1-е января 1876 года XI очередному уездному собранию. — Бахмут, 1876. — 90 с.
13. *Доклады* Управы и журналы XXIX очередного Бахмутского уездного земского собрания. — Бахмут, 1895. — 418 с.
14. *Доклады* Управы и журналы XXXI очередного Бахмутского уездного земского собрания. — Бахмут, 1897. — 341 с.
15. *Журналы* XXXV очередного Бахмутского уездного земского собрания. — Бахмут, 1901. — С. 77, 177, 244.
16. *РГИА.* — Ф. 733. — Оп. 187. — Д. 610; *Ведомость* школьной сети Бахмутского уездного земства за 1903 год.: Отчет Бахмутской уездной земской управы по народному образованию за 1903–1904 учебный год. — Бахмут, 1904. — 17 с.; *Отчет* за 1904–1905 учебный год. — Бахмут, 1905. — 91 с.
17. *Отчет* Бахмутской уездной управы по народному образованию к 40-летию земства. — Бахмут, 1905; *Отчет* Бахмутской управы по народному образованию к 50 летию земства. Бахмут, 1911.
18. *Голос* народного учителя. — СПб, 1907.
19. *Пылаев В.* Историческая записка о 50-летию Бахмутской женской гимназии. — Бахмут, 1909.
20. *РГИА.* — Ф. 733. — Оп. 166. — Д. 1216; *Дело* об открытии в Бахмуте Второй женской гимназии.
21. *Народная* газета. — 1912. — № 37.
22. *Отчет* Бахмутской уездной земской управы за 1914 г. — Бахмут: Тип. Вальдштейна, 1915.
23. *Отчет* об исполнении Бахмутской уездной земской управой постановлений земского собрания 1910 года: 1) чрезвычайного 22–23 февраля; 2) 27 апреля; 3) 7-го сентября; 4) очередного с 28 сентября по 5-е октября. — Бахмут, 1911. — 114 с.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ И ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ДИПЛОМАТИЯ В ЕВРАЗИИ

Актуальні проблеми українознавства, с. 231–236

Официальная дипломатия все чаще подключается к решению задач энергетической политики в международной сфере. В практике энергетической дипломатии различаются внешнеэкономические и внешнеполитические интересы государств в области международных отношений. Помимо традиционных наборов методов и средств большой дипломатии в арсенале энергетической дипломатии задействованы также специальные инструменты. За последние десятилетия происходит развитие механизмов реализации энергетической дипломатии. Также на практику энергетической дипломатии свое влияние оказывают национальные особенности и традиции, присущие отдельным странам и регионам. Мировая практика различает экономические и внешнеполитические интересы различных государств на энергетическом направлении системы международных экономических отношений, учитывая интересы Украины.

В связи с развитием международной транспортной системы для экспорта энергетических ресурсов растет экономический интерес у стран, через территорию которых уже проложены или предполагается проло-

жить трубопроводы, а это приводит в свою очередь к конкуренции между транзитными странами. Следует обратить внимание, что, с одной стороны, Россия является страной-экспортером, чьи внешнеэкономические интересы зависят от группы транзитных стран, а с другой стороны, она сама является транзитной страной. Поэтому очевидной является проработка комплекса соответствующих экономических проблем с целью определения внешнеэкономических интересов России в отношении транзитных вопросов. Это необходимо в связи с разработкой Протокола по транзиту к Энергетической хартии, который должен сформировать универсальные международно-правовые рамки в отношении транзита энергоресурсов на Евразийском пространстве.

Внешнеполитические интересы в энергетической сфере весьма разнообразны и часто переплетаются между собой. Например, внешняя политика ЕС, ориентированная на диверсификацию внешних источников снабжения нефтью и газом, в частности, за счет поставок из каспийских стран, не совпадает с геополитическими интересами США и отчасти Турции в Черноморско-

Каспийском регионе. Помимо экономических интересов в действиях ряда стран в Каспийском регионе явно присутствуют внешнеполитические и геополитические интересы.

Например, Турция неоднократно заявляла, что проекты транспортировки каспийских углеводородов являются приоритетами ее внешней политики. Чрезмерная активность США, стремящихся добиться контроля над добычей и транспортировкой каспийских углеводородов, не устраивает европейцев, предпочитающих обеспечить доступ к каспийским углеводородам по своим схемам — без американского контроля. Не всегда совпадают интересы США и европейских стран в Иране, Ираке и Ливии. Различны внешнеполитические интересы Греции, Турции, Украины и Румынии по вопросам выбора маршрутов для транспортировки каспийской нефти. На постсоветском пространстве появились свои интересы у бывших союзных республик, которые далеко не всегда совпадают. В частности, это относится к странам Каспийского региона (Азербайджан, Казахстан, Россия и Узбекистан). Российские внешнеполитические цели, связанные с энергетическими интересами в ряде регионов, могут отличаться от интересов других стран. Так у России имеются свои внешнеполитические интересы, связанные с использованием энергетического фактора в международных отношениях, не только в отношении ряда стран и регионов, но также и на глобальном уровне.

В связи с вышесказанным необходимо отметить две практические

стороны внешней энергетической политики и дипломатии. Прежде всего, это внешнеполитические акции, направленные на обеспечение национальных экономических интересов в области добычи, транспортировки и потребления энергетических ресурсов. В то же время, в энергетической дипломатии могут быть и политические мотивы, поскольку энергетический фактор не раз использовался для достижения конкретных внешнеполитических целей. Исходя из этого целесообразно подразделять конкретные акции во внешней энергетической политике на экономически и политически мотивированные. К политическим акциям относятся, например, нефтяное эмбарго арабских нефтедобывающих стран в отношении Запада в 70-е годы, геополитические аспекты борьбы за каспийскую нефть и пути ее транспортировки и др.

В энергетической дипломатии используются классические методы и средства двусторонней и многосторонней дипломатии, арсенал которой постоянно расширяется и обогащается.

Одной из наиболее распространенных и важных форм являются переговоры, в подготовке и в ходе проведения которых используются традиционные методы и средства. Имеется достаточно много теорий, концепций и практических рекомендаций по подготовке и проведению многосторонних и двусторонних переговоров. Некоторые из них рассмотрены в работе видного российского специалиста по многосторонней дипломатии Т. Ф. Дмитричева “Многосторонняя дипломатия

США". В практике энергетической дипломатии используются все основные элементы переговоров: цели, задачи, декларированные и истинные позиции сторон, пространство для маневров, результаты, формы их фиксирования и т. д. Обычно для проведения переговоров применяются традиционные или специально разработанные процедуры, согласованные со всеми участвующими сторонами. Как правило, переговоры имеют общую цель, поставленную их участниками, для достижения которой вырабатываются договоренности. Необходимо отметить, что если цели и задачи внешней политики, поставленные перед дипломатией, носят открытый характер, то переговоры чаще всего проводятся в конфиденциальной обстановке, иначе они не будут продуктивными. Иногда стороны договариваются о том, что во взаимных интересах может быть произведена согласованная утечка информации о ходе переговоров или подготовлено соответствующее сообщение для прессы. В случае, если происходит несанкционированная утечка, это может нанести удар по переговорам.

Метод санкционированных и несанкционированных утечек информации нередко используется в энергетической дипломатии, как на межгосударственном, так и межкорпоративном уровнях. Особенно это характерно для переговоров по проблемам разработки правового режима и статуса Каспия, по проектам транспортировки каспийской нефти и газа, а также по поводу слияний или приобретений крупных компаний. Например, в ходе перегово-

ров между каспийскими странами по правовой проблематике Каспия в 1996 г. одна из сторон, конфиденциально получившая от российской стороны информацию по поводу российской позиции в отношении предельно допустимых размеров зон национальной юрисдикции запасов нефти и газа, организовала утечку этой информации с целью изменить ход переговоров в свою пользу.

Одной из практических разновидностей переговоров являются консультации, которые могут быть официальными, полуофициальными или неофициальными. Так же, как и переговоры, они могут осуществляться на двусторонней и многосторонней основе. Обычно консультации используются для улучшения понимания сторон по каким-то проблемам или облегчения достижений каких-либо договоренностей на переговорах.

Еще одной из рабочих форм дипломатического взаимодействия являются беседы, в которых принимает участие весьма узкий круг участников. Эти беседы также могут носить официальный или неофициальный характер. Все указанные формы широко применяются в практике энергетической дипломатии России. В частности, в ходе многолетних переговоров в рамках Конференции по энергетической хартии российская делегация регулярно проводит консультации по наиболее острым проблемам с делегацией Евросоюза, позиция которой во многом определяет ход этих переговоров.

Оценивая методы и средства мировой и российской энергетической дипломатии, необходимо напомнить

о двух традиционных подходах в дипломатии.

Исторически сложившийся первый подход исходит из того, что дипломатия — это война мирными средствами, целью которой является одержание победы над другой стороной, а в противном случае результатом считается поражение. Соответственно, этот подход предполагает проведение переговоров с позиции силы, с использованием методов и средств силового воздействия, диктата, шантажа, угроз, ультиматумов, запугивания, бескомпромиссности, недоверия друг к другу и взаимной подозрительности. За последние десятилетия в мире наблюдается усиление взаимозависимости во многих сферах, что способствовало формированию другого подхода, исходящего из того, что дипломатия — это содействие развитию экономического сотрудничества и коммерции. Целью такой дипломатии является достижение взаимоприемлемого компромисса между конкурентами, вынужденными быть одновременно и партнерами, поскольку полное поражение, разгром или уничтожение одного из них наносит существенный ущерб другому. Поэтому компромисс выгоден всем участникам переговоров, являющимися не борьбой “не на жизнь, а на смерть”, а попыткой с помощью взаимных уступок достичь взаимопонимания и договоренности. Поэтому второй подход основывается на гибкости и доверии сторон.

В энергетической дипломатии это особенно важно из-за усиления энергетической взаимозависимости и необходимости обеспечения энер-

гетической безопасности на глобальном уровне. В современной энергетической дипломатии чаще всего используется второй подход, хотя иногда в критических ситуациях в комбинации с ним применяются смягченные варианты первого. В качестве примеров можно привести многолетний глобальный диалог стран-потребителей и производителей энергоресурсов между МЭА и ОПЕК, в том числе в рамках регулярных Международных энергетических конференций, которые все больше приобретают официальный характер. В ходе этого диалога иногда некоторые страны использовали первый подход, когда безальтернативно на грань “жизни или смерти” ставился вопрос об увеличении роста цен на нефть. Особенно это было характерно в ходе энергетического кризиса середины 70-х годов. Однако впоследствии в этом диалоге возобладал более конструктивный и компромиссный подход. Стало очевидно, что не в интересах ни одной из групп сокрушить или поставить на колени друг друга, поскольку обе группы заинтересованы в стабильности мировой системы энергоснабжения.

В энергетической дипломатии используются методы и средства официальной, открытой дипломатии, а также и кулуарной, “тихой” дипломатии. Необходимо отметить, что в современном арсенале дипломатии, включая энергетическое направление, чрезвычайно редко применяются явная ложь, обман и невыполнимые обещания. Успех на переговорах крайне редко основывается на применении этих методов и

средств. Практика свидетельствует, что искусство использования обмана трансформируется в более надежное искусство честного подхода. Как отмечают классики дипломатической теории, даже наиболее впечатляющие дипломатические триумфы, построенные на обмане, не имели прочного фундамента и оказывались контрпродуктивными, поскольку обманутая сторона всегда стремилась отомстить, взять реванш, используя, в том числе, запрещенные приемы и методы.

Говоря о различных средствах воздействия в энергетической дипломатии, необходимо отметить и такие, когда стороны с целью затормозить или ускорить достижение договоренностей используют сцепки, увязки, “утяжеление” или “облегчение” переговорных позиций. Сцепки и увязки — это связывание одних проблем с другими, иногда не имеющими отношения к тематике переговоров.

В качестве примера “утяжеления” переговорных позиций можно привести поведение делегации Азербайджана на переговорах между пятью каспийскими государствами по правовому статусу и режиму Каспия. В 1996 г. российская сторона предложила согласиться с признанием прав Баку на нефтегазовые месторождения, расположенные на расстоянии 45 и более миль от азербайджанских берегов, при условии официального признания азербайджанской стороной своей прежней декларированной и кулуарно подтвержденной позиции в отношении сохранения водной акватории Каспийского моря под общей юрисдикцией всех каспийских

государств (то есть принцип “делим дно, а вода общая”). Азербайджанские представители вначале согласились, но затем ужесточили свою позицию, настаивая на признании полной юрисдикции Баку не только над минеральными ресурсами дна Каспия, но и его водной акваторией.

Успешные переговоры обычно строятся на разумных компромиссах. Иногда стороны изначально выдвигают заранее неприемлемые “супертяжелые” позиции, чтобы, как отмечал бывший госсекретарь США Г. Киссинджер, “содержание компромисса было больше в свою пользу”. По его мнению, для того, чтобы такая тактика была успешной, необходимо в ходе переговоров “выглядеть предельно гибким”. Нередко в качестве средства воздействия используется фактор могущества и международного влияния. Как считал один из известных теоретиков дипломатии и политологии Г. Моргентау, в переговорах “страна должна использовать свое могущество в качестве рычага, чтобы получить уступки, а не делать их”. В современной дипломатической практике в качестве средства воздействия иногда используются особенности конституционного устройства и роли законодательной власти государства. Например, делегация США в ходе переговоров по Договору к Энергетической хартии в целях добиться более приемлемых для американских интересов формулировок проекта ДЭХ иногда в неявной форме использовала эти приемы, достигая поставленных целей. Любопытно отметить, что, несмотря на активное участие американской делегации в переговорах и измене-

ния ряда положений ДЭХ в свою пользу, США в итоге отказались подписывать ДЭХ, опять-таки ссылаясь на внутренние проблемы с его прохождением через Конгресс.

Хотя среди средств воздействия на переговоры преобладают общепризнанные, часть которых была упомянута выше, все еще наблюдаются случаи ограниченного использования силовых средств, особенно в кулуарной дипломатии. Например, США, которые не являются каспийским государством, но заинтересованы в получении доступа к каспийской нефти и ускорении в этой связи раздела дна Каспия по своим схемам, в неофициальных беседах с российскими дипломатами иногда напрямую заявляли, что если Россия будет затягивать процесс решения правового статуса и режима Каспия, то американские компании начнут широкомасштабную разработку каспийских углеводородов, не дожидаясь выработки нового международно-правового статуса Каспийского моря. При этом они утверждают, что Россия ничего не сможет сделать, поскольку американцы будут готовы отстаивать интересы своих компаний и новых суверенных государств.

В дипломатической практике широко используются как письменные, так и устные формы достижения договоренностей, получения инструкций для ведения переговоров.

В этой связи следует отметить, что при общем признании рациональности использования обеих форм, профессиональная сложность содержания переговоров по энергетической проблематике, а также существенные финансово-экономические и внешнеполитические последствия их результатов часто делают более предпочтительной письменную форму. Ясное изложение в письменном документе согласованных с заинтересованными ведомствами и организациями директив или указаний к переговорам, а также четкое фиксирование в письменной форме любых, даже самых общих договоренностей между сторонами облегчает решение проблем субстантивного характера. При подготовке различных документов большое значение имеет соблюдение классических дипломатических правил “интеллектуальной и моральной точности”. Традиционные дипломатические методы и средства широко применяются не только в “энергетических” отношениях между странами, но также и в сотрудничестве между ведущими транснациональными корпорациями. Важной особенностью современной энергетической дипломатии является тесное взаимодействие внешнеполитических ведомств и компаний, а также активная роль самих компаний на международной арене в качестве самостоятельных игроков.

СИМВОЛИКА В СОВРЕМЕННЫХ УКРАИНСКИХ МОЛОДЕЖНЫХ НЕФОРМАЛЬНЫХ ОБЪЕДИНЕНИЯХ И ОРГАНИЗАЦИЯХ

Актуальні проблеми українознавства, с. 237–243

Начало XXI века в Украине характеризуется всплеском общественной активности. С каждым годом растет число все новых партий, общественных организаций, формальных и неформальных молодежных движений. Проблемы молодежных объединений в настоящее время вышли на тот уровень, когда общество уже не может не обращать на них внимание.

Мода бывает не только на прически или стиль одежды. Мода бывает на слова, символы, понятия. Вошедшее в обиход слово распространяется со скоростью эпидемии, оно охватывает массы, овладевает ими. Так случилось и с термином “неформальный”. Органическое невосприятие формализма как стиля работы, усталость общества от однообразия обеспечили ему успех и популярность. Слово попало в точку. Никому не хотелось быть формальным — таким же, как все.

Всех людей, участвующих в неформальных движениях объединяет только одно — субкультура, то есть: во-первых — специфическая символика, во-вторых — нормы поведения, в-третьих — идеология, принципы.

Символика — первое что бросается в глаза человеку. Именно по ней обычно судят об организации, группе. Но не стоит забывать о том, что это только внешнее отражение организации, сообщества. Например, использование наркоманских символов еще не говорит о том, что каждый человек в этой организации наркоман.

Значение символа в одной или другой группе может быть совершенно разным. Символ в молодежной среде — это кокон, оболочка. В нем находится своя информация и в таком виде она отличается от чужой. И как следствие возникает различие в связях внутри той сферы, где есть символ и вне ее, за ее пределами.

Изучение субкультурной ситуации в Украине является интересной и важной задачей, учитывая увеличение значения регионов в Украине в настоящее время.

Существует большое количество неформальных молодежных объединений, которые отличаются между собой по ряду признаков. Визуально молодежные группы отличаются символикой, которая заложена не только в значках, эмблемах, но и в

одежде, причёске, манере высказываться и т. д.

По особенностям деятельности, внутренних ценностей, влиянии на молодежную среду выделяют такие типы молодежных субкультур: хиппи, скинхеды, скауты, сатанисты и другие.

Группу *хиппи* составляют поклонники музыкального стиля панк-рок. Музыка рока — это замечательная находка для неформалов, коммуникативный канал, который не занят взрослым поколением.

Символом в одежде хиппи являются джинсы нарочно заплатаемые, низ которых махрится (это символ бедности). Из украшений — фенечки.

Аспект символического поведения в хипповской и постхипповской среде: пассивность, отказ от активных действий. Это проявления безстатусности. Нет статуса — нет своих статусом predetermined норм и программ; человек не включен в систему взаимодействий, составляющих общество. Так что пассивность (в данном случае символическая) есть один из способов обозначить свое выпавшее, “повешенное” положение вне структуры.

Выпадение из общества обозначается также через символику чертовщин. Субкультура сатанистов носит деструктивный характер. Еще в конце 80-х годов от субкультуры хэви-метал отделилась группа “черных металлистов”, сблизившаяся с приверженцами церкви сатаны.

В середине 90-х уже можно было говорить о формировании в Украине сатанинской субкультуры. Символы этой субкультуры могут находиться

на записных книжках, украшениях (серьгах, ожерельях), на стенах, на одежде сатанистов, они также могут быть выражены в самодельных татуировках.

Например, ЭМБЛЕМА БАРХОМЕД — перевернутая пиктограмма, образующая голову козла. Она находится на обложке “Сатанинской Библии”. Используется рок-группами Venom, Slayer и т. д. Это достаточно серьезный символ и почти всегда свидетельствует о вовлечении в сатанизм.

ПЕНТАГРАММА — пятиконечная звезда — это важнейший символ в магии. Обычно он используется ведьмами и колдунами (WICCA), для “Белой Магии”. Этот символ почти всегда говорит о вовлечении в оккультизм.

ПЕРЕВЕРНУТАЯ ПЕНТАГРАММА: этот символ представляет собой голову козла, который в свою очередь символизирует сатану. Используется рок-группами Motley Crue, Danzig, Morbid Angel и многими другими. Это серьезный символ у сатанистов.

СВАСТИКА: также известна, как “Солнечное Колесо”. Это древний религиозный символ, который использовался задолго до Гитлера. Он стал современным символом зла. Этот символ также связан с “бритоголовыми” и другими неонацистскими группировками.

ПЕРЕВЕРНУТЫЙ КРЕСТ. Его часто называют “Южным Крестом”. Символизирует ненависть и насмешку над крестом Иисуса Христа. Присутствует на рок-альбомах Ozzy Osborne, Danzig и других. Этот знак свидетельствует о вовлечении в сатанизм.

МОЛНИЯ: обозначает Сатану согласно Ев. от Луки 10:18, “Он сказал им: “Я видел сатану спавшего с неба, как молнию”. Также известна как сатанинская буква “S”. Этот символ можно обнаружить в названиях многих рок-групп, таких как KISS, Black Sabbath и AC/DC. Этот символ относится исключительно к сатанизму.

РУКА СО СВЕРНУТЫМИ ПАЛЬЦАМИ В ВИДЕ РОГОВ КОЗЛА: знак приветствия, среди сатанистов известен как “сатанинское приветствие”. Молодые люди таким образом поднимают руки во время рок-концертов. Этот символ можно увидеть на обратной стороне “Сатанинской Библии”.

Большая часть родителей вовлеченных в сатанизм подростков ничего не подозревает. Те же родители, которые все знают, не придают этому большого значения, считая, что это лишь игра для подростков и их дети это перерастут. Но в этом состоит огромная ошибка родителей. Молодые люди, которые вовлечены в сатанизм, могут быть определены по ряду настораживающих признаков и использованию определенных символов.

Скинхеды (skinhead — голая, бритая голова), или скины, впервые появились в Великобритании примерно сорок лет тому. “Бритоголовые” бунтовали против власти, устраивали “разборки” с хиппи, но наибольшую враждебность проявляли к мигрантам.

В Украине нет четкого юридического определения этому движению и соответствующего правового идентификатора его представителей. Отсутствует в этом смысле и оценка

скинов — насколько они опасны для общества и граждан.

Тем не менее основания беспокоиться все-таки есть — из-за того, что скинхедовское движение все больше охватывает разные социальные и профессиональные слои украинского общества.

Украинские скины становятся все более агрессивными и даже начинают говорить, будто их притесняет власть. Речь идет об известной акции на Софиевской площади Киева, которую собрали в ноябре 2006 г. 30 adeptов Украинского движения против нелегальной миграции. А уже в январе 2007 г. под лозунгами “Защитим наш футбол” скинхеды вместе с фанами требовали изменить отношение государства к украинским футбольным болельщикам.

В движении скинхедов, как и в любой другой молодежной субкультуре, важную роль играет символика и атрибутика. Откровенно идеологические и пропагандистские издания пользуются небольшой популярностью у подростков.

В символике “коричневых” скинхедов основное место занимают: “кельтский крест” (крест в круге, лучи креста выдаются за пределы окружности); косой “конфедератский” крест (флаг южных рабовладельческих американских штатов времен гражданской войны). Иногда используется свастика, как классическая, 4-лучевая, так и 3-лучевая (символ ЮАРовских расистов). Из более редких символов можно упомянуть череп и кости (“мертвая голова”), нашивки с буквами WP (от “White power” — “Белая сила” — короткого лозунга и названия направ-

ления), стилизованное изображение белого кулака, изображение бульдога в шипастом ошейнике, стилизованное изображение бейсбольной биты. Иногда скинхеды используют нашивки с зашифрованными лозунгами, понятными только своим.

Наряду с неформальными организациями действуют зарегистрированные общественные движения. Одним из таких является “Движение против нелегальной иммиграции”, которое было образовано в России в 2002 г. Символом этого движения является дорожный знак “стоянка запрещена” (нелегальным иммигрантам запрещено останавливаться в России). Это движение охватывает около 30 регионов. Лозунг: “Русский — ты прав!”, “Русской земле — русский порядок!”, “Русские — вперед!”, “Слава России!”

Распространение этого российского молодежного движения вызывает обеспокоенность, ведь Россия — ближайший сосед Украины. Молодежные субкультуры двух стран имеют тенденцию к копированию. Откровенно шовинистические лозунги распространяются в молодежной русскоязычной среде юго-восточной Украины. То, что для России в лозунгах этого движения “хорошо”, то для Украины несет угрозу национальной розни. Так российская зарегистрированная организация “Евразийский союз молодежи” (ЕСМ) в Украине нашла благодатную почву для распространения в молодежной среде. Этот союз охватывает около 20 регионов, причем самые многочисленные ячейки находятся в Украине (более 2/3 членов). Их лозунг — “Россия все — остальное ничто!”

Символом организации является восьмиконечная звезда или звезда Богородицы (такая звезда загорелась при рождении Иисуса Христа), которая извещает о рождении новой России.

Участники союза организовали “Правый марш”, который состоялся 4 ноября 2005 г. и собрал около 6000 человек. Они, совместно с украинской партией Натальи Витренко и “Русским блоком”, сорвали образование базы НАТО на Украине летом 2006 г.

Деятельность этой организации в Украине может иметь разрушительные последствия. Реакции со стороны общества нет, потому что в СМИ недостаточно информации о неблагоприятных поступках людей, почитающих великую звезду Богородицы.

Зато о “скаутах” говорят много. Воспитание в скаутинге ведется при помощи скаутского метода. Его основа заключается в следующем:

- воспитание на основе обещания. Каждый участник добровольно берет на себя обязательство соответствовать тому образу, который заложен в обещании и законах. А именно, осознание своего долга перед Богом, гражданского долга и долга перед самим собой.
- патрульная система или система микрогрупп.
- личный рост участников.

Девиз скаутов: “Будь готов!” (от англ. “Be Prepared”). По-английски слоган сокращается до первых букв — так же, как фамилия основателя движения скаутов (B.P.).

Скаутский знак — это поднятая правая рука ладонью наружу, где большой палец закрывает мизинец,

а три средних пальца выпрямлены кверху, что символизирует единство всех скаутов и три части клятвы. Когда командир поднимает руку со скаутским знаком, то все замолкают и повторяют знак. Рукопожатие осуществляется левой рукой, которая ближе к сердцу.

Именно поэтому скаутов считают военизированным формированием, готовым к нападению. Но ведь и оборонять себя, свой дом, страну тоже нужно уметь. Символика и стиль поведения этого движения является предметом спора для идеологов различного толка. А само движение развивается по своему сценарию: в каждом отдельном случае — своя отдельная направленность и идеология.

Современная молодежная среда пестрит разнообразием символов: значки, цепи, амулеты, татуировки, повязки, прически (или их отсутствие), особая отличительная форма одежды и т. д. Разобраться в них подростку или молодому человеку без жизненного опыта и специальных знаний чаще всего не под силу. Именно за счет таких людей пополняется множество сект, асоциальных группировок и движений. Хотя в противовес им существуют и другие молодежные движения и объединения, в которых молодежь стремится самовыразиться, самоутвердиться и самореализоваться.

Если говорить о причинах роста молодежных движений, то наиболее характерными для всех регионов Украины можно выделить следующие:

- резкое имущественное и социальное расслоение общества, при котором утрачивается наличие равных

для всех возможностей в получении образования, работы, полноценного отдыха;

- пропаганда через средства массовой информации западных образцов “красивой” жизни, что приводит угрожающе большую часть молодежи к поиску успеха в криминализированных структурах.

Но это лишь видимые, вторичные причины. О первичных, глубинных мы предпочитаем не говорить. Не говорим потому, что, отчасти, считаем, что не пришло еще время. Или же просто нет уверенности, что государственные чиновники, которые призваны выполнить свою задачу по формированию и реализации эффективной молодежной политики, всерьез, а не на бумаге, займутся проблемами молодежи.

Слово “символ” в украинском обществе всегда затрагивал самые высокие и чистые струны души человека. Символика государства и христианской веры — тот незыблемый фундамент общества, на котором зиждется народ. Эти символы — прочный мост, соединяющий все регионы, объединяющий все этносы одного государства. Государственная символика — неотъемлемая часть общенациональной идеологии. Бурные политические процессы, которые происходят в наши дни, к сожалению, не способствуют кристаллизации национальной, общегосударственной идеи. Политические партии в борьбе за “свой” электорат делят народ одной державы на людей первого и второго сорта. За благими намерениями и решениями глобальных проблем у нынешних политиков руки не доходят до “мелких” про-

блем “мелких” групп “мелкой” молодежи. А между тем, молодежь всегда была и есть той специфической социальной группой, которой присущ поиск своего “я”, тяга к новому, открытость чувств, максимализм. Процессы, происходящие в молодежной среде — это лишь зеркало, иногда кривое, в котором отражаются все процессы нашего непростого общественного бытия.

Падают авторитет политиков — снижается доверие к государству. Молодежь ищет новые примеры для подражания. А за ними далеко и ходить не нужно. Они входят в сознание подрастающего поколения со страниц комиксов, западных модных журналов, они с телевизоров диктуют нормы “красивой” жизни, по которым живут герои блокбастеров, боевиков, триллеров. За их шумом еле пробивается в наш мир страшное предсказание Великого Тараса “Раби, подножки, грязь Москви, Варшавське сміття...” Эта ли участь уготовлена современной молодежи, которая именует себя неформалами?

Наверное, нельзя говорить о повсеместном нигилизме и чужом идолопоклонничестве в молодежном движении. Неформалы — молодежь, способная мыслить, оценивать, способная консолидироваться вокруг единой идеи. Типичным примером объединения всех существующих молодежных движений в Украине могут послужить футбольные матчи, где принимает участие наша национальная сборная. Фаны, рокеры, реперы, металлисты, скины — все отчаянно болеют “за наших”.

Когда звучит государственный гимн, а в ввысь вздымается сине-

желтый флаг, на трибунах нет группировок, объединений, организаций — на трибунах, затаив дыхание, стоят представители великого, единого народа Украины.

Способ мышления, линию поведения многих апатичных или агрессивных групп молодежи можно и нужно повернуть в конструктивное русло. Новые возможности как для “формальной”, так и “неформальной” молодежи может открыть более широкое приобщение их к разработке и реализации программ государственной молодежной политики, осуществлению молодежных проектов и программ, расширение международных контактов, тесные взаимоотношения с органами местных и региональных органов власти.

Молодежь должна и готова жить жизнью общества, то есть знать о его проблемах и принимать активное участие в их решении. Символика “неформалов”, кричащая сегодня о вызове обществу, при уважительном к ее носителям отношении со стороны этого же общества, наполнится совсем иным смыслом. Агрессивность должна смениться поиском конструктивного, созидательного “выдоха”.

Одной из главнейших проблем украинского общества является забота о формировании национального самосознания граждан Украины. При этом очень важно не пустить на самотек образование и развитие огромного числа современных молодежных движений и организаций. В силу развала старой “совковой” идеологии и трудного рождения “шатающейся” демократии фактически оказались размыты ценнос-

ти — патриотизм, гуманизм, добродетель. Система иерархии внутренних ценностей, влияющих на поведение молодежи, складывается чаще всего стихийно и достаточно противоречиво. Молодежные движения и организации в своем развитии находятся в фазе модернизации, пытаются копировать и воспроизводить модные западные образцы символики, которая чаще всего чужда украинской ментальности. Но хуже всего то, что суть скопированных символических выражений в различных неформальных молодежных объединениях трактуется по-разному. Так, одни неформальные организации в СМИ интерпретируются то как движения, развивающее силу духа, умение управлять своими чувства-

ми и своим телом, то как чуть ли не неофашистские формирования. Манипулирование сознанием молодых людей будет продолжаться до тех пор, пока не будет выбрана единая национальная доктрина, в которой наряду с адаптированными к нашему обществу западными образцами символики будет культивироваться и исконно украинская — государственная, политическая, христианская.

Но, к сожалению, еще не выработана в Украине та политическая культура, которая служила бы примером, как для зрелых политиков, так и для молодых людей — формалов или неформалов, — которые, возможно, уже завтра будут диктовать новые условия поведения и жизни всего украинского общества.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ У ПРОЦЕСІ ЕТНІЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ

Актуальні проблеми українознавства, с. 244–247

Серед науково-практичних проблем питання сутності, змісту та соціальної ролі національної свідомості молоді чи не найчастіше розглядається науковцями. Аналізу ролі і значення свідомості присвячені роботи як зарубіжних філософів, психологів, істориків — М. Вебера, Х. Ортеги-і-Гасета, Е. Гелнера, А. Сміта, З. Фрейда, К. Г. Юнга, Г. Лейбона, — так і українських учених — О. Борковського, М. Грушевського, М. Драгоманова, С. Дністрянського, В. Липинського, І. Лисяка-Рудницького, І. Мірчука, В. Старосольського, М. Чубинського, І. Франка, В. Янова.

Питання розвитку української національної свідомості та української нації висвітлюють у своїх дослідженнях і сучасні науковці — В. Андрущенко, А. Бичко, М. Вівчарик, В. Горський, Я. Грицак та ін.

Національна свідомість визначається як духовний феномен, як сукупність релігійних, філософських, моральних, правових та естетичних цінностей і правил. Будучи матеріалізованою в політичних, соціально-економічних та правових інститутах, національна свідомість функціонує як форма суспільного устрою, як єдність державних, релігійних та громадських інституцій.

Національна свідомість визначає характер суспільного життя через мету, мотиви, способи і форми діяльності людей, а також вольову складову, яка відображає здатність людей перебороти труднощі заради досягнення того, що є мотивом і метою. Злети і падіння національної свідомості безпосередньо впливають на злети і падіння суспільства, його занепад і перспективи.

У вік глобалізації та інтеграції традиційні етнічні цінності декому можуть здаватися архаїчними і неістотними. Проте сучасні реалії при формуванні національної свідомості вимагають враховувати процес етнічної соціалізації. У зв'язку з цим, актуальним є підхід М. Г. Стельмаховича до факту притаманності українцям власних національних особливостей, національного характеру, національної та людської гідності, що “аж ніяк не відмежовує українця від інших народів, а націлює на міжнародну співдружність, спрямовує в загальнолюдське лоно”, адже “той, хто любить свій народ, як правило, з повагою ставиться до інших народів; той, хто знає й шанує свою національну мову й культуру, як правило, прагне оволодівати й іноземними мовами, досягнути загальнолюдські

культурні здобутки. Через засвоєння власних народних, національних надбань можна по-справжньому опанувати загальнолюдськими духовними цінностями". Дослідник наголошує на тому, що міжнаціональне зближення має відбуватися на ґрунті розвитку народних національних культур. Тільки за таких обставин "український народ увіллється у міжнародну інтеграцію як рівний серед рівних, як гідний серед гідних" [1].

Важливою є думка М. Г. Стельмаховича про те, що "відчуження людини від національної культури нівелює її, робить безликою. Людина знеособлена, позбавлена власної індивідуальності, нездатна створювати духовні цінності. Безродний гомункулус — ворог будь-якого народу" [2].

В унісон із цими думками лунають слова О. В. Нельги про те, що "почуття етнічної приналежності заповнює вакуум найважливіших позитивних людських почуттів, воно відшкодовує ті втрати у царині особистісно-психологічного спілкування, яких людина зазнає, виконуючи анонімно-казенні, формальні соціальні ролі" [3, 5].

Етнічна специфіка несе у собі потужний духовно-моральний потенціал, який переймається індивідом у процесі етнічної соціалізації. Завдяки цьому "наповнювачу" людина на все життя отримує духовний стрижень, душевну цілісність і здоров'я.

Людина — істота колективна, тому відчуття належності до певної соціальної групи, з якою вона себе ідентифікує, має для неї виняткове

значення. Різні неврози і психози, втрата сенсу життя, різноманітні фобії і комплекси можуть виникнути на ґрунті душевного розладу, породженого втратою довір'я і прихильності членів групи, з якою ця особа відчуває споріднений зв'язок.

Усе більша кількість вчених вважає, що проблема безетнічності фактично є проблемою безсоціальності і навіть антисоціальності. Безетнічні особи експансивного нахилу можуть стати на шлях жорстокості, злочинності, тому що стосовно них не спрацьовує регулятивно-обмежувальна функція етнічного. Особи пасивного, слабовільного нахилу можуть бути схильними до суїцидів, тому що стосовно них не задіяна стабілізуючо-зберігальна функція етнічного. Прогалини в етнічній свідомості людей — одна з головних причин поширення масової культури, обивательщини, пияцтва, неробства, духовної нищості, конформізму, оскільки "знищення традицій неодмінно веде до морального, духовного, культурного та економічного занепаду" [2].

Розглядаючи еволюцію етнічної самосвідомості від стану "Я — індивід", через стан "Я — особистість" — до стану "Я — індивідуальність", О. В. Нельга зазначає, що "якщо людина — найвища цінність для людства, то етнічне — це найважливіша індивідуальна цінність" [3].

Етнічне ніколи не зникає безслідно і повністю. Історія неодноразово підтверджувала це. У період перебування стало очевидним, що етнічність, яка тривалий час не бралася СРСР до уваги, заявила про себе з нечуваною силою. Такого могутнього вибуху національної самосвідомості і, як

наслідок, розпаду Радянського Союзу не чекав ніхто [4, 7]. Етноменшини, зникаючи зовні, продовжують існувати латентно — у глибинах етносу, який їх розчинив і поглинув, — вкрапленнями мови, звичаїв, проявом специфічних антропологічних рис тощо. О. Нельга зазначає, що “зовнішні ознаки етнічного можуть бути вже начебто повністю відсутніми, а етнічне все ж таки продовжує існувати. Бо людина продовжує ідентифікувати себе з певним етносом без будь-якого “дозволу” на те з боку або вчених, або відповідних представників адміністрації... Ментальність не зникає зовсім. Вона “стискується”, “вміщується” у простір образів-символів несвідомого. Можливо, і для того, щоб потім вибухнути етнічним ренесансом” [3].

Ідея про неминуче “перемішування” і “перетоплювання” націй стала панівною у світовому суспільствознавстві задовго до того, як розроблялася ленінська національна політика.

Етнічна соціалізація (етнізація) — це процес становлення людини як представника певного етносу через інтеріоризацію тих культурних та соціальних цінностей і відносин, які складають основу суспільного буття етносу; це опанування людиною цінностей, настанов, зразків поведінки, що притаманні певному етносу, відтворення нею соціальних зв'язків і соціального досвіду етносу, перетворення цього досвіду на особисте надбання.

Міжетнічна соціалізація — це входження представника певного етносу у систему відносин з іншими етносами рідної країни, світу, це про-

цес засвоєння особистістю, групою, етносом системи знань, способів, видів діяльності у процесі взаємодії, взаємообміну етнічними матеріально-духовними цінностями. У процесі міжетнічної соціалізації виховується культура міжетнічних відносин; етносоціальні норми поведінки відтворюються у досвіді реальних відносин представників різних етносів і засвоюються особистістю [7].

Необхідно сформулювати у вихованців уявлення про історію, культуру, звичаї та традиції етносів, представники яких живуть на території України. Це руйнує консервативні негативні етнічні стереотипи, оскільки висвітлює морально-етичні риси представників різних етносів. Особливо підкреслимо необхідність знань про моральні норми і якості, які є регуляторами взаємовідносин у суспільстві, узгодження дій і вчинків людей.

У процесі виховання культури міжетнічних відносин необхідно озброїти молодь відомостями про соціальні і політичні умови співіснування представників різних етносів у поліетнічній державі, знаннями основних положень і категорій між-етнічних відносин, інформацією про схвалювані види і способи соціальної діяльності у поліетнічному соціумі, про прийнятні форми поведінки у поліетнічному колективі.

Саме родина, сім'я є тим середовищем, у якому відбувається формування національної свідомості в процесі первинної соціалізації дитини (і етнічної, й міжетнічної), формується і виховується майбутній член суспільства, зокрема такі життєво важливі якості, як любов до людей,

що оточують соціальна спрямованість на іншу людину, яка передбачає розуміння і прийняття оточення, врахування їх інтересів і особливостей, відгук та емоційне співчуття. У родині відбувається засвоєння і розвиток способів відносин особистості до себе, інших, праці, природи, усього світу людей і речей. Родинні взаємини визначають що і як дитина опанує як свій перший соціальний досвід.

Отже, батьки в родині повинні дбати, щоб їхні діти сформувалися як високосвідомі українці, оскільки, як підкреслює М. Г. Стельмахович, етнічна соціалізація забезпечує входження людини у світ життя й історичного досвіду свого народу, нації, а через них — і у сферу передових здобутків усього людства, у світову цивілізацію [1].

Література

1. *Стельмахович М. Г.* Українська родинна педагогіка: Навч. посіб. — К.: ІСДО, 1996. — 288 с.
2. *Стельмахович М. Г.* Українська народна педагогіка. — К.: ІЗМН, 1997. — 232 с.
3. *Нельга О. В.* Теорія етносу. Курс лекцій: Навч. посіб. — К.: Тандем, 1997. — 368 с.
4. *Кривицька О.* Толерантність чи конфронтація: вектори етноконфліктного потенціалу України // Людина і політика. — 2001. — № 6. — С. 3–22.
5. *Нагорна Л.* Українська політична нація: лінії розлому і консолідації // Віче. — 2000. — № 1. — С. 132–146.
6. *Соловей О.* Важливий атрибут побуту зарубіжних українців // Укр. діаспора. — К.; Чикаго. — 1992. — С. 76.
7. *Гасанов З. Т.* Педагогіка міжнаціонального спілкування: Навч. посіб. — К.: ІЗМН, 1999. — 390 с.

“ЕТНОПЕДАГОГІЧНІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНЦІВ У ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ”

Актуальні проблеми українознавства, с. 248–253

Слово “діти” походить від старослов’янського *дѣти*. Праслов’янське слово **deti* є формою множини збірного іменника *detь* — годоване груддю, звідки *doiti*, *deva*, що в українській мові відповідає словам доїти, діва. Народження дитини пов’язували також з появою лелеки, що, можливо, вказувало на фалічну символіку його дзьоба, яка виявляється, зокрема, у поведінці рядженого лелекою в різдвяній (рідше у весільній) обрядовості. У багатьох індоєвропейських народів лелека, якого часом називають людськими іменами, є символом дитинства.

Для української сім’ї, подібно до багатьох народів аж до XX ст., була характерною багатодітність. В етнологічній літературі серед типових причин, що диктували необхідність високу загальну смертність, незначну тривалість людського життя, економічну вигоду мати багато дітей.

Між тим у світогляді українського народу дитина постає Божим посланцем. Сім’я, де не було дітей, вважалася неповноцінною. Оголошуючи всі фізичні бажання грішниками, православна церква заохочувала багатодітність.

Про щастя мати дітей ідеться у багатьох народних прислів’ях і при-

казках, де діти порівнюються з ясними зірочками (“малі діточки, що ясні зірочки: і світять, і радують у темну ніченьку”), з квітами (“діти, як рожеві квіти”), з росою Божою (“діти — то Божа роса”) тощо.

Важливого значення надавали функції продовження роду, багатодітності, що добре видно на прикладі побажань на весіллях: “Мати дітей повну хату”, “Мати дітей копицю”, “Скільки в стелі дощок, щоб було стільки дочок”, “Скільки в лісі пеньків, щоб було стільки синків”, “Гоп-гоп, щоб до року живіт лоп”; у колядках та щедрівках: “Бодай на вас добра година та грошей торбина, а до того дівтори сотні півтори”.

В Україні схвально ставилися до багатодітності (“Один син — не син, два сини — півсина, три сини — ото тільки син”, “Де одинець — хазяйству кінець, а де сім — щастя всім”, “Одинак — як не злодій, то пияк” тощо). Сім’ю з однією дитиною називали “кособокою”, пояснюючи це тим, що одна дитина не вважається продовжувачем роду.

Народ з доброзичливим гумором ставиться до багатодітних сімей: “Діток повний куток”, “Дасть Бог дітки, дасть і на дітки” тощо. Або:

“А в нашого Нестірка дітей шестірка:
Ти та я, та нас два, та ми з тобою,

Ставлення до неплідної жінки було негативним: "Чоловік лає, що нема дітей — не буде кому догодувати до смерті. Свекруха лає, що Бог не поблагословив, бо велика грішниця". Думка про безплідність як покарання за гріхи, очевидно, закріпилася в народі під впливом церкви. Дорікати бездітній могли, наприклад, у сварці, навіть чужі жінки-матері ("Я мати

Вважалося, що поведінка жінки під час вагітності зумовлює моральні та фізичні якості майбутньої дитини. Відтак виникненню психічних та фізичних вад намагалися запобігти ще в передпологовий період. У зв'язку з цим існували заборони, яких мала дотримуватися вагітна жінка. Їй не можна лукавити й сердитися, осуджувати (бо дитина народиться з негативними рисами притаманними людині, яка засуджувалась). Заборонялося також лаятися, сваритися (оскільки та людина, “яка має злість

на неї, візьме свічку, запалить її перед образами, покрутить її сильно й заклене, щоб так само покрутило цю дитину, що має народитися”. У народі побутовала думка, що “коли хтось хоче на злість зробити вагітній жінці, то каже: “Кочергою потягнула” і потім має дитина губи, неначе розтяті посередині або збоку”. Не можна було лякатись (якщо жінка, злякавшись, схопить себе рукою за живіт, то у дитини на тому самому місці утвориться відповідний за кольором і формою об’єкта переляку “знак” (“слід”). Існувало й таке повір’я: якщо вагітна кидатиме щось собі за пазуху, то дитина народиться з родимою плямою на лобі. Тут очевидні пережитки гомеопатичної магії, в основі яких лежить закон подібності, що, власне, було притаманне багатьом народам світу.

Вагітній жінці також не слід було дивитися на поховальну процесію, ходити на цвинтар, слухати заупокійний молитовний спів. Вважалося, що якщо вона дивиться на мерця, то немовля матиме блідий, “мертвечий” колір обличчя. Також не можна було дивитися на людей з фізичними вадами, бо дитина могла вродитися з такими ж. Широко відомою була заборона пхати ногою свиню, а особливо kota чи собаку, які в народних віруваннях вважалися такими, що мають відношення до демонічної сили. У такому разі щетина або шерсть тварини нібито мучитиме немовля або ж дитина буде волохатою — “як у шерсті, у моху”.

Не годилося у святкові дні, особливо від Різдва до Нового року, мотати нитки, пряжу, плести, “бо дитинка при пологах обкрутиться

пуповиною, довго буде, як нежива”. Також заборонялось у свята шити, “щоб не зашити дитині очі й рота”.

Батьки вагітної жінки мусили подавати милостиню жебракам, щоб дитина не народилася низькою на зріст і горбатою.

Існувало безліч вірувань, пов’язаних із днем і часом, коли народиться дитина. Наприклад, народжені на Благовіщення будуть дурнуватими, на якісь великі свята — каліками. Також вірили, що “як у місяці маю народиться дитина, то буде слабовите й некрасиве”, тому намагалися зачати так, щоб оминати цей термін.

У народних повір’ях і звичаях, що стосуються народження та розвитку дитини, загалом переважають заборонні норми: як мала дитина вродиться, то голову їй стискають або зв’язують, аби голова не розійшлася; аби дитина мала шию, треба, як вона ще дуже маленька, відтягувати їй голівку, наче відриваючи, але злегенька, інакше не буде в неї шиї; якщо переступити ногами дитину, то вона не буде рости; коли ростуть у дитини перші зуби, то не можна їх торкатися руками чи пальцями, бо зуби покривляться, не можна входити в хату, де є немовля, у певному фізіологічному стані (під час менструації), бо дитина вкриється виразками; свічка має горіти до хрестин, бо злі духи підмінять дитину — буде одмінча; не можна, щоб дитина падала часто, бо не буде вміти довго говорити тощо.

У народних уявленнях побутовала думка, що одним із засобів попередження фізичних та психічних вад дитини є відвертання від неї вроків: “уродила, та не облизала” і “це ще не вродила, як не облизала”. Також не

радили до дитини звертатися словами “моє бідне, нещасне”, тому що в майбутньому сказане могло здійснитися. У зв’язку з цим існував ряд попереджувальних заходів при зустрічі з дитиною: якщо дорослий мав карі очі, то повинен подивитися вгору і сказати: “Яке погане” чи “В стелі (в небі) дірка!” або ж подивитися спочатку на свої нігті. При висловленні похвали, потрібно постукати по дереву або сплюнути тричі через ліве плече.

Найстрашніші прокльони, погрози були спрямовані на наслання фізичного та розумового каліцтва: “А втік би від тебе твій розум!”, “Щоб ти здурів!”, “Щоб тебе клепка покинула!”, “Щоб тебе покрутило!”, “Бодай сказився”, “Лазив би-с на штирьох ногах”, “Щоб ти конячу голову наспав!”, “Щоб тобі світ замакітрився!” і т. ін.

Дражніння — “лірика висміювання” за висловом Г. Виноградова — виступають своєрідною формою словесної агресії, певним способом висміювання (а отже — негативної соціальної поведінки) тих чи інших фізичних чи розумових відхилень та правил поведінки.

Існувала й інша думка, що треба гуманно ставитися до дітей-калік, оскільки можна накликати біду на власну сім’ю або хтось з близьких родичів може народити таку саму дитину.

У зразках фольклору знаходимо також численні приклади як негативного ставлення до дітей з вадами (“Дурника всі лають, сміються з нього, а він знай на печі сидить, в чорній сорочці, без штанів”), так і вияву гуманності та милосердя (старі люди,

що не мають власних дітей, запрошують дівчину-калічку жити з ними: “Ти будеш у нас за дочку; ми будемо тебе любити і жалувати, як рідну дитину!”). Така протилежність пояснюється, мабуть, побутованням різного характеру повір’їв про каліцтво.

У народно-педагогічних уявленнях каліки, юродиві — це, насамперед, страдники, які розплачуються за скоєні гріхи матері, рідні. Тому, зазвичай, вони отримують спасіння, нагороду від Бога за важкий “життєвий хрест”. Юродивих сприймали як святих людей, пророків, називали “божими дітьми”, “не від миру сього”. Такі люди, за народними уявленнями, вміли передбачати майбутнє. Вважалося, що зовнішнє безумство, ігнорування загальноприйнятих норм приховували здатність юродивих до пророцтва, висловлення Божої волі, виявлення і викриття гріхів, несправедливостей. Їх поважали й боялися.

Норми звичаєвого права визначали й контролювали поведінку вагітної жінки з метою застереження від народження дітей-калік. Система обрядів, повір’їв, замовлянь, заборон, прикмет спрямовувалась на створення сприятливого ґрунту для народження психічно та фізично здорових немовлят, а також захисту дітей з вадами.

До типу неповних сімей відносять сім’ї, що склалися з матерів-одиначок та позашлюбних дітей. Зафіксовані випадки, коли таких дівчат з дітьми виганяли з дому.

В Україні позашлюбних дітей переважно називали “байстрюками”. Народження дитини поза шлюбом засуджувалося громадою і церквою. Ставлення до позашлюбних дітей

було протилежним. Священик, наприклад, при хрещенні наділяв чудернацьким, малопоширеним іменем. Однак українська громада певною мірою намагалася захистити покритку і змушувала кривдника, інколи навіть через суд, заплатити компенсацію.

Позашлюбним дітям приписували особливий талан та його позитивний вплив на навколишніх. Наприклад, їх хрещеним батькам мало пощастити: “Йдучи на хрестини, підперізується кум “обороттю”, щоб ховалася худоба, а кума бере за пазуху пір’я, щоб дріб вівся. Деколи підперізуються шнурком і ховають його відтак старанно, бо він дуже помагає від всіляких хвороб”.

За народними уявленнями, саме позашлюбні діти нерідко наділялися красою, силою, хоробрістю, їм приписували багато героїчних та надприродних вчинків. Так, у народних переказах, де вимальовується стереотип героя, дуже часто присутня етіологічність: історія або обставини його чудесного народження. За аналогією до казки “Котигорошко”, коли мати, з’ївши горошину, вагітніє і внаслідок цього народжує казкового героя, з’являється на світ і народний герой Семен Палій: “...дівчина, полизавши попіл, понесла... А через півроку дочка принесла уже сина. Охрестили його і назвали Семеном Безбатченком”.

Упереджене ставлення громади до незаконнонародженого виявлялося в їх правовому обмеженні: усуненні в деяких випадках від участі в громадських справах, невизнанні спадкоємцями по батькові тощо. Однак досить часто рішенням сільського суду вони отримували свою частку, коли в бать-

ка не було законних дітей або, якщо вони були прийняті в батьківський дім, жили і працювали там тривалий час, і якщо вони були усиновлені. Часом позашлюбні діти отримували частку майна нарівні з рідними дітьми, як єдинородна дитина: “Один батько был, так и по батьке получают — все одно”. В цьому випадку, звичайно, враховувались не тільки біологічні зв’язки. Народна традиція брала до уваги й суб’єктивні чинники: працездатність і працьовитість особи та її моральні якості.

Зазначимо, що матерів-одиначок з незаконнонародженими дітьми в другій половині XIX — на початку XX ст. в Україні була загалом невелика кількість, а здебільшого такі випадки належали до явищ надзвичайних. Подібна ситуація була зумовлена, передусім, контролем української громади за моральністю сім’ї та особистості. Ілюстрацією цьому є дані сповідальної відомості, яку уклав православний священик, починаючи з 1796 до 1895 р. У 1796–1846 рр. в цьому селі не було жодної позашлюбної дитини, у 1856 р. — дві, 1866 р. — три, за 1876 і 1886 рр. — по одній. Окрім того, у всіх випадках ці діти були народжені вдовами.

Взагалі, як свідчать матеріали, наприкінці XX — на початку XXI ст., незважаючи на осудливе ставлення громади, кількість матерів-одиначок та позашлюбних дітей помітно зростала, що пояснюється демократизацією стосунків серед молоді та послабленням функцій інституту сім’ї.

У докласовому суспільстві дитину у трирічному віці віддавали на виховання в чоловічі й жіночі общини, в будинки молоді, дядькам-опі-

кунам, печальникам, годувальникам, які зобов'язувалися повністю опікуватися нею. Педагогічна функція “печаловання” була синонімічним означенням турботи спеціально призначених людей, опікунів, доглядачів про здоров'я дитини, створення необхідних умов для її розвитку. Годувальником називали духовного наставника, вихователя. Дитина вважалася сином чи дочкою всього роду-племени.

Ставлення до сирітства як соціального явища було двояким. Деякі звичаєво-правові норми спрямовувалися на захист та допомогу сиротам. Правові норми часів Київської Русі вимагали кари для тих, хто “кривдить вдовиць і сиріт”. В одній із відомих літературно-проповідницьких пам'яток — “Поученні архієпископа Луки Жидяти” (XI ст.) наголошується: “Пожалійте убогих, голодних, ... будьте милостиві до своїх сиріт...”

Існує низка рішень Києво-Могилянської академії, в яких важлива роль надавалася захисту та утриманню студентів-сиріт. Наприклад,

щодо створення комісії для побудови нових бурс (“сиротопитательных домов”), пункти Київської консисторії 1768 р. про створення бурс, документ про перехід студентів-сиріт із приміщення бурси, непридатної для проживання, в помешкання парафіяльної школи тощо.

Подібно до інших народів, в українців існував інститут прийомства, який передбачав різноманітні форми прийняття в сім'ю особи чи іншої сім'ї як “своїх”, тимчасово чи назавжди, незалежно від кровної спорідненості. Приймаки мали кілька статусів: умовно усиновлені — зяті та приймаки сімейні; безумовно усиновлені — малолітні, переважно сироти, взяті на виховання; приймаки до смерті — переважно люди фізично чи психічно хворі.

На сьогодні опікунство та усиновлення є досить поширеними явищами, що свідчить про функціонування звичаєво-правового контролю. Прийомними батьками зазвичай стають близькі родичі, хрещені батьки, сусіди.

ЕКОНОМІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ПРИМОРСЬКИХ ДЕРЖАВ ТА УКРАЇНИ

Актуальні проблеми українознавства, с. 254–260

Аналіз проблем сек'юритизації, тобто безпеки, ще не є поширеним підходом у сфері політології. Частіше проблеми регіоналізації й безпеки розглядаються окремо, як автономні, чи навіть протилежні феномени політичного процесу. Актуальною лишається сек'юритизація енергетичних ризиків у морських регіонах.

Теорія сек'юритизації є одним з прикладів безпекового підходу до регіонів та процесу в сучасних міжнародних відносинах. Відповідно до принципів соціального конструктивізму, теорія сек'юритизації будується не на позитивістському сприйнятті об'єктивних викликів міжнародній безпеці, а на гіпотезі існування процесу дискурсу про ці загрози політичній системі держави. У цьому гіпотетичному контексті пропонується й нове визначення регіону. Категорія “регіон” тут виступає як тотожна категорії “безпекової спільноти”. Цей термін було введено ще в працях К. Дойча. Згідно з поглядами У. Веса і Ф. Мелдера, безпекова спільнота є групою держав, для яких сек'юритизація дій одна одної не створює причин для озброєного протистояння [1]. Елементи безпекової спільноти можна взаємно сприймати

як економічних конкурентів, проте ніколи — як противників у озброєному конфлікті. Політичний процес розглядається як “форми функціонування” акторів. Одні й ті самі актори в процесі міжнародного конфлікту, отримують одні форми функціонування, а при участі в процесі міжнародної співпраці — інші. В першому випадку можна говорити про агресивність такого актора, в другому — про його здатність до компромісу. Вважається, що агресивність чи прихильність до компромісів не є невід'ємними атрибутами того чи іншого актора, проте причетність до різних політичних процесів надає акторам відповідні характеристики. Така точка зору стає останнім часом все більш популярною серед дослідників міжнародних відносин. Зокрема, про тенденцію методологічного зсуву в бік вивчення процесів писав Дж. Бах [2].

В основі сучасних тенденцій і факторів глобалізації світової економіки лежать домінування й протистояння провідних світових держав у боротьбі за контроль над економічним оборотом природних ресурсів, які забезпечують соціально-економічний розвиток суспільства на націо-

нальному та регіональному рівнях. Розширення світового конфліктного простору на початку ХХІ ст. також має глобальний характер і все більше фокусується на акваторіях морів Атлантики, Арктики, Каспійського, Чорного. Очікується, що економіка океанів і шельфів у найближчому майбутньому буде визначатися масштабами й інтенсивністю освоєння ПЕР. Це розкриває провідне значення шельфової морської енергетики у стратегічному розвитку регіонів. У Світовому океані виділяють моря, які повністю чи значною частиною акваторії лежать на континентальному шельфі. Серед цих акваторій є чотири моря, які мають високий біоресурсний потенціал: Баренцове, Балтійське, Жовте, Північне. Ці акваторії належать до найбільш продуктивних районів Світового океану чи до ВМЕ (“велика морська екосистема”). Поняття ВМЕ (Large Marine Ecosystems — LME) введено в науковий обіг К. Шерманом [3]. ВМЕ — це райони, які мають високий біоресурсний (поліресурсний) потенціал і знаходяться під зростаючим антропогенним навантаженням. До ВМЕ ще відносять Ірландське море (разом з Біскайською затокою, яка не є шельфовою акваторією), Азовське море складає ВМЕ разом з Чорним, а Берингове — з Охотським [4].

Концепція ВМЕ дає можливість розкрити потенціал та природно-господарські закономірності розвитку морських геосистем. Однак морські шельфові райони не можуть виступати в ролі повних аналогів територіально-виробничих систем суходолу [5], які називаються територіальними соціально-економічними

системами (ТСЕС). Однією з основних особливостей парадигми ВМЕ є перехід від організації товарного виробництва (риби, ПЕР) до організації продуктивного потенціалу екосистем і життєво важливих для людини нетоварних цінностей. Крім того, морське середовище є менше вивчене, важкодоступне і характеризується тим, що на економічному морському просторі фактично відсутні усталені соціально-економічні зв'язки. Зазначений фактор стимулює просторове змагання і конкуренцію між функціональними елементами системи морського господарства: насамперед рибальством, освоєнням морських родовищ ПЕР в акваторії континентального шельфу й військово-морської діяльності причому ефективність кожного виду морської діяльності, визначається рівнем економічної мобілізації системи морського господарства загалом [6].

Безсумнівним є те, що Україна — морська держава і, відповідно до статусу, бере участь у регіональній співпраці. Від неї чекають збалансованої морської діяльності в районах спільного інтересу, що стосується як військово-морської діяльності й регіонального контролю над морськими озброєннями, так і узгодженої економічної морської діяльності. Традицією для акторів морських відносин є ставлення до морських і енергетичних ресурсів як до стратегічного національного резерву. ПЕР шельфів — це своєрідна мобілізаційна складова національної енергетики, яка може бути використана в критичні моменти. Сутність поняття економічної мобілізації полягає в здатності економічної системи адекватно

реагувати на виклики й загрози [7]. Особливе значення й відношення до ПЕР шельфів має Норвегія, де цей сектор економіки називається економікою шельфів, а під материковою економікою розглядають все інше [8].

Для об'єктивності характеру дослідження варто визнати, що морська діяльність України має локальний характер і її спроби входження в європейський економічний простір, устрій континентальної цивілізації не завжди успішний. Для доцільності аналізу треба дослідити наскільки вагомою є морська енергетика як складова економіки для енергобезпеки держави. При цьому енергетична безпека України розглядається як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави, економіки, що їх обслуговує, від реальних та потенційних внутрішніх і зовнішніх загроз надійному паливно- та енергозабезпеченню, що є невід'ємною складовою підтримання самодостатнього рівня економічної та національної безпеки країни на основі ефективного використання її паливно-енергетичного потенціалу з мінімальними негативними наслідками для навколишнього середовища, в тому числі для морських просторів. Сучасний стан енергетичної безпеки характеризується рядом показників, а саме: Україна впродовж останнього десятиліття споживає щорічно 76 млрд м³ газу та близько 24 млн т нафти. У той же час власний видобуток становить дещо більше 18 млрд м³ газу та близько 4 млн т нафти. Була розроблена та схвалена урядом національна програма освоєння вуглевод-

них ресурсів українського сектору Чорного та Азовського морів. При цьому подавалися цифри величезних прогнозних ресурсів нафти та газу в цьому регіоні — від 1,5 до 3 млрд т умовного палива. Практично програми не виконуються. Досить сказати, що для реалізації третьої програми освоєння морських ресурсів уряд виділяв лише 10 % передбачуваних витрат [9].

Щодо енергетичної та морської безпеки Україна має ряд домовленостей міжнародного характеру. Забезпечення морської безпеки має досить широку міжнародну законодавчу базу, обов'язкову для виконання всіма учасниками процесу організації морської діяльності. Це — низка резолюцій, конвенцій і протоколів ООН, у тому числі Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства і Протокол щодо боротьби з незаконними актами, які спрямовані проти безпеки стаціонарних платформ, що розташовані на континентальному шельфі 1988 р. Безумовно, окрім зобов'язань по міжнародних угодах на морську безпеку України впливають також інші чинники. Як відомо, загрозу для національної безпеки завжди становило питання контролю за іноземною військовою присутністю на території країни.

До списку загроз екологічного характеру, які можна віднести до загальної системи загроз національної безпеки нашої країни з морського напрямку, є виливи нафтопродуктів на воді. На Чорному і Азовському морях у зоні відповідальності України щорічно курсують понад 50 тис. суден, які є потенційними забруд-

нювачами води (з них 1500 танкерів, що сукупно перевозять до 60 млн т нафти). Вилив семи тисяч тонн не може ліквідувати своїми зусиллями жодна держава світу. Цю проблему Україна зобов'язалася вирішити, особливо у світлі її приєднання до Конвенції про захист Чорного моря від забруднення, Міжнародної Конвенції щодо втручання у відкритому морі у випадках аварій, що призводять до забруднення нафтою, Міжнародної конвенції по запобіганню забрудненню із суден від 1973 р. та Протоколу до неї від 1978 р., а також шляхом розроблення Концепції охорони та відтворення навколишнього природного середовища Азовського і Чорного морів [10]. Проте наведені проблеми є характерними для кожної акваторії ВМЕ. Загальні тенденції розвитку морських (талассократичних) й континентальних (теллургічних) цивілізацій вже досить повно досліджено [11]. Зокрема відзначають, що у другому випадку вклад морської діяльності у виробництво ВВП поступається іншим галузям і становить не більш як 10 % від загального обсягу, а національні інтереси країни спрямовані на розвиток внутрішніх територій. Для таких держав характерна політика ізоляціонізму, закритості соціально-економічного розвитку, орієнтація головним чином на власні ресурси й науково-технічний потенціал. У цьому випадку країна не має національних інтересів у Світовому океані, який з'являється із зародженням у суспільстві основ морської цивілізації. На жаль уже склалася така практика, що підтверджує факти численних аварій на морі, піратство.

Проте певні спроби морського відродження України спостерігаються і в наш час. Звичайно, привабливість морської діяльності для населення України обмежена переважно внутрішніми морями — Чорним та Азовським. Однак сучасний перебіг подій міжнародного життя свідчить про те, що географічне положення держави (розміри території, протяжність кордонів на суші й морі, можливість виходу до моря чи океанів і доступ до морських ресурсів, рельєф місцевості, забезпеченість ПЕР, гідрометеорологічні й кліматичні умови), яке певною мірою визначає геополітичні погляди, під тиском стрімкого суспільного (в тому числі технологічного й інформаційного) розвитку втрачає вплив на побудову геополітичних конструкцій та економічних стратегій.

Подібна еволюція є характерною для національної морської політики провідних морських держав, пріоритетом для яких стало не стільки володіння морським простором, скільки можливість використання морського простору й ресурсів з метою соціально-економічного розвитку, тобто економічного володіння морем. В гео-економічній конструкції практично всіх держав, які навіть не мають виходу до моря, присутні стратегії обох цивілізацій [12]. Відповідно, на геополітичному й гео-економічному просторі континентальної України може успішно сформуватися й розвиватися регіональна морська цивілізація. Саме цю перспективу для себе бачать норвезькі, російські вчені [13] щодо морів Арктики, в цьому полягає сутність концепції нового регіоналізму (неорегіоналізм): кож-

ний регіон має власний вектор розвитку й особливу, тобто відмінну від національної, направленість цього вектора [14–15].

Освоєння Світового океану отримує особливе значення в епоху глобалізації, коли континентальний простір вже вичерпує свій потенціал, головним чином, ПЕР. Як відомо, поняття глобалізації як феномену цивілізаційного розвитку, введено Т. Левіттом. Складається цей процес з розробки, доставки до світового ринку та використання технологічної продукції, тобто через розвиток індустріалізації [17]. Одним із наслідків цього явища (зростання обсягів та різноманітності трансграничних переміщень товарів та послуг, потоків капіталів, дифузії технологій) є зростання взаємозалежності країн світу. Існує певний (в рамках морської цивілізації — безпосередній, при континентальній — опосередкований) зв'язок між процесами глобалізації й розвитком морської діяльності прибережних держав. Спираючись на райони, які виходять до моря, держава веде освоєння океанічних просторів і ресурсів. Ці райони можуть істотно впливати на формування океанічної політики, оскільки співвідносять її з реальним соціально-економічним життям. Таке погодження підходів й інтересів у морській сфері, з одного боку, між окремими державами й світовим співтовариством, а з другого — приморським населенням і господарськими суб'єктами, трансформується в одне з ключових завдань формування й реалізації морської стратегії України.

В умовах глобалізації істотно зростає роль прибережних суб'єктів

окремих країн як учасників системи міждержавної регіональної співпраці й управління морською діяльністю на морських просторах, які використовуються спільно. При такому підході головним питанням стає не виробництво в якісно й кількісно більшому масштабі, а алгоритм розподілу результатів світової господарської діяльності. Економічний зміст нового поділу праці полягає в тому, що такі країни, як США, Великобританія, ФРН, Франція, Японія стають виробниками інновацій, ряд країн втягуються в технологічну мережу як постачальники комплектуючих, а решта виконують роль постачальника сировини та ринку збуту продукції лідерів. Такі прибережні країни, як Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія адаптували свою економіку до глобальних вимог, використовуючи спочатку вигоди свого приморського позиціонування, а потім розвиваючи інноваційні технології та логістику. Саме в Скандинавських країнах була втілена методологія організації й стратегії розвитку морського господарського комплексу Світового океану, зокрема в Арктиці. Саме в цьому регіоні очікується розгортання змагання з Росією за ПЕР. До того ж важливо враховувати той аспект просторової переорієнтації національних інтересів РФ в акваторію Арктики, що він відбувається внаслідок більш вагомих обставин, ніж тільки звуження театру й гео-економічної мапи на Балтиці та Чорному морі. Це не проста компенсація втрат, а стратегічне утримання конкурентної переваги країни в умовах наростаючої глобалізації й економічної експансії світових держав та

зміни клімату. Реалізація цієї мети важлива для Російської федерації як у просторовому, так і у функціональному аспекті. Це стратегія подолання зростаючих викликів і загроз з морських і океанічних напрямів в Арктиці, причому переважно з боку морських держав, ефективно використання унікальних географічного й військово-стратегічного положення, зумовленого вільним виходом до Атлантичного і, через Північний морський шлях, до Тихого океану, наявність морських біологічних ресурсів і запасів ПЕР промислового значення в акваторії континентального шельфу. Крім того, РФ має віковий досвід освоєння Півночі організації економічної (в тому числі морської) діяльності в цьому регіоні. Конкуренція в Арктиці буде мати доброякісний характер. На користь цього сценарію говорить те, що РФ застосовує ідеологію ВМЕ, що робить спільним інтересом у цьому регіоні захист населення, довкілля для всіх акторів, у тому числі й скандинавських.

Двадцять років тому уряд Бразилії дозволив компанії “Шлямбурже” виконати за її власні кошти масштабні тривимірні сейсмічні дослідження на Бразильському шельфі Атлантичного океану. Одночасно дозволив цій компанії продавати результати своїх досліджень нафтогазовидобувним компаніям світу за спекулятивними цінами. Виокремлені ділянки перспективних площ продавалися за ціною від 100 до 500 млн доларів. Тому компанії, що купували ділянки, мусили розгортати бурові роботи для отримання нафти, для того щоб повернути вкладені кошти. Уряд

Бразилії поставив такі умови: все обладнання, потрібне для буріння та видобування нафти, має виготовлятися у Бразилії в основному на заводах м. Сан-Пауло; координація всіх робіт має бути зосереджена в руках державної компанії “Петробраз”; отримана продукція (нафта) насамперед перероблятиметься на нафтопереробних заводах Бразилії; інженерні та робітничі кадри мають бути бразильськими. За останні 20 років Бразилія підняла рівень видобування нафти з нуля до 120 млн т на рік. Нафта видобувається з глибини океану від 10–70 м і до 1900 м. Уже відкрито нові родовища, що залягають при товщі води в Атлантиці до 2900 м.

Отже, з позицій концепції нового регіоналізму пріоритетами функціонування морської економіки України у сфері видобування ПЕР мають стати: розвиток економіки регіону на основі лідерства морської енергетики; забезпечення національної безпеки в районах освоєння морських родовищ ПЕР і в стратегічній перспективі підвищення ролі морської енергетики в системі енергетичної безпеки України. Новий регіоналізм означає початок формування морського світогляду, виділення приморських регіонів, розвиток яких закладає основи морської цивілізації. З часом цей імператив поширюється на всю країну, тобто визначає направлення вектора соціально-економічного розвитку країни — від морської периферії до континентального центру. Освоєння морських родовищ ПЕР стає пріоритетним напрямом економічної морської діяльності, яка визначатиме перспективи регіону і в

міжрегіональному, й у міжнародному поділі суспільного виробництва.

Література

1. *Vesa U., Moeller F.* Security community in the Baltic Sea region. Recent debate and recent trends. Tampere Peace Research Institute. Occasional paper. — 2003. — № 88. — P. 45.
2. *Bach J.* Between Sovereignty and Integration. New York: St. Martin's Press, 1999. — P. 10.
3. *Sherman K.* Sustainability, biomass yields, and health of coastal ecosystems: An ecological perspective. Marine ecology progress series, v. 112. — 1994. — P. 15–26.
4. *Mark McGinley.* Black Sea large marine ecosystem. — http://www.eo-earth.org/article/Black_Sea_large_marine_ecosystem.
5. *Денисов В. В.* Эколого-географические основы устойчивого природопользования в шельфовых морях. Апатиты, КНИЦ РАН. — 2002. — 502 с.
6. *Козьменко С. Ю., Семенов С. В., Кубиткин Ю. А.* Экономическая мобилизация морского хозяйства в целях обеспечения военно-морской деятельности // Морской сб. — 2005. — № 3. — С. 51–52.
7. *Kvitrud Arne, Ersdal Gerhard, Leonhardsen Roger L.* On the Risk of Structural failure on Norwegian Offshore Installations. — Norwegian Petroleum Directorate Stavanger, Norway. — Paper № 2012 p.
8. *Северная Европа.* Регион нового развития. — М.: Изд-во Весь мир. — 2008. — С. 213.
9. *Яремчук Роман.* Енергетична незалежність України і вуглеводні ресурси Чорного та Азовського морів. — http://www.universum.org.ua/journal/2007/yarem_3.html
10. *Hey, E. and L. D. Mee.* Black Sea. The Ministerial Declaration: an Important Step. Envir. Pollution Law, 2315, 1993. — P. 215–217; 235–236.
11. *Панов А. В.* Морская сила России. 300 лет в погоне за океаном. — М.: Эксмо. — 2005. — 448 с.
12. *Ершов А. М.* Морская энергетика в экономическом развитии России // Вестн. МГТУ. Т. 10. — № 4. — С. 673–679.
13. *Бурцев О. В., Козьменко С. Ю., Шиян Г. Н.* Современная Россия и морская цивилизация // Морской сб. — 2006. — № 6 — С. 17–21.
14. *Корзун В. А.* Интересы России в Мировом океане в новых геополитических условиях. — М.: Наука, 2005. — С. 522.
15. *Bologa AS, Bodeanu N, Petran A, Tiganius V, and Zaitzev Yur,* Major modifications of the Black Sea benthic and biotic biota in the last three decades. In: Briand F (ed), Les mers tributaires de Mediterranee. Bulletin de l'Institut oceanographique, Monaco, numero special 15, CIESM Science Series, 1995. — № 1. — P. 85–110.
16. *Яремчук Роман.* Енергетична незалежність України і вуглеводні ресурси Чорного та Азовського морів. — http://www.universum.org.ua/journal/2007/yarem_3.html
17. *Крамаренко В. Г.* Национальные интересы России в Мировом океане. Морской сборник. — 2006. — № 6. — С. 39–42.

АДМІНІСТРАТИВНО-СУДОВИЙ УСТРІЙ БЕССАРАБСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1812–1856 рр.

Актуальні проблеми українознавства, с. 261–270

Політико-правові аспекти окремих регіонів України завжди були в полі зору дослідників. Не є винятком і Бессарабія, яка в першій половині ХІХ ст. входила до складу Російської імперії, тим самим була об'єднана з іншими українськими землями. Проблемі адміністративно-територіального устрою регіону приділялося багато уваги. Чого не можна сказати про судовий устрій Бессарабської області у складі Російської імперії та його регіональні особливості до 1873 р.

Про адміністративно-територіальний устрій та політику царизму в Бессарабській області залишили спогади у своїх працях П. М. Батюшков [2], П. П. Свіньїн [16], Л. С. Берг [3], Б. Е. Нольде [15], М. Б. Лошков [9], О. Накко [13]. За радянських часів соціально-політичному розвитку краю в контексті соціальної боротьби народу, приділяли увагу І. Анцупов [1], О. Дружиніна [6], В. І. Жуков [7], В. Назимов [12]. Сучасні дослідники О. М. Лебеденко, А. К. Тичина [8], Л. Ф. Циганенко [21], В. С. Шандра [22], В. Я. Тацій, А. Й. Рогожин [19] у своїх працях розкривають адміністративно-територіальний устрій краю, його політичний та соціально-економічний розвиток у складі Російської імперії, поперехово здійснюючи роз-

гляд особливостей судового устрою області. Виходячи з цього, виникає можливість більш детального розгляду формування судової системи Бессарабської області під впливом імперського уряду.

Після закінчення російсько-турецької війни 1806–1812 рр. територія між Дністром, Прутом і Дунаєм, яка дістала назву Бессарабія, відійшла за Бухарестським мирним договором (28 травня 1812 р.) до складу Російської імперії. Для опанування цього краю потрібно було поширити на ці землі імперське адміністративно-політичне управління, замість існуючих до цього часу молдавського та османського [2, 150].

Тимчасові правила керівництва краєм були сформульовані командувачем Дунайською армією адміралом П. Чичаговим і 23 липня 1812 р. затверджені Олександром І. 7 серпня 1812 р. було призначено цивільного губернатора для управління краєм. Військове командування зберігало за собою право призначати голів повітової поліції. Керівником краю був призначений військовий генерал, який підпорядковувався адміралу П. Чичагову та міністру поліції С. Вязімітинову. Фактично в краю простежувалось двовладдя — цивільна влада була в руках стат-

ського радника, греко-молдавського боярина С. Д. Стурдзи, а військова — у генерал-майора І. М. Гартінга [21, 23].

У 1813 р. ці землі дістали назву Бессарабська область (до 1873 р.). Враховуючи зовнішньополітичну ситуацію на Близькому Сході та реагуючи на західноєвропейські ідеї конституціоналізму та автономізму, уряд Олександра І брав до уваги місцеві особливості в управлінні бессарабським краєм [2, 150]. Тому в лютому 1813 р. з метою забезпечення гідного управління областю було створено два департаменти, посади в яких зайняли молдавські бояри, або російські військові. Справи у цих департаментах велися російською та молдавською мовами. В адміністративному апараті посади також були розподілені між молдавськими та російськими чиновниками [7, 291].

У березні 1813 р. прийнято розроблені графом І. Каподістрієм “Правила тимчасового управління Бессарабією”. За цими “Правилами” військова влада належала генералу, а цивільна — губернатору та обласному уряду. До складу цього уряду входили загальні збори, до них — радники адміністративних установ під керівництвом губернатора, два департаменти — судовий та фінансово-статистичний. “Правила” встановили м’який контроль за діяльністю місцевої адміністрації [13, 270].

На підставі затверджених “Правил” тимчасовий уряд навесні 1813 р. у Кишиневі, який був обласним містом, провів збори для затвердження першого обласного уряду. Перший департамент уряду склали 3 експедиції: цивільна, або експеди-

ція судових справ; карна та слідча експедиція; міська та земська поліція. До першої експедиції увійшли 4 радники з місцевих дворян; до другої — 3 радники з місцевих нобілів і 1 російський штаб-офіцер; до третьої — 1 радник із російського штабу (штаб-офіцер). Другий департамент складали 3 експедиції: статистики, фінансів, комерції. Кожна з експедицій перебувала під керівництвом одного радника або з російських штаб-офіцерів, або з місцевих, за призначенням губернатора. Кожен з департаментів мав по 2 канцелярії: російську та молдавську [13, 270].

За адміністративним устроєм область поділялась на 9 повітів: Оргеєвський, або Кишинівський, Яський, або Фалештський, Сорокський, Хотинський, Бендерський, Хотарничанський, Кодрський, Гречанський, Томарівський, або Ізмаїльський. Для кожного повіту передбачався один (в деяких — два) справник та 1 секретар (валіш), який паралельно виконував обов’язки скарбника. На цих посадах знаходились молдавські бояри або бояринаші. Повіти ж поділялися на околи, якими управляли околиші та капітани де мазиле; містечками управляли капітани де тирге. Околиші та капітани були місцевими дрібнопомісними дворянами, яких призначав справник. Усі справи він вирішував одноосібно, беручи до уваги місцеві традиції та звичаї. Прийняті рішення ніде не фіксувалися — приймалися на словах [14, 212].

Російські відділи поліції були створені лише в Кишиневі та Хотині. Для кишинівської поліції 28 жовтня 1812 р. С. Стурдзою було затверджено особливий штат під керівництвом

на посаді поліцмейстера титулярного радника О. Дическула, якого змінив підполковник Г. Полтавцев. В Хотинському повіті поліцейське управління залишало попередню назву — “паркалабія”, в Орґеєвському — “сардарія”. У Бендерському та Томарівському повітах, враховуючи їх площі, від справників призначалися ще особливі повірені або “векіли”: від бендерського справника — в Акермані та Кілії, а від Томарівського — в Ізмаїлі [14, 213].

Повітове управління залишилося майже без змін і знаходилося у руках місцевих бояр. Чиновники в області зосередили у своїх руках адміністративну, судову та виконавчу владу, справи вирішували як і раніше — за “звичаями землі” [16, 375]. Все це було зроблено царським урядом через необхідність поступової підготовки місцевого населення області до російських державних і адміністративних порядків.

Джерела свідчать про те, що російська юстиція того часу, як форма організації, не перевершувала юстицію Молдови до 1812 р. В перших законах управління Бессарабською областю, царизм тимчасово зберіг більшість традиційних юридичних інститутів області. Згідно з тимчасовими правилами від 23 липня 1812 р., юстиція здійснювалась на основі старих норм одним з двох департаментів цивільної адміністрації, створених в області. Перший департамент обласного уряду нагадував за структурою і складом Диван Молдови. У повітах судові функції виконували справники [5, 173].

Одразу після введення тимчасових правил та управління за старими

звичаями виник конфлікт між бессарабською знаттю та представниками імперської адміністрації. Слід зауважити, що імперська адміністрація взагалі ставила під сумнів існування на цих землях писаних законів та бачила в діях бояр лише самоуправство [18, 151].

Характерним для регіону були також слабка його заселеність та відсутність зручного адміністративного управління. Через це основні завдання імперського уряду полягали у заселенні пустих земель, здійсненні адміністративної реформи, наданні пільг населенню, вивченні економічного потенціалу місцевості та розмежуванні земель, збільшенні посівних площ, активізації торгівлі тощо [1, 229].

У травні 1815 р. до області прибув російський чиновник П. П. Свіньїн, щоб зібрати інформацію про географію та населення краю. Однак головною метою досліджень Свіньїна було виявлення існування чи відсутності місцевого законодавства та можливість його кодифікації. Його висновок про існування місцевих законів носив позитивний характер. Самоуправство бояр Свіньїн пояснював “духом турецького деспотизму”. Він наводить як докази перелік христовулів та фірманів (законів та указів) молдавських господарів, а також робить посилання на дію “юстиніанових законів”, які були введені господарем Олександром Добрим в XV ст. [16, 375].

У 1816 р. Олександр I підтвердив свій намір надати Бессарабській області автономний статус. Генерала Гартінга звільнили з посади цивільного губернатора і запровадили

намісницьке управління. Першим намісником було призначено генерал-лейтенанта О. М. Бахметєва [3, 71]. Він створив Тимчасовий комітет, який розпочав розробку проекту статуту Бессарабії. До Тимчасового комітету входило 10 представників молдавського боярства та 2 представники з російських дворян-чиновників. Керівництво здійснював катеринославський цивільний губернатор І. Калагеоргій [11, 193]. Упродовж 1816–1818 рр. обласне управління краю здійснило ряд заходів, які спрямовувалися на зміцнення централізованої влади й обмеження діяльності місцевих чиновників. Для перевірки діяльності земської поліції, розгляду скарг громадян до повітів направляли чиновників і ревизорів [3, 71].

29 квітня 1818 р., після відвідування Олександром І Кишинева, було ухвалено новий Статут управління областю. Цей документ по суті став Конституцією краю [10, 514]. За цим Статутом Бессарабія отримала статус на зразок Великого князівства Фінляндського та Царства Польського. На відміну від автономії останніх, бессарабська автономія мала лише адміністративний характер, і зовсім не поширювалась на законодавство [3, 72].

Головним адміністративним та судовим органом в області стала Верховна рада, що складалася з шести місцевих і п'яти російських дворян. Виконавча влада здійснювалась губернатором та обласним урядом. У Верховній раді більшість була за представниками молдавського боярства, якому було забезпечено вигідне для нього місцеве право, привілеї і права, а також переваги в усіх інстан-

ціях обласного та повітового управління. До складу Верховної ради входили президент (намісник або військовий губернатор), цивільний губернатор, віце-губернатор, голови карного та цивільного судів і чотири депутати від дворянства. П'ять членів ради призначались особисто російським імператором, решта — обиралися на три роки з числа місцевих дворян. До складу цих депутатів обов'язково входив обласний предводитель дворянства. Персональний склад депутатів від дворян затверджувався військовим генерал-губернатором. Верховна рада була вищою адміністративною й апеляційною інстанцією [20, 222–227].

Нові органи влади в області поділялися на судові та урядові. Уряд призначав обох голів і по одному раднику в карний та цивільний суди. Решта чиновників обиралися місцевим дворянством на трирічний термін. Мова, якою розглядалися справи, визначалася в кожному випадку окремо, суть справи визначали відповідно до російського законодавства. Під час розгляду цивільних, посадових та майнових справ пропонували враховувати традиційні “права, привілеї та звичаї землі” [20, 222–227]. Судова практика частково базувалася на регіональному законодавстві. Можна побачити, що ключові посади залишалися під контролем центральної влади або намісника.

Для управління повітами були сформовані повітові і земські суди. Повітовий суд складався із судді, одного засідателя від уряду, двох засідателів від дворянства і двох від мазил, рупташів і поселян. При по-

вітовому суді працювали дворянська опіка, якою керував обраний дворянами предводитель, та повітовий землевпорядник, який призначався губернатором. Земський суд складався із земського начальника (справника) і чотирьох засідателів. До складу суду входило казначейство [8, 81]. Нагляд за виконанням законів здійснював обласний прокурор, якого призначав губернатор. На місцях вводилися посади повітових прокурорів. Управління в містах здійснювала міська управа. Судовими справами відав міський магістрат, господарськими — міська дума та цехова управа. До початку 1828 р. така система управління була впроваджена в усіх повітах і містах краю.

Статут 1818 р. зберіг фактично незмінними права місцевих бояр, залишивши за ними станові привілеї та юридично зрівнявши їх у правах з російським дворянством. Цей документ відіграв роль проміжного ступеня: з одного боку — він наблизив Бессарабію до загальноросійських стандартів управління, а з другого — зберіг місцеві особливості. Це пояснюється тим, що автономія Бессарабії носила лише формально-адміністративний характер порівняно з Польщею та Фінляндією, де місцева аристократія мала законодавчі права. Введення Статуту поклало початок десятирічному періоду функціонування автономної адміністрації області [10, 514].

У 1820 р. в Бессарабській області було створено низку різних судових інстанцій, які залежали від органів управління. Існували загальні судові інстанції і судові інстанції для різних категорій населення (напри-

клад, злочини скоєні дворянством та посадовцями розглядалися Верховною радою, злочини скоєні міщанами і торговцями розглядалися в магістраті, для селян існували сільські суди). Судові інстанції поділялися також за категоріями злочинів: злочини, пов'язані з чаклунством; злочини, пов'язані з невиконанням батьківських обов'язків щодо дітей; злочини, скоєні випадково, що розглядалися Трибуналом совісті; злочини проти сім'ї розглядалися консисторією Кишинева; кримінальні справи, такі як дрібні крадіжки, спричинення легких тілесних ушкоджень та інші входили до компетенції земських судів [18, 152].

Козаки, які знаходилися в Південній Бессарабії, з питань судочинства та розправи підпорядковувались тим самим правилам, що й інші мешканці. З питань карного судочинства козаки, які не були на постійній військовій службі, підпорядковувались цивільному карному суду. Визнаний винним виключався з козацтва, позбавлявся станових привілеїв та, відданий у солдати, ніс службу на загальних засадах [6, 73].

Розвиток комерційних відносин в області призвів до поділу судочинства за комерційними та цивільними справами. 1 квітня 1819 р. царським наказом у портовому місті Рені було відкрито комерційний суд для всієї області — судовий орган, який не був передбачений Статутом. Далі за положенням комітету міністрів від 2 вересня 1824 р. комерційний суд з міста Рені перевели до портового міста Ізмаїл з обмеженням його відомства містами Ізмаїл, Рені, Кілія та Аккерман. Положенням ради мі-

ністрів від 16 березня 1837 р. компетенція комерційного суду знову була поширена на всю область [15, 344].

Судові інстанції залежали від адміністративних органів. Губернатор втручався в юридичні питання, до його компетенції входило підтвердження судових рішень.

Рішення судових інстанцій можна було оскаржити в апеляційному та ревізійному порядку. За Статутом 1818 р. рішення, прийняті повітовим судом, за винятком рішень у справах, які мали незначні суми або менш тяжкі дії, могли оскаржуватися в апеляційному порядку в обласному кримінальному та цивільному судах. Рішення обласного кримінального та цивільного судів можна було оскаржити у Верховній раді. Особи, незадоволені рішенням Верховної ради, зверталися до Державної Ради Російської імперії за посередництва міністра юстиції або Генерального прокурора з проханням анулювати його. З 1822 р. рішення, ухвалені Верховною радою за цивільними справами, можна було оскаржити в Тимчасовому комітеті для розгляду скарг, створеному в Петербурзі. Зі створенням цього комітету, Верховна рада Бессарабської області втратила функцію вищої судової інстанції [20, 222–227].

Відповідно до наказу від 3 серпня 1825 р. рішення Бессарабського цивільного суду можна було оскаржити в апеляційному порядку у Другому департаменті Сенату Російської імперії, який став апеляційною та ревізійною інстанцією для рішень, які приймалися судовими інстанціями Бессарабії. Тимчасовий комітет був ліквідований. Другий департамент

Сенату Російської імперії під час розгляду кримінальних справ використовував російські закони, а при розгляді цивільних справ — місцеві закони та звичаї. Сторони подавали апеляцію згідно з російським законодавством, не пізніше одного року з моменту прийняття рішення. Цивільний суд направляв апеляційну скаргу разом із матеріалами справи, перекладеними на російську мову, додаючи виписки з місцевих законів, які використовувались під час прийняття рішень, а також перелік доказів, які додавалися апелянтом на підтримку апеляційної скарги. Судові рішення переглядалися в ревізійному порядку губернатором та прокурором. У випадку перегляду новий розгляд справи проходив лише на основі нових виписок і додатків, без виклику сторін та без розгляду матеріалів справи [20, 222–227].

Після введення Статуту 1818 р. одразу виявилася неефективність нової системи управління. Із 200 справ, які щорічно розглядалися Верховною радою, рішення приймалися за тридцятьма. Російські чиновники вважали, що бессарабські бояри, прикриваючись Статутом і, посиляючись на молдавські закони, займаються тільки власним збагаченням. Вихід із цього вони бачили у введенні загальноросійської губернської моделі управління, розповсюдженні на Бессарабію російських законів та використанні російської мови у діловодстві [17, 123].

Послідовним прибічником уніфікації управління в області та скасування автономії був М. С. Воронцов. У травні 1823 р. його призначено новоросійським генерал-губернато-

ром і бессарабським намісником. Відвідавши Кишинів з інспекцією, під час ревізії обласних установ, службовці М. С. Воронцова виявили численні факти незаконних витрат, крадіжок, зловживань у судах та поліцейських органах. Генерал-губернатор у 1824 р. надіслав у Петербург свої пропозиції щодо обмеження прав місцевого дворянства. Також він рекомендував залишити за генерал-губернатором право впроваджувати нові посади у місцевому апараті управління, посилити нагляд за місцевою адміністрацією. У 1825 р. судові функції були виключені з компетенції Верховної ради, вибори окремих груп службовців замінювалися призначенням [22, 67].

Проект реформування управління Бессарабією, підготовлений під керівництвом М. С. Воронцова, було винесено на розгляд спочатку Комітету міністрів, а потім Державної ради. У висновках Державної ради зазначалося, що Статут утворення Бессарабської області 1818 р. виявився невідповідним імперським інтересам, а тому Бессарабська область “должна войти под общее в государстве управление...” [10, 428].

Законодавчим актом, який остаточно утвердив у краю централізоване адміністративно-політичне управління стали “Настанови для управління Бессарабською областю” від 1828 р. Посаду намісника було скасовано, а його владу зосереджено в особі Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора [9, 41]. За новим законом 1828 р. Бессарабія відійшла до Новоросійського генерал-губернаторства на загальних засадах, поряд з іншими новоросій-

ськими губерніями. Обласне правління (орган, якого в загальнодержавному масштабі в інших областях не існувало) було введено замість Верховної ради. Справи на розгляд обласного правління мали подавати лише три особи: генерал-губернатор, цивільний губернатор, обласний предводитель дворянства. Абсолютно всі чиновники в повітах призначалися з місцевих дворян особисто генерал-губернатором. “Настанови” 1828 р. зробили необов’язковим використання молдавської мови у діловодстві. Однак у зв’язку з незнанням російської місцевим населенням у 1835 р. молдавську мову тимчасово повернули у діловодство на семирічний термін — дозволялося подавати скарги та прохання [13, 270].

Унаслідок прийняття “Настанов” було ліквідовано право місцевих дворян керувати краєм, але замість цього вони отримали всі права та переваги російського дворянства. Функції нового органу управління звелися до складання довідок з економічних питань, а судову владу, протягом 1828–1854 рр., упорядковували відповідно до загальноімперських стандартів [4, 198].

Царський уряд вдавався до елементів обласної автономії ситуативно, тимчасово для утвердження імперського режиму. Як тільки цей режим утверджувався, централізація відновлювалася і ставала домінуючою. Уряд був ініціатором надання Бессарабії самоврядування на основі законів краю, однак зміст і характер більшості цих законів був для нього абсолютно невідомий. Однією з причин, що призвели до провалу експерименту з бессарабською автономі-

єю, було те, що за 16 років з моменту включення краю до складу Російської імперії, державна машина підготувала необхідну кількість чиновників та державних службовців, які в подальшому змогли замінити місцевий елемент у системі управління.

Судовий устрій Бессарабської області було побудовано за становим принципом. Уся діяльність сприяла зміцненню політичного й економічного становища дворянства. У 30-х роках ХІХ ст. судовий устрій мав такий вигляд. Перша інстанція, де переважно розглядалися справи по суті: для дворян — повітовий суд, для міщан — міський магістрат, для вільних селян — нижня розправа. Друга інстанція — апеляційна та ревізійна. Для всіх станів в області було створено цивільний та кримінальний суд. Крім того, діяв совісний суд. В його компетенції були цивільні справи у примирливому порядку, а також деякі кримінальні справи, наприклад про суспільно небезпечні діяння божевільних та малолітніх [19, 355]. Діяв також комерційний суд в Ізмаїлі. Вищою судовою інстанцією продовжував залишатися Сенат. В області також певний час зберігалися вотчинні суди, які засуджували поміщицьких селян за незначні злочини. Реформою управління державними селянами для суду над ними в 1837 р. були засновані волосні та сільські розправи [12, 76–77].

Важливою віхою у формуванні судового устрою Бессарабської області стало переведення судочинства на російську мову (1828–1829 рр.). Завершальними були акції щодо припинення дії місцевого права, організація діяльності судів на основі

загальноросійських законів. Система Зводу законів у Російській імперії була обговорена й затверджена Державною Радою 10 січня 1832 р. Звід видано в 15 томах, об'єднаних у 8 книг. З опублікуванням і введенням у дію Зводу законів, основні процесуальні норми були сконцентровані в Х і XV томах, а також “Сільському судовому статуті” 1839 р. Відмінність полягала в тому, що в області судді призначалися, а в центральних губерніях обиралися. Надалі судова система розвивалася разом з російською як її частина. Управління судами здійснювало Міністерство юстиції, що зміцнювало зв'язки суду та адміністрації [19, 356].

Протягом 1834–1854 рр. царська влада, в особі генерал-губернатора Новоросійського краю і Бессарабської області М. С. Воронцова, Бессарабського військового губернатора П. І. Федорова послідовно і наполегливо проводила політику русифікації краю, яка була перервана Кримською війною 1853–1856 рр.

За умовами Паризького мирного договору 1856 р. південна частина Бессарабії — Ізмаїльський, частина Кагульського і Аккерманського повітів — з населенням 127030 осіб була передана Молдавському князівству. Територія навколо гирла Дунаю з населенням 826 чоловік опинилася під владою Туреччини. З 1861 р. до 1873 р. землі Південної Бессарабії входили до складу новоутвореного Румунського королівства. Зміна усталеного способу життя, розрив економічних зв'язків з іншими землями Російської імперії, ламання сформованої раніше системи спричинили занепад краю [8, 90].

Входження Бессарабії до складу Російської імперії відбувалося за загальноімперським напрямом, як і відносно інших земель України. Для вивчення становища у приєднаних землях російський уряд надав можливість побудувати адміністративно-судовий устрій області, взявши за основу місцеві особливості, традиції та звичаї. Після “ситуативної автономії” та підготовки власних імперських кадрів і детального вивчення території, та її населення царизм вдався до зміни адміністративно-судової системи, приведення її відповідно до загальноімперської. Подальша політика Російської імперії вже включала в себе контроль за внутрішнім життям, проведення русифікації краю та усунення місцевого боярства від владних посад. Зрівнявши місцевих бояр з російським дворянством і надавши їм привілеї, царизм, тим самим зробив їх поборниками імперської влади. В середині ХІХ ст. Бессарабська область нічим не відрізнялася від інших територій Російської імперії.

Література

1. *Анцупов И.* О некоторых особенностях политики царского правительства в отношении государственных крестьян Бессарабской области (1812–1869 гг.) / Иван Анцупов // ЕАИВЕ за 1959 г. — М., 1961. — С. 228–242.
2. *Батюшков П. Н.* Бессарабия. Историческое описание / Помпей Николаевич Батюшков. — СПб., 1892. — С. 150.
3. *Берг Л. С.* Бессарабия. Страна—люди—хозяйство / Лев Семенович Берг. — Петроград, 1918. — С. 71.
4. *Высочайшее* утверждение 29 февраля 1828 года учреждение для управления Бессарабской области // Полн. собр. законов Рос. имп. — Собр. 2. — Т. 3. — Отд. первое 1828. — СПб., 1830. — С. 198.
5. *Гроссул В. Я.* Система управления Молдавии в составе России (XVIII — начало XX в.) / В. Я. Гроссул // Национальные окраины Российской империи: становление и развитие системы управления. — М., 1997. — С. 173.
6. *Дружинина Е.* Южная Украина в 1800–1825 гг. / Елена Дружинина. — К., 1970. — С. 73.
7. *Жуков В. И.* Города Бессарабии 1861–1900 гг. (Очерки социально-экономического развития) / В. И. Жуков. — Кишинев: Штиинца, 1975. — 291 с.
8. *Лебеденко О. М., Тичина А. К.* Українське Подунав'я: минуле та сучасне / Олександр Михайлович Лебеденко, Анатолій Костянтинович Тичина. — О.: Астропринт, 2002. — С. 81.
9. *Лошков Н. Б.* Бессарабия к столетию присоединения России. Географический и историко-статистический обзор края / Н. Б. Лошков. — Кишинев, 1912. — С. 41.
10. *Макарь П. И.* “Конституция Бессарабии”: в объятиях бессарабской действительности (историко-антропологический этюд) / П. И. Макарь // Statum plus. — 2001–2002. — № 5. — С. 503–516.
11. *Материалы* для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба: в 25 т. — Т. 2: Бессарабская область: Ч. 1. / Сост. ген. штаба кап. А. Зацук. — СПб., 1862. — С. 193.
12. *Назимов В.* Риси українського карного права у вироках сільських судів / В. Назимов // Праці для вивчення звичаєвого права України. — К., 1925. — С. 76–77.

13. *Накко А.* Очерк гражданского управления в Бессарабии, Молдавии и Валахии во время русско-турецкой войны 1806–1812 гг. / А. Накко // Записки Одесского Общества истории и древностей. — Одесса, 1879. — Т. 11. — С. 269–310, С. 270.
14. *Національний архів Республіки Молдова (м. Кишинів).* — Ф. 2. Канцелярия Бессарабского губернатора (1812–1917 гг.). — Оп. 1. — Ч. 1. — Спр. 2. Переписка с главнокомандующим армией и Кишиневским полицмейстером об учреждении временного полицейского управления в Бессарабской области (3 октября 1812 — 18 февраля 1813 гг.). — 227 арк.
15. *Нольде Б. Э.* Очерки русского государственного права / Б. Э. Нольде. — СПб.: Политехн. Ин-та имп. Петра Великого, 1911. — С. 344.
16. *Свиньин П. П.* Описание Бессарабской области / П. П. Свиньин // Stratum plus. — Санкт-Петербург—Кишинев—Одесса—Бухарест, 2001–2002. — № 6. — С. 375.
17. *Taki V.* Russia on the Danube: imperial expansion and political reform in Moldova and Walachia, 1812–1834 / V. Taki. — Budapest, 2007. — P. 123.
18. *Таки В.* Историческая память и конструирование региона после присоединения к империи: особая форма правления в Бессарабии в 1812–1828 гг. / В. Таки // AbImperio. — 2004. — № 3. — С. 151.
19. *Тацій В. Я., Рогожин А. Й.* Історія держави і права України: У 2 т. / В. Я. Тацій, А. Й. Рогожин. — К.: Вид. дім “Ін Юре”, 2000. — Т. 1. — С. 355.
20. *Устав* образования Бессарабской области // Полн. собр. законов Рос. империи. — СПб., 1830. — Т. 35. — 29 апр. 1818 г. — № 27357. — С. 222–227.
21. *Циганенко Л. Ф.* Дворянські роди Бессарабії: історичний аспект / Л. Ф. Циганенко // Наук. вісн. Ізмаїл. держ. гуманіт. ун-ту. — Вип. 24. — 2008. — С. 22–26.
22. *Шандра В. С.* Новоросійський і Бессарабський генерал-губернатор М. С. Воронцов (1823–1854) / Валентина Степанівна Шандра // Укр. іст. журн. — 2002. — № 1. — С. 67.

ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ ЯК СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ ВІДПОВІДНО ДО ЦІЛЬОВОЇ МОДЕЛІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

Актуальні проблеми українознавства, с. 271–277

Всебічне формування у юриста духовності, гармонійний розвиток розбудовника незалежної демократичної держави Європейської спільноти — головна мета професійної підготовки майбутніх юристів. Однак для досягнення ефекту — підготовки висококваліфікованого юриста-правознавця — необхідно гармонійний розвиток пов'язати з вивченням об'єктивних потреб суспільного розвитку.

Актуальність формування духовності у процесі професійної підготовки майбутніх юристів зумовлена суперечністю, що загострилася останніми роками, між різко збільшеною суспільною потребою у великій кількості компетентних юристів, якість професійної підготовки яких повинна відповідати сучасним міжнародним і внутрішньодержавним освітнім стандартам, і рівнем особистісно-професійного розвитку випускників багатьох юридичних ВНЗ і факультетів, що не відповідає цим критеріям. Очевидно, що підвищення якості і ефективності юридичної освіти неможливе не тільки без висококваліфікованих викладачів-професіоналів, а й сформованої духов-

ності відповідно до цільової моделі професійної підготовки майбутніх юристів, тому що не визначені основні пріоритети та напрями професійної підготовки. Не можна забувати і про важливу роль фонду актуальних педагогічних знань, умінь і навичок юристів у їх практичній діяльності.

Уперше пов'язали питання про ціль виховання із закономірностями розвитку суспільства і науково обґрунтували, що всебічний розвиток особистості є об'єктивною необхідністю К. Маркс і Ф. Енгельс [5]. Вони вказували, що матеріальною основою суспільства повинна стати високорозвинена науково й технічно виробнича база, але для цього потрібна відповідна людина з розвиненими здібностями, з розкритими всіма скарбами людської природи та її творчих дарувань. Тут формування гармонійної, всебічно розвиненої особистості необхідно розглядати як ідеальну ціль, до якої прагне як суспільство, так і школа, і досягнення її вимагає відповідного рівня матеріальної і духовної культури. Завдання виховання виражає історичну потребу суспільства у підготовці нового покоління, яке здатне

реалізувати визначальні суспільні функції і соціальні ролі.

Процес навчання характеризується наявністю специфічних закономірностей, пізнання і облік яких дозволяють зробити його цілеспрямованим і керованим, добиватися бажаних результатів. Закономірності пізнання є методологічною основою навчання. В теорії навчання при формуванні духовності Л. В. Кондрашова виділяє такі закономірності [1]:

- процес навчання у вищій школі зумовлений потребами суспільства у висококваліфікованих спеціалістах, які здібні творчо виконувати власні професійні обов'язки і функції;
- навчання є складовою цілісного педагогічного процесу у ВНЗ, що здійснює єдність навчальної, розвивальної та виховної функцій;
- процес навчання залежить від реального рівня підготовленості студентів, їх індивідуальних особливостей і здібностей;
- процес навчання, його результативність закономірно залежить від матеріальних умов (помешкання, фінансування, дидактичного і методичного забезпечення, професіоналізму кадрів);
- закономірною є керівна роль викладача в університетському процесі навчання при високій пізнавальній активності і самостійності студентів.

Специфіка вищої ланки навчання полягає в тому, що воно, на відміну від природних форм пізнання (гра, наукове пізнання та ін.), є штучно організованою формою, яка проходить під керівництвом викладача. Джерелом навчальної інформації ви-

ступає не тільки викладач, а й книги, засоби масової інформації, практичні та семінарські заняття; студенти опановують професією і пізнають специфіку професійної праці в узагальненому і систематизованому вигляді [1].

Концепції модернізації освіти в різних країнах світу об'єднує процес зміни освітньої парадигми, під якою в наукознавстві розуміється початкова концептуальна модель (схема) постановки проблем і їх вирішення за допомогою певних засобів і методів. Нова освітня парадигма орієнтована на формування ключових компетенцій фахівця як результату освіти в сукупності його мотиваційно-ціннісних і когнітивних складових. В умовах змін, що прискорюються, у соціальній, політичній, правовій, економічній і виробничо-технічній сферах життя ВНЗ покликаний не тільки дати професійні знання, уміння і навички, а й сформувати ряд професійно значущих і соціально необхідних особистісних якостей (компетенцій) юриста. Серед останніх у спеціаліста-юриста можна виділити такі: культура системного професійного мислення, комунікативна культура, уміння працювати в команді, толерантність, прагнення до самоосвіти і саморозвитку, відповідальність, організаторські і лідерські якості, стійкість до постійних змін соціального і природного середовища, гнучкість і креативність мислення, духовність, оптимальний стиль професійної поведінки, уміння представляти свої особистісні і професійні якості, культура здорового способу життя.

Аналіз тенденцій розвитку вищої професійної юридичної освіти у сві-

ті свідчить про те, що підвищення її якості та ефективності залежить не стільки від начальних планів і кількості аудиторних годин, скільки від особистості викладача, здатного втілювати свої установки, знання, уміння і навички в творчий потенціал учнів. Сьогодні надзвичайно актуальним є питання про підготовку таких викладачів, які здатні вибудувати міждисциплінарні навчальні плани, вступати в продуктивну комунікацію з іншими викладачами, адміністрацією і студентами, використовувати різні стилі педагогічної діяльності, постійно підвищувати свою кваліфікацію. Розвиток продуктивної навчальної діяльності, автономії особистості вимагає, щоб викладач сам володів яскраво вираженою педагогічною індивідуальністю, креативністю, здібністю до гнучкої професійної поведінки, творчого пошуку і професійного самовдосконалення. Необхідною умовою і засобом самовдосконалення викладача є його постійна рефлексія своєї професійної діяльності. Розвиток професійної рефлексії, адекватної самооцінки стає нині одним з пріоритетних завдань професійної підготовки і підвищення кваліфікації викладачів, без вирішення якої навряд чи можлива істотна модернізація вищої професійної освіти. Як інструмент вимірювання рівня сформованості професійно значущих якостей особистості викладача, ключових компетенцій, розвитку його оцінної для рефлексії свідомості, необхідно широко використовувати розроблені в педагогічній деонтології і психології діагностичні методики і технології.

Основним завданням педагогічної науки є вивчення педагогічної дійсності з метою накопичення і систематизації наукових знань для розуміння, пояснення і прогнозування процесів навчання, виховання, освіти і розвитку людини. Пізнаючи закономірності цих процесів, педагогіка вказує практиці найбільш раціональні шляхи і засоби педагогічного впливу на особу, розробляє ефективні освітні технології і методики. Інше завдання педагогів-учених полягає в дослідженні й обґрунтуванні освітніх цінностей і норм, на підставі яких повинні визначатися цілі і зміст педагогічної діяльності. У всі часи педагоги прагнули допомогти людям ставати кращими, розвивати і реалізовувати властиві їм здібності з найбільшою користю для себе і для суспільства. З цих позицій педагогічні знання необхідні і юристам, професійна діяльність яких постійно припускає взаємодію з іншими людьми. Однак для того, щоб допомагати поліпшуватися іншим, юрист сам повинен бути освіченим фахівцем. Головною метою вищої юридичної освіти сьогодні є сприяння становленню демократичної, творчої, конкурентоспроможної особистості фахівця, що вміє самостійно ставити і вирішувати професійні проблеми в так званому суспільстві ризику [2].

Виховання духовності професіонала полягає в цілеспрямованій соціалізації молодого покоління. Отже, функція виховання духовності зводиться до створення у підростаючого покоління певного набору якостей яких вимагає як суспільство загалом, так і специфічне соціальне середовище. На цьому етапі зміст виховання

підростаючого покоління включає набір розумових, фізичних та інших якостей, які суспільство вважає взагалі обов'язковими для всіх своїх членів (рис. 1) [4].

Відповідно правильно організоване виховання має підготувати людину до трьох головних ролей у житті: громадянина, працівника, сім'янина. І. П. Підласий [6] вважає, що людина повинна мати відповідні якості особистості за виділеними напрямками, а саме:

“Громадянин:

Виконання цивільних зобов'язань: почуття обов'язку перед країною, суспільством, батьками; почуття національної гордості та патріотизму; повага до Конституції держави, органів державної влади, президента країни, символів державності (герб, прапор, гімн). Відповідальність за долю країни.

Дотримання демократичних принципів, дбайливе ставлення до природи. Повага до прав і свобод інших

людей. Активна життєва позиція. Правосвідомість і громадянська відповідальність. Чесність, правдивість, чуйність, милосердя. Відповідальність за свої справи і вчинки. Інтернаціоналізм, повага до народів інших країн.

Працівник:

Дисциплінованість і відповідальність. Працездатність і організованість. Загальні, спеціальні знання. Економічні, політичні знання.

Творче ставлення до праці. Наполегливість, прагнення швидко і якісно виконати доручену справу. Професійна гордість, повага до майстерності. Свідомість, ввічливість, акуратність. Досвід трудової діяльності. Емоційна виробнича культура. Естетичне ставлення до праці, життя, діяльності. Колективізм, вміння працювати разом. Ініціативність, самостійність. Готовність багато і плідно працювати на благо країни, суспільства. Діловитість і заповзятливість. Відповідальність за резуль-

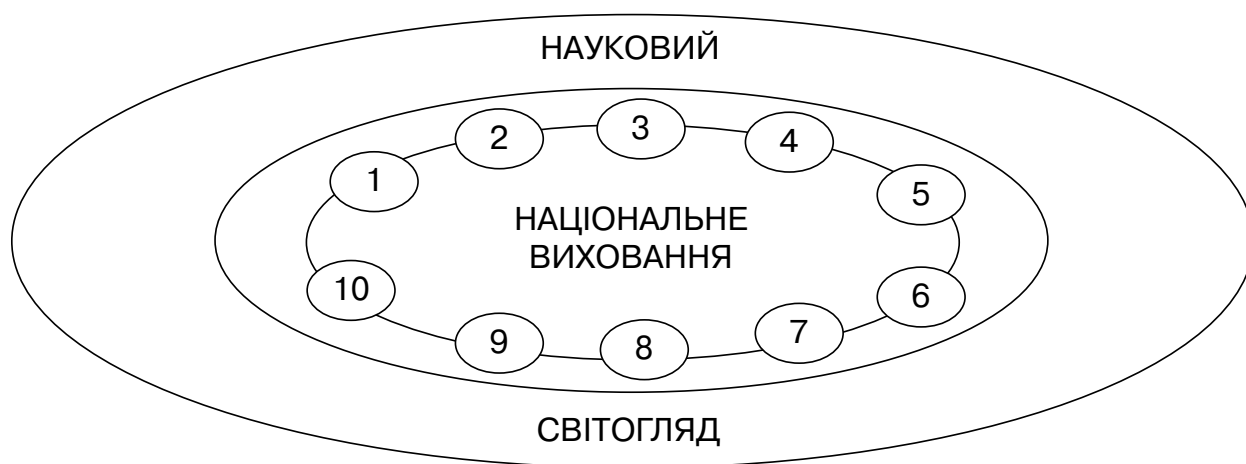

Рис. 1. Основні компоненти змісту виховання

Складові виховання:

1 — громадянське;
2 — розумове;
3 — екологічне;
4 — моральність;

5 — правове;
6 — трудове;
7 — економічне;
8 — естетичне;

9 — статеве;
10 — фізичне

тати праці. Повага до людей праці, майстрів виробництва та ін.

Сім'янин:

Працьовитість, відповідальність. Тактовність, ввічливість, культура спілкування. Вміння тримати себе в суспільстві. Охайність. Духовність. Основи гігієнічних навичок. Здоров'я, звичка до активного способу життя. Вміння організовувати та проводити дозвілля. Різнобічна освіченість. Знання правових норм, законів. Знання практичної психології, етики, естетики. Уміння виховувати дітей. Готовність вступити в шлюб і виконувати сімейні обов'язки. Повага до своїх батьків, старих людей та інші відповідні якості" [6].

Процес виховання зумовлений низкою закономірностей як суспільного явища, так і закономірностями розвитку самої особи:

- залежність виховання як особливої сфери життєдіяльності людей від сукупності об'єктивних і суб'єктивних факторів суспільного середовища;
- єдність і взаємозв'язок виховання і розвитку особистості;
- чим доцільніше організована корисна суспільству діяльність вихованців, тим ефективніше будується їх спілкування і протікає сам виховний процес;
- закономірний зв'язок між виховним впливом, взаємодією та активною діяльністю вихованців.

Якщо закономірності виступають як вираження істотної необхідності зв'язку між причиною і наслідком, то принципи, що впливають з них, визначають загальний напрям виховного процесу та вимоги до нього.

Свого часу А. С. Макаренко [3], прихильник спеціальної виховної педагогіки, обґрунтував такі принципи: повага і вимогливість, щирість і відкритість, принциповість, турбота і увага, знання, вміння, загартованість, праця, колектив, сім'я, перше дитинство, міра любові і міра суворості, дитяча радість, гра, покарання і винагорода. В умовах переходу від авторитарного до демократичного виховання, стимулюючого самовизначення і саморозвитку дитини, її індивідуальності, потрібні відповідні принципи побудови істинно гуманного процесу виховання. До них належать стимулювання самодіяльності, свободи волевиявлення, самоорганізації, інтересу, усвідомленого товариського чи громадянського обов'язку, співтворчості вихователів та вихованців (природно — з урахуванням вікової специфіки).

“Сучасна вітчизняна система виховання духовності професіонала керується такими принципами:

- громадська спрямованість виховання;
- зв'язок виховання з життям і працею;
- опора на позитивне у вихованні;
- гуманізація виховання;
- особистісний підхід;
- єдність виховних впливів” [6].

Для формування цільової моделі у професійній підготовці юристів-правознавців і побудови педагогічної системи професійної підготовки у них слід використати педагогічну систему, розроблену В. О. Сухомлинським (рис. 2) [7].

Предметом виховання при формуванні юриста-правознавця розглядається духовність тієї самої люди-

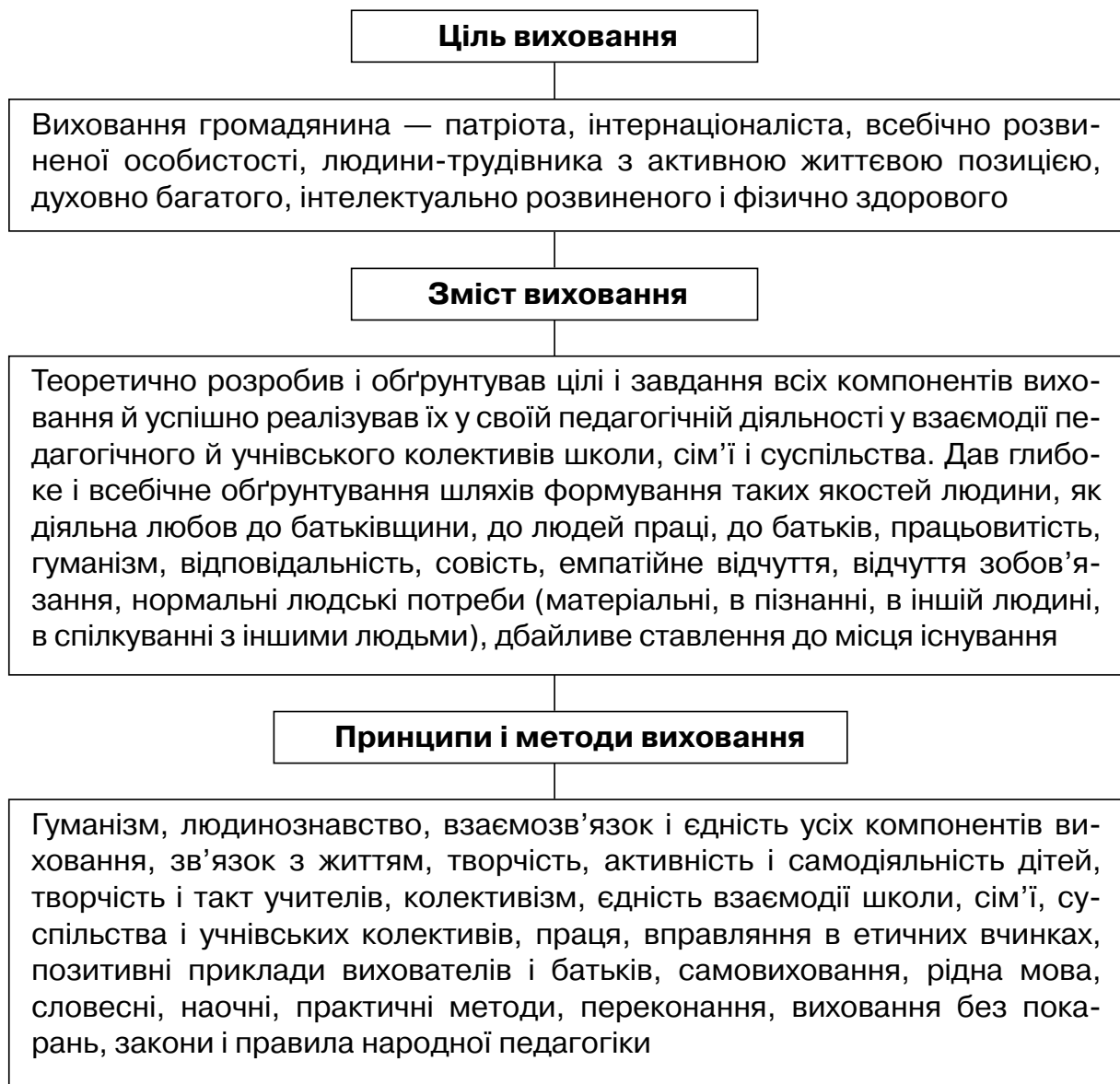

Рис. 2. Педагогічна система В. О. Сухомлинського

ни, яка на собі відчуває відповідний вплив. У педагогічному процесі підготовки юристів-правознавців цей вплив сприяє становленню професіонала відповідно до цільової моделі професійної підготовки.

Методологічною основою процесу формування духовності юристів виступає наукова теорія пізнання, яка передбачає єдність історичного і логічного в педагогічному процесі, методологічний аналіз дидактичних понять, фактів, явищ у поєднанні зі змістовним наповненням мето-

дики підготовки правознавців. Це також знання теоретичних основ нормативно-навчальних дисциплін, використання циклу професійної та практичної підготовки. Об'єктивним пунктом цієї теорії є визнання об'єктивності і матеріальності навколишнього світу, існування його у постійному русі, змінах і розвитку, пізнанні світу та його закономірностей. Основою пізнання слугує вся сукупність людської практики, засобів впливу людини на природу і виробничі відносини.

У сучасній Україні саме від професійних юристів залежить максимально ефективно правове регулювання суспільних відносин, розвиток демократії, зміцнення законності і правопорядку. Тому не скороминущим завданням педагогіки для юристів слід назвати розробку і вдосконалення наукових основ вищої юридичної освіти, формування ціннісної орієнтації та інших професійно значущих якостей і духовності професіонала.

Література

1. *Кондрашова Л. В.* Процесс обучения в высшей школе: Учеб. пособие. — Кривой Рог: КГПУ, 2001. — 171 с.
2. *Левитан К. М.* Юридическая педагогика: Учебник. — М.: Изд-во "Норма", 2007. — 432 с.
3. *Макаренко А. С.* Собр. соч. — М., 1971. — Т. 1–5.
4. *Макаров Р. Н., Неделько С. Н., Бамбуркин А. П. и др.* Авиационная педагогика: Учебник. — М.: МАПЧАК, 2005. — 433 с.
5. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. — 2-е изд. — М.: Госполитиздат, 1960. — Т. 20. — С. 25.
6. *Подласый И. П.* Педагогика. Новый курс: В 2 кн. / Кн. 1. Общие основы. Процесс обучения. — М.: Владос, 1999. — 576 с.
7. *Сухомлинский В. А.* Воспитание коллективизма у школьников. — М., 1956.

СТАН СФОРМОВАНOSTІ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЗА ОСОБИСТІСНО-ЗМІСТОВНИМ КРИТЕРІЄМ

Актуальні проблеми українознавства, с. 278–281

На сучасному етапі розвитку суспільства гендерні відносини пронизують кожний окремий аспект нашого політичного, економічного, соціального та культурного життя. Порушення проблем гендерної асиметрії у сферах освіти, культури, економіки, політики, формування в Україні ефективної політики рівних можливостей для чоловіків і жінок – одна з умов розбудови демократичної держави.

Впровадження гендерного підходу в різноманітних сферах суспільного життя сприяє формуванню гендерної культури суспільства, яка становить сукупність соціальних цінностей у суспільних сферах буття та відповідних до них потреб, інтересів і форм діяльності, зумовлених суспільним устроєм та пов'язаними з ним інституціями. Концепція гендерної культури, незалежно від статі на основі взаємопідтримки та взаємоповаги, сприяє забезпеченню і дотриманню умов вільного вибору соціальних статусів і ролей, рівності прав, розвитку особистості та її успішної самореалізації.

Освіта є одним з найважливіших інститутів виховання гендерної

культури в умовах, коли заняття з дисциплін загально-гуманітарного і соціально-економічного блоків, а саме з історії і філософії, соціології і політології, культурології, педагогіки і психології, економіки, права і менеджменту не будуть гендерно-нейтральними. Вивченню зазначеної проблеми приділяли увагу дослідники різних наукових галузей (Ю. Вороніна, О. Кікінежді, Т. Кузнецов, Л. Лобанова, О. Невмержицький).

Однак теоретична і практична бази формування гендерної культури студентської молоді недостатньо розроблені і потребують більш детального вивчення, діагностування та систематизації. Саме ці фактори і вплинули на вибір теми наукової розвідки.

Для теоретичного узагальнення проблеми та визначення наявного рівня сформованості гендерної культури у студентів вищих навчальних закладів за особистісно-змістовним критерієм в контрольній та експериментальній групах було проведено констатувальний експеримент. Визначення рівня сформованості гендерної культури опитуваних за

зазначеним критерієм було пов'язано з особистісним уявленням обох статей про ідеї гендерної рівності, гендерні стереотипи, особистісне спілкування, критичний самоаналіз та ін. [7–9].

Так, на питання: “Як на Вашу думку: існують чи не існують труднощі в забезпеченні рівних можливостей жінок і чоловіків у сучасному суспільстві?” — студенти відповіли таким чином, — 6,1 % та 5,8 % респондентів відповідно контрольної та експериментальної груп вважають, що труднощів не існує; 42,4 % та 43,8 % опитуваних переконані, що існують, але не пояснили відповіді. Крім того, виокремилися студенти, які визначилися з труднощами й вказали на них.

Із аргументованих відповідей до значущих труднощів опитувані віднесли працевлаштування чоловіків і жінок та розмір їх заробітної плати. Відзначимо лише незначні розбіжності в процентних показниках та ідентичність рангових шкал контрольної й експериментальної груп. Загалом студентська молодь недостатньою мірою усвідомлює вагомі труднощі, що впливають на забезпечення рівних можливостей жінок і чоловіків і сприяють гендерній нерівності у сучасному суспільстві. Тільки незначний відсоток опитуваних серед низки труднощів зазначеної проблеми виокремив гендерні стереотипи, що свідчить про розуміння сутності питання студентською молоддю та потребує подальшого вивчення й врахування в нашому науковому дослідженні [5; 6].

Вагомим показником, що характеризує процес формування гендер-

ної культури студентської молоді за особистісно-змістовним критерієм є встановлення відповіді на питання: “Як Ви вважаєте, чи потрібно студентській молоді володіти гендерними знаннями про чоловіків і жінок та їх соціальні проблеми?” У результаті статистичної обробки матеріалів було отримано такі відповіді від респондентів: 28 % та 31 % опитаних відповіли “Так”, 27 % та 21 % – “Ні”, а 45 % та 48 % студентської молоді відповідно контрольної та експериментальної груп важко надати відповіді.

Другою частиною питань анкет передбачалося з'ясувати напрям найбільш значущих гендерних тем для студентської молоді. Серед аргументованих відповідей опитуваних виокремилися такі теми зацікавлень: питання соціально-психологічної адаптації особистості, міжособистісних стосунків, особливості особистісного й професійного росту, тенденції сучасної жінки/чоловіка та ін. Тематика цих спрямувань дає уявлення як про інтереси сучасної студентської молоді щодо гендерних питань, так і про загальну значущість цього виду діяльності й визначає подальші напрями наукової роботи.

Студентській молоді було запропоновано відповісти на питання: “Під впливом чого (кого), на вашу думку, сформоване ваше ставлення до осіб протилежної статі?”, — тобто визначити чинники впливу сформованості ставлення до осіб протилежної статі.

У процентному співвідношенні більшість опитуваних переконані, що до таких чинників належать: засоби масової інформації (22 % та 21,8 %),

власний досвід (11 % та 11,6 %) та процес спілкування з протилежною статтю (7,5 % та 8,1 %). Решта чинників оцінено в спадній динаміці від 5,5 % до 2,1 %.

Важливим є те, що незважаючи на незначне процентне співвідношення чинника у виявленні думки студентів про роль батьків та виховання в сім'ї (2,1 % та 2,5 %) у конструюванні відношення до осіб протилежної статі, студентська молодь все ж звернула на нього увагу. Загалом пріоритетне відставання зазначеного чинника є природним фактором. У респондентів на цьому етапі розвитку можуть бути обмежені знання для того, щоб провести критичний самоаналіз і зробити правильні обґрунтовані висновки, але це можливо виправити в процесі гендерної освіти та виховання [1–2].

У наступному завданні анкети до респондентів було прохання проранжувати сфери діяльності успішної реалізації чоловіка та жінки. Відповіді контрольної та експериментальної груп студентської молоді на питання “У якій із перерахованих сфер найуспішніше може себе реалізувати чоловік та жінка?” було проаналізовано. Студенти обох груп вказали на протилежні сфери діяльності успішної реалізації чоловіка та жінки. За результатами статистичних даних рівноправною не є жодна зі сфер діяльності. На думку опитуваних обох груп чоловіки більш вдало можуть реалізувати себе в таких сферах, як політика (I рангове місце) та кар’єра (II рангове місце). Як у контрольній, так і в експериментальній групах, чергуються рангові місця щодо сфер приватного бізнесу та економіки

(відповідно III та IV рангові місця й навпаки).

Решта сфер діяльності в чоловіків за ранговими місцями йде в спадній динаміці (громадська діяльність, медицина, освіта/наука). Сім’ю студентська молодь зовсім не внесла до списку сфер діяльності успішної реалізації чоловіка. Водночас досліджувані обох груп прерогативою жінок вважають саме сім’ю (I рангове місце). Далі всі рангові місця сфер діяльності успішної реалізації жінок розподілились майже у зворотному порядку щодо чоловіків.

Отримані дані дають змогу зробити висновок, що опитувані переконані в домінуючому становищі чоловіка в суспільстві та в призначенні жінки як матері та господині. Серед студентської молоді домінують патріархатні погляди щодо сфер діяльності успішної реалізації чоловіка та жінки. Однак сфери діяльності, наведені в анкеті, для жінки були проранжовані всі. На відміну від того, що в чоловіків одна із граф (“Сім’я”) залишилася без рангового місця. Тому, завершуючи аналіз отриманих даних, можна констатувати, що студентська молодь має дуже низьку обізнаність з питань гендерної рівності й це потребує подальшого вивчення, аналізу та врахування при дослідженні [3–4].

Підсумовуючи зазначене, можна зробити висновок про те, що рівень гендерної культури сучасної студентської молоді відповідно до складових особистісно-змістовного критерію є низьким. Досліджувані не визнають ідей гендерної рівності як в публічній, так і в приватній сферах життя, не володіють методами

конструювання гармонійних моделей взаємин статей, не вдаються до створення атмосфери їх дружнього, базованого на взаємоповазі, співіснування.

Основними причинами такого становища є, насамперед, середовище, в якому домінують усталені гендерні стереотипи. На другому місці — недостатній рівень наповнення змісту навчальних дисциплін гендерною тематикою, низька забезпеченість студентської молоді інформованістю щодо проблем гендерної проблематики та гендерними джерелами.

Завершуючи аналіз результатів діагностування процесу формування гендерної культури студентів вищих навчальних закладів припускаємо, що для оволодіння ними гендерною культурою як професійно й особистісно важливою якістю їхньої особистості потрібне спеціально організоване гендерне навчання і виховання, що викликає необхідність наукової розробки та обґрунтування педагогічних умов формування гендерної культури студентської молоді в процесі вивчення соціально-гуманітарних дисциплін у ВНЗ. Подолання зазначених проблем і будуть присвячені наші подальші дослідження.

Література

1. *Гендерний аналіз українського суспільства* / Наук. ред. Т. М. Мельник. — К.: ПРООН, 1999. — 287 с.
2. *Зверева І. Д.* Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні: Дис. ... д-ра пед. наук за спец.: 13.00.05 / Ірина Дмитрівна Зверева. — К., 1999. — 451 с.
3. *Кімел М. С.* Гендероване суспільство / Пер. з англ. С. Альошкіної. — К.: Сфера, 2003. — 490 с.
4. *Кривошеєва Г. Л.* Формування культури здоров'я студентів університету: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук за спец.: 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / Г. Л. Кривошеєва. — Луганськ, 2001. — С. 1.
5. *Харченко Л. Г.* Соціально-педагогічні умови формування сучасних гендерних стереотипів у процесі соціалізації жіночої молоді: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук за спец.: 13.00.05 "Соціальна педагогіка" / Л. Г. Харченко. — Луганськ, 2006. — 20 с.
6. *Чухим Н. Д.* Гендер та гендерні дослідження в ХХ столітті / Н. Чухим // Незалежний культурологічний часопис. — 2000. — № 17. — С. 26.
7. *Штылева Л. В.* Гендерный подход в школьном образовании — стратегический ресурс женского политического лидерства и демократии в России / Л. В. Штылева // Воспитание граждан нового поколения: гендерный подход в парламентском образовании школьников. — М.: Изд-во МИК, 2003. — С. 10–13.
8. *Штылева Л. В.* Продвижение гендерной теории в высшее педагогическое образование: методология и методика / Л. В. Штылева // Международный опыт организации гендерных студий в современном ун-те. — К., 2002. — С. 84–92.
9. *Ярская-Смирнова Е. Р.* Гендерная социализация в системе образования: скрытый учебный план // Международный альм. гендерных исслед. // Е. Р. Ярская-Смирнова. — Минск, 2000. — С. 6–9.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- **Алмаші І.** — докторант МАУП, м. Київ — 76
- **Баранівський В. Ф.** — д-р філос. наук, проф. МАУП, м. Київ — 19
- **Бернадський Б. В.** — канд. іст. наук, МАУП, м. Київ — 96
- **Безручко О. В.** — канд. мистецтвознавства, мол. співроб. Ін-ту мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, м. Київ — 124
- **Бідзюра І. П.** — д-р політ. наук, дир. УАІСНС, МАУП, м. Київ — 6
- **Буняк С. Я.** — докторант МАУП, м. Київ — 172
- **Винар І. Л.** — фахівець відбіркової комісії, м. Біла Церква — 53
- **Волинець О. В.** — докторант МАУП, м. Київ — 231
- **Гайдукевич Г. А.** — канд. психол. наук, Житомирський ін-т МАУП — 82
- **Глушко Л. О.** — д-р філос., доц. каф. загальної психології УАІСНС МАУП, м. Київ — 244
- **Горанін В.** — студент МАУП, м. Київ — 211
- **Гудов В. А.** — докторант МАУП, м. Київ — 142
- **Дікарев О. І.** — канд. пед. наук, доц. МАУП, м. Київ — 254
- **Дорошко М.** — д-р іст. наук, проф. каф. країнознавства Ін-ту міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка — 23
- **Дорошенко Н. А.** — докторант МАУП, м. Київ — 138
- **Захарченко О.** — студент МАУП, м. Київ — 248
- **Калько І. В.** — ст. викладач Луганського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка — 278
- **Костюк Є. С.** — аспірант Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, м. Київ — 70
- **Кузнєцова А.-Д.** — студент МАУП, м. Київ — 213
- **Левченко М. О.** — проф. МАУП, м. Київ — 150
- **Литвин Л.** — ст. викладач Полтавського ін-ту МАУП — 47
- **Матяш Н. Ю.** — докторант МАУП, м. Київ — 179
- **Міхатуліна О. М.** — д-р філос. в галузі права, МАУП, м. Київ — 92
- **Нгуен Куїнь Май** — докторант МАУП, м. Київ — 111
- **Неживий О.** — д-р філософії в галузі філології, МАУП, м. Київ — 196
- **Отрох Н. В.** — аспірант Київського нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова — 218
- **Папакін А.** — аспірант Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка — 133
- **Патер М. В.** — докторант МАУП, м. Київ — 200
- **Пиріг П. В.** — д-р іст. наук, проф. Чернігівського ін-ту МАУП — 43
- **Проценко І. О.** — д-р філос. в галузі держ. упр., МАУП, м. Київ — 67
- **Прудніков М. В.** — докторант МАУП, м. Київ — 206
- **Прядко І. М.** — аспірант Ін-ту історичної освіти НПУ ім. М. П. Драгоманова, м. Київ — 118
- **Рижиков В. С.** — канд. пед. наук, проф. МАУП, м. Київ — 271
- **Руденко В. П.** — канд. пед. наук, доц., дир. Білоцерківської філії МАУП — 53
- **Савенко Ю.** — студент Краснодонського ін-ту МАУП — 237

- **Самодрин А. П.** — проректор ВНЗ ВМУРОЛ “Україна”, дир. Кременчуцької філії, зав. каф. психології і педагогіки, канд. пед. наук — 32
- **Сколуб М. В.** — зав. каф. права Придніпурської філії МАУП — 261
- **Снісаренко О. О.** — докторант МАУП, м. Київ — 188
- **Соколовська К. М.** — канд. іст. наук, проф. МАУП, м. Київ — 60
- **Татаринов С. Й.** — д-р філософії в галузі історії, МАУП, м. Київ — 223
- **Терновський М. І.** — докторант МАУП, м. Київ — 156
- **Утвенко В. В.** — канд. іст. наук, проф. МАУП, м. Київ — 64
- **Хоанг Дін Чай** — докторант МАУП, м. Київ — 254
- **Шилов Ю. О.** — академік, проф. МАУП, м. Київ — 8

ЗРАЗКИ ОФОРМЛЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. *Васильев М. А.* Уравнения движения калибровочных полей высших спинов как свободная дифференциальная алгебра // Ядер. физика. — 1988. — Т. 48, вып. 5 (11). — С. 286–301.

2. *Камзин А. С., Русаков В. Л.* Пропорциональный счетчик для мессбауэровских исследований поверхностных слоев при температурах от 100 до 700 К // Приборы и техника эксперимента. — 1988. — № 5. — С. 56–58.

3. *Пугачев В. С., Синицин И. Н., Шин В. И. и др.* Проблемы анализа и условно оптимальной фильтрации в реальном масштабе времени процессов в нелинейных стохастических системах // Автоматика и телемеханика. — 1987. — № 12. — С. 3–24.

4. *Взаимодействие ядер азота и углерода* / К. П. Артемьев, А. Л. Ветошкин, М. С. Головкин и др. // Ядер. физика. — 1988. — Т. 48. — Вып. 5(11). — С. 1208–1246.

5. *Вильдермут К., Тан Я.* Единая теория ядра / Пер. с англ. Ю. Ф. Смирнова. — М.: Наука, 1980. — 602 с.

6. *Тедеоко К.* Урановые месторождения Италии // Геология, геохимия, минералогия и методы оценки месторождений урана: Пер. с англ. / Под ред. Б. И. Вивона. — М., 1988. — С. 304–318.

7. *Грушин В. Ф.* Фоторождение пионов на протоне при малых энергиях: полный опыт и мультипольный анализ // Фоторождение пионов на нуклонах и ядрах. — М., 1988. — (Труды ФИАН; Т. 186).

8. *Программа экспериментальных исследований на мезонной фабрике ИЯИ АН СССР:* Тр. V Всесоюз. сем., 23 – 27 апр. 1983 г., Звенигород. — М., 1984. — 372 с.

9. *Крупчицкий П. А.* Нарушение пространственной четности в ядерных реакциях с поляризованными нейтронами // Нейтронная физика: Материалы I Междунар. конф. (Киев, 14 – 18 сент. 1987 г.). — М., 1988. — Т. 1. — С. 81–94.

10. *Соботович Э. В., Ольховик Ю. А., Соколюк Г. А., Коромысло Т. И.* Сравнительная характеристика миграционной способности радионуклидов в донных отложениях водоемов // Докл. АН УССР. Сер. А. — 1990. — № 8. — С. 25–34.

11. *Оганезов Г. А.* Дифрактометрический комплекс с источником холодных нейтронов: Автореф. дис. ... канд. физ.-мат. наук / ОИЯИ. — Дубна, 1988. — 18 с.

12. *Ломидзе В. Л., Франк Э.* О накоплении трансактинидов в реакторе ИБР-2. — Дубна, 1988. — 10 с. — (Препр. / ОИЯИ; 18-88-759).
13. *Ковалев Н. И.* Экологические катастрофы. — К., 1998. — 20 с. — (Препр. / НАН Украины. Ин-т ядерных исслед.; КИЯИ-98-5).
14. *Кир'янчук В. М., Рудчик А. Т., Будзановські А. та ін.* Механізми реакції ${}^9\text{Be}({}^{11}\text{B}, {}^{12}\text{B}){}^8\text{Be}$ // Зб. наук. пр. Ін-ту ядерних дослідж. — 2004. — № 1(12). — С. 16–22.
15. *Salcamoto H., Kishimoto T.* Microscopic Analysis of Nuclear Collective Motions in Terms of the Boson Expansion Theory (I). Fommiation // Nuclear Physics. — 1988. — Vol. A486, № 1. — P. 1–42.
16. *Hodges D. A., Jackson H. G.* Analysis and Design of Digital Integrated Circuits. — N.-Y., 1985. — 454 p.

Розкриваються історичні, теоретичні та методологічні аспекти українознавчої дисципліни не тільки як складової духовності українства, а й як феноменального явища світової цивілізації.

Проаналізовано роль і місце науки українознавства у розбудові демократичного суспільства суверенної європейської держави України.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів.

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНОЗНАВСТВА

*Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції
на базі кафедри українознавства*

Відповідальний редактор *Т. М. Коліна*

Коректор *Д. І. Сергієнко*

Комп'ютерне верстання *Н. В. Коваленко*

Художнє оформлення *О. О. Стеценко*

Підп. до друку 20.12.12. Формат 70×100¹/₁₆. Папір офсетний.

Друк ротаційний трафаретний.

Ум. друк. арк. 23,0. Обл.-вид. арк. 17,87. Тираж 50 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)

03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ДП “Видавничий дім “Персонал”

03039, Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. XX

*Свідцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008 р.*

Надруковано в друкарні ДП “Видавничий дім “Персонал”